A portrait of Heydar Aliyev, an elderly man with short grey hair, wearing a dark blue suit, a white shirt, and a red patterned tie. He is seated in a red wooden chair, looking slightly to the right with a gentle smile. The background is a solid, textured blue wall.

**Azərbaycan tarixində
Heydər Əliyev
şəxsiyyəti**

**Azərbaycan tarixində
Heydər Əliyev
şəxsiyyəti**

TƏHSİL

BAKİ—2002

YAQUB MAHMUDOV

Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti

"Təhsil" nəşriyyatı
BAKİ—2002

Elmi redaktoru

Ə.M.Həsənov
tarix elmləri doktoru

M 31 Mahmudov Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti.
Bakı, "Təhsil", 2002, 328 səh.

Kitabda Heydər Əliyev şəxsiyyətinə Azərbaycanın dövlətçilik tarixi fonunda nəzər salınır. Əsərdə dahi dövlət xadiminin doğma xalqa bəxş olunmuş ömür yoluna "Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı", "Ötən minilliklərin tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya tariximizin dirçəliş konsepsiyası", "Qurtuluş mübarizəsinin qalibi", "Yeni Azərbaycanın banisi, Yeni Azərbaycanın qurucusu", "Ata yurdumuzun Atatürkü" adlanan ayrıca başlıqlar həsr olunmuşdur.

Kitab geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulur.

Tarix yalnız dahi şəxsiyyətlərin nurlu əməlləri sayəsində nəsillərin yaddaşına həkk olunur. Azərbaycan xalqı dünya tarixinə Cavanşir, Babək, Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi qüdrətli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir.

Əsrlər keçdikdən sonra – XX yüzillikdə xalqımız daha bir dahi şəxsiyyət yetirdi. Dünyanın Atatürk, Vaşinqton, Nehru, De Qoll kimi nadir tarixi simaları sırasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti öz layiqli yerini tutdu.

*Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan, min cür maneələrdən, çətinliklərdən keçərək SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinə **Qurtuluş Mübarizəsinin Qalibi** kimi daxil olmuşdur.*

*Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, ən ağır, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev **Böyük Azərbaycanlıdır**. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi, dövlətçiliyimizin xilaskarıdır.*

Müəllifdən

*Prezident Heydər Əliyevin qədirlən xalqımız qarşısında, tariximiz qarşısında ən böyük xidmətlərindən biri də budur ki, bu böyük düha torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir. Qurtuluş deməkdir! Qurtuluş mübarizəsinin qalibi isə Heydər Əliyev şəxsiyyətidir. Zəmanəmizin güdrətli siyasətçisi, **Yeni Azərbaycanın Qurucusu** prezident Heydər Əliyev bu gün öz doğma xalqını dibi görünməyən yarğanların, uçurumların üzərindən böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasətlə, nazik tellər üzərindən keçirib gələcəyə aparır.*

ÖN SÖZ

Əliyevşünaslığa mühüm töhfə

Azərbaycan dövlətçiliyini, xalqımızın azadlığı və müstəqilliyini əbədiyyətədək yaşatmaq üçün Heydər Əliyev irsi, onun dövlət idarəçiliyi təcrübəsi misilsiz mənəvi sərvətlər xəzinəsidir. Yurdumuzun hər bir vətəndaşının, dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş soydaşlarımızın bu nadir xəzinəyə yiyələnməsi, Heydər Əliyevin zəngin dövlət idarəçiliyi təcrübəsini, bu dahi şəxsiyyətin öz həyatının ən ağır anlarında belə doğma xalqına necə misilsiz sədaqətlə, cəsarətlə, vürğunluqla xidmət etməsini öyrənməsi Azərbaycanın parlaq gələcəyi deməkdir!

Ayrı-ayrı ziyalılarımız, müxtəlif sənət və peşə adamları Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini tarixin ən qanlı burulğanından xilas etmiş dahi şəxsiyyətimizə dərin ehtiram və məhəbbət əlaməti olaraq özlərinin ən yaxşı əsərlərini, əl işlərini bu böyük şəxsiyyətə həsr edirlər. Bütün bunlar xalqımızın böyük öndərə dərin sayğı və ehtiramının parlaq müjəssəməsidir.

Yuxarıda göstərilənlərlə yanaşı, etiraf etmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin öz xalqına həsr olunmuş mübariz həyat yolunun elmi əsaslarla daha dərinədən öyrənilməsinə, bu nadir ömrün ayrı-ayrı dövrləri və məqamlarının bütöv halda və vəhdətdə işıqlandırılmasına, dahi dövlət xadimi kimi onun həyatına və mübarizəsinə, Azərbaycan dövlətçiliyi və Azərbaycan xalqı qarşısındakı xidmətlərinə bütün tariximiz fonunda nəzər salınmasına, bu istiqamətdə geniş tədqiqatlar və ümumiləşdirilmələr aparılmasına böyük ehtiyac vardır.

Bu baxımdan, əməkdar elm xadimi Yaqub Mahmudovun “**Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti**” monoqrafiyası Əliyevşünaslığa mühüm töhfədir. Cəsarətlə demək olar ki, görkəmli tarixçimizin adı çəkilən əsəri indiyədək Heydər Əliyev barədə yazılmış kitablardan əsaslı surətdə fərqlənir. Alim, özündən əvvəlki müəlliflərdən fərqli olaraq, Əliyevşünaslıqda ilk dəfədir ki, dahi şəxsiyyətimizin həyat yoluna bütün tariximiz fonunda nəzər salır. Əliyev şəxsiyyətinin nurlu əməlləri, həyata keçirdiyi böyük quruculuq işləri, islahatlar, dövlətçilik tarixindəki xilaskarlıq missiyası, diplomatiya tarixində həyata keçirdiyi yeniliklər yurdumuzun və xalqımızın *beşminillik* dövlətçilik tarixi fonunda, həqiqətən də daha aydın görünür, Azərbaycanın dahi tarixi simaları sırasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti daha əzəmətlə ucalır.

“**Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti**” monoqrafiyası Müqəddimə (Müəllifdən), Ön söz, 6 bölmə və Son sözdən ibarətdir.

Əsərin I bölməsində **ən qədim zamanlardan Azərbaycan Respublikasının meydana gəlməsinə (18 oktyabr 1991-ci il) qədərki dövrdə Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə** nəzər salınır. Fikrimizcə, göstərilən bölmənin başlıca məziyyəti ondan ibarətdir ki, burada verilən materiallar müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyi mövqeyindən yazılmışdır və tariximizə yeni baxışdır. Bölmədə dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Azərbaycanın və Azərbaycan xalqının tarix boyu təkcə Cənubi Qafqazın deyil, bütün Yaxın və Orta Şərqi dövlətçilik tarixində, Asiya-Avropa qarşılıqlı əlaqələrində mühüm rol oynadığı əsaslandırılır. Əsərdə, həmçinin, xalqımızın azadlıq hərəkatı tarixinə xüsusi diqqət yetirilir. Bəhs olunan bölmənin məna çəkisi və sanbalını artıran başlıca cəhət budur ki, müəllif tədqiq olunan dövrdə tariximizin ayrı-ayrı prosesləri, hadisələri və məqamlarına münasibət bildirərkən Heydər

Əliyevin konseptual müddəalarını diqqət mərkəzinə çəkir, keçmişimizə qiymət verərkən həmin kəlamları əsas götürür. Bu bölmənin “**Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (28 aprel 1920-ci il – 18 oktyabr 1991-ci il)**” fəslində müəllif özünün bundan əvvəlki tədqiqatlarına sadıq qalaraq həmin mərhələni iki dövrə ayırır:

1. **Ağır sınaqlar dövrü (1920–1969);**

2. **H.Ə.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin Birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması.**

Müəllif öz tədqiqatında, haqlı olaraq, sovet hakimiyyəti illərində xalqımızın yaşadığı bu iki dövrün siyasi məzmununa və milli oyanış mahiyyətinə görə bir-birindən kəskin surətdə fərqləndiyini göstərir. Əsərdə konkret faktlarla əsaslandırılır ki, **1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlməsi nəticəsində tariximizdə müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanış dövrü başlandı. Azərbaycanımızı bugünkü müstəqil həyata hələ keçən əsrin 70–80-ci illərinin əvvəlində məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti hazırlamışdır.** Bu, müəllifin tarixşünaslığımızda təkcə məna-məzmun baxımından deyil, dövrləşdirmə baxımından da mühüm addımı, həm də elmə gətirdiyi yenilik kimi qiymətləndirilməlidir. Yeri gəlmişkən, Yaqub Mahmudov həmin mühüm müddəanı bu kitabın nəşrindən əvvəl də, hələ 1998-ci ildən başlayaraq, özünün ayrı-ayrı kitabları və məqalələrində irəli sürmüşdür.

“**Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti**” monoqrafiyasının qalan beş bölməsi bilavasitə dahi dövlət xadiminin tariximizdəki əvəzsiz rolunun işıqlandırılmasına həsr olunmuşdur. Belə bir cəhəti xüsusi olaraq qeyd etməyi özümüzə borc bilir ki, müəllif bu bölmələrdən hər birinə Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində oynadığı rolu real əks etdirən adlar seçmişdir: Özü də, bu adlar bir-birindən uğurlu çıxmışdır: “**Azər-**

baycan dövlətçiliyinin xilaskarı” (II bölmə); “Ötən minilliklərin tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya tariximizin dirçəliş konsepsiyası” (III bölmə); “Qurtuluş mübarizəsinin qalibi” (IV bölmə); “Yeni Azərbaycan Partiyasının banisi, Yeni Azərbaycanın qurucusu” (V bölmə); “Ata yurdumuzun Atatürkü” (VI bölmə). Bütün bu adların hər biri, göründüyü kimi, dahi şəxsiyyətimizin öz xalqı, doğma yurdu qarşısındakı əvəzsiz tarixi xidmətlərini son dərəcə sərrast əks etdirir. Əsərin bölmələrinə verilmiş bu adlar, eyni zamanda, müəllifin Heydər Əliyev irsini nə qədər dərinləndirən öyrəndiyini və araşdırdığını, xalqımızın liderinə nə qədər dərin hörmət və ehtiram bəslədiyini də nümayiş etdirir.

Müəllif öz əsərinin “Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı” adlanan II bölməsində, təkzibolunmaz tarixi faktlara əsaslanaraq, belə bir ədalətli nəticəyə gəlir ki, bütün tarixi dövrlərdə Heydər Əliyevin ömür yolunu mənalandıran onun həmişə doğma xalqa, Ata yurduna bağlı olmasıdır. Müəllif bu mühüm məsələyə “Böyük Azərbaycanlı, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi” adlı ayrıca başlıq həsr etmişdir. Bundan başqa, monoqrafiyada, çox düzgün olaraq, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin hər iki dövrü sıx əlaqədə, vəhdətdə araşdırılır. Müəllifin dahi şəxsiyyətimizə həsr edilmiş əsərində dövlət başçısının müstəqil Azərbaycana rəhbərliyi dövründəki fəaliyyətindən “*Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin İkinci dövrü: Qurtuluş mübarizəsinin qalibi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı*” başlığında bəhs olunur. *Bu bölmədə müəllifin tarixi həqiqəti əks etdirən elmi nəticəsi belədir: həm dünənki Azərbaycanın – müstəqilliyə doğru gələn Azərbaycanın, həm də bugünkü Azərbaycanın – Yeni, müstəqil Azərbaycanın qurucusu məhz Heydər Əliyev şəxsiyyətidir!*

Heydər Əliyevin Azərbaycan tarix elminin inkişafındakı böyük xidmətləri, onun ulu keçmişimizin araşdırılması, öyrənilməsi və təbliğ olunmasına göstərdiyi daimi qayğı, tariximizin ayrı-ayrı dövrləri, prosesləri, hadisələri və görkəmli şəxsiyyətlərinə verdiyi qiymət, müəyyən etdiyi istiqamətverici müddəalar əsərin III bölməsində işıqlandırılmışdır. “Ötən minilliklərin tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya tariximizin dirçəliş konsepsiyası” adlanan həmin bölmədə Azərbaycanın dövlət başçısının əsrlərin qovşağında xalqımıza etdiyi məşhur **Müraciətin** işığında tarixi keçmişimizə nəzər salınır, böyük dövlət xadiminin ulu tariximiz barədə söylədiyi müdrik kəlamlar, ayrı-ayrı məsələlərə verdiyi qiymət geniş oxucu kütləsinə çatdırılır.

“Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti” monoqrafiyasının qalan iki bölməsində (IV-V bölmələr) müəllifin ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Heydər Əliyev şəxsiyyəti və onun Yeni Azərbaycanın qurulmasındakı tarixi xidmətləri barədə mətbuat səhifələrində dərc olunmuş yazıları toplanmışdır. Tarixçi-alim bu bölmələrdəki materiallarda Heydər Əliyev şəxsiyyətinin tarixdəki roluna “*Qurtuluş mübarizəsinin qalibi*”, “*Yeni Azərbaycan Partiyasının banisi, Yeni Azərbaycanın qurucusu*” kimi başlıqlar altında nəzər salır ki, bu da real tarixə obyektiv münasibət nümunəsidir. Fikrimizcə, müəllifin xalqımızın dahi şəxsiyyətinin təkrarsız fəaliyyətinə bu cür diqqət və elmi məsuliyyətlə yanaşması təqdirəlayiq haldır.

“Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti” kitabının ən maraqlı bölmələrindən biri də “Ata yurdumuzun Atatürkü” adlanan VI bölmədir. Həmin bölmədən bəhs edərkən xüsusi olaraq qeyd etmək istərdik ki, dahi dövlət xadimimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixindəki milli öndərlik fəaliyyətinin, gördüyü böyük quruculuq

işlərinin məktəb dərsləkləri vasitəsilə gənc nəsə öyrədilməsi kimi çox gərəklı iş də ilk dəfə məhz bu kitabın müəllifi – tanınmış tarixçimiz Yaqub Mahmudov başlamışdır. Onun başçılığı ilə hazırlanmış **“Ata yurdu”** dərsliyində tariximizin hələ ötən əsrin 60-cı illərinin sonundan başlanmış **Heydər Əliyev dövrünə** bir-birindən maraqlı və ibrətli olan, həm də tarixi reallığı əks etdirən **“Oyanış”, “Dirçəliş”, “Qanlı Yanvar”, “18 Oktyabr – İstiqlalımızın bərpası”, “Xocalı soyqırımı”, “Yeni Azərbaycanın qurucusu”** kimi ayrıca başlıqlar həsr olunmuşdur. Məhz vətəndaş tarixçi Yaqub Mahmudovun nəcib əməyi sayəsində 1997-ci ildən etibarən ilk dəfə əlinə tarix dərsliyi alan şagirdlərimiz nəsillərə nümunə olan böyük öndərin həyatını və nurlu əməllərini sevə-sevə öyrənirlər. Görün, tarixçi-alim Heydər Əliyev dünyasını 5-ci sinif şagirdlərinə – kiçik yaşlı məktəbli balalara necə sonsuz məhəbbətlə təqdim edir: **“...İndi yurdumun şimal torpaqlarında əbədi azadlıq məşəli şölələnir. Ulu keçmişim, beşminillik dövlətçilik tarixim yəni-dən dirçəlidir. Bu şanlı tarixin qanuni varisi olan Azərbaycan Respublikası adlanan müstəqil dövlətim var! Üçrəngli bayrağım var! Gerbim var! Himnim var! Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası adlanan təməl qanunum, dünyanın ən demokratik, ən qabaqcıl ölkələrinin qanunları ilə səsleşən ədalətli qanunlarım var! Vətənimin, millətimin, bütün vətəndaşlarımın keşiyində duran, müstəqilliyimizin təminatçısı – xilaskar Prezidentim var!**

Siyasət dünyasının zirvəsini fəth edən və müstəqil dövlətimin ayulduzlu bayrağını, ulu xalqımın Azadlıq məşəlini özü ilə birlikdə bu zirvəyə qaldıran dahi siyasətçi Heydər Əliyev başçılıq edir **Azərbaycana!** Xalqımın sabaha, gələcəyə, əbədiyyətə inam dünyasıdır ölkə başçısının müdrik kəlamı:

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİ ƏBƏDİ OLACAQDIR, SARSILMAZ OLACAQDIR, DÖNMƏZ OLACAQDIR VƏ AZƏRBAYCANIN BUGÜNKÜ GƏNC NƏSLİ GƏLƏCƏK AZƏRBAYCANI DAHA DA YÜKSƏKLƏRƏ QALDIRACAQDIR!

Məktəli dost, bütün Azərbaycan gəncliyi! Layiq ol – müqəddəs himnimizlə səsleşən bu müdrik kəlama, sənə bəslənilən ümidə, etimada, hazır ol – namusumuzu, şərəfimizi, Azadlığımızı, müstəqil Azərbaycanımızı əbədiyyətədək qorumağa, yaşatmağa!”

Etiraf edək ki, müəllifin üzünü gənc nəsə tutub etdiyi bu çağırışa nəyi isə əlavə etmək çox çətindir!

Fikrimizcə, Yaqub Mahmudovun yeni əsərinin daha bir məziyyəti ümummilli liderimizin doğma xalqa bəxş olunmuş ömür yolunu dövrleşdirmək təşəbbüsüdür. Müəllif kitaba yazdığı Son sözdə (**“Son söz və ya dahi şəxsiyyətin Vətən naminə mübarizə yolu”**) Heydər Əliyevin Vətənin xoşbəxt gələcəyinə həsr olunmuş mübarizə yolunu **altı** dövrə ayırır. Və bu dövrlərin hamısında, müəllifin göstərdiyi kimi, dahi dövlət xadiminin yorulmaz fəaliyyətinin əsasında onun **Vətən torpağının misilsiz təəssübkeşi** və **Böyük Azərbaycanlı** olması kimi ali mənəvi keyfiyyətləri durur. Şübhə etmirik ki, Yaqub Mahmudovun təklif etdiyi dövrleşdirmə gələcək Əliyevşünaslar üçün maraq doğuracaq və onların elmi axtarışlarının səmərəliliyinə müsbət təsir göstərəcəkdir. Müəllifin Son sözdə irəli sürdüyü bir fikir – **Heydər Əliyevin doğma xalqının qurtuluş mübarizəsinə hələ Moskvada ikən – 1990-cı ilin 20 Yanvar qırğınına qarşı tarixi etiraz çıxışı ilə başlaması** fikri xüsusilə diqqətəlayiqdir və tarixi reallığı əks etdirir.

Nəhayət, **“Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti”** monoqrafiyası dahi dövlət xadimini hələ tələbək illərindən tanıyan, onun ötən

əsrin 60-cı illərindən bəri doğma xalqının tərəqqisi və müstəqilliyi naminə həyata keçirdiyi böyük quruculuq işlərinin canlı şahidi olan, Azadlıq hərəkatımızda fəal iştirak edən və erməni təcavüzkarlarına qarşı mübarizə dövründə cəbhə bölgələrini qarış-qarış gəzmiş, Heydər Əliyev şəxsiyyətinə ümumxalq məhəbbətini bilavasitə müşahidə etmiş vətəndaş tarixçinin qələmindən çıxmışdır. Əsər Heydər Əliyev şəxsiyyətinə dərin hörmət və ehtiram hissi ilə, həm də çox səmimi, aydın və anlaşıqlı bir dildə yazılmışdır. Buna görə də çox maraqla oxunur.

Cəsarətlə demək olar ki, Yaqub Mahmudovun “**Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti**” kitabı Əliyevşünaslıqda irəliləyən doğru mühüm addımdır. İnanırıq ki, əsər dahi dövlət xadimimizin doğma Azərbaycanımız qarşısındakı misilsiz tarixi xidmətlərinin xalqımıza çatdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

Əli Həsənov

tarix elmləri doktoru

I BÖLMƏ

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏN

*Müstəqil dövlətimiz üçün tale-
yüklü məsələlərin həyata keçiril-
məsi tariximizin bir çox qaranlıq
səhifələrini açmaqla kimliyimizi
tam müəyyən etməyi, milli kökləri
ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc
nəsil yetişdirilməsini zəruri edir.
Keçid dövrünün çətinliklərinə,
ağır proseslərinə baxmayaraq, biz
öz tarixi keçmişimizin çox dəyərli
səhifələrini qısa bir müddətdə aç-
a bilməmiş və xalqa göstərməyə nail
olmuşuq. Xalqımızın hər bir övlad-
ı öz tarixi keçmişini, varisi oldu-
ğu mədəni irsi daha dərinləndirən
öyrənərək böyük qürur hissi duy-
mağa başlayır və sözsüz ki, bu-
nunla fəxr edir.*

H.Ə.Əliyev

Ən qədim zamanlardan islam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi

XX yüzilliyin sonunda öz tarixi torpaqlarının bir hissəsində yenidən müstəqilliyə qovuşmuş Azərbaycan xalqı qədim və zəngin dövlətçilik tarixinə malikdir.

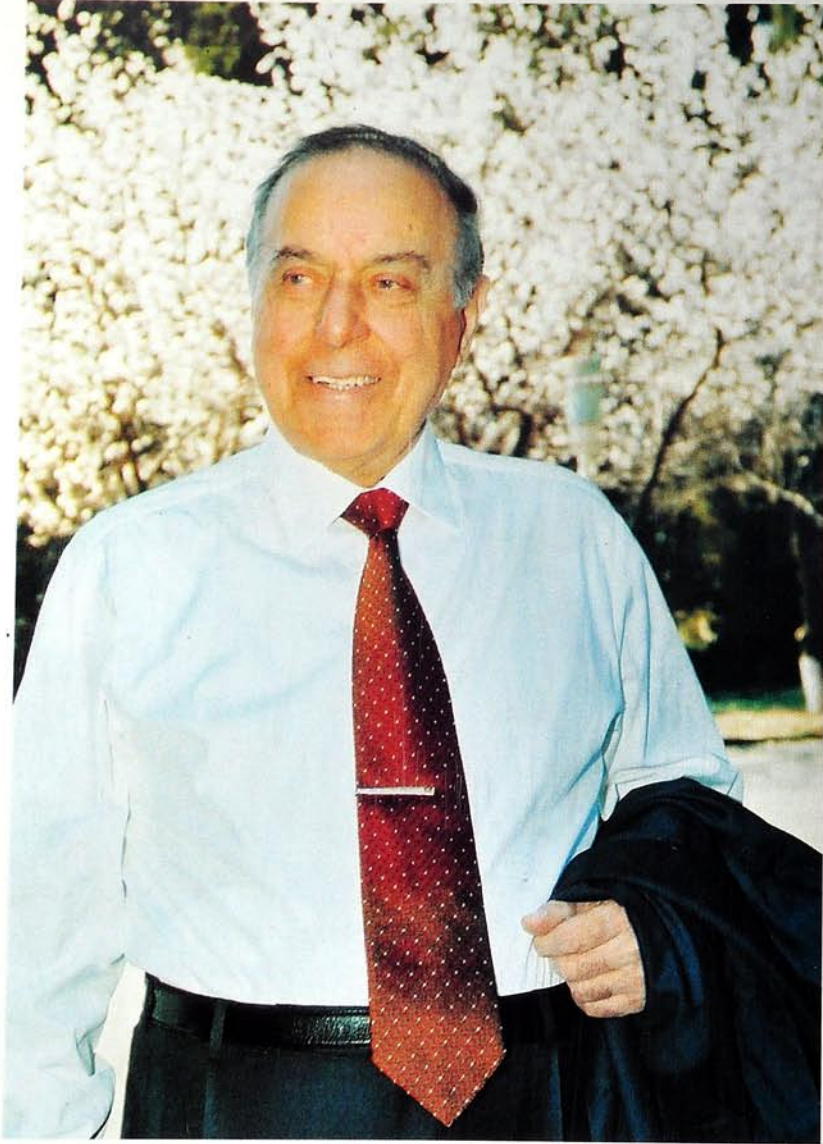
Şimaldan–Baş Qafqaz dağları, qərbdən–Göyçə gölü hövzəsi də daxil olmaqla Alagöz dağ silsiləsi və Şərqi Anadolu, şərqdən–Xəzər dənizi, cənubdan isə Sultaniyyə–Zəncan–Həmədan hüduqları ilə əhatə olunan tarixi Azərbaycan torpaqları müasir sivilizasiyanın inkişafa başladığı ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Hazırda Anadolu türklərindən sonra dünyanın ikinci böyük türk xalqı olan Azərbaycan xalqı bu ərəzidə – tarixi Azərbaycan torpaqlarında zəngin və özünəməxsus bir mədəniyyət, o cümlədən dövlətçilik ənənələri yaratmışdır.

...Biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mədəniyyəti olan ölkəmizin həm dünəninin, həm bu gününə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

H.Ə.Əliyev

Xalqımızın ulu babalarının yaşadığı tarixi Azərbaycan torpaqları ən qədim sivilizasiyaların ayaq açıb yeriməyə başladığı Xəzər–Aralıq dənizi – İran körfəzi regionuna daxil idi. Azərbaycan xalqının təşəkkülündə iştirak etmiş qədim etnoslar bu regionda yaranmış qədim mədəni mühitin, o cümlədən Şumer–Babil mədəniyyətinin formalaşmasında, həmçinin bü-

tövlükdə Yaxın və Orta Şərqi hərbi-siyasi həyatında, qədim dövlətçilik tarixində çox mühüm rol oynamışlar. Bunu ölkəmizdə və xaricdə aparılan elmi axtarışlar, xüsusən də arxeoloji qazıntılar çox aydın sübut edir.

Azərbaycan ərazisi bu diyarın dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olduğunu sübut edən arxeoloji abidələrlə son dərəcə zəngindir. Azıx, Tağlar, Damcılı, Daşsalahlı, Qazma (Naxçıvan) mağaralarında, habelə başqa abidələrdə aşkar olunan arxeoloji tapıntılar, o cümlədən 300–400 min il bundan əvvəl yaşamış Aşöl dövrünə aid qədim insanın – *Azıx adamının (Azıxantrop)* çənə sümüyü Azərbaycanın ibtidai insanların formalaşdıqları əraziyə daxil olduğunu sübut edir. Bu nadir tapıntıya görə Azərbaycan ərazisi “Avropanın ən qədim sakinləri” xəritəsinə daxil edilmişdir.

Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür–Araz və Xocalı mədəniyyətlərinə aid maddi mədəniyyət nümunələri, Kürqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki milliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur.

H.Ə.Əliyev

Dünyanın ən qədim insan məskənlərindən biri olan Azərbaycanın əhalisi hələ qədim daş dövründən (*paleolit*) başlayaraq yüksək mədəniyyət

yət yaratmışdır. *Orta daş dövrü (mezolit)* və *yeni daş dövrlərində (neolit)* Azərbaycan əhalisi oturaq həyata keçmiş, əkinçilik, maldarlıq, müxtəlif sənət sahələri ilə məşğul olmağa başlamışdır. Azərbaycan ərazisindəki mədəni-iqtisadi tərəqqinin təsir dairəsi getdikcə genişlənməkdə idi. E.ə. IV minilliyin sonu–III minillikdə təşəkkül etmiş Kür–Araz mədəniyyəti Cənubi Qafqazın digər regionlarına, Şərqi Anadoluya və Şimali Qafqaza da yayılmışdı.

Arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış zəngin maddi mədəniyyət nümunələri, xüsusilə taxıl qalıqları, əkinçiliklə bağlı əmək alətləri və məişət avadanlığı, müxtəlif növ sənətkarlıq məhsulları Azərbaycan xalqının dünyanın ən qədim oturaq mədəniyyət yaratmış xalqlarından biri olduğunu göstərir.

Azərbaycan xalqı, eyni zamanda dünyanın ən qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan xalqlarındandır. Azərbaycan xalqı təqribən **5 min illik** dövlətçilik tarixinə malikdir. Azərbaycan ərazisində **ilk dövlət qurumları** və ya etnik-siyasi birliklər hələ eramızdan əvvəl **IV minilliyin sonu–III minilliyin əvvəllərindən** başlayaraq Urmiya hövzəsində yaranmışdı. Burada meydana gəlmiş ən qədim Azərbaycan dövlətləri bütün regionun hərbi-siyasi tarixində mühüm rol oynayırdılar. Həmin dövrdə Azərbaycanla Dəclə və Fərat vadilərində yerləşən və dünya tarixində dərin iz qoymuş qədim Şumer, Akkad və Aşşur (Assuriya) dövlətləri, habelə Kiçik Asiyadakı Het dövləti arasında sıx qarşılıqlı əlaqələr vardı.

Fəal xarici siyasət yeridən ən qədim Azərbaycan dövlətləri öz torpaqlarını xarici təcavüzlərdən uğurla qoruyurdular. Qədim Azərbaycan tayfa birliyi olan **Qutilər**, hətta, özlərinin qüdrətli qonşuları olan Akkad dövlətini məğlub etmiş, öz dövlətlərinin sərhədlərini İran körfəzinə qədər genişləndirmiş, bu ərazidə yüz ilə qədər bir müddət ərzində hökmranlıq etmişdilər. Onlar özlərindən asılı hala saldıqları Akkad və Şumerin döv-

lət idarəçiliyi qaydalarından faydalandıqları kimi qədim Azərbaycanın mütərəqqi idarəçilik mədəniyyətini də həmin ölkələrə yaymışdılar.

Urmiya ətrafından başlayaraq, zaman-zaman Dəclə və Fərat vadiləri də daxil olmaqla, İran körfəzinə qədərki ərazilərdə ağalığ edən qədim Azərbaycan dövlət qurumları **Lullubi** və **Qutilər** təkcə Azərbaycanın deyil, ümumiyyətlə qədim Şərqi dövlətçiliyinin tarixində də dərin iz qoymuşlar.

Qonşuluqdakı digər qədim Şərqi dövlətlərdən fərqli olaraq qutilərdə **hökmdarların seçilməsi** qaydası vardı. **Hakimiyyət irsi keçmirdi**. Qutilə hökmdarları məmləkəti öz canişinləri vasitəsilə idarə edirdilər. *Canişinlər* idarəçilik sahəsində **geniş müstəqilliyə malik idilər**. Görünür, bütün bunlar qədim Azərbaycan dövlətlərinin Dəclə və Fərat vadiləri də daxil olmaqla İran körfəzinə qədərki geniş ərazilərdə uzun zaman hökmranlıq etmələrində az rol oynamamışdı.

Zaman keçdikcə Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da yüksəlmiş, ölkə ərazisində daha təkmil və daha geniş əraziləri əhatə edən yeni dövlətlər yaranmışdır.

Eramızdan əvvəl I minillikdə–bizim eranın I minilliyinin əvvəllərində Azərbaycan torpaqlarında **Manna, İskit (Skit, Skif) şahlığı, Atropatena** və **Albaniya** kimi qüvvətli dövlətlər mövcud olmuşdur. Bu dövlətlər Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi mədəniyyətinin daha da yüksəlməsində, ölkənin iqtisadi-mədəni, etnik-siyasi tarixində, eləcə də vahid xalqın təşəkkül prosesində mühüm rol oynamışlar.

Ənənəvi Azərbaycan dövlətçiliyinin davamı olan və eramızdan əvvəl I minilliyin əvvəllərində meydana gələn **Manna dövləti** Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm mərhələ oldu. Azərbaycanın ən qədim dövlətçilik məkanı olan Urmiya hövzəsində yaranmış bu dövlət təkcə qədimliyinə görə deyil, təkamül dərəcəsinə görə də dünyanın dövlətçilik mədəniyyəti tarixində mühüm yer tutur. Urmiya hövzəsindəki bütün

digər xırda yerli dövlətləri də öz hakimiyyəti altında birləşdirən Manna şimalda – Araz çayına (bəzən də ondan şimala doğru) və şimal-şərqdə – Xəzər dənizinə qədər olan Azərbaycan torpaqlarını əhatə edirdi.

Manna bütün regionda baş verən hərbi-siyasi hadisələrdə yaxından iştirak edir, Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirməyə çalışan qüvvətli qonşularına – Aşşur və Urartu dövlətlərinə qarşı uğurla mübarizə aparırdı. Aşşur və Urartu təcavüzünə qarşı mübarizədə o zaman Azərbaycanda məskunlaşmış **iskitlər** (*skiflər*) və **kimmerlər** də fəal iştirak edirdilər.

Manna hökmdarları irsi və qeyri-məhdud hakimiyyətə malik idilər. Lakin buna baxmayaraq onlar ölkəni **ağsaqqallar şurasının** köməyi ilə idarə edirdilər ki, bu da Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi sahəsində qədim **məşvərət** mədəniyyətinə malik olduğunu sübut edir. Yurdumuzun cənub bölgələrində üç yüz ilə yaxın bir müddət ərzində davam etmiş və qüdrətli qonşularının aramsız hücumlarına duruş gətirmiş Manna Azərbaycanda ən qədim zamanlardan başlayaraq güclü dövlətçilik ənənələrinin mövcud olduğunu sübut edən çox qiymətli tarixi faktır.

Eramızdan əvvəl VIII əsrin sonu–VII əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın hərbi-siyasi tarixində **kimmerlər** və **iskitlər**, həmçinin iskitlərlə eyni toplumdən olan **saklar** və **massagetlər** mühüm rol oyna-mağa başladılar. Avrasiyanın qədim sakinləri olan və müxtəlif tarixi dövrlərdə Baş Qafqaz aşırımlarından və Dərbənd keçidindən cənuba axın edən bu tayfalar Böyük Qafqazın cənub ətəklərində – Şimali Azərbaycan torpaqlarında möhkəmləndikdən sonra buradan cənuba doğru – Manna ərazisinə və Anadolunun şərqinə də yayılmışdılar.

Kimmer–İskit–Sak toplumunun tərkibində digər köklərdən olan tayfalarla yanaşı güclü **türk toplumları** da vardı. “Tarixin atası” Herodotun (e.ə.V əsr) öz şəxsi müşahidələrinə əsaslanan məlumatları da bunu sübut edir. Herodotun yazdığına görə, *iskitlər at südü ilə qidalanırdılar; iskitlərlə qohum olan massagetlər də onlar kimi geyinir və onlarınkına*

bənzər həyat sürürdülər. Onlar yeganə bir allaha – Günəş allahına sitayiş edir, göydə sürətlə hərəkət edən Günəş allahına Yerdə ən sürətli canlıdan – atdan qurban verirdilər.

İskitlər Mannadan şimaldakı Azərbaycan torpaqlarında qüdrətli **İskit şahlığı** yaratmış, ölkə ərazisində vahid xalqın təşəkkül prosesində iştirak etmişdilər. **İskit–Massaget** hökmdarları da Azərbaycan torpaqlarını yadelli təcavüzlərindən uğurla müdafiə etmişdilər. **Massaget şahlığı** o dövrün ən qüdrətli imperiyalarından biri olan İran–Əhəməni imperiyasını ağır məğlubiyyətə uğratmışdı. Yaxın və Orta Şərqdə geniş işğallar həyata keçirmiş Əhəməni hökmdarı II Kir Azərbaycanın cənub torpaqlarını zəbt etdikdən sonra ölkəmizin şimalını da ələ keçirməyə cəhd göstərmiş və bu məqsədlə Massaget hökmdarının dul qadını Tomirisə izdivac təklif etmişdi. Lakin II Kirin hiyləsini başa düşən, Vətən torpağının şərəfini və ölkənin müstəqilliyini uca tutan **Tomiris** İran hökmdarının təklifini rədd etmiş, *Günəş* allahına and içərək döyüşə atılmış, özündən qat-qat güclü olan yadelli qoşunlarını e.ə.530-cu ildə darmadağın etmişdi. “Məğlubedilməz” Kirin özü də bu döyüşdə öldürülmüşdü. Midiya imperiyası, Lidiya, Babilistan kimi qüdrətli dövlətləri aradan qaldıraraq, Parfiya torpaqları da daxil olmaqla, Mərkəzi Asiyadan Misir hüdudlarına qədər çox geniş əraziləri ələ keçirmiş və bütün bu işğallara görə “**Böyük Kir**” ləqəbi qazanmış II Kir üzərində bu qələbə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixinin ən şanlı səhifələrindən biridir.

İskit şahlığı dövründə Azərbaycan mədəniyyəti ilə Avrasiyanın çox geniş ərazilərinə yayılmış iskit mədəniyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə üçün də əlverişli şərait yaranmışdı. Qədim Azərbaycan mədəniyyəti daha da inkişaf etdi və zənginləşdi. Arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar olunmuş maddi mədəniyyət nümunələri, habelə Azərbaycan ərazisində İskit–Sak–Massaget dövründən qalmış çoxlu yer adları buna parlaq sübutdur.

Yaxın və Orta Şərqdə çox mürəkkəb hərbi-siyasi hadisələrin cərəyan etməsinə, qonşu dövlətlərin təbii sərvətlərlə çox zəngin olan və hərbi-strateji baxımdan olduqca böyük əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək siyasətinə baxmayaraq dövlətçilik ənənələrimiz davam etməkdə və zənginləşməkdə idi. Odur ki, nə Əhəməni-İran imperiyasının uzunsürən işğal rejimi, nə də Makedoniyalı İskəndərin yürüşləri Azərbaycanın qədim dövlət idarəçiliyi mədəniyyətini məhv edə bilmədi.

Makedoniyalı İskəndərin ölümündən dərhal sonra Azərbaycan dövlətçiliyi yenidən dirçəldi. Ölkəmizin cənub torpaqlarında *Atropatena*, şimalında isə *Albaniya* dövlətləri meydana gəldi. Azərbaycanın bütün tarixi torpaqları bu iki yerli dövlətin tərkibində cəmləşdi.

Atropatena dövləti ölkənin cənub vilayətlərini əhatə edirdi. Burada müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin dirçəlişi əslində hələ İskəndərin Şərqə yürüşündən xeyli əvvəl baş vermişdi. Süquta uğramış keçmiş Midiya imperiyasının digər əraziləri ilə birlikdə ayrıca satraplığa çevrilmiş Azərbaycanın cənub torpaqlarını Əhəməni satrapı *Atropat* hələ Əhəmənilərin hakimiyyəti dövründə müstəqil surətdə idarə edirdi. Azərbaycanın bu hissəsi o zaman *Midiya-Atropatena*, *Kiçik Midiya* və ya *Atropatin* adı ilə *Atropat Midiyası*, bəzən də *Atropatiya* və ya *Atropatena* adlanırdı.

Uzaqqörən siyasətçi və məşhur sərkərdə olan **Atropat III** Daranın İskəndərə qarşı çıxardığı Əhəməni qoşunlarının ön dəstələrinə – əsas zərbə qüvvəsinə başçılıq edirdi. Bu qüvvələr əsasən Azərbaycanın şimal və cənub torpaqlarından toplanmış hərbi dəstələrdən ibarət idi. III Dara-ya qalib gəldikdən sonra *Atropatin* sərkərdəlik istedadına və hərbi-siyasi nüfuzuna bələd olan İskəndər onunla toqquşmaq fikrindən daşındı və Azərbaycan hakimi ilə yaxınlaşmağı daha üstün tutdu. Beləliklə, Makedoniyalı İskəndərin işğalları Azərbaycandan yan keçdi. Sonralar *Atropat* Makedoniya hökmdarı ilə bu yaxınlaşmanı daha da dərinləşdirərək onun

ən yaxın adamlarından biri ilə qohumluq əlaqəsi yaratdı və nəhayət, bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq, öz yurdunu – *Atropatenanı* yunan-Makedoniya asılılığından azad olmuş ilk müstəqil dövlətə çevirdi.

Müstəqil dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişi Azərbaycanın cənub rayonlarında iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində böyük yüksəlişə səbəb oldu. Qüdrətli *Atropatena* dövləti bütün regionun beynəlxalq münasibətlərində mühüm rol oynayır, Qafqaz, Volqaboyu, Orta Asiya, Hindistan, Kiçik Asiya, Mesopatamiya, Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzələri ölkələri ilə geniş ticarət əlaqələri saxlayırdı. Daxili ticarətdə dövlətin öz pulları mühüm rol oynayır.

Şərq və yunan dövlət sistemləri arasındakı qarşılıqlı əlaqə və təsir *Atropatenada* idarəçilik mədəniyyətinin də yüksəlişinə müsbət təsir göstərirdi. Ölkədə yunan dilindən geniş istifadə olunması, başqa sahələrlə yanaşı, hüquq normalarının da təkmilləşməsinə səbəb olurdu. Dövlət idarəçiliyi qaydaları daha da təkmilləşirdi.

Azərbaycanın, həmçinin Qədim Şərqin və Yunanıstanın dövlət idarəçiliyi ənənələrindən bəhrələnen *Atropatena* hökmdarları öz hakimiyyətlərini daha da qüvvətləndirə bildilər. Nəticədə *Atropatena* Parfiya və Selevki dövlətlərinə qarşı mübarizədə öz müstəqilliyini qoruyub saxlaya bildi, ölkənin ərazisinə soxulmuş Roma qoşunlarını parfiyalılarla birləşərək darmadağın etdi. O zaman *Atropatena* qoşunları bütün regionda ən güclü hərbi qüvvələrdən biri hesab olunurdu. Roma təcavüzkarları ilə döyüşə *Atropatena* 40 min piyada və 10 min süvari çıxarmışdı.

Yaxın və Orta Şərqdə çox mühüm hərbi-siyasi qüvvə olan *Atropatena* dövləti ilə Roma imperiyası arasında geniş əlaqələr yaranmışdı. Roma imperiyası özünün şərqi siyasətində *Atropatenaya* xüsusi əhəmiyyət verirdi. *Atropatena* elçiləri Romaya gedib imperator Oktavian Avqustla (e.ə.27–e-n 14-cü illəri) diplomatik danışıqlar aparmışdılar. Roma imperatoru Kiçik Asiyadakı qonşu erməni çarlığının idarə olunmasını da

Atropatena hökmdarlarına tapşırılmışdı. Atropatenanın hərbi-siyasi qüdrətindən ehtiyat edən erməni çarları bu dövlətlə münasibətləri pozmağa çalışırdılar. Bu məqsədlə də hələ erməni çarı Tiqran öz qızını Atropatena hökmdarı Mitridata vermişdi. Sonralar erməni çarlığı Atropatenedən asılı hala düşmüş və Atropatena hökmdarları tərəfindən idarə olunmuşdu.

Ölkənin şimalında meydana gələn **Albaniya dövlətinin** sərhədləri Dağıstanın cənubu (Dərbənd və ətrafları ilə birlikdə) da daxil olmaqla Baş Qafqaz dağlarından başlayaraq cənubda – Araz çayına qədər, qərbdə isə Göyçə gölü hövzəsi, Qabırçı (İori) və Qanıx (Alazan) çaylarının yuxarılarından başlayaraq şərqə doğru – Xəzər dənizindəkə uzanıb gedən Azərbaycan torpaqlarını əhatə edirdi. Bu qüdrətli Azərbaycan dövlətinin paytaxtı əvvəllər Qəbələ, sonra isə Bərdə (V əsrdən sonra) şəhərləri idi.

Albaniya dövründə Azərbaycanın şimal torpaqlarında maddi və mənəvi mədəniyyət daha da inkişaf etmişdi. Bu dövrdə elmi ədəbiyyatda **alban əlifbası** adlanan Azərbaycan əlifbası yaradılmış, məktəblər açılmışdı. Ölkədə mühüm ticarət və sənətkarlıq mərkəzi olan 30-dan çox şəhər vardı. Şimalla Cənubun, Şərqlə Qərbin qovşağında yerləşən və müxtəlif etnosların, dinlərin, mədəniyyətlərin qarşılaşdığı təmasa girdiyi Albaniyada özünəməxsus və zəngin mədəniyyət formalaşmaqda idi. Ölkədə yaşayan və sayları getdikcə artmaqda olan türk etnosları dövlətin həyatında mühüm rol oynayırdılar. Aya, Göyə, Günəşə sitayişlə yanaşı xristianlıq da yayılmaqda idi. Müstəqil Alban kilsəsi dini cəhətdən birbaşa Romaya tabe idi.

Albaniya dövründə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi mədəniyyəti daha da yüksəlmişdi. Alban hökmdarları ölkənin dünyəvi və dini başçısı idilər. Onlar, eyni zamanda, qanunlar verir, ölkənin hərbi qüvvələrinə başçılıq edirdilər. Dövlətin hərbi qüvvələri 80 min nəfəri (60 min piyada, 22 min süvari) aşmışdı.

Albaniya hökmdarının sarayında **məşvərət şurası** fəaliyyət göstərirdi. Məşvərət şurasına və ruhani yığıncıqlarına Albaniya hökmdarlarının özləri rəhbərlik edirdilər. Atropatena kimi Albaniya dövlətinin də öz pulları vardı. Öz dövrü üçün möhkəm və təkmil dövlət idarəçiliyi sistemə malik olan Albaniya dövləti ölkənin müstəqilliyi üçün təhlükə törədən Parfiyaya və Roma imperiyasına qarşı uğurla mübarizə aparmışdı. Ölkəyə müdaxilə edən Roma imperiyasının qoşunları Alban cəngavərləri tərəfindən dəfələrlə ağır məğlubiyyətə uğradılmışdı. Roma imperiyası Albaniyanın hərbi-siyasi qüdrəti ilə hesablaşmağa məcbur olmuş, iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələr yaranmışdı. Atropatena kimi Albaniya elçiləri də Romaya gedib imperator Oktavian Avqustla danışıqlar aparmışdılar.

Albaniya hökmdarı, görkəmli dövlət xadimi **Cavanşir** ölkəni ələ keçirməyə çalışan Bizans, Sasani, Xilafət və Xəzər imperiyaları kimi qüdrətli qonşulara qarşı müdrik, uzaqgörən və çevik xarici siyasət yeritmiş, özünün sərkərdəlik məharəti və döyüş şücaəti ilə Vətənin müstəqilliyini qoruyub saxlaya bilmişdi.

Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, Vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcəssümü olmuşdur.

H.Ə.Əliyev

Yaxın və Orta Şərqdə mühüm hərbi-siyasi və mədəni təsir gücünə, region ölkələri ilə sıx qarşılıqlı münasibətlərə malik olan Albaniya Aralıq dənizi hövzəsi ölkələri ilə, o cümlədən Roma imperiyası ilə də geniş əlaqələr saxlayırdı. İlk mənbələr, o cümlədən arxeoloji qazıntılar zamanı

aşkar olunmuş zəngin maddi mədəniyyət nümunələri Albaniya dövründə Azərbaycanın şimal torpaqlarının xarici ölkələrlə geniş əlaqələr saxladığını sübut edir. Yaxın və Orta Şərqi ölkələrini Xəzər xaqanlığı və Şərqi Avropa ilə birləşdirən beynəlxalq ticarət yollarının Albaniyadan keçməsi ölkənin xarici ticarət əlaqələrinə müsbət təsir göstərirdi.

Eramızın əvvəllərində ölkəmiz öz tarixinin ən ağır sınaq dövrlərindən biri ilə qarşılaşdı: III əsrdə Azərbaycanı **Sasani-İran imperiyası**, VII əsrdə isə **Ərəb xilafəti** işğal etdi. İşğalçılar ölkəyə İrannın və Ərəbistanın içərilərindən çoxlu iran və ərəb mənşəli əhali köçürüb gətirdilər. Gəlmə əhali mühüm hərbi-strateji əhəmiyyətə malik olan məntəqələrdə və ən məhsuldar torpaqlarda yerləşdirildi. Onlara geniş imtiyazlar verildi. Yadellilər Azərbaycanın yerli əhalisini əridib yox etmək siyasəti yeritməyə başladılar. Lakin, təqribən 600 il davam etmiş İran və ərəb zülmü Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələrini məhv edə bilmədi. Dözülməz işğal rejimi və təqiblər şəraitində Azərbaycan xalqının təşəkkülü prosesi davam etdi. İşğalçıların yerli əhalini assimilyasiyaya uğratmaq siyasətinə baxmayaraq, uzun tarixi dövr ərzində Azərbaycanın bütöv halda həmin imperiyaların tərkibində olması nəticəsində, ölkənin bütün bölgələri arasında daxili əlaqələr, ilk növbədə ticarət əlaqələri genişləndi. Azərbaycanın şimal və cənub, şərq və qərb bölgələri arasında etnik-siyasi və mədəni birliyin yaranması yolunda mühüm irəliləyiş baş verdi. İran və ərəb işğalçılarına qarşı uzun sürən birgə azadlıq mübarizəsi ölkənin türk və qeyri-türk əhalisini daha sıx birləşdirdi, onların qaynayıb-qarışmasına müsbət təsir göstərdi. Vahid xalqın yaranması prosesi sürətləndi.

Eramızın ilk yüzilliklərində ölkə əhalisinin əksəriyyətini təşkil edən və hərbi-siyasi cəhətdən daha mütəşəkkil və daha qüvvətli olan **türk etnosları** vahid xalqın təşəkkülü prosesində mühüm rol oynayırdılar. Türk etnosları içərisində **oğuz türkləri** üstünlük təşkil edirdilər. İlk

oğuzlar, başqa türk tayfaları kimi, ümumtürk məkanının tərkib hissəsi olan Cənubi Qafqaza, o cümlədən Azərbaycan ərazisinə qədim türklərin **“Dəmir qapı”** adlandırdıqları **Dərbənd keçidi** vasitəsilə, habelə Böyük Qafqazın başqa dağ aşırımlarından (Qax rayonundakı dağ aşırımlarından birini yerli əhali indi də **Hun beli** adlandırır–Y.M.) keçərək yayılmışdılar. Oğuz müqəddəsi Dədə Qorqudun qəbrinin Dərbənddə olması barədə ilk mənbələrin məlumatları, Dərbəndin qala qapılarından birinin Dədə Qorqudun mənsub olduğu *Bayat* elinin (oğuz tayfası *bayatların*) adı ilə **“Bayat qapısı”** adlanması bunu sübut edir. Avrasiyanın geniş ərazilərində məskunlaşmış qədim türklər, o cümlədən oğuzlar ümumtürk məkanının şimalı ilə cənubunu, yəni Qırqaç düzü ilə Cənubi Qafqazı əlaqələndirən bu mühüm keçidi – **“Dəmir qapı”**nı daim öz əllərində saxlamağa çalışırdılar.

Başqa ilk mənbələrlə yanaşı, Oğuz türklərindən olan ağıqoyunluların ən qüdrətli hökmdarı **Uzun Həsənin** (1453–1478) hökmü ilə Əbu Bəkr əl-Tehrani əl-İsfahaninin yazdığı **“Kitabi-Diyarbəkriyyə”** adlanan oğuznamədə verilən faktlar da oğuz türklərinin, o cümlədən xalqımızın soykökündə duran **ağqoyunlu** və **qaraqoyunluların** Azərbaycanın, həmçinin bütövlükdə Cənubi Qafqazın və Ön Asiyanın ən qədim sakinlərindən biri olduğunu sübut edir. Göstərilən müəllif Uzun Həsənin böyük babası – Ağqoyunlu dövlətinin banisi **Qara Yuluk Osman bəyin** nəsil şəcərəsini bir-bir araşdıraraq, nəhayət, **Oğuz xaqana** çatdırır. Oğuz xaqanın başçılıq etdiyi böyük türk dövlətinin tərkibinə daxil olan əraziləri sadalayır və bütün oğuz türklərinin kökündə duran bu böyük hökmdarın, yəni **Oğuz xaqanın Göyçə dənizi ətrafında vəfat etdiyini** göstərir. *Azərbaycanın Oğuz xaqanın başçılıq etdiyi dövlətin tərkibinə daxil olması və böyük xaqanın özünün də burada – Göyçə dənizi ətrafında vəfat etməsi faktı bu diyarın ən qədim oğuz məskənlərindən biri olduğunu sübut edir.*

“Kitabi-Diyarbəkriyyə”nin müəllifi *Oğuzun nəvəsi xanlar xanı Bayandır xaqanın da “Qarabağ qışlağı və Göyçə dənizi yaylaqlarında ömür sürdüyünü”, burada “böyük bir qurultay çağırıb, məmləkəti oğlanları arasında qabiliyyətlərinə görə bölüşdürdükdən sonra Allahın dəvətini qəbul etdiyini”* yazır. Əbu Bəkr əl-Tehrani əl-İsfahani təsdiq edirdi ki, *ağqoyunlu Qara Yuluk Osman bəyin 20-ci babası Sunqur bəy Məhəmməd peyğəmbərin müasiri idi. O, Alagöz və Göyçə dənizi yaylaqları tərəfdəki sərhədlərdə “kafirlərlə müharibə etmiş” və döyüşlərdən birində həlak olmuşdu. Qara Yuluk Osman bəyin 14-cü babası Şəktur xan isə Əlincə qalası uğrunda döyüşlərdə qəhrəmanlıq göstərmiş, onu “kafirlərin” əlindən geri almışdı. Xəlifə Harun ər-Rəşidin müasiri olan Qıpçaq xan da Əlincə qalası uğrunda “kafirlər”lə müharibələr aparmış, onları məğlubiyyətə uğradaraq qalanı azad etmişdi. “Kitabi-Dədə Qorqud” boyları ilə səsləşən, Məhəmməd peyğəmbərin dövründə və Xilafət işğalları zamanı cərəyan etmiş hadisələrlə üst-üstə düşən bütün bu faktlar tarixi reallıq olmaqla yanaşı, eyni zamanda, Azərbaycanın öz güclü dövlətçilik və müstəqillik ənənələrini qoruyub saxladığını da sübut edir.*

Türk tayfaları, başqa xalqlar və etnik qruplardan fərqli olaraq, Azərbaycanın bütün ərazisinə – həm şimalına, həm də cənubuna yayılmışdılar və çoxluq təşkil edirdilər. Buna görə də, eramızın ilk yüzilliklərindən başlayaraq, türk dili Azərbaycan ərazisində yaşayan və sayca az olan xalqlar, etnik qruplar arasında da başlıca ünsiyyət vasitəsinə çevrilməkdə idi. Türk dili, həm də şimalla cənub arasında birləşdirici, əlaqələndirici rol oynayırdı. Bu amilin o zaman vahid xalqın təşəkkülü prosesində çox mühüm rolu vardı. Çünki bəhs olunan dövrdə **bütün Azərbaycan ərazisini əhatə edən vahid dini görüş – təkallahlı din hələ yox idi.** Qədim türklərin baş Allahı olan **Tanrıya** sitayiş – **tanrıçılıq** hələ başqa dini görüşləri sıxışdırıb tamamilə aradan qaldıra bilməmişdi. Zərdüştlük, atəşpərəstlik, Günəşə, Aya, Göyə, ulduzlara, torpağa, suya

və s. sitayiş davam etməkdə idi. Ölkənin şimalında – Albaniya ərazisinin bəzi yerlərində xristianlıq yayılmaqda idi. Lakin müstəqil Alban kilsəsi qonşu erməni və gürcü kilsələrinin kəskin rəqabəti şəraitində fəaliyyət göstərirdi. *Bu mürəkkəb tarixi şəraitdə güclü və aparıcı hərbi-siyasi qüvvəyə çevrilən çoxsaylı türk etnosları Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas daşıyıcıları idilər. Hələ vahid təkallahlı dinin olmadığı bir dövrdə məhz türk etnosları və türk dili, şimalı-cənublu, bütün ölkə ərazisində birləşdirici rol oynayırdı. Türk etnosları Azərbaycan dövlətçiliyinin və ölkənin müstəqillik ənənələrinin qorunub saxlanması da aparıcı rol oynayırdılar.*

Azərbaycan dövlətçiliyi islam dininin qəbulundan sonrakı dövrdə

VII əsrdə **islam dininin qəbul olunması ilə Azərbaycanın tarixi müqəddəratında əsaslı dönüş yarandı.** *İslam dini vahid xalqın və dilin təşəkkülünə güclü təkan verdi, bu prosesin sürətlənməsinə həlledici təsir göstərdi. Türk və qeyri-türk etnosları arasında dini birləşmənin yaranması onların yayıldığı bütün Azərbaycan ərazisində vahid adət-ənənələrin təşəkkülünə, qohumluq əlaqələrinin genişlənməsinə, qaynayıb-qarışma prosesinin daha da dərinləşməsinə səbəb oldu. İslam dini onu qəbul etmiş bütün türk və qeyri-türk etnoslarını Cənubi Qafqazı bütöv halda xristianlığın təsir dairəsinə salmağa çalışan Bizans imperiyasına və onun himayə etdiyi erməni və gürcü feodallarına qarşı vahid türk-islam bayrağı altında birləşdirdi.*

Bununla belə, təkallahlı dinlərə sitayiş edənləri müsəlmanlaşdırmaq islamın prinsiplərinə zidd olduğu üçün ərəb işğalları dövründə Albaniyanın xristian əhalisi islam dininin təsir dairəsindən kənar qaldı. Beləliklə, ölkədə **dini ayrılıq** baş verdi: *çoxluq təşkil edən və ölkənin*

bütün ərazisinə yayılmış olan türk-müsəlman əhali, o cümlədən islam dinini qəbul etmiş albanlar; bir də, azlıq təşkil edən və əsasən Şimali Azərbaycanın qərb bölgələrində yaşayan xristian əhali, o cümlədən islam dinini qəbul etməmiş albanlar. Elə bu vaxtdan da erməni və gürcü kilsələrinin Albaniyanın qərbində yaşayan xristian-alban əhalini öz dini-siyasi və etnik təsir dairələrinə salmaq uğrunda mübarizəsi daha da gücləndi. Azərbaycan islamla xristianlıq arasında ən kəskin qarşıdurma məntəqəsinə çevrildi. Zaman keçdikcə, Qərbi Azərbaycanın, o cümlədən Qarabağın dağlıq bölgələrinin xristian-alban əhalisi qriqoryanlaşdırılmağa və erməniləşdirilməyə başladı. Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarında yaşayan xristian-alban əhalini isə gürcü kilsəsi öz təsir dairəsinə salmağa çalışırdı. Beləcə, Albaniyada baş vermiş dini ayrılıq nəticəsində erməni və gürcü feodallarının Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları dövrü başlanırdı. Qonşuların yeritdiyi siyasətin mahiyyəti belə idi: *xristian albanları əvvəlcə erməni və gürcü kilsələrinin təsiri altına salmaq, sonra erməniləşdirmək və gürcüləşdirmək, daha sonra isə onların yaşadığı Azərbaycan torpaqlarına yiyələnmək.*

Xilafət dağıldıqdan sonra – IX əsrin ortalarından Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələri yenidən dirçəldi. Azərbaycanda yeni siyasi dirçəliş başlandı: islam dininin yayılmış olduğu Azərbaycan torpaqlarında **Sacilər, Şirvanşahlar, Salarilər, Rəvvadilər, Şəddadilər** dövlətləri yarandı.

Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın şimal-qərbində–islamın sərhəd şəhəri olan Tiflisə qədərki Azərbaycan torpaqlarında isə **Şəki dövləti** meydana gəldi. Şəkidən qərbdə paytaxtı Tiflis olan daha bir **müsəlman dövləti** – **Tiflis müsəlman əmirliyi** də vardı. Şəki hakimləri **Albaniya hökmdarı** titulu daşıyırdı və Albaniya dövlətinin varisləri kimi çıxış edirdilər. Digər Azərbaycan dövlətlərindən fərqli olaraq Şəki dövlətinin ərazisi **islamla** xristianlıq arasında kəskin qarşıdurma məntəqəsinə çev-

rilmədi. Bu Azərbaycan dövlətinin ərazisində xristianlıqla yanaşı islam dini də yayılmışdı və onun təsir dairəsi getdikcə genişlənməkdə idi. Şəki hakimləri çox mürekkəb şəraitdə, gürcü feodallarının xristian albanları gürcüləşdirmək məqsədi güdən işğalçılıq yürüslərinə qarşı mübarizə aparır, Azərbaycan torpaqlarının şimal-qərb sərhədlərini uğurla qoruyub saxlayırdılar.

Müstəqil dövlətlərin yaranması nəticəsində siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində oyanış baş verməkdə idi. Azərbaycan tarixinin **İntibah dövrü** başlanırdı.

Ərəb xilafətinin süqutu və Azərbaycan dövlətçiliyinin dirçəlişi ilə bir zamanda türk dili artıq bütün ölkə ərazisində əsas ünsiyyət vasitəsinə çevrildi. Bu, Azərbaycanın gələcək inkişafına güclü təkan verə biləcək tarixi nailiyyət idi. IX əsrin 70-ci illərinin sonlarından başlayaraq yarım əsrdən çox davam edən bir tarixi dövr ərzində (879–941) Azərbaycan torpaqlarının hamısının vahid Azərbaycan türk dövlətinin – **Sacilər dövlətinin** tərkibində olması bütün ölkə miqyasında iqtisadi və mədəni əlaqələrin daha da dərinləşməsinə, etnik fərqlərin aradan qalxması və vahid Azərbaycan türk xalqının formalaşması prosesinin daha da sürətlənməsinə müsbət təsir göstərdi.

Sacilər dövləti özünün ən qüdrətli çağlarında Zəncandan Dərbəndə, Xəzər sahillərindən Ani və Dəbil şəhərlərinə qədər geniş əraziləri əhatə edirdi. Bütün Azərbaycan torpaqları Sacilər dövlətinin tərkibinə daxil idi. Sacilərin Bizans imperiyası tərəfindən himayə olunan erməni və gürcü feodallarını məğlub edərək özlərindən asılı hala salmaları Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün, dövlətçiliyinin qorunub saxlanılmasında, ölkə ərazisində etnik-siyasi birliyin daha da möhkəmlənməsində mühüm rol oynadı. Məhz bu dövrdə Azərbaycan və ümumtürk ədəbiyyatının şah əsəri olan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları, demək olar ki, bütün Azərbaycan torpaqlarında yayıldı.

“Kitabi-Dədə Qorqud” qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkindən tutmuş, böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Ölkəmizin yaşadığı bugünkü mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə problemlərin həlli, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə dərəcədə vacib olduğu gün kimi aydındır.

H.Ə.Əliyev

Beləliklə, 600 ilə qədər davam edən Sasani və ərəb əsarətindən sonra yerli dövlətlərin (Sacilər, Şirvanşahlar, Salarilər, Rəvvadilər, Şəddadilər, Şəki hakimliyi) yaranması, islam dininin bütün ölkə ərazisində əsas təkallahlı dinə çevrilməsi Azərbaycan xalqının etnik təkamülündə, vahid dilin və mədəniyyətin təşəkkülündə mühüm rol oynadı.

İslam dini, eyni zamanda, Azərbaycanı idarə edən ayrı-ayrı feodal sülalələrinin tez-tez bir-birini əvəz etdiyi bir tarixi şəraitdə bütün Azərbaycan əhalisinin – həm xalqımızın təşəkkülündə başlıca rol oynayan müxtəlif türk tayfalarının, həm də onlarla qaynayıb-qarışmaqda olan qeyri-türk etnoslarının yadelli qəsbkarlara qarşı vahid qüvvə halında birləşməsində də mütərəqqi rol oynadı. Məhz bunun nəticəsində Ərəb xilafətinin zəifləməsindən istifadə edən erməni, gürcü və Bizans təcavüzkarlarından ibarət vahid xristian blokunun Azərbaycan torpaqlarını işğal etmək planları puça çıxdı. Xəzər dənizi vasitəsilə tez-tez basqınlar edən slavyan-rus müdaxiləçiləri də Azərbaycanda möhkəmlənə bilmədilər. Ümumi düşmənlərə qarşı mübarizədə sıx birləşməyin zəruriliyi, vahid dinin–islamın ölkə əhalisinin qaynayıb-qarışmasına, qohumlaşmasına, ümumi adət və mərasimlərə yol açması etnik-siyasi birliyi daha da möhkəmləndirdi.

Bununla belə, Ərəb xilafətinin tənəzzülündən sonra yaranmış dövlətlərdən heç birinin uzun tarixi dövr ərzində Azərbaycanın bütün ərazisini əhatə edən vahid, davamlı və qüdrətli dövlətə çevrilə bilməməsi nəticəsində ölkədə uzun sürən siyasi sabitlik də yaranmadı. Bu zaman Xilafətin zəifləməsindən istifadə edərək islama qarşı vahid cəbhədə birləşmiş Bizans imperiyası, erməni və gürcü feodallarından ibarət vahid xristian bloku özünün bütün zərbəsinə Azərbaycana qarşı çevirdi. Məhz bu dövrdə – XI əsrin ortalarında Yaxın və Orta Şərqi tarixində mühüm dönüş dövrü başladı. Orta Asiyadan Aralıq dənizi sahillərinə və Dərbənd keçidindən İran körfəzinə qədər geniş əraziləri əhatə edən Böyük Səlcuq imperatorluğu yarandı. Azərbaycan növbəti oğuz-türk dövlətinin – Səlcuq imperatorluğunun tərkibinə daxil edildi.

Səlcuq dövrü Azərbaycanın tarixi müqəddəratında həlledici rol oynadı. Sultan Alp Arslanın Məlazgird vuruşmasında (26 avqust 1071-ci il) Bizans imperiyasının hərbi qüvvələrini darmadağın etmə-

silə türk-islam birliyi Azərbaycanı ələ keçirməyə çalışan xristian bloku (Bizans imperiyası, erməni və gürcü feodalları) üzərində qəti qələbə çaldı. Bizans imperiyasının Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək siyasəti və bu xristian dövlətinə arxalanaraq Azərbaycanın qərb torpaqlarını ələ keçirməyə çalışan erməni və gürcü feodallarının qəsbkarlıq planları puça çıxdı. Cənubi Qafqazı bütünlüklə xristianlığın təsir dairəsinə salmaq planı baş tutmadı. Xristian amili, ümumiyyətlə, Cənubi Qafqazda tənəzzülə uğradı. Səlcuq axınları nəticəsində oğuz türkləri, ümumiyyətlə türklük, bütün Cənubi Qafqazda və Ön Asiyada, qəti olaraq, başlıca etnik-siyasi amilə çevrildi. Türk-islam amili bütün Yaxın və Orta Şərqn, o cümlədən Qafqazın bundan sonrakı tarixində uzun müddət müəyyənədiçi rol oynadı. Səlcuq axınları zamanı oğuz türklərinin yeni-yeni toplumları Azərbaycanda məskən saldılar. Eyni kökdən olan və islamı qəbul etmiş oğuz-səlcuq türkləri ilə Azərbaycan türkləri tez bir zamanda qaynayıb qarışdılar. Beləliklə, müxtəlif tarixi dövrlərdə (həm eramızdan əvvəl, həm də sonra) soykökündə, başlıca olaraq, iskit (skit, skif), sak, massaget, hun, bulqar, xəzər, barsil, peçeneq, suvar, habelə başqa türk və qeyri-türk etnoslarının iştirak etdiyi və oğuz türklərinin (qaraqoyunlular, ağqoyunlular, səlcuqlar və b.) həlledici rol oynadığı Azərbaycan xalqının təşəkkülü prosesi başa çatdı. Azərbaycan türk dili bütün Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan ərazisində başlıca ünsiyyət vasitəsinə çevrildi. Sadə və anlaşılqı Azərbaycan türk dili məhdud dairədə fəaliyyət göstərən xırda-məhəlli dilləri, həmçinin ərəb və fars dillərini sıxışdıraraq bütün ölkə miqyasında canlı ümumxalq dilinə çevrildi. El sənətkarlarının – ozanların (aşıqların) oba-oba, oymaq-oymaq gəzib yaydıqları şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri, çox keçmədən, hamının başa düşdüğü

doğma Azərbaycan türk dilində nadir ədəbi nümunələrin meydana gəlməsi üçün zəmin yaratdı.

...Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətinə öz dəst-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir.

H.Ə.Əliyev

Böyük Səlcuq imperatorluğunun süqutundan sonra qüvvətlənən Şirvanşahlar və Eldənizlər dövlətləri Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrinin davam etdirilməsində və daha da yüksəlişində mühüm rol oynadılar.

Yaxın və Orta Şərqn ən qüdrətli dövlətinə çevrilən Azərbaycan Eldənizlər dövləti Azərbaycan xalqının etnik-siyasi tarixində xüsusilə böyük rol oynadı. Eldənizlərin hakimiyyəti dövründə bütün Azərbaycan torpaqlarının vahid dövlətin tərkibində birləşdirilməsi iqtisadi, siyasi və mədəni həyatın bütün sahələrində güclü yüksəlişə səbəb oldu. Sənətkarlıq, ticarət, elm və mədəniyyət daha da inkişaf etdi. Daxili və

xarici ticarət əlaqələri genişləndi. Mədrəsələr açıldı, məscidlər, nadir memarlıq abidələri ucaldıldı. Azərbaycan **İntibah mədəniyyəti** özünün Xaqani, Nizami, Əcəmi zirvəsinə ucaldı. Görkəmli dövlət xadimləri Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslan Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi tarixinə parlaq səhifələr yazdılar. **Eldənizlərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycan türklərinin, Azərbaycan türk dili və mədəniyyətinin yayıldığı ərazi daha da genişləndi.**

Beləliklə, *Ərəb xilafətinin tənəzzülündən sonra – IX əsrin ortalarından başlayaraq Qafqazda, habelə bütün Yaxın və Orta Şərqdə türk-islam imperiyalarının rolu artdı. Sacilər, Şirvanşahlar, Salarilər, Rəvvadilər, Şəddadilər, Şəki hakimləri, Səlcuqlar, Eldənizlər, Monqollar, Elxanilər-Hülakular, Çobanilər, Cəlayirlər, Teymurilər, Osmanlılar, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Əfşarlar, Qacarlar və başqa türk-islam sülalələrinin idarə etdikləri dövlətlər təkcə Azərbaycanın, həmçinin bütövlükdə Cənubi Qafqazın deyil, eyni zamanda, bütün Yaxın və Orta Şərqi dövlətçilik tarixində dərin iz qoydular. Azərbaycan uzun zaman bu dövlətlərin əksəriyyətinin mərkəzi vilayəti, Təbriz isə paytaxtı oldu. Bu böyük türk-islam imperiyalarının bir çoxunu məhz Azərbaycan – türk sülalələri idarə edirdilər.*

XV–XVIII əsrlərdə Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da zənginləşdi. Bu dövrdə Şərqi geniş ərazili *Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, Əfşar* və *Qacar* imperiyaları bilavasitə Azərbaycan sülalələri tərəfindən idarə olunurdu. Bu mühüm amil Azərbaycanın daxili və beynəlxalq əlaqələrinə müsbət təsir göstərir, ölkəmizin və xalqımızın hərbi-siyasi təsir dairəsini, Azərbaycan dilinin fəaliyyət meydanını genişləndirir, Azərbaycan xalqının maddi və mənəvi mədəniyyətinin daha da inkişaf etməsinə əlverişli şərait yaradırdı. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycan dövlətləri Yaxın və Orta Şərqi beynəlxalq münasibətlərində, hərbi-si-

yasi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, Avropa–Şərqi münasibətlərində də çox fəal iştirak edirdilər.

Azərbaycanın böyük dövlət xadimi **Uzun Həsənin** (1468–1478) hakimiyyəti illərində Ağqoyunlu imperiyası bütün Yaxın və Orta Şərqdə qüdrətli hərbi-siyasi amilə çevrildi. Azərbaycanın dövlətçilik mədəniyyəti daha da inkişaf etdi. Uzun Həsən bütün Azərbaycan torpaqlarını əhatə edən güclü mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq siyasəti yeridirdi. O, bu məqsədlə xüsusi **“Qanunnamə”** hazırlatmışdı. Uzaqgörən dövlət xadimi ölkənin iqtisadi qüdrətini artırmaq üçün xəzinəyə vergi ödəyən əhalinin vəziyyətini yaxşılaşdırmağa, oturaq təsərrüfat sahələrini inkişaf etdirməyə, dövlət məmurlarının özbaşınalığına və iri tayfa başçılarının hərbi-siyasi müstəqilliyinə son qoymağa çalışırdı. Uzun Həsən məmləkətdə məzhəb ayrılığının baş verəcəyini və bunun dövlətin qüdrətinə, ölkənin etnik-siyasi birliliyinə mənfi təsir göstərəcəyini irəlilədən görürdü. Buna görə də bacısını Şeyx Cüneyd Səfəviyə, qızını isə Şeyx Heydər Səfəviyə verməklə məmləkətdə yaxınlaşmaqda olan məzhəb parçalanmasının qarşısını almağa, ağqoyunlularla səfəvilər arasında barışıq yaratmağa çalışırdı. Dünya hərbi sənətində baş verən dəyişiklikləri diqqətlə izləyən görkəmli sərkərdə güclü nizami ordu yaratmağa çalışır, muzdlu xidmət edən piyada qoşunların sayını artırır, odlu silahlar istehsalına başlamaq və güclü artilneriya yaratmaq üçün hazırlıqlar görürdü. Bu məqsədlə o, İtaliyadan toptökən ustalar və hərbi mütəxəssislər dəvət etmişdi. Görkəmli dövlət xadimi elmin, maarifin inkişafına xüsusi diqqət yetirirdi. O, dövrünün ən qabaqcıl alimlərini öz sarayına toplamışdı. Hökmdarın şəxsi kitabxanasında 60-a qədər alim çalışırdı. Uzun Həsən sarayında dövrün görkəmli alimlərindən ibarət **elmi məclis** fəaliyyət göstərirdi. Böyük hökmdar **Qurani-Kərimi** azərbaycancaya çevirtmiş, dövrün görkəmli elm adamı Əbu Bəkr əl-Tehraniyə **“Kitabi-Diyarbəkriyyə”** adlı oğuznamə yazdırtdı.

Uzun Həsən dövründə Azərbaycanın Şərq-Qərb əlaqələrindəki rolu daha da artmışdı. Azərbaycanın ənənəvi əlaqələr saxladığı şərq ölkələrindən başqa Avropa dövlətləri ilə də geniş diplomatik münasibətlər yaratmışdı. Uzun Həsən dövründə Azərbaycan elçiləri Venesiya Respublikası, Papalığ, Neapol krallığı, Albaniya, Macarıstan, Polşa, Almaniya, Burqundiya hersoqluğu, Kipr, Rodos, Trabzon imperatorluğu, Böyük Moskva knyazlığı ilə, həmçinin bir çox qonşu şərq ölkələri hökmdarlarının saraylarında diplomatik danışıqlar aparmışdılar. Xarici ölkələrlə aparılan danışıqlarda Uzun Həsənin anası – o zaman bütün Şərqdə yeganə qadın diplomat olan Sara Xatun mühüm rol oynayırdı. Təbrizdə – Uzun Həsən sarayında Venesiya Respublikasının daimi səfirliyi fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Şərqlə Qərb üçün ümumi maraq doğuran beynəlxalq problemlərin həllində mühüm rol oynayırdı.

*Məhəmməd Cahan Pəhləvanın,
Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah
İsmayıl Xətəinin və başqa dövlət xadim-
lərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın
vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha
da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən
vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir.*

H.Ə.Əliyev

XV əsrin sonu – XVI əsrin əvvəllərində Azərbaycan dövlətçiliyi özünün tarixi təkamülündə yeni mərhələyə qədəm qoydu. Uzun Həsənin nəvəsi görkəmli dövlət xadimi **Şah İsmayıl Xətai** şimalı-cənublu bütün Azərbaycan torpaqlarını öz hakimiyyəti altında birləşdirə bildi. Paytaxtı Təbriz şəhəri olan vahid, mərkəzləşdirilmiş Azərbaycan dövləti – Səfəvi dövləti meydana gəldi. Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanın dövlət idarəçiliyi mədəniyyəti daha da yüksəldi. Azərbaycan dili dövlət

dilinə çevrildi. Şah İsmayıl, Şah Təhmasib, Şah Abbas və digər Səfəvi hökmdarlarının həyata keçirdikləri uğurlu islahatlar, daxili və xarici siyasət nəticəsində Səfəvi dövləti Yaxın və Orta Şərqi ən qüdrətli imperiyalarından birinə çevrildi. Geniş ərazili Səfəvi imperiyasını idarə etmək üçün mükəmməl dövlət idarəçiliyi mexanizmi yaradıldı. Səfəvi hökmdarları dünyəvi hakimiyyətlə yanaşı, dini hakimiyyəti də ələ keçirdilər. Bununla, mərkəzi hakimiyyət daha da qüvvətləndirildi. Şah sarayında **Ali məşvərət məclisi** və ya **Ali səltənət şurası** (“Məclisi-əla”) fəaliyyət göstərirdi. Mərkəzi və yerli idarə orqanlarının işini tənzimləyən mükəmməl bir bürokratik sistem yaradılmışdı. Ölkə ərazisindəki bütün məhkəmə işlərinə **Ali divan** nəzarət edirdi. Səfəvi hökmdarlarının, xüsusən Şah Abbasın keçirdiyi islahatlar nəticəsində səfəvilərin hərbi qüvvələri dünyanın ən qüdrətli ordularından birinə çevrilmişdi. Səfəvilərin hakimiyyəti illərində bütün Yaxın və Orta Şərqdə Azərbaycan dilinin rolu daha da artdı. Səfəvi sarayına gəlmiş xarici ölkə elçiləri ilə diplomatik danışıqlar da Azərbaycan dilində aparılırdı.

Ağqoyunluların xarici siyasət xəttini davam etdirən Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə də Azərbaycan Qara dəniz və Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrindən başlamış uzaq İngiltərə və Skandinaviyaya qədər bir çox Avropa dövlətləri ilə diplomatik əlaqə saxlayırdı. **Şah İsmayıl Xətai, Şah Təhmasib, Şah Məhəmməd Xudabəndə, Şah Abbas** və b. Azərbaycan hökmdarlarının saraylarında çoxsaylı qərb diplomatları Səfəvi dövləti ilə sıx qarşılıqlı əlaqələr yaratmaq üçün danışıqlar aparmışdılar. Azərbaycan ağqoyunlular dövründə olduğu kimi, səfəvilərin hakimiyyəti zamanında da Şərqlə Qərb arasındakı qarşılıqlı əlaqələrdə mühüm rol oynamaqda davam edirdi.

Səfəvi dövlətinin süqutundan sonra hakimiyyətə gələn görkəmli Azərbaycan sərkərdəsi **Nadir şah** (1736–1747) keçmiş Səfəvi imperiyasının sərhədlərini daha da genişləndirdi. Azərbaycanın əfşar-türk elindən çıxmış bu böyük hökmdar 1739-cu ildə Dehli də daxil olmaqla Şimali

Hindistanı da ələ keçirdi. Lakin Azərbaycan hökmdarının bu geniş ərazidə güdrətli mərkəzləşdirilmiş dövlət yaratmaq planları baş tutmadı.

Nadir şahın ölümündən sonra onun idarə etdiyi geniş ərazili imperiya süquta uğradı. Hələ Nadir şahın sağlığında ikən azadlıq mübarizəsinə qalxan və müstəqilliyə can atan Azərbaycan torpaqlarında yerli dövlətlər yarandı. Beləliklə, XVIII əsrin II yarısında Azərbaycan xırda dövlətlərə – xanlıqlara və sultanlıqlara parçalandı. Ölkənin hərbi-siyasi tənəzzül dövrü başlandı. Azərbaycanın qədim dövlətçilik ənənələrini yaşatmağa çalışan ayrı-ayrı xanlar bütün ölkəni yenidən vahid dövlət çərçivəsində birləşdirməyə cəhd etsələr də bu heç bir nəticə vermədi. Siyasi pərakəndəlik daha da dərinləşdi. Bununla, Azərbaycanı işğal etməyə çalışan yadelli təcavüzkarların əlinə çox əlverişli bir fürsət düşdü.

XVIII əsrin sonunda Azərbaycan sülaləsi olan *Qacarlar* (1796–1925) İranda hakimiyyətə gəldilər. Qacarlar vaxtı ilə onların ulu babaları qaraqoyunluların, aqqoyunluların, səfəvilərin və nəhayət, Nadir şahın hakimiyyəti altında olmuş bütün əraziləri, o cümlədən Azərbaycan xanlıqlarını yenidən mərkəzi hakimiyyətə tabe etmək siyasəti yeritməyə başladılar. Beləliklə, Qacarlarla Cənubi Qafqazı işğal etməyə çalışan Rusiya arasında uzunsürən müharibələr dövrü başlandı. Azərbaycan iki böyük dövlət arasında qanlı müharibələr meydanına çevrildi. Rusiya tərəfindən ərazi vədləri ilə şirnikləndirilərək hərbi əməliyyatlara başçılıq edən erməni və gürcü mənşəli generallar əllərinə düşmüş fürsətdən istifadə edərək Azərbaycanın dinc əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımları törətdilər. Gülistan (1813) və Türkmənçay (1828) müqavilələrinə əsasən Azərbaycan iki imperiya arasında bölüşdürüldü: *Şimali Azərbaycan* Rusiyaya, *Cənubi Azərbaycan* isə qacarların idarə etdiyi İran şahlığına qatıldı. Azərbaycan xalqının şimalda ruslaşdırılması, cənubda isə farslaşdırılması dövrü başlandı.

1813 və 1828-ci illərdə imzalanmış Gülistan və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycanı, onun tarixi torpaqlarını parçaladı, xalqımızı iki yerə böldü.

H.Ə.Əliyev

Rusiya Şərqlə doğru daha da irəliləmək, isti dənizlərə yol açmaq üçün azərbaycanlıları Qafqazdan sıxışdırıb çıxarmaq siyasəti yeritməyə başladı. Bunun üçün ilk növbədə Cənubi Qafqazın xristian əhalisinə – ermənilərə və gürcülərə arxalandı, Azərbaycanın xristian-alban əhalisindən istifadə etdi. Yerli müsəlman əhalinin zorla xristianlaşdırılmasına başlandı. Beləliklə, Bizans imperiyasından sonra yeni bir xristian dövlətinin – Rusiyanın regionda geniş işğallara başlaması ilə Cənubi Qafqazda xristian amili yenidən dirçəldildi. Rusiyadan Azərbaycan ərazisinə xristian əhalinin köçürülüb gətirilməsinə cəhd göstərildi. İlk zamanlar bu siyasət baş tutmadıqda Rusiya Cənubi Qafqazda özünə dayaq yaratmaq üçün işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarına, xüsusən Qarabağın dağlıq rayonlarına, keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə qonşu ölkələrdən kütləvi surətdə erməni əhalisi köçürdü. Türkiyə ilə həmsərhəd olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarında – keçmiş İrəvan, Naxçıvan xanlıqlarının ərazisində süni surətdə və xüsusi məqsədlə “Erməni vilayəti” yaradıldı. Bununla, Azərbaycan torpaqlarında gələcək erməni dövlətinin əsası qoyuldu. Bundan əlavə, Rusiya 1836-cı ildə müstəqil Alban kilsəsini ləğv etdi və onu erməni Qriqorian kilsəsinin təcəlliyinə verdi. Bununla da Azərbaycanın qədim əhalisi olan xristian albanların qriqorianlaşdırılmasına və erməniləşdirilməsinə daha əlverişli şərait yaradıldı. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yeni ərazi iddialarının əsası qoyuldu. Bütün bunlarla kifayətlənməyən çar Rusiyası daha çirkin siyasətə də əl atdı:

erməniləri silahlandıraraq türk-müsəlman əhali üzərinə qaldırdı və azərbaycanlılara qarşı kütləvi qırğınlar törədilməsinə başlandı.

Ölkənin şimal-qərbində – Gürcüstanla həmsərhəd olan ərazidə isə xristianlaşdırma siyasətinə gürcü kilsəsi cəlb olundu. Bundan istifadə edən gürcü feodalları Rusiya müstəmləkəçilərinin fəal köməyi ilə çoxdankı arzularını – yerli müsəlman əhalinin pravoslavlaşdırılması və gürcüləşdirilməsi planlarını həyata keçirməyə başladılar. Lakin bu qəddar müstəmləkəçilik siyasəti yerli əhalinin inadlı müqavimətinə rast gəldi. Bununla belə, müstəmləkəçilər Azərbaycan bəylərinin müsadirə olunmuş torpaqlarını paylamaq və geniş imtiyazlar vermək hesabına bəzi alban-ingiloy kəndlərini dinlərindən döndərərək xristianlaşdırma bildilər. Bununla kifayətlənməyən müstəmləkəçilər qədim alban kilsələrini pravoslav kilsələrinə çevirdilər və bölgədə addımabaşı yeni kilsələr tikdirdilər. Azərbaycanın bu bölgəsinin xristianlaşdırılması siyasəti bilavasitə Qafqaz canişininin öz nəzarəti və iştirakı ilə həyata keçirilirdi.

Eyni zamanda, yerli əhalinin xristianlaşdırılması ilə yanaşı Rusiyadan Azərbaycana xristian əhalisinin köçürülməsinə diqqət artırıldı. Məqsəd Cənubi Qafqazda, xüsusən Azərbaycanda xristian amilinin rolunun gücləndirilməsindən ibarət idi.

Azərbaycanın cənub torpaqlarında da eyni cür siyasət həyata keçirilirdi.

Çox çəkmədən, müstəqil yaşamaq ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqının həm şimalda, həm də cənubda azadlıq mübarizəsi gücləndi. *Nəticədə, əvvəllər Azərbaycana yiyələnmək üstündə öz aralarında qanlı müharibələr aparmış Rusiya və İran dövlətləri Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsinə qarşı və ölkəmizin yenidən birləşməsinə yol verməmək məqsədilə bir-birinin etibarlı müttəfiqinə çevrildilər. Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan xalqı Rusiya ağalığına və*

qacarlar İranının şahlıq rejiminə qarşı istiqlal mücadiləsini dayandırmadı, özünün müstəqil dövlətini yaratmaq üçün dəfələrlə üsyan qaldırdı, ölüm-dirim savaşına qalxdı, şəhidlər verdi. Rusiyada Birinci rus inqilabı (1905–1907), İranda isə 1905–1911-ci illər inqilabı dövründə Azərbaycan xalqı özünün müstəqil dövlətçiliyini bərpa etmək, demokratik idarəçilik sistemi yaratmaq uğrunda mübarizə aparırdı.

Birinci dünya müharibəsi dövründə Azərbaycan xalqı həm şimalda, həm də cənubda öz milli dövlətçilik ənənələrini dirçəltmək üçün yenidən ayağa qalxdı. Şimali Azərbaycanda azadlıq mübarizəsi misli görünməmiş faciələrlə nəticələndi. Burada hakimiyyəti ələ keçirən S.Şaumyanın daşnak-bolşevik hökuməti 1918-ci ilin martında azərbaycanlılara qarşı dəhşətli soyqırımı həyata keçirdi. Qardaş Türkiyə Azərbaycana kömək əlini yetirdi. Azadlıq hərəkatı qalib gəldi. 1918-ci il mayın 28-də Şimali Azərbaycanda Şərqdə ilk demokratik respublika – **Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti** yaradıldı. Cənubi Azərbaycanda isə müstəqil və demokratik **Azadistan dövləti** (“Azadistan məmləkəti”) quruldu (1920). Şeyx Məhəmməd Xiyabani Azadistan Milli hökumətinin başçısı oldu. Hər iki Azərbaycan dövlətinin ərazisində geniş milli-demokratik islahatlar keçirilməsinə başlandı. *Beləliklə, Birinci Dünya müharibəsinin doğurduğu tarixi şəraitdən istifadə edən Azərbaycan xalqı həm şimalda, həm də cənubda özünün qədim dövlətçilik ənənələrini yenidən dirçəldə bildi, müstəqil yaşamağa layiq və qadir xalq olduğunu daha bir kərə sübuta yetirdi. Avropa ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da parlamentli respublika tipli demokratik idarəçilik qaydalarının tətbiq olunmasına başlandı. Bu, Azərbaycan xalqının çox böyük tarixi nailiyyəti idi.*

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may – 1920-ci il aprel)

Bəşəriyyət tarixinin ən dəhşətli və ən qanlı hərbi-feodal müstəmləkə rejimi olan Çar Rusiyası da Azərbaycan xalqının dövlətçilik ənənələrini məhv edə bilmədi. Əsarət altına salınmış türk-müsəlman xalqlarının milli mənlilik şüurunu və qədim dövlətçilik ənənələrini məhv etmək siyasəti yeridən Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazı bu siyasətin ən dəhşətli qanlı qırğın meydanına çevirmişdi. Bu qəddar siyasətin son məqsədi Cənubi Qafqazı Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisindən “təmizləmək”, bundan sonra İran və Türkiyəni aradan qaldıraraq rahatca isti dənizlərə çıxmaq, bununla da Rusiyanın tarixi arzusuna – Hindistana yetişmək niyyətinə nail olmaq idi. Məhz bu məqsədlə də bir tərəfdən imperiyanın ayrı-ayrı yerlərindən Azərbaycan ərazisinə müxtəlif mənşəli xristian əhali köçürülüb gətirilir, digər tərəfdən də yerli əhalinin xristianlaşdırılması və ruslaşdırılması siyasəti yeridilirdi. Daha dəhşətli isə bu idi ki, həmin qanlı siyasəti daha uğurla həyata keçirmək üçün erməni-müsəlman qırğınları törədilirdi. Ölkənin şimal-qərb hüduqlarında isə Azərbaycan və gürcü xalqları arasına nifaq salmaq siyasəti yeridilirdi. Bir sözlə, Azərbaycan Çar Rusiyasının milli-müstəmləkəçilik siyasətinin ən dəhşətli sınaq meydanına çevrilmişdi.

Buna görə də bütün Rusiya imperiyası ərazisində məhz qədim dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan çarizmin qəddar milli-müstəmləkə rejiminə qarşı milli müqavimət hərəkatının əsas mərkəzinə çevrildi. İdarə olunmağa deyil, idarə etməyə vərmiş etmiş Azərbaycan xalqı özünün qabaqcıl ziyalılarının başçılığı altında bütün Rusiyanın türk-müsəlman xalqlarının milli-azadlıq hərəkatının önünə keçdi.

XIX əsrin sonu–XX əsrin əvvəlləri, dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir. Bu dövrün ictimai prosesləri iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi etmişdir.

H.Ə.Əliyev

XX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya imperiyası dərin hərbi-siyasi və iqtisadi böhrandan xilas olmaq üçün islahatlar dövrünə qədəm qoyduqda böyük xeyriyyəçi H.Z. Tağıyev tərəfindən himayə olunan Azərbaycan ziyalıları hələ 1905-ci ildən başlayaraq, bütün başqa tələblərlə bərabər, ölkənin türk-müsəlman əhalisinin imperiyanın mərkəzi hakimiyyət orqanlarında təmsil olunmasını, yerli idarəçiliyə və məhkəmə orqanlarında fəaliyyətə cəlb olunmasını tələb edir, bu sahədə ayrı-seçkiliyin, məhdudiyətin aradan qaldırılması uğrunda mübarizə aparırdılar. Görkəmli hüquqsünas Əlimərdan bəy Topçubaşov, Şəmsi Əsədullayev, Əhməd bəy Ağayev, Ədil xan Ziyadxanov, Əli bəy Hüseynzadə və bir çox digər milli ruhlu Azərbaycan ziyalıları bu hərəkatın önündə gedirdilər.

Şimali Azərbaycan çarizmə qarşı öz azadlığı uğrunda ayağa qalxan bütün məzlum şərq xalqlarının mübarizə simvoluna çevrilmişdi. Heç də təsadüfi deyil ki, Rusiya imperiyasının bütün türk-müsəlman əhalisini çarizmə qarşı birləşdirmək və bu məqsədlə vahid siyasi təşkilat yaratmaq ideyası da məhz Azərbaycanda doğulmuşdu. 1905-ci ildə ümumrusiya müsəlmanlarının Nijni-Novqorodda keçirilmiş I qurultayında “Rusiya imperiyasında türklərin vəziyyəti və problemləri”nə həsr olunmuş əsas məruzə ilə məhz Azərbaycanın nümayəndəsi Əlimərdan bəy Topçuba-

şov çıxış etmişdi. Yeni yaradılmış Ümumrusiya Müsəlmanları İttifaqının (“İttifaqi-Müslimin”) Nizamnamə və Proqramının yazılmasında da azərbaycanlı nümayəndələr fəal iştirak etmişdilər.

Mürəkkəb və çətin şəraitdə aparılan gərgin mübarizə nəticəsində Azərbaycanın tanınmış ziyalıları **Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl xan Ziyadxanov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Məmməd Tağı Əliyev, Əsədulla bəy Muradxanov** 1906-cı ildə Rusiyanın ilk parlamentinə – I Dövlət Dumasına deputat seçilmişdilər. Xalqımızı Rusiya parlamentində təmsil edən yüksək təhsil görmüş bu ziyalıların ikisi ixtisasa hüquqşünas idilər: Əlimərdan bəy Topçubaşov Peterburq Universitetini, İsmayıl xan Ziyadxanov isə Moskva Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmişdilər. Rusiya Dövlət Dumasının ən böyük fraksiyalarından birinə – Müsəlman fraksiyasına sədr Əlimərdan bəy Topçubaşov seçilmişdi. Azərbaycanlı deputatlar Duma tribunasından çıxış edərək **Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda yeritdiyi milli qırğın siyasətini, xalqımıza qarşı yol verilən ayrı-seçkiliyi, köçürmə siyasətini, bütöv bir xalqın hüquqsuzluğunu, kölə halına salındığını** bütün açıqlığı və kəskinliyi ilə tənqid edir, yalnız azərbaycanlıların deyil, **bütün Rusiya müsəlmanlarının mənafeyini müdafiə edirdilər.**

II Dövlət Dumasının üzvləri **Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Mustafa Mahmudov, Məhəmməd ağa Şahtaxtinski və Zeynal Zeynalov** da, öz sələfləri kimi, **çarizmin bütün sahələrdə, o cümlədən dövlət idarəciliyində yeritdiyi milli və dini ayrı-seçkilik siyasətinə kəskin etirazlarını bildirirdilər.**

Azərbaycandan olan deputatların bütün Rusiyanın türk-müsəlman əhalisinin hüquqsuzluğuna qarşı kəskin çıxışları və bunun güclü oyadıcı təsirinin çarizmi vahiməyə salması, başqa səbəblərlə yanaşı, I və II Dövlət Dumalarının buraxılmasında az rol oynamamışdı. Məhz buna görə də III Dumaya seçkilər zamanı türk-müsəlman əhalisinin yaşadığı Mərkəzi

Asiya, Sibir və digər regionlar seçki hüququndan məhrum edilmiş, Bakıya isə öz nümayəndəsini irəli sürmək hüququ verilməmişdi. Elə həmin səbəbə görə də, əvvəlkilərdən fərqli olaraq, III Dövlət Dumasında bütün Cənubi Qafqazın müsəlman əhalisini yalnız bircə nəfər deputat – **Xəlil bəy Xasməmmədov** təmsil edirdi. IV Dövlət Dumasında isə bütün Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının yeganə nümayəndəsi **Məmməd Yusif Cəfərov** idi.

Rusiyanın Dövlət Dumalarına seçilmiş azərbaycanlı deputatların, demək olar ki, hamısı milli hərəkatımızın ən qabaqcıl nümayəndələri idilər. Duma deputatları **Əlimərdan bəy Topçubaşov, İsmayıl xan Ziyadxanov, Fətəli xan Xoyski, Xəlil bəy Xasməmmədov, Məmməd Yusif Cəfərov** peşəkar hüquqşünaslar idilər. Məhəmməd ağa Şahtaxtinski isə Sarbonna universitetinin dinləyicisi olmuş, Leypsiq universitetinin fəlsəfə fakültəsini bitirmişdi.

Beləliklə, Birinci dünya müharibəsinin gedişində “xalqlar həbsxanası” olan Rusiya imperiyasının dağılması üçün real tarixi şərait yaranarkən Azərbaycan xalqı həm qədim dövlətçilik ənənələrinə, həm də ən müasir idarəçilik mədəniyyətinə yiyələndiyi üçün müstəqil dövlət halında yaşamağa hazır idi.

Ölkənin **qacarlar** sülaləsi tərəfindən idarə olunan və İran şahlığının tərkibində qalmış cənub rayonlarından fərqli olaraq Şimali Azərbaycan Rusiya ağalığı dövründə Rusiyanın və Rusiya vasitəsilə Qərbin yeni – demokratik dövlət quruculuğu ənənələri ilə – parlament mədəniyyəti ilə yaxından tanış ola bilmişdi. **Azərbaycan ziyalılarının mühüm bir hissəsi, o cümlədən Əlimərdan bəy Topçubaşov başda olmaqla peşəkar hüquqşünaslar Rusiyanın Dövlət Dumalarında zəngin parlamentçilik təcrübəsi qazanmışdılar. Onlar nifrət etdikləri və qəddar milli müstəmləkə zülmünün hökmranlıq etdiyi Rusiya mütləqiyyətindən tamamilə fərqlənən, bütün hüquq və azadlıqların hökmran olduğu ən**

demokratik respublika sistemi yaratmağa hazır idilər. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadimlərinin demokratik dövlət yaratmaq ideyaları onların hələ Rusiya Dövlət Dumalarında fəaliyyət göstərdikləri dövrdə formalaşmışdı. Buna görə də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentli respublika kimi formalaşması tarixi reallıqdan doğurdu. Çarizmin devrilməsindən sonrakı hadisələrin real inkişafı da işi buna doğru aparırdı.

XIX əsrdən başlanan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühitdə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırış və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı.

H.Ə.Əliyev

1917-ci ilin fevralında Rusiyada Romanovlar müləqqəti devrildi. Monarxiya rejimi aradan qaldırıldıqdan sonra hakimiyyətə gələn Müvəqqəti hökumət Cənubi Qafqazın idarəçiliyi üzrə Xüsusi Komitə yaratdı. Lakin Müvəqqəti hökumət uzun müddət hakimiyyətdə qala bilmədi. 1917-ci ilin oktyabrındakı hakimiyyət çevrilişi nəticəsində Cənubi Qafqazdan Rusiyanın Müəssislər Məclisinə seçilən deputatlar Petroqrada və Moskvaya gedə bilmədilər. Onlar 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə Zaqafqaziyanın ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seymini, başqa sözlə Zaqafqaziya Parlamentini yaratdılar.

Zaqafqaziya Seymində Müsəlman Fraksiyasını Müəssislər Məclisinə seçkilər zamanı Azərbaycanın, habelə bütün Cənubi Qafqazın bir milyondan çox türk-müsəlman seçicisinin səsini qazanmış 44 deputat təmsil edirdi. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Fraksiyası, faktiki olaraq, Zaqafqaziya Müsəlman Şurası, daha doğrusu, Zaqafqaziya Müsəlman Parlamenti funksiyasını yerinə yetirirdi.

Maraqlı və eyni zamanda qanunauyğun hal idi ki, Dövlət Dumalarında olduğu kimi, Zaqafqaziya Seyminin də ən ardıcıl üzvləri Azərbaycan nümayəndələri idilər. Məhz onların tələbi ilə 1918-ci il aprelin 9-da Zaqafqaziya Seymi Zaqafqaziyanın müstəqilliyini elan etdi və Birləşmiş Zaqafqaziya Cümhuriyyəti yaradıldı. Lakin istər daxili, istərsə də xarici siyasət sahəsində kəskin milli mənafə ziddiyyətlərinin olması Zaqafqaziya Seymi və Birləşmiş Zaqafqaziya Cümhuriyyəti hökumətinin konkret addımlar atmasına imkan vermədi. Nəticədə 1918-ci il mayın 25-də gürcü nümayəndələr Seymdən çıxdılar və ertəsi gün – mayın 26-da Gürcüstanın müstəqilliyini elan etdilər.

Mayın 27-də Seymin Müsəlman Fraksiyasının, yəni Zaqafqaziya Müsəlman Şurasının (faktiki olaraq Zaqafqaziya Müsəlman Parlamentinin) üzvləri ayrıca iclaslarını keçirdilər və Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmək qərarına gəldilər. Bu məqsədlə Zaqafqaziya Müsəlman Şurası özünü **Azərbaycan Milli Şurası**, daha doğrusu, **Azərbaycan Parlamenti** elan etdi. Bununla, əslində Azərbaycanda ilk parlament yarandı və ilk parlamentli respublikanın bünövrəsi qoyuldu. 1918-ci il mayın 27-də keçirilən həmin iclasda Azərbaycan Milli Şurasının Rəyasət Heyəti və sədri seçildi. M.Ə.Rəsulzadə Milli Şuranın sədri oldu.

Mayın 28-də Həsən bəy Ağayevin sədrliyi ilə Azərbaycan Milli Şurasının tarixi iclası keçirildi. Həmin iclasda iştirak edən **Həsən bəy Ağayev** (sədr), **Mustafa Mahmudov** (katib), **Fətəli xan Xoyski**, **Xəlil bəy Xasməmmədov**, **Nəsim bəy Usubbəyov**, **Mir Hidayət Seyidov**, **Nəriman**

bəy Nərimanbəyov, Heybət Qulu Məmmədbəyov, Mehdi bəy Hacinski, Əli Əskər bəy Mahmudbəyov, Aslan bəy Qardaşov, Sultan Məcid Qəni-zadə, Əkbər Ağa Şeyxülislamov, Mehdi bəy Hacıbababəyov, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadat bəy Məlik-Aslanov, Rəhim bəy Vəkilov, Həmid bəy Şahtaxtinski, Firudun bəy Köçərlinski, Camo bəy Hacinski, Şəfi bəy Rüstəmbəyov, Xosrov Paşa bəy Sultanov, Cəfər Axundov, Məhəmməd Məhərrəmov, Cavad Məlik-Yeqanov və Hacı Molla Səlim Axundzadə Azərbaycanın İSTİQLAL BƏYANNAMƏSİNİ qəbul etdilər.

İstiqlal Bəyannaməsi bütün türk-müsəlman dünyasında, ümumiyyətlə bütün Şərqdə, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda ən demokratik respublika idarə üsulunun – parlamentli respublikanın yaradılacağından xəbər verirdi. Azərbaycan Milli Şurasının İstiqlal Bəyannaməsində deyilirdi:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xalqı hakimiyyətə malik olduğu kimi, Cənub-Şərqi Zaqafqaziyanı əhatə edən Azərbaycan da tam hüquqlu müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin idarə forması Xalq Cümhuriyyətidir.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmindədir.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyətindən, məzhəbindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarına siyasi hüquqlar və vətəndaşlıq hüququ təmin edir.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərin sərbəst inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

6. Müəssislər Məclisi toplanıncaya qədər Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura və Milli Şura qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur.

Azərbaycan Milli Şurasının qəbul etdiyi tarixi bəyannamə yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin daxili və xarici siyasətinin başlıca prinsiplərini bütün dünyaya bildirdi. Bəyannamədə elan edilmiş prinsiplər–Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını müəyyən etmək, insanların hüquq bərabərliyinə hörmət, bütün xarici dövlətlərlə, habelə qonşu xalqlarla dinclik və əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq, bir-birinin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmətlə yanaşmaq prinsipləri Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq nüfuzunu artırdı.

H.Ə.Əliyev

Azərbaycan Milli Şurası həmin iclasında, eyni zamanda, bitərəf Fətəli xan Xoyskinin başçılığı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Müvəqqəti Hökumətinin tərkibini də təsdiq etdi. İlk Müvəqqəti Hökumət bu tərkibdə idi:

Fətəli xan Xoyski – Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri

Xosrov Paşa bəy Sultanov – Hərbi nazir

Məmməd Həsən Hacinski – Xarici işlər naziri

Nəsib bəy Usubbəyov – Maliyyə naziri və Xalq Maarif naziri

Xəlil bəy Xasməmmədov – Ədliyyə naziri

Məmməd Yusif Cəfərov – Ticarət və sənaye naziri

Əkbər Ağa Şeyxülislamov – Əkinçilik naziri və əmək naziri

Xudadat bəy Məlik-Aslanov – Yollar naziri və poçt -teleqraf naziri

Camo bəy Hacinski – Dövlət nəzarətçisi

Beləliklə, Birinci Dünya müharibəsinin gedişində və Romanovlar mütləqiyyətinin devrilməsi nəticəsində yaranmış çox mürəkkəb bir tarixi şəraitdə Azərbaycanın şimal torpaqlarında dövlətçilik ənənələrimiz yenidən, özü də bu dəfə parlamentli respublika formasında dirçəldi.

Gənc Azərbaycan dövləti son dərəcə mürəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə doğulmuşdu. Bakıda hakimiyyəti S.Şaumyanın başçılıq etdiyi daşnak-bolşevik güruhu ələ keçirmiş və Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı dəhşətli soyqırımına başlamışdı. Çar generalları tərəfindən silahlandırılmış erməni quldur dəstələri Şərqi Anadolunun və Qərbi Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinə qarşı qanlı qırğını – soyqırımını davam etdirirdilər. Azərbaycan xalqının cəlladları olan Şaumyan və Andronik əlbir fəaliyyət göstərirdilər. Azərbaycan xalqı fiziki cəhətdən məhv edilmək təhlükəsi qarşısında idi. Neft Bakısını ələ keçirməyə çalışan xarici qüvvələr arasındakı rəqabət sona çatmaqda və bütün Cənubi Qafqaz üçün yeni təhlükə – bolşevik Rusiyasının təcavüzü təhlükəsi yaxınlaşmaqda idi. Azərbaycan xalqı öz tarixinin ağır yolayrıcında qalmışdı: **ya Milli qurtuluş, ya da ki, məhv edilərək Cənubi Qafqazın etnik-siyasi xəritəsindən tamamilə silinib götürülmək.** Azərbaycan müstəqil dövlət elan etmiş Cümhuriyyət xadimləri məhz belə bir tarixi şəraitdə çaşqın vəziyyətə düşmüş və çıxış yolu tapa bilməyən xalqın önünə keçdi.

1918-ci il iyunun 16-da Milli Şura və hökumət özünün fəaliyyət mərkəzini Gəncəyə köçürdü. Ölkədə yaranmış real vəziyyəti nəzərə alan Azərbaycan Milli Şurası iyunun 17-də Gəncədə iki mühüm qərar qəbul etdi: öz fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırdı; bütün hakimiyyəti (həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyətini) Müəssislər Məclisi çağırılanadək F.Xoyskinin sədrliyi ilə yaradılmış yeni – ikinci Müvəqqəti

hökumətə həvalə etdi. Hökumətin tərkibi belə idi: *Nazirlər Şurasının sədri – Fətəli xan Xoyski; nazirlər – Məmməd Həsən Hacinski, Nəsim bəy Usubbəyov, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Behbud Ağa Cavanşir, Xəlil bəy Xasməmmədov, Xosrov Paşa bəy Sultanov, Xudadat bəy Rəfibəyov, Xudadat bəy Məlik-Aslanov, Ağa Aşurov, Əbdül Əli bəy Əmircanov, Musa bəy Rəfiyev.*

Azərbaycan Milli Şurası çətinliklə əldə olunmuş istiqlalın itirilməsindən ehtiyat edərək o zaman həm də qərara almışdı ki, qısa müddət ərzində Müəssislər Məclisi çağırılmalıdır və o vaxta qədər F.Xoyski hökuməti hakimiyyəti öz əlində saxlamalı, heç kimə güzəştə getməməlidir. Azərbaycan Milli Şurası, eyni zamanda, F.Xoyski hökumətinin hüquq və səlahiyyətlərini də konkret şəkildə müəyyənləşdirmişdi. **Hökumət Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini, mövcud siyasi azadlıqları ləğv edə bilməzdi və aqrar məsələ, həmçinin bunun kimi digər mühüm məsələlər barədə inqilabi qanunları dəyişdirmək hüququna malik deyildi.** Qalan məsələlərdə isə hökumətə müstəqil hərəkət etmək səlahiyyəti verilirdi. **Müvəqqəti hökumət altı aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisi çağırılmalı idi.**

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk Parlamenti – Azərbaycan Milli Şurası özünün ilk addımlarını atmağa başladı. Azərbaycan Milli Şurasının 1918-ci il **mayın 27-dən iyunun 17-dək** davam edən və cəmi 20 gün sürən ilk fəaliyyəti dövründə cəmi 7 iclası keçirildi və bu icaslarda başlıca olaraq iki mühüm qərar qəbul edildi: *birincisi* – Azərbaycanın **istiqlal**ı elan olundu və **İstiqlal bəyannaməsi** qəbul edildi; *ikincisi* – Gəncədə Fətəli xan Xoyski başda olmaqla ilk Azərbaycan hökumətini formalaşdırdı və 1813-cü ildən sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycanın müstəqil idarə olunmasına başlandı. Azərbaycanın bir hissəsində – Şimali Azərbaycanda **respublika quruluşu yaradıldı.**

1918-ci il iyunun 17-də hakimiyyətə gələn F.Xoyskinin başçılıq etdiyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti çox ağır bir beynəlxalq və daxili şəraitdə, faktiki olaraq, soyqırımı taleyi yaşayan Azərbaycan xalqını tarixin ən ağır qanlı burulğanından çıxarmaq məsuliyyətini öz üzərinə götürməli oldu. Təcili olaraq müstəqil Azərbaycanın dövlət quruculuğuna başlandı. Hökumət yaranmış vəziyyətdən çıxmaq üçün ilk günlərdəncə qəti tədbirlərə əl atdı. **İyunun 19-da bütün Azərbaycan ərazisində hərbi vəziyyət elan olundu. İyunun 24-də** qırmızı parça üzərində ağ aypara və ağ səkkizguşəli ulduz təsvir olunan bayraq azad Azərbaycanın dövlət rəmzlərindən biri kimi qəbul olundu. İyunun 26-da Müsəlman hərbi korpusu ayrıca **Azərbaycan Korpusuna** çevrildi və həmin korpusun komandirinə general rütbəsi verildi. Diviziya komandiri səlahiyyətlərinə malik olan Azərbaycan Korpusunun komandiri hökumətin xüsusi tapşırığını yerinə yetirməyə başladı ki, bu da faktiki olaraq Azərbaycan silahlı qüvvələrinin yaradılması demək idi. İyunun 27-də **Azərbaycan-türk dili dövlət dili elan olundu.** Dövlət quruculuğu daha da genişləndirildi. Türkiyədən dərsliklər gətirmək və müəllimlər dəvət etmək barədə qərar qəbul olundu. **Məktəblər milliləşdirildi.** Yeni müəllim kursları və məktəblər açıldı. **Yelizavetpol** və **Karyagin** tarixi adları bərpa olunaraq yenidən **Gəncə** və **Cəbrayıl** adlandırıldı. Milli orduya səfərbərlik keçirildi. **İyul ayının 15-də Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaratmaq barədə qərar qəbul olundu.** Komissiya Birinci Dünya müharibəsi dövründə bütün Cənubi Qafqaz ərazisində türk-müsəlman əhaliyə qarşı törədilən soyqırımı vəhşiliklərini və onların əmlakının talan olunması məsələlərini araşdırıb cinayətkarları məhkəmə məsuliyyətinə cəlb etməli idi. Hökumətin bu qərarı ilə, əslində, müstəqil Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik sisteminin yaradılmasının əsası qoyuldu. Bundan əlavə, hökumətin nəzarəti altında olan ərazidə vəziyyəti sabitləşdirmək, nəqliyyat, poçt-teleqraf rabitəsi yaratmaq üçün də bir sıra

mühüm tədbirlər görüldü. **Avqustun 11-də hərbi mükəlləfiyyət haqqında qərar qəbul olundu. Avqustun 23-də** Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin vətəndaşlığı haqqında fərman verildi. Lakin F.Xoyski hökumətinin başlıca vəzifəsi ölkənin bütün ərazisində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyətini bərqərar etmək, Bakını və onun ətraflarını Azərbaycan xalqının düşmənlərindən təmizləmək idi.

1918-ci il sentyabrın 15-də ağır döyüşlərdən sonra **Qafqaz İslam Ordusu** Azərbaycan xalq könüllü dəstələrinin köməyi ilə Bakını ələ keçirdi. Şəhər S.Şaumyanın bolşevik-daşnak rejimindən sonra hakimiyyəti ələ keçirmiş menşevik-daşnak tör-töküntülərindən – “*Sentrokaspi diktaturası*”ndan təmizləndi.

1918-ci il sentyabrın 17-də F.Xoyski kabinetinin təşkilindən üç ay sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Bakıya köçdü. Bakı paytaxt elan olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hakimiyyət dairəsi genişləndi. **Noyabrın 9-da** Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət bayrağı üzərində aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan üçrəngli bayraqla əvəz olundu. İctimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatın müxtəlif sahələrində quruculuq işləri daha da genişləndirildi. Parlamentli respublika idarəçiliyinin hüquqi norma və qaydalarına sadıq qalan F.Xoyski hökuməti, eyni zamanda, Müəssislər Məclisinin çağırılması üçün hazırlıq görməyə başladı. Bu məqsədlə xüsusi komissiya yaradıldı: Milli Şuranın 1918-ci il 17 iyun tarixli qərarından hələ 6 ay keçməməsinə baxmayaraq, daha doğrusu hökumətin təkbaşına hakimiyyəti davam etdirmək imkanı olduğu halda, F.Xoyskinin təşəbbüsü və müraciətinə əsasən 1918-ci il noyabrın 16-da Azərbaycan Milli Şurası yenidən fəaliyyətə başladı. Hökumətin sədri F.Xoyskinin təklifi ilə Azərbaycan Milli Şurası Müəssislər Məclisi çağırmaq işini öz üzərinə götürdü.

Azərbaycan Milli Şurasının **1918-ci il noyabrın 19-da** M.Ə.Rəsulzadənin sədrliyi ilə keçirilən iclasında Azərbaycan Parlamentçiliyi tarixinin

çox mühüm qərarları qəbul olundu. O zaman Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəvqəladə dərəcədə çətin və mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti son dərəcə demokratik inkişaf yolu tutdu. **19 noyabr** tarixli həmin iclasda qeyd olundu ki, Azərbaycanın əhalisi yalnız azərbaycanlılardan ibarət olmadığı üçün Azərbaycan Milli Şurasında qeyri millətlər də təmsil olunmalıdır, daha doğrusu Azərbaycan ərazisində yaşayan bütün millətlər parlamentdə təmsil olunmalıdır. Azərbaycan Milli Şurası ölkə əhalisinin (2 mln. 750 min nəfər) hər 24 min nəfərinə 1 nəfər nümayəndə hesabı ilə 120 nəfərdən ibarət olmalı idi. Onlardan 80 nəfər müsəlmanları, 21 nəfər erməniləri, 10 nəfər rusları, 1 nəfər almanları və 1 nəfər yəhudiləri təmsil etməli idi. Sayları çox az olduğu üçün, parlament seçkilərində iştirak etmək hüquqları olmadığı halda, gürcülər və polyaklar da hərsinə bir deputatla parlamentdə təmsil olunmalı idilər.

Azərbaycan Milli Şurasının **19 noyabr 1918-ci il** tarixli iclasının qərarına əsasən hələ 1917-ci ilin sonlarında Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş 44 nəfər türk-müsəlman nümayəndə birbaşa yeni yaradılacaq parlamentin tərkibinə daxil edilirdi. Müsəlmanlardan qalan 36 deputat və başqa millətlərin nümayəndələri yenidən seçilməli idi. Yeni Parlamentin formalaşdırılması 1918-ci il dekabrın 3-də başa çatdırılmalı idi.

Göründüyü kimi, 1918-ci ilin Mart soyqırımından hələ vur-tut yarım il keçməsinə baxmayaraq Azərbaycan parlamentində 21 nəfər erməni nümayəndəsinin iştirakına yol açılırdı. O zamankı tarixi şəraitdə atılan bu addım Azərbaycan xalqının demokratik təbiətinə, insan haqlarına nə qədər dərin hörmətlə yanaşmasına parlaq sübutdur.

Parlament demokratiyamızın bu parlaq faktı M.Ə. Rəsulzadənin yeni parlamentin çağırılması ilə bağlı olaraq **1918-ci il noyabrın 29-da** xalqa etdiyi **müraciətdə** də əks olunmuşdu: "... bizə fəlakət və səfalətdən

başqa bir şey verməyən ədavət və ixtilafı bir tərəfə qoyaq. Tarix hamımızı bir yerdə yaşamaq məcburiyyətində qoyub. Yeni başlayan həyatın təbii məşəqqətlərini asanlıqla çəkmək üçün yaşayışımızı aqıl və insani əsaslar üzərində quraq, bir-birimizi sevak, ehtiram edək. Milli və məzhəb fərqlərinə baxmayaraq, bütün Azərbaycan vətəndaşları bir vətənin övladlarıdır. Ümumi vətəndə müştərək həyatlarını qurmaq və öz səadətlərinə birlikdə yetişmək üçün onlar bir-birlərinə əl uzatmalı və yardım etməlidirlər".

M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan əhalisinə müraciətdə bildirirdi ki, azlıqda qalan millətlərin və məmləkətin vilayətlərinin də nümayəndələri təmsil olunacaq yeni parlament **yurdumuzun sahibi olacaq, onun müqəddəratını həll, hökumətini təşkil və mənafeyini müdafiə edəcək.**

1918-ci il dekabrın 7-də saat 13.00-da H.Z.Tağıyevin qızlar məktəbinin binasında (hazırda Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun yerləşdiyi bina) Azərbaycan Parlamentinin təntənəli açılışı oldu. Bu, bütün müsəlman şərqində o dövrün ən demokratik prinsipləri əsasında formalaşdırılmış ilk parlament idi.

Parlamentin açılışında Azərbaycan Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadə geniş təbrik nitqi söylədi. "Müsavat" fraksiyasının təklifi ilə Əlimərdan bəy Topçubaşov parlamentin sədri, Həsən bəy Ağayev isə onun birinci müavini seçildi. Paris sülh konfransına yola düşmüş Ə.Topçubaşov səfərdə olduğu üçün parlamentin fəaliyyətinə H.Ağayev rəhbərlik etdi. Parlamentin ilk iclasındaca F.Xoyski hökumətinin istefası qəbul edildi və yeni hökumətin təşkil olunması qərara alındı. Yeni hökumətin təşkili yenidən F.Xoyskiyə tapşırıldı.

1918-ci il dekabrın 26-da F.Xoyski parlamentdə öz proqramı ilə çıxış etdi və yeni hökumətin tərkibini təsdiq olunmağa təqdim etdi. Parlament hökumətin proqramını qəbul etdi və F.Xoyskinin təşkil etdiyi hökumətə etimad göstərdi.

Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyətə başladığı dövrdəki tariximizin çox mühüm ibrət dərslərindən biri də budur ki, Cümhuriyyət xadimlərinin, bütün xalqımızın ilk Azərbaycan Parlamentində ermənilərə 21, ruslara isə 10 yer ayırmasına baxmayaraq, onlar Parlamentin açılışında iştirak etmədilər. Bakıda fəaliyyət göstərən *Rus Milli Şurası* Azərbaycanın öz müstəqilliyini elan etməsilə “Vahid və bölünməz Rusiya”nın parçalanmasına yol açdığı üçün “Azərbaycanın Rusiyadan ayrılması faktını tanımadı” və Azərbaycan Parlamentini boykot etmək barədə qərar qəbul etdi. Lakin Azərbaycanda yaşayan rus-slavyan əhalisinin təzyiqi ilə sonralar Rus Milli Şurası həmin qərarı ləğv etməyə məcbur oldu.

Həmin dövrdə Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışa bilməyən ermənilər də Rus Milli Şurasını müdafiə etdilər və iki aydan çox müddət ərzində Parlamentin iclaslarında iştirak etmədilər. Parlamentə qatıldıqdan sonra isə həmişə Azərbaycan dövlətçiliyinə xəyanət mövqeyindən çıxış etdilər.

Bundan əlavə, ölkədə ali hakimiyyəti öz əlində cəmləşdirmiş və sayı 100 nəfərə çatmayan Parlamentdə 11 fraksiya və qrupun fəaliyyət göstərməsi də olduqca mürəkkəb daxili və beynəlxalq şəraitdə müstəqil dövlət quruculuğuna ciddi əngəl törədirdi. Ayrı-ayrı fraksiya və qruplar bir çox hallarda özlərinin məhdud fraksiya və qrup mənafelərini ümummillə mənafedən üstün tuturdular. Məsələn, Parlamentin sosialist bloku “yoxsulların mənafeyini müdafiə etmək” pərdəsi altında, müntəzəm olaraq, Azərbaycanın Sovet Rusiyasına birləşdirilməsini təbliğ etmiş, Sovet Rusiyasında diplomatik nümayəndəlik açılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail olmuş, nəhayət, Qızıl Ordunun ölkəyə müdaxiləsinə tərəfdar çıxmışdı ki, bu da mahiyyətə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı pozuculuq işi aparmaqdan başqa bir şey deyildi.

Bununla belə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti öz fəaliyyəti ərzində, o cümlədən 17 aylıq aramsız fəaliyyəti dövründə həyata keçirdiyi müstəqil dövlət quruculuğu təcrübəsi ilə, qəbul etdiyi yüksək səviyyəli qanunvericilik aktları və qərarları ilə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində, xüsusən də parlament mədəniyyəti tarixində dərin və zəngin iz qoymuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə parlamentçilik tariximiz iki dövrə ayrılır: *Birinci dövr* – 1918-ci il mayın 27-dən noyabrın 19-dək davam etmişdir. Bu altı ay ərzində Azərbaycan Milli Şurası adı ilə fəaliyyət göstərən və 44 nəfər müsəlman-türk nümayəndədən ibarət olan ilk Azərbaycan Parlamenti çox mühüm tarixi qərarlar qəbul etmişdir. İlk Parlamentimiz 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycanın müstəqilliyini elan etmiş, ölkənin idarə olunmasını öz üzərinə götürmüş və tarixi **İstiqlal bəyannaməsini** qəbul etmişdir. Azərbaycan Milli Şurasının o zaman çox mürəkkəb və həlledici bir tarixi məqamda Tiflisdə–Qafqaz canişininin iqamətgahında elan etdiyi **İstiqlal bəyannaməsi** Azərbaycan demokratiyası və parlamentarizm ənənələri tarixinin ən parlaq hüquqi sənədi olaraq bu gün də öz tarixi və praktiki əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Milli Şura dövründə Azərbaycan Parlamentinin təsis toplantısı ilə birlikdə cəmi 10 iclası keçirilmişdir. İlk iclas – 1918-ci il mayın 27-də Tiflisdə, son iclas – 1918-ci il noyabrın 19-da Bakıda keçirilmişdir. Mayın 27-də Azərbaycan Milli Şurası təsis olunmuş, iyunun 17-də isə fəaliyyətini müvəqqəti dayandıraraq, 6 aydan gec olmayaraq Müəssislər Məclisi çağırmaq şərti ilə, bütün qanunverici və icraedici hakimiyyəti Müvəqqəti hökumətə vermişdir. Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il sentyabrın 17-də Bakıya köçdükdən sonra Azərbaycan Milli Şurası noyabrın 16-da öz fəaliyyətini yenidən bərpa etmişdir. Noyabrın 19-da Azərbaycan Milli Şurası həmin il dekabrın 3-də Müəssislər Məclisinin–geniş tərkibli Azərbaycan Parlamentininin çağırılması haqqında qanun qəbul etdi və öz

fəaliyyətini dayandırdı. Beləliklə, Azərbaycan Parlamenti öz fəaliyyətinin bu dövründə, daha doğrusu, Milli Şura dövründə Tiflisdə, Gəncədə və Bakıda fəaliyyət göstərmişdir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin parlamentçilik tarixində *İkinci dövr* və ya *Bakı dövrü 1918-ci il dekabrın 7-dən 1920-ci il aprelin 27-dək* – cəmi 17 ay davam etmişdir. *İlk iclas – 1918-ci il dekabrın 7-də, son iclas – 1920-ci il aprelin 27-də* keçirilmişdir. Bu dövrdə Parlamentin cəmi 145 iclası olmuşdur. Bütün bu iclaslarda Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti **İstiqlal bəyannaməsinin** müəyyən etdiyi prinsiplərə sadıq qalaraq və konkret tarixi şəraitə nəzərə alaraq ölkənin ərəzi bütövlüyünü təmin etmək və müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının dolğun təmin olunduğu ən müasir hüquqi-demokratik dövlət yaratmaq məqsədi daşıyan çox mühüm qanunlar və qərarlar qəbul etmişdi. Bütün bu qanunlar və qərarlar, nəticə etibarilə, hakimiyyətin üç qolunun – *qanunvericilik, icra və məhkəmə orqanlarının* formalaşdırılmasına yönəlmişdi.

Birinci Dünya müharibəsində böyük dövlətlərin dünyanı bölüşdürmək uğrunda mübarizəsinin həlledici mərhələyə daxil olduğu və ölkənin başı üzərini yeni işğal təhlükəsinin aldığı çox mürəkkəb bir daxili və beynəlxalq tarixi şəraitdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Parlamenti öz fəaliyyətinin mühüm hissəsini dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanmasına və Ordu quruculuğu məsələlərinə yönəlmişdi. Qeyd olunmalıdır ki, Parlamentin bu sahədə qəbul etdiyi qanun və qərarların müzakirəsində Parlament üzvləri, bir qayda olaraq, həmrəylik və yekdillik nümayiş etdirirdilər.

Çox mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, xalqımızın milli oyanışını əbədi etməyə çalışan Cümhuriyyət hökuməti və parlamenti elmin, təhsilin və xalq maarifinin, səhiyyənin inkişafını diqqət mərkəzində saxlayırdı. Ölkənin hər yerində müxtəlif pillədən olan məktəblər, gimnaziyalar, qız məktəbləri, uşaq baxçaları, qısa müddətli

müəllim kursları, kitabxanalar açılır, kənd yerində xəstəxana və feldşer məntəqələri şəbəkəsi yaradılır, yoluxucu xəstəliklərə qarşı mübarizə aparılırdı. Bu baxımdan Parlamentin **1919-cu il sentyabrın 1-də Bakı Dövlət Universitetinin təsis olunması** haqqında qəbul etdiyi qanunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Milli universitetin açılması Cümhuriyyət xadimlərinin doğma xalq qarşısında çox mühüm tarixi xidməti idi. Sonralar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etsə də Cümhuriyyət ideyalarının yaşamasında və xalqımızın yenidən müstəqilliyə qovuşmasında Bakı Dövlət Universiteti misilsiz rol oynadı.

Ölkədə elm və təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirən Cümhuriyyət hökuməti və Parlamenti, vaxt itirmədən, bu sahədə milli kadrlar hazırlanmasının sürətləndirilməsinə xüsusi səy göstərirdi. Bu zaman Azərbaycan Parlamenti hökumətin təklifinə əsasən 100 nəfər azərbaycanlı gəncin dövlət hesabına təhsil almaq üçün xarici ölkələrə göndərilməsi barədə qanun qəbul etmişdi. Bu işə nə qədər böyük əhəmiyyət verildiyi ondan görünür ki, Parlament xaricə göndəriləcək gəncləri müəyyən etmək üçün M.Ə.Rəsulzadənin başçılığı ilə beş nəfərdən (Mehdi bəy Hacinski, Əhməd bəy Pepinov, Qara bəy Qarabəyov, Abdulla bəy Əfəndiyev) ibarət xüsusi müsabiqə komissiyası yaratmışdı. Komissiyanın qərarına əsasən ali təhsil almaq üçün 45 nəfər Fransa, 23 nəfər İtaliya, 10 nəfər İngiltərə, 9 nəfər Türkiyə ali məktəblərinə göndərilmişdi. Rusiyada oxumaq üçün seçilmiş 13 nəfər gənc orada Vətəndaş müharibəsi getdiyi üçün təhsil almağa gedə bilməmişdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti və hökuməti ölkənin başının üstünü alan xarici müdaxilə təhlükəsini sovuşdurmaq üçün gənc respublikanın beynəlxalq aləmdə tanınması üçün də böyük iş aparırdı. Bununla bağlı olaraq Cümhuriyyət Parlamenti 1918-ci il dekabrın 28-də parlamentin sədri Ə.M.Topçubaşovun başçılığı ilə Paris sülh konfransına xüsusi nümayəndə heyətinin göndərilməsi haqqında qərar qəbul etmişdi. Cümhuriyyət

dövrünün görkəmli dövlət xadimi Ə.M.Topçubaşov ağır çətinlikləri dəf edərək Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bir sıra böyük dövlətlər tərəfindən de-fakto tanınmasına nail olsa da XI Qırmızı Ordunun Şimali Azərbaycanı işğal etməsilə onun bu sahədəki fəaliyyəti yarımçıq qaldı.

Azərbaycan Parlamentinin və Cümhuriyyət hökumətinin fəaliyyətinin çox mühüm hissəsini daim özünə cəlb edən məsələlərdən biri də yaxın qonşularla münasibətlər və sərhəd məsələləri olmuşdur. Aparılan çox gərgin işdən sonra Gürcüstanla münasibətlər nizama salınsa da, Ermənistan hökumətinin böyük ərazi iddiaları üzündən Azərbaycan – Ermənistan münasibətlərini normal məcraya yönəltmək mümkün olmamışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə qonşu İranla da bir sıra saziş və müqavilələr imzalanmış və həmin sənədlər Parlamentdə təsdiq olunmuşdur.

Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda parlamentçilik ənənələri getdikcə möhkəmlənir və inkişaf edir, ən müasir parlament mədəniyyəti formalaşır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin mövcud olduğu dövrdə ümumiyyətlə 155 parlament iclası keçirilmişdir ki, bunun da 10-u Azərbaycan Milli Şurasının (27 may–19 noyabr 1918-ci il), 145-i isə Azərbaycan Parlamentinin fəaliyyət göstərdiyi dövrdə (7 dekabr 1918-ci il – 27 aprel 1920-ci il) olmuşdur.

Parlamentin müzakirəsinə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmış, onlardan 230-a yaxını qəbul olunmuşdu. Qanunlar qızgın və işgüzar fikir mübadiləsi şəraitində müzakirə edilir, özü də yalnız üçüncü oxunuşdan sonra qəbul olunurdu.

Parlament qanunlarının hazırlanması, müzakirəsi və təsdiq olunmasında 11 fraksiya və qrupa mənsub olan millət vəkili iştirak edirdilər.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 11 komissiyası vardı.

Parlamentin fəaliyyəti xüsusi olaraq bu məqsəd üçün hazırlanmış nizamnamə – “Azərbaycan Parlamentinin nakazı (təlimatı)” əsasında

idarə olunurdu. M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin fəaliyyətinə belə qiymət verirdi: “**Millət məclisi məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamən taleyinə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlamaz, heç bir barışıq imzalanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim olacaq vasitə – vəzifə yox idi. Parlament hakimi-mütləq idi**”.

Sovet Rusiyasının beynəlxalq hüquq normalarını tapdalayan hərbi müdaxiləsi və XI Qırmızı Ordu hissələrinin qanlı döyüş əməliyyatları nəticəsində Şimali Azərbaycan yenidən Rusiya tərkibinə qatılma da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın azadlıq hərəkatı tarixində dərin iz qoydu. Cəmi 23 ay yaşamasına baxmayaraq Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti sübut etdi ki, ən qəddar müstəmləkə və repressiya rejimləri belə Azərbaycan xalqının azadlıq ideallarını və müstəqil dövlətçilik ənənələrini məhv etməyə qadir deyildir.

Azərbaycan xalqının tarixində ilk Parlamentli respublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, eyni zamanda, bütün Şərqdə, o cümlədən türk-islam dünyasında ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi idi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti özünün siyasi quruluşuna, həyata keçirdiyi demokratik dövlət quruculuğu tədbirlərinə, həmçinin qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrə görə də Avropanın ənənəvi demokratik respublikalarından geri qalmırdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri

kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır. Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadat bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əli ağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirbilən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir.

H.Ə.Əliyev

Azadistan məmləkəti Cənubi Azərbaycan milli hökuməti (1920-ci il aprel – sentyabr)

Birinci dünya müharibəsinin doğurduğu tarixi şəraitdə, Şimali Azərbaycanda olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanda da xalq öz milli dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişi uğrunda mübarizəyə qalxdı.

Müharibə illərində İran ərazisi, o cümlədən ölkənin şimal-qərbində əhatə edən Cənubi Azərbaycan torpaqları da xarici dövlətlərin hərbi əməliyyat meydanına çevrilmişdi. İran irticası və yadelli işğalçıların ağılığı xalqın onsuz da ağır olan vəziyyətini, ölkə daxilindəki ziddiyyətləri son həddə çatdırmışdı. Rusiyada fevral inqilabı nəticəsində çar mülkəliyyəti devrilsə də rus qoşunları hələ də Cənubi Azərbaycanı işğal altında saxlayırdılar. Şahlıq rejiminə və xarici işğalçılara qarşı bütün İranı əhatə edən xalq hərəkatı, Konstitusiyalı quruluş və demokratik dəyişikliklər uğrunda mübarizə, çox çəkmədən, Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı xarakteri almağa başladı.

Rusiyada baş verən hadisələr, Azərbaycanın şimalında azadlıq hərəkatının qələbəsi, milli dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin həyata keçirdiyi islahatlar ölkənin cənubunda milli-azadlıq hərəkatını daha da qüvvətləndirdi.

Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatına 1905–1911-ci illər İrən inqilabının fəal iştirakçısı olan Şeyx Məhəmməd Xiyabani (1879–1920) başçılıq edirdi.

Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılıq etdiyi azadlıq mücahidləri daxili irticaya və yadelli işğalçılara qarşı mübarizə aparmaqla bərabər, ölkə miqyasında yeniləşmə – demokratik dəyişikliklər aparılmasını tələb edir, bütün İranda xalq inqilabının qələbəsinə, şahlıq rejiminin ləğvinə və respublika tipli demokratik dövlət yaradılmasına çalışır, yeni yaradıla-

caq demokratik İran dövlətinin tərkibində Cənubi Azərbaycana muxtariyyət verilməsi uğrunda mübarizə edirdilər. Cənubi Azərbaycan əhalisinin vahid cəbhə halında azadlıq mücadiləsinə qalxmasında Azərbaycan Demokrat Fırqəsi (ADF) mühüm rol oynayırdı. ADF-nin Mərkəzi Komitəsinə Şeyx Məhəmməd Xiyabani rəhbərlik edirdi.

Xiyabaninin göstərişi ilə hərəkət edən demokratlar Təbriz, Ərdəbil, Xoy, Urmiya, Sərab, Zəncan və b. Azərbaycan şəhərlərində əhalini mitinqlərə qaldırır, ingilispərəst İran hökumətinin istefasını və ölkədə demokratik islahatlar keçirilməsini tələb edirdilər.

Milli-azadlıq hərəkatının genişlənməkdə olduğu bir şəraitdə – 1918-ci ilin əvvəllərində rus qoşunları Cənubi Azərbaycandan çıxarıldı. Bundan istifadə edən İngiltərə öz hərbi qüvvələrini Cənubi Azərbaycanda yerləşdirməyə başladı. İngilislər Bakı neftinə can atırdılar. İngiltərə hökuməti, əlavə olaraq, İrana general Denstervilin başçılığı ilə yeni hərbi qüvvələr də göndərdi. General Denstervilə Ənzəli, Rəşt və Bakını ələ keçirmək barədə göstəriş verilmişdi.

İngilislərin, guya “türk təhlükəsini” “qabaqlamaq” məqsədilə, Cənubi Azərbaycanın Türkiyə ilə həmsərhəd rayonlarını ələ keçirməsi və bununla bütün İrani nəzarət altına almaları ölkədə narazılıq daha da artırdı, Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatını daha da qüvvətləndirdi.

Belə bir şəraitdə keçmiş rus zabitləri tərəfindən silahlandırılmış erməni quldurları Şərqi Anadolu və Şimali Azərbaycanda olduğu kimi, Cənubi Azərbaycanın Türkiyə ilə sərhəd bölgələrində də Azərbaycan türklərinə qarşı soyqırımına başladılar. Fransız zabitləri və Amerika missionerləri tərəfindən qızışdırılan aysorlar və kürdlər də Azərbaycan xalqına qarşı törədilən bu qanlı qırğında fəal iştirak edirdilər. Yaranmış ağır vəziyyətdə qardaş Türkiyənin hərbi qüvvələri Cənubi Azərbaycan türklərinin köməyinə çatdı. 1918-ci ilin mar-

tından başlayaraq Maku, Urmiya və Salması işğalçılardan və erməni-aysor-kürd quldurlarından təmizləyən türk hərbi hissələri Təbrizə daxil oldular. Beləliklə, Cənubi Azərbaycan ərazisində də xalqımıza qarşı həyata keçirilən soyqırımının qarşısı alındı.

Lakin Türkiyə üçün yaranmış çox ağır beynəlxalq şəraitdə türk hərbi qüvvələri 1918-ci ilin noyabrında Cənubi Azərbaycanı tərk etməli oldular. Bundan istifadə edən ingilislər Təbriz də daxil olmaqla bütün Cənubi Azərbaycanı işğal etdilər. Beləliklə, İran ərazisi tamamilə ingilislərin nəzarəti altına keçdi.

1919-cu il avqustun 9-da işğalçıların təzyiqi altında İranla İngiltərə arasında saziş bağlandı. Sazişin şərtlərinə əsasən İran İngiltərədən asılı dövlətə çevrilirdi. Odur ki, 9 Avqust sazişi xalq hərəkatını daha da alovlandırırdı. Bütün İran, o cümlədən Cənubi Azərbaycan bu alçaldıcı sazişə qarşı ayağa qalxdı. Cənubi Azərbaycanın hər yerində izdihamlı mitinqlər və nümayişlər başlandı. 1919-cu ilin oktyabrında üsyana qalxan Təbriz mücahidləri İran valisini şəhərdən qovdular. Bundan çox keçməmiş Təbriz əhalisinin tələbi ilə ingilis hərbi hissələri də şəhərdən çıxarıldı.

Milli-azadlıq hərəkatı getdikcə daha ardıcıl xarakter aldı və özünün həlledici mərhələsinə daxil oldu. 1920-ci il aprelin 7-də Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin rəhbərliyi ilə Təbrizdə silahlı üsyan başlandı. Bütün Təbriz əhalisi üsyançıların müdafiəsinə qalxdı. Üsyanı yatırtmaq üçün mərkəzdən göndərilmiş polis dəstələri buna cəsarət göstərməyərək şəhəri tərk etdilər. Xalqın misli görünməmiş fəallığı nəticəsində 1920-ci ilin 7 Aprel üsyanı qan tökülmədən qalib gəldi. Üsyanın qalib gəldiyi 7 Aprel günü xalq qarşısında çıxış edən Şeyx Məhəmməd Xiyabani həmin gündən etibarən Azərbaycanın adının dəyişdirilərək “Azadistan” (“Azadlıq ölkəsi”) adlandırılacağını bəyan etdi.

Təbriz üsyançıları dərhal əməli fəaliyyətə başladılar. Mərkəzdən göndərilmiş dövlət məmurları və hərbi qulluqçular vəzifələrindən kənar edildilər. Bütün dövlət idarəçiliyi ADF fəallarının əlinə keçdi. Beləliklə, bütün İran ərazisində demokratik dəyişikliklər və yeniləşmə uğrunda başlanmış hərəkat, nəticə etibarilə, milli-azadlıq hərəkatına çevrildi. Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik ənənələrinin dirçəldilməsinə başlandı. Xalq azadlığa can atır, özünün müstəqil, milli dövlətini yaratmaq istəyirdi.

Təbrizdə silahlı üsyan qələbə çaldıqdan sonra Xoy, Ərdəbil, Astara, Marağa, Əhər və Zəncanda da üsyanlar baş verdi. Cənubi Azərbaycanda baş verən milli-azadlıq hərəkatı İranın başqa yerlərində də daxili irticadan və ingilislərdən narazı olan qüvvələr tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

İrticaya və ingilis ağalığına qarşı ümumxalq narazılığının bütün İrani əhatə etdiyi şəraitdə Təbriz üsyançıları daha qəti addımlar atmağa başladılar. **1920-ci il iyunun 23-də** Təbrizdə Ş.M.Xiyabaninin başçılığı ilə **Milli Hökumət** yaradıldı. ADF fəallarından ibarət olan Milli Hökumətin tərkibi əhalinin müxtəlif təbəqələrinin nümayəndələrindən ibarət idi.

Milli Hökumətin fəaliyyətə başladığı 24 İyun günü Təbrizdə ümumxalq bayramına çevrildi. Bütün müəssisələrdə, tədris ocaqlarında iş dayandırıldı, bazarlar bağlandı. Milli Hökumətin qərarı ilə, mərkəzdən göndərilmiş bütün dövlət məmurları, İran valisi də daxil olmaqla Təbrizdən çıxarıldılar. Bu, faktiki olaraq, Cənubi Azərbaycanda **mürtəcə şahlıq rejiminin** – İran hakimiyyətinin devrilməsi və milli dövlətçilik ənənələrinin dirçəlişi demək idi. Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin başçılıq etdiyi Milli Hökumət isə müstəqil demokratik respublika funksiyasını yerinə yetirirdi.

Bununla belə, xalqın tamamilə müstəqil yaşamaq əzminin əleyhinə olaraq, Milli Hökumət bütün İranın demokratikləşdirilməsi və ölkədə

konstitusiyalı quruluş yaradılması, daxili irticaya və ingilis ağalığına son qoyulması uğrunda mübarizə xəttini davam etdirir, Cənubi Azərbaycana qarşı yeridilən ayrı-seçkilik siyasətinə qarşı çıxış edirdi. Beləliklə, xalqın tam müstəqilliyə can atmasına və faktiki olaraq, özünün müstəqil demokratik respublikasını yaratmasına baxmayaraq, Milli Hökumət Cənubi Azərbaycanın tam müstəqilliyi uğrunda deyil, yeni yaradılacaq demokratik İran dövlətinin tərkibində milli muxtariyyət hüququ əldə etmək uğrunda mübarizə aparırdı. Milli Hökumətin rəhbərləri inanırdılar ki, Təbrizdən sonra bütün İran ayağa qalxacaq, şahlıq idarə üsulu devriləcək, xalq hakimiyyətə gələcək və bütün ölkədə respublika quruluşu bərqərar olacaqdır; yeni yaradılacaq ümumiran xalq hökumətinin təşkilində azərbaycanlılar mühüm rol oynayacaqlar. Xiyabani əmin idi ki, **“Təbriz İrana nicat verəcəkdir!”**.

Beləliklə, qarşısına İrandan ayrılıb müstəqil Azərbaycan dövləti yaratmaq kimi siyasi vəzifə qoymayan Milli Hökumət iqtisadiyyat, maarif, səhiyyə və b. sahələrdə islahatlara başladı. İlk növbədə dözülməz vəziyyətə düşmüş yoxsul əhalinin, o cümlədən təbrizlilərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün müxtəlif xarakterli tədbirlər görüldü. Savadsızlığın ləğvinə başlandı. Milli məktəblər, xəstəxanalar açıldı. Təbrizdə yoxsul uşaqları üçün pulsuz qız məktəbi fəaliyyətə başladı. Yeni açılmış milli məktəblərdə dərs demək üçün Bakıdan, Türkiyədən, habelə Tiflisdən müəllimlər dəvət olundu. Milli qvardiya yaradılması üçün hazırlıq işlərinə başlandı. Milli Hökumətin öz jandarm və polis dəstələri yaradıldı. Polis məktəbi açıldı. Eyni zamanda, yeni iş yerləri açılması, pul islahatı keçirilməsi, bank-maliyyə sistemi yaradılması, bələdiyyə seçkiləri keçirilməsi üçün hazırlıq işləri görülməsinə, torpaq islahatına başlandı. Bu məqsədlə yeni idarələr, müəssisələr, nazirliklər yaradıldı.

Göründüyü kimi, Milli Hökumətin həyata keçirdiyi bütün tədbirlərin, habelə nəzərdə tutulan islahatların özü də, əslində, Cənubi Azərbaycan

da Respublika tipli müstəqil, demokratik dövlət yaradılmasına yönəlmişdi. Yaradılmaqda olan müstəqil Azərbaycan dövləti **Azadistan Məmləkəti** adlanırdı. Buna müvafiq olaraq bütün rəsmi sənədlərdə, blanklarda, habelə nazirliklərin, idarə və müəssisələrin adı əks olunan lövhələrdə Azərbaycan adı "**Azadistan**"la əvəz olundu.

Xiyabani öz doğma xalqını daim maariflənməyə, inkişaf naminə mübarizəyə çağırır, müstəqilliyin, azadlığın yalnız bu yolla əldə olunacağına inanırdı. O, Təbrizin şəhər bağında təşkil olunmuş yığıncaqlarda tərəqqipərvər fikirlərini təbliğ edirdi. Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin 15 iyun 1920-ci ildə söylədiyi nitqində onun mübarizəsinin əsas ideyaları öz əksini tapıb:

– "Mənliyini sevmək təbii və ümumi bir qanundur. Hər bir adam, hər bir canlı bəşər özünü başqasından çox sevir. Buna görə də bir cəmiyyət öz rifah halını yaxşılaşdırmağı başqasından gözləməməlidir. Xüsusilə özünə nisbətən rabitə və yaxınlığı olmayanlardan yardım və xidmət gözləmək yersizdir. Öz şəxsiyyətinə hörmət etmək, ona inanmaq da mənliyini sevməklə bir sırada qoyulmalıdır. Bir xalq, bir cəmiyyət təkəbbürlü və özünə bədgüman olmamalıdır. İnsan öz şəxsi etimadının əsasını laxladan alçaqlığı, acizlik qədər təvazökarlığı qəbul etməməlidir. Bəşəriyyət bütün üzvlərinin birlikdə olan fəaliyyət və yardımına möhtacdır. Elə təsəvvür etməməlidir ki, dünyada yaşayan kiçik bir xalq bəşəriyyətə xeyir verə bilməz və onun varlığına etinasız münasibət bəsləmək olar. Çox təəssüf olsun ki, biz öz qədir və qiymətimizi çox az bilmiş, bəlkə də özümüzdə olan mənlikdən xəbər tutmamışıq. Bu, fərdlərin həyatında təcrübədən keçirilmişdir. Yüksək xüsusiyyətə malik olan, ali fikirlərə xidmət edən, öz dərəcə və heysiyyətini qiymətləndirən və bunun qorunması üçün çalışan şəxslər həmişə yüksək məqama çatmışlar. Məhs buna görədir ki, bir çox ədib və filosoflar öz şəxsiyyətləri naminə ali dərəcəyə

çəyə çatmış və padşahları belə öz zəhmət və qüdrətinə qarşı hörmət etməyə məcbur etmişlər. Onlar saraylarda ən parlaq yer tutmuşlar. Xalqlar dəxi bu əzəməti, mənəvi qüvvəni, mənliyi və öz varlığına etimadı üzə çıxarmaqla tərəqqi və inkişafa nail ola bilirlər. Azad və müstəqil olmaq istəyən bir xalq, öz həyatına və ictimai məsələlərə laqeyd qala bilməz. Biz dəxi mütərəqqi xalqlar cərgəsinə çatmaq üçün öz fikir və hissiyyətimizi onların dərəcəsinə qaldırmalıyıq.

Bir xalqın şərəfəti üçün birinci şərt onun müstəqil olmasıdır.

Müstəqil olmayan bir xalqın əzmi və hörməti yoxdur. Xalqın istiqlaliliyyətini onun əxlaqi fəziləti saxlaya bilər. Hər bir xalqın istiqlaliliyyətini qoruyan onun mərdlik və şücaətidir".

Cənubi Azərbaycanda milli-azadlıq hərəkatı dərinləşməkdə idi. Azərbaycan xalqı, faktiki olaraq, özünün respublika tipli demokratik dövlətini yaratmağa başlamışdı. Azadistan Məmləkətinin uğurları bütün İrani hərəkətə gətirmişdi. Lərzəyə düşən şahlıq rejimi, həmçinin, İrani öz asılılığında saxlamağa çalışan və Bakı neftinə can atan ingilislər real təhlükə qarşısında qalmışdılar. Odur ki, İran irticası və ona yaxından kömək edən ingilislər Tehranda Milli Hökumətə qarşı qəsd hazırlamağa başlamışdılar. Tehran rejimi bir tərəfdən Milli Hökumətin başını qarışdırmaq üçün Ş.M.Xiyabani ilə danışıqlar aparır, müxtəlif vədlər verir, digər tərəfdən isə Təbrizə hücum planı hazırlayırdı. Bütün hazırlıq işləri başa çatdırıldıqdan sonra 1920-ci il sentyabrın 12-də təpədən dırnağadək silahlanmış irtica qüvvələri Təbrizə hücum etdilər. Təbriz üsyançıları iki gün ərzində qəhrəmancasına müqavimət göstərdilər. Lakin sayca çox olan və yaxşı silahlanmış nizamlı hökumət qüvvələri üstünlüyü ələ ala bildi. Sentyabrın 14-də Xiyabani öldürüldü və üsyan qan içərisində boğuldu. Beləliklə, Azərbaycan xalqının istiqlal mübarizəsinin daha bir parlaq səhifəsi tarixə qovuşdu. *Şimali Azərbaycanda Sovet Rusiyasının qanlı bolşevik rejimi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin varlığına son*

qoyduğu kimi, Cənubi Azərbaycanda da İranın irticaçı şahlıq rejimi Azadistan Məmləkətini qan içində boğdu. Vaxtilə Gülüstanda və Türkmənçayda Azərbaycanı öz aralarında iki yerə parçalamış qüvvələr onun azadlığa çıxmasına yol vermədilər. Yenə də Azərbaycanın şimalı Rusiyanın, cənubu isə İranın tərkibində qaldı.

Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel – 1991-ci il 18 oktyabr)

Ağır sınaqlar dövrü (1920–1969)

Sovet Rusiyasının hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdi. Şimali Azərbaycanda müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinə son qoyuldu. 1920-ci il aprelin 28-də Cümhuriyyət ərazisində Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının (*Azərbaycan SSR*) yaradıldığı elan olundu.

Sovet işğalından dərhal sonra ölkədə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə yaradılmış müstəqil dövlət idarəçiliyi sisteminin dağıdılmasına başlandı. Ölkədə bütün hakimiyyətin Müvəqqəti İnkilab Komitəsinin və Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin əlinə keçdiyi elan olundu. Xalq Komissarları Sovetinə N.Nərimanov başçılıq edirdi. İşğalçılar, xalqdan ehtiyat edərək, Müvəqqəti İnkilab Komitəsi və Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə ancaq azərbaycanlıları daxil etmişdilər. Lakin bu formal xarakter daşıyırdı. Real hakimiyyət hələ 1920-ci ilin fevralında yaradılmış və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin devrilməsində işğalçılarla əlbir hərəkət etmiş Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının – AK(b)P-nin əlində idi.

AK(b)P Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının – RK(b)P-nin tərkib hissəsi idi və bilavasitə Moskvanın göstərişlərini yerinə

yetirirdi. AK(b)P-nin fəaliyyətinə, faktiki olaraq, A.İ.Mikoyan rəhbərlik edirdi. Partiyanın rəhbər özəyi də qeyri-millətlərdən, xüsusən ermənilərdən, gürcülərdən və ruslardan ibarət idi. Odur ki, bütün əvvəlki soyqırımlarında, o cümlədən 1918-ci ilin Mart soyqırımında, həmçinin, 1920-ci ilin 28 Aprel işğalı zamanında olduğu kimi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət strukturlarının dağıdılmasında da ermənilər, ruslar və digər millətlərin nümayəndələri xüsusi rol oynayırdılar.

Cümhuriyyətin hakimiyyət strukturlarını dağıtmaq üçün Azərbaycanın hər yerində İnkilab Komitələri yaradıldı və onlara fəqəladə səlahiyyətlər verildi. Bolşeviklər Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik ənənələrini məhv etmək üçün xalq arasına parçalanma və düşmənçilik salır, əhalinin müxtəlif təbəqələrini üz-üzə qoyurdular. Onlar xalqı öz tərəflərinə çəkmək məqsədilə, guya “istismarçılara qarşı fəhlə-kəndli hakimiyyəti” yaratmağa çalışdıqları barədə geniş təbliğat kompaniyası aparırdılar. Lakin zahiri təbliğatla real hərəkət daban-dabana zidd idi. Əslində, hər şey xalqın dövlətçilik ənənələrini və milli müstəqillik şüurunu məhv edən qanlı kommunist diktaturasının yaradılmasına yönəldilmişdi. Yerli İnkilab Komitələri məhz bu məqsədə xidmət edirdi.

Elə həmin məqsədlə də mərkəzdə və yerlərdə milli dövlətçilik strukturları məhv edilir, bolşeviklərin yeni güc strukturları yaradılırdı. Bu sahədə atılan ilk addım ölkənin hər yerində əvvəlki polislin ləğv edilərək fəhlə-kəndli milisi (“qırmızı milis”) yaradılmasından ibarət oldu. Fəhlə-kəndli milisi ilə yanaşı Fövqəladə Komissiya (“ЧК” - Чрезвычайная Комиссия) və Ali İnkilabi Tribunal fəaliyyətə başladı.

Fövqəladə Komissiyanın və Ali İnkilabi Tribunalın qanunla heç bir məhdudiyət qoyulmayan fəvqəladə səlahiyyətləri vardı. Onların qərarı dərhal icra olunurdu. Hər iki struktur “əksinqilaba və tənqibatçılığa qarşı mübarizə” pərdəsi altında müstəqil dövlətçilik ənənələrinin və milli

mənlik şüurunun daşıyıcıları olan qabaqcıl adamları, xüsusilə xalqın ziyalı potensialını məhv etməyə başladı. Ölkənin hər yerində “qırmızı terror” tüğyan edirdi. Bolşevik rejiminin möhkəmlənməsinə müqavimət göstərə biləcək hər kəs “xalq düşməni”, “əksinqilabçı” və ya “təxribatçı” adı ilə dərhal “qırmızı terror”un qurbanı olurdu. Beləliklə, 1918-ci ilin Mart soyqırımından sonra, faktiki olaraq, Azərbaycan xalqına qarşı yeni soyqırımına başlanmışdı. Fərq onda idi ki, bu dəfə millətin say-seçmə adamları – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin görkəmli xadimləri, generallar, Milli Ordunun yüksək rütbəli zabidləri, qabaqcıl ziyalılar, din xadimləri, partiya rəhbərləri, siyasi xadimlər, məşhur alimlər məhv edilirdi. Bolşevik-daşnak güruhu bu dəfə düşünülmüş surətdə xalqın ancaq qaymağını məhv edir, onu başsız qoymağa çalışırdı. Bu, əslində 1918-ci ilin Mart soyqırımından daha amansız, daha dəhşətli soyqırımı idi. Yeri gəlmişkən, bütün bu kütləvi qırğınlar Azərbaycan Müvəqqəti İnkilab Komitəsinin razılığı olmadan, **AK(b)P MK-nın** və **BK-nın** rəhbərliyi, **XI Qırmızı Ordunun xüsusi şöbəsi**, **qırmızı milis**, **ÇK**, **Ali Hərbi Tribunal** tərəfindən həyata keçirilirdi. Bütün bu strukturlara erməni, rus və gürcü cəlladları rəhbərlik edirdilər.

Azərbaycan xalqının qabaqcıl övladlarına qarşı qanlı qırğın bilavasitə Orconikidze, Kirov, Mikoyan, Sarkis, Mirzoyan, Lominadze, Yeqorov və başqaları kimi bolşevik-daşnak cəlladlarının göstərişi ilə həyata keçirilirdi. Ölkənin bütün hakimiyyət strukturlarında möhkəmlənmiş ermənilər “qırmızı terror”un həyata keçirilməsində xüsusilə fəal rol oynayırdılar. Ölkənin güc strukturlarına soxulmuş ermənilər azərbaycanlıları kütləvi surətdə istintaqsız və mühakiməsiz güllələyirdilər. Ümumiyyətlə, 1920-ci ilin 28 aprelindən sonra təxminən bir il ərzində Azərbaycan xalqının 50 min nəfərə yaxın say-seçmə övladı güllələnmiş, millət özünün qaymağından məhrum edilmişdi. İşğal prosesində və “qırmızı terror” zamanı bolşevik-daş-

nak cəlladları güllələnələrin əmlakını müsadirə edir, bununla kifayətlənməyərək bütün əhalini, o cümlədən yoxsulları qarət edir, xalqın olan-qalanını, hətta nəsilərdən yadigar qalmış zinət şeylərini və qiymətli əşyalarını da zorla əlindən alırdılar. Azərbaycanlıların boşaldılmış mənzillərinə ermənilər, ruslar və qeyri millətlərin nümayəndələri köçürülürdü. Xalqa divan tutulurdu.

İşğaldan dərhal sonra “ordunun və donanmanın yenidən təşkil olunması pərdəsi” altında ölkənin silahlı qüvvələri Moskvanın – Qırmızı Ordunun tabeliyinə verildi. Xalq öz ordusundan məhrum edildi. Bununla Azərbaycanın müstəqilliyi, faktiki olaraq, tamamilə aradan qaldırılmış oldu.

Bolşevik rejimi müstəqil dövlətçilik ənənəsini, milli mənlik ruhunu əhalinin şüurundan çıxarmaq üçün xalqın mənəviyyətinə qarşı da hücum keçdi. Cümhuriyyət dövründə dövlət dili olan Azərbaycan dili sıxışdırıldı. Milli kadrlar hazırlanması kəskin surətdə məhdudlaşdırıldı. Ruslaşdırma siyasətinə başlandı. Silklər, silki, mülki və dini imtiyazlar, rütbələr ləğv edildi. “Bəy”, “xan”, “ağa” sözlərinin işlənməsi belə qadağan olundu. Din dövlətdən və təhsildən ayrıldı. Dini ayinlərin icrası və məktəblərdə şəriət dərslərinin keçilməsi yasaq edildi. Dini məktəblər kütləvi surətdə bağlandı. Qədim memarlıq abidələri olan məscidlərin, minarələrin uçurulmasına başlandı. **Azərbaycan xalqının mənəviyyətinə və milli mədəniyyətinə qarşı hücum dövrü başlandı.**

Zorakı “dövlət quruculuğunun” mühüm tərkib hissələrindən biri də yerlərdə yoxsul komitələrinin yaradılması idi. Yoxsul komitələri bolşeviklərin dayağına çevrilməli, kənddə qarşıdurmanı dərinləşdirməli, Azərbaycan kəndinin “əksinqilabçılardan” təmizlənməsində hakim rejimə yaxından köməklik göstərməli idilər. Çox keçmədən inqilab komitələri və yoxsul komitələri sovetlərlə əvəz olundu. 1921-ci il mayın 6-da Azərbaycan SSR-in birinci sovetlər qurultayının çağırılması ilə Şimali

Azərbaycanın sovetləşdirilməsi başa çatdırıldı. Mayın 19-da Azərbaycan SSR-in birinci Konstitusiyası qəbul olundu. Əsasən RSFSR Konstitusiyasının təkrarı olan bu konstitusiya xalqa geniş hüquqlar vəd etsə də, bu, formal xarakter daşıyırdı. Çünki sovetlərin fəaliyyətinə bütün mərhələlərdə Moskvadan – RK(b)P tərəfindən istiqamətləndirilən AK(b)P rəhbərlik edirdi. Üstəlik, ölkədə fəaliyyət göstərən bütün siyasi partiyalar qadağan olundu. Bununla da proletariat diktaturası, əslində partiya diktaturasına çevrildi. Digər tərəfdən, xalqın ziyalı təbəqələrinin, “fəhlə-kəndli hakimiyyəti yaratmaq” pərdəsi altında, faktiki olaraq, sovetlərə seçilmək hüququndan məhrum edilməsi sovetləri Kommunist partiyasının və Moskvanın əlində itaətkar alətə çevirdi. *Beləliklə, işğaldan keçən bir il ərzində bolşeviklərin qanlı qırğınlarla müşayiət olunan zorakı tədbirləri nəticəsində Şimali Azərbaycanda, gıya konstitusiyaya əsaslanan hakimiyyət orqanları formalaşdırıldı, sovet sosialist demokratiyası bərqərar oldu. Əslində isə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun parlamenti ilə müqayisədə, yeni yaradılan demokratiya formal və yalançı demokratiya idi, sözün əsl mənasında kommunist diktaturası idi. Lakin diktatura kimi də müstəqil deyil, Moskvadan asılı diktatura idi. Odur ki, dünyanın ən qabaqcıl dünyəvi, demokratik respublikaları ilə bir sırada dayanan və xalqın dövlətçilik zəkasının layiqli bəhrəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu və onun dövlət idarəçiliyi strukturlarının dağıdılması Azərbaycan xalqının tarixində ən ağır faciələrdən biri idi.*

Azərbaycan xalqı özünün müstəqil hakimiyyətindən məhrum edildikdən sonra onun sərvətlərinin talan olunmasına başlandı. Torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət ləğv olundu. Ölkənin bütün təbii sərvətləri milliləşdirildi, daha doğrusu, dövlət mülkiyyəti hesab olundu. Neft sənayesini idarə etmək üçün xüsusi olaraq Azərbaycan Neft Komitəsi yaradıldı və bu komitəyə rəhbərlik V.İ.Lenin tərəfindən Bakıya göndərilmiş A.P.Se-

rebrovskiyə tapşırıldı. Beləliklə, hələ 1920-ci il martın 17-də Qafqaz Cəbhəsinin Hərbi-İnqilab Şurasına göndərdiyi teleqramda “**Bakını almaq bizə olduqca və olduqca zəruridir**” deyə Şimali Azərbaycanın işğalına göstəriş vermiş V.İ.Lenin öz arzusuna çatdı. Bakı nefti Sovet Rusiyasının əlinə keçdi.

Neft sənayesinin ardınca Xəzər ticarət donanması, ölkədə fəaliyyət göstərən banklar, balıq sənayesi və iqtisadiyyatın bir çox başqa sahələri də milliləşdirildi. Milliləşdirmə XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində sürətli inkişaf məcrasına düşmüş Şimali Azərbaycanın iqtisadiyyatına ağır zərbə vurdu. **Xalqın öz sərvətlərinə mülkiyyət hüququndan məhrum edilməsi milli müstəqillik şüurunun da zəifləməsinə səbəb oldu.** Sənaye istehsalı və iqtisadiyyatın idarə olunması, başlıca olaraq, rusların, ermənilərin, yəhudilərin və qeyri millətlərin nümayəndələrinin əlində cəmləşdirildi. Azərbaycanın sərvətləri, xüsusilə Bakı nefti talan olunaraq Rusiyaya daşınmağa başladı. Sovet Rusiyası yanacaq böhranından çıxdı. Bütövlükdə Şimali Azərbaycan Rusiyanın yanacaq və xammal mənbəyinə çevrildi. Üstəlik Şimali Azərbaycanı qan içində boğmuş işğalçı ordu hissələri də Azərbaycan xalqının hesabına saxlanırdı.

Kütləvi qırğınların və talançılığın baş alıb getdiyi ağır şəraitdə doğma xalqını müdafiə edən N.Nərimanov və onun tərəfdarlarına isə “millətçi” damğası yapışdırılmış və onlar, faktiki olaraq, ölkənin idarə edilməsindən təcrid olunmuşdular. Ölkənin taleyini həll edən erməni-rus-gürcü rəhbərliyi “qəlbində müsavət ruhu yaşadan müsəlmanlara” etibar etmir, hətta Azərbaycanın formal müstəqilliyini də aradan qaldıraraq onu bütövlüklə RSFSR-ə qatmağa çalışırdılar. Lakin N.Nərimanov, çətinliklə də olsa, onların bu dəhşətli planının həyata keçirilməsinin qarşısını ala bildi. Müqabilində isə bolşevik-daşnak qrupu, çox keçmədən, öz xalqının təəssübkeşi olan N.Nərimanovun Azərbaycandan uzaqlaşdırılmasına nail oldu.

Bununla belə, işğalçılar Azərbaycan xalqının müqavimətini asanlıqla qıra bilmədilər. **1920-ci il mayın 25-26-da** bolşevik rejiminə qarşı **Gəncə-də silahlı üsyan baş verdi**. Keçmiş Milli Ordu bölmələrinin fəal iştirak etdiyi Gəncə üsyançıları onlara qarşı hücumla keçən XI Qırmızı Ordu hissələrini dəfələrlə ağır məğlubiyyətə uğratdılar. Şəhərə yeni diviziyalar yeridildi. **Gəncə və onun ətrafında yaşayan ermənilər silahlanaraq işğalçılara qoşuldular**. Üsyançılar hər küçə, hər ev uğrunda ağır vuruşmalarda yüzlərlə şəhid verdilər. **İşğalçılar, nəhayət, mayın 31-də Gəncəni nəzarət altına ala bildilər**. Şəhər üç gün ərzində işğalçılar və daşnak quldurları tərəfindən dəhşətli soyqırımına və qarətə məruz qaldı.

Gəncə üsyanından sonra, **iyunun əvvəlində işğalçılara Qarabağda** da inadlı müqavimət göstərildi. Erməni-daşnak dəstələri burada da işğalçılara fəal kömək göstərdilər və dinc azərbaycanlı əhaliyə divan tutdular.

İyunun 6-da Zaqatala əhalisi də işğalçılara qarşı ölüm-dirim savaşına başladı. Üsyançılar Zaqatala qalasını ələ keçirdilər. Qax tutuldu. Bütün bölgə ayağa qalxdı. Üsyançılar bölgəyə yeridilən XI Qırmızı Ordu hissələrini məğlubiyyətə uğratdılar. Lakin yeni-yeni hərbi qüvvələrlə möhkəmləndirilən XI Qırmızı Ordu hissələri, nəhayət, iyunun 18-də Zaqatalanı nəzarət altına ala bildilər.

Gəncə, Qarabağ, Zaqatala üsyanlarının ardınca Azərbaycanın, demək olar ki, bütün bölgələrində – **Şəmkir, Quba, Dəvəçi, Qusar, Lənkəran, Astara, Kürdüstan, Cavanşir, Qutqaşın, Xaçmaz, Naxçıvan, Ordubad, Şərur** və başqa yerlərdə işğalçılara güclü müqavimət göstərildi. **Şəmkirdə işğalçı XI Qırmızı Orduya qarşı döyüslərdə, həтта, qadınlar və uşaqlar da iştirak edirdilər**.

İşğalçılara qarşı bütün ölkənin ayağa qalxması, xalqın inadlı müqaviməti bir daha göstərdi ki, istiqlal ruhunu, müstəqil dövlətçilik ənənələrini Azərbaycan xalqının əlindən almaq asan məsələ deyildir.

Müqavimət hərəkatının daha da qüvvətlənəcəyindən qorxuya düşən Rusiya hökuməti Azərbaycana yeni diviziyalar yeritdi. Azərbaycan xalqını irəlidə daha dəhşətli faciələr gözləyirdi.

Bu dövrdə bolşevik rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi ən ağır cinayət əzəli Azərbaycan torpaqlarının işğal olunmasında ermənilərə kömək göstərməsi idi. **Bolşevik Rusiyası da, Çar Rusiyası kimi, Azərbaycan torpaqları hesabına ermənilər üçün ərazi formalaşdırmaq siyasətini davam etdirir, Azərbaycanı Türkiyədən ayrı salmaq üçün hər cür fitnəkarlığa əl atırdı**. Cümhuriyyət dövründə İrəvanı Azərbaycandan qoparmağa nail olmuş və özlərinə paytaxt etmiş ermənilər yeni təcavüzlərə başlamışdılar. Daşnaklar bu dəfə **Naxçıvan, Zəngəzur, Şərur-Dərələyəz və Dağlıq Qarabağı işğal etməyə çalışırdılar**. Bolşeviklərdən üz görən daşnak quldurları bu yerlərdə qanlı qırğınlar törətdilər, yüzlərlə Azərbaycan kəndini xaraba qoydular. Yüz minlərlə azərbaycanlı əhali öz yurd-yuvalarından didərgin salındı. **Ermənilər sovetləşməni və bolşevik hakimiyyətini qəbul etmək müqabilində bütün Qərbi Azərbaycana yiyələnməyə çalışırdılar. Bu cür sövdələşmə bolşevik işğalçılarından ötrü də sərfəli idi**.

Lakin həmin cinayətkar siyasət ilk öncə Naxçıvanda kəskin etiraza səbəb oldu. Naxçıvan əhalisinin inadlı müqaviməti və Türkiyənin qaradaşlıq yardımı sayəsində daşnaklar Naxçıvanı ələ keçirə bilmədilər.

Naxçıvandan fərqli olaraq, **bolşeviklər 1920-ci il avqustun 10-da** ermənilərlə bağladıkları sazişə əsasən, Azərbaycanın iştirakı və razılığı olmadan, əzəli Azərbaycan ərazisi olan **Şərur-Dərələyəzi Ermənistanə verdilər**. Bu, daşnakları daha da şimikləndirdi: Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ uğrunda mübarizə daha da qızıxdı.

Şərur-Dərələyəzi ələ keçirdikdən sonra ermənilər XI Qırmızı Ordunun köməyi ilə Zəngəzurun işğalına başladılar. **Cənub-qərbi Zəngəzur**

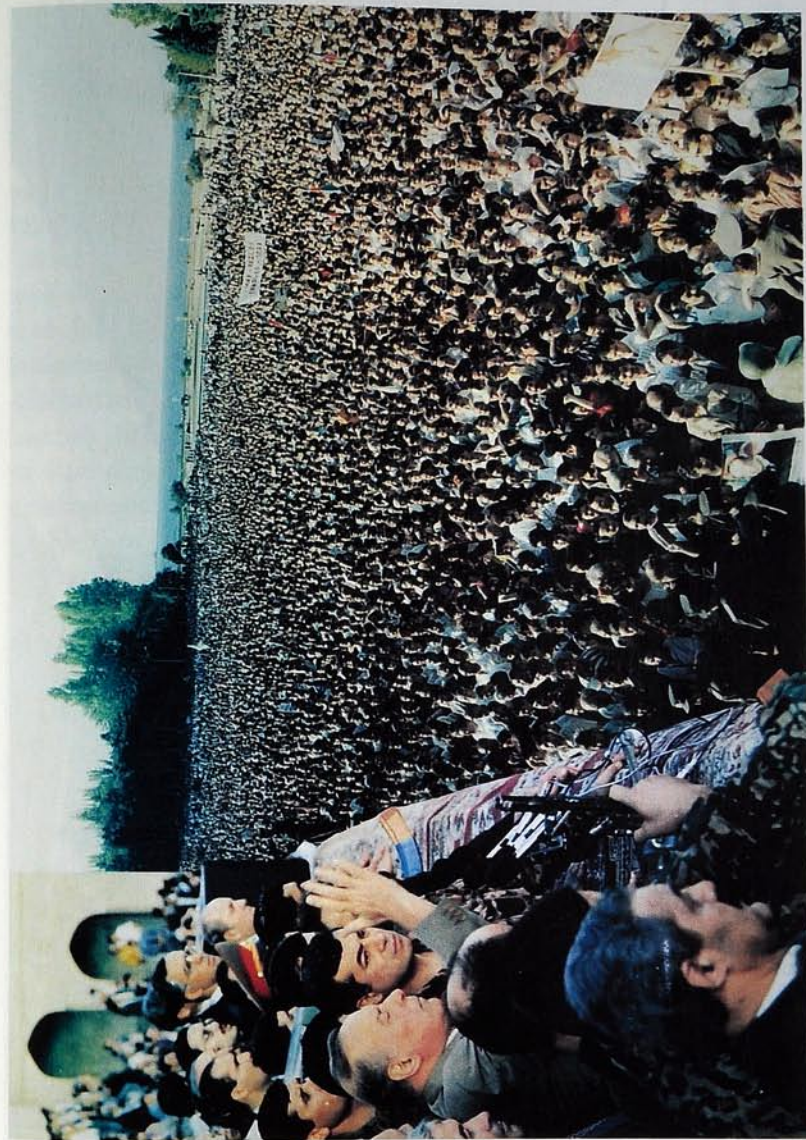
(Mehri) Ermənistana qatıldı və bununla Azərbaycanın əsas ərazisi ilə Naxçıvan arasında əlaqə kəsildi.

Mehrinin işğalı nəticəsində Ermənistan, həm də, özü üçün İrana dəhliz açmış oldu. Daşnakların İranla maneəsiz əlaqə saxlamaları üçün əlverişli şərait yarandı.

Həmin dövrdə ermənilər, eyni zamanda, Azərbaycan xalqının cəlladları **Orconikidze** və **Kirovun** təzyiqi ilə 1921-ci il iyulun 4-də RK(b)P Qafqaz bürosunun plenumunda Dağlıq Qarabağın Ermənistana qatılması barədə qərar qəbul edilməsinə nail oldular. Lakin **N.Nərimanovun kəskin müqaviməti və onun tələbi ilə RK(b)P MK-nın iş qarışması nəticəsində bu qərar ləğv olundu**. Və ertəsi gün – iyulun 5-də Qafqaz bürosu yeni qərar çıxarmağa məcbur oldu: **Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində saxlanılmaqla və mərkəzi Şuşa şəhəri olmaqla geniş vilayət muxtariyyəti verildi**. Bununla ermənilər Dağlıq Qarabağ barədə məqsədlərinə tam nail ola bilməsələr də Azərbaycanın bu regionunda öz mövqelərini möhkəmləndirə bildilər.

Bütün bunlara baxmayaraq, ermənilərin və bolşeviklərin Naxçıvanla bağlı planları baş tutmadı. **Türkiyənin qətiyyətli mövqeyi sayəsində RSFSR-lə Türkiyə arasında bağlanmış Moskva müqaviləsinə (16 mart 1921-ci il)** əsasən **Naxçıvana Azərbaycanın himayəsi altında muxtariyyət verildi**. Müqaviləyə görə **Naxçıvan özünün muxtariyyət statusunu üçüncü dövlətə güzəştə gedə bilməzdi**. Həmin ilin payızında Cənubi Qafqaz respublikaları ilə Türkiyə arasında bağlanmış Qars müqaviləsi (13 oktyabr 1921-ci il) də bunu bir daha təsdiq etdi. Beləliklə, bolşeviklər Atatürkün “**Türk qapısı**” adlandırdığı Naxçıvanı Ermənistana verə bilmədilər və **Naxçıvan həmişəlik Azərbaycanın tərkibində qaldı**.

Qeyd etmək lazımdır ki, bolşeviklər bütün islam Şərqi sovet Rusiyasının təsir dairəsinə salmaq üçün hər cür demoqogiyaya əl atırdılar. Onlar bəyan edirdilər ki, guya Azərbaycanı Şərqi qapısında “**çiçəklənən sovet**

sosialist respublikasına” çevirəcəklər. Lakin bolşeviklərin Azərbaycanda yeridəkləri siyasətin mahiyyətini tezliklə başa düşən Şərqlə ölkələri Sovet Rusiyasının hiyləsinə uymadılar. Odur ki, çox çəkmədən Azərbaycanın formal müstəqilliyinə son qoyuldu. Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan vahid Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (ZSFSR) tərkibində birləşdirildi. **Bununla ZSFSR-in gürcü-erməni rəhbərliyi zəngin təbii sərvətlərə malik olan və öz inkişaf səviyyəsinə görə daha irəlində olan Azərbaycanın iqtisadi potensialını Gürcüstanın və Ermənistanın inkişafına yönəltmək üçün əlverişli imkan qazandılar.** Cənubi Qafqazda Azərbaycan xalqına qarşı milli və dini ayrı-seçkilik siyasəti bir növ qanunlaşdırıldı. 1922-ci il dekabrın 30-da Azərbaycanın ZSFSR tərkibində SSRİ-yə daxil olması ilə ölkənin formal müstəqilliyinə tamamilə son qoyuldu. Azərbaycanın sərvətlərinin daha geniş miqyasda talan olunmasına başlandı.

20–30-cu illərdə milli müstəmləkəçilik siyasəti daha da gücləndirildi və amansızlaşdırıldı. Yeni sosialist iqtisadiyyatının yaradılması prosesində, xüsusilə birtərəfli sənayeləşdirmə və zorakı kollektivləşdirmə nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı tamamilə mərkəzdən asılı hala salındı. Mərkəzdən yeridilən iqtisadi siyasət mahiyyətcə Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin tamamilə aradan qaldırılmasına yönəlmişdi. Bu siyasətin əsas məqsədi ölkənin xammal mənbəyinə və yardımçı istehsal diyarına çevrilməsindən ibarət idi. Xalqın milli-mənəvi dəyərlərinə də hücumlar artdı. Süni maneələrlə milli kadrların yetişdirilməsinin qarşısı alınır, kənardan Azərbaycana rus, erməni, yəhudi və qeyri millətlərdən olan əhəlinin axınına hər cür şərait yaradılır, onlar müvafiq işlə və Bakı şəhərinin ən yaxşı yerlərində mənzillə təmin olunurdular. **Açıq-aşkar ruslaşdırma və erməniləşdirmə siyasəti yeridilirdi.** Bu siyasət ölkənin paytaxtında – “beynəlmiləl” şəhər kimi təbliğ olunan Bakıda daha sürətlə gedirdi. Rus dili Azərbaycan dilini sıxışdırmış, dövlət dilinə çevrilmişdi. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycan ərazisinin qonşulara paylanması siyasəti məqsədyönlü surətdə davam etdi-

rilirdi. Bu dövrdə – 1923-cü il iyunun 7-də Stalinə arxalanan Orconikidze və Kirovun təzyiqi ilə Azərbaycan MİK-i Azərbaycan SSR tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) yaradıldığını elan etdi. Nəhayət, 1923-cü il iyunun 27-də RK(b)P-nin Cənubi Qafqaz Ölkə Komitəsinin plenumu Dağlıq Qarabağ barədə RK(b)P Qafqaz bürosunun 5 iyun 1921-ci il tarixli qərarını təsdiq etdi. **Bununla, ermənilər və onların Moskvadakı himayəçiləri Azərbaycana qarşı gələcəkdə yeni ərazi iddiası irəli sürmək üçün “zəmin” hazırladılar.** Lakin, vaxtilə, Türkiyənin fəal köməyi sayəsində hüquqi statusu Azərbaycanın xeyrinə həll olunmuş Naxçıvanla əlaqədar ermənilərin hiylələri baş tutmadı. **1924-cü il fevralın 9-da Azərbaycanın tərkibində Naxçıvan MSSR yaradıldı.** Bununla belə, bolşeviklər Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistan SSR-in ərazisini genişləndirmək siyasətini davam etdirdilər və **1929-cu ildə Zəngilan rayonunun üç kəndini Ermənistana verdilər.** Elə bu dövrdə Qanıq (Alazan) çayının sağ sahilindəki Azərbaycan torpaqlarını da gürcülər ələ keçirdilər.

20-ci illərin sonundan başlayaraq həyata keçirilən zorakı kollektivləşdirmə, xalqın bütün əmlakının zorla əlindən alınması, **qolçomaqları bir sinif kimi ləğv etmək** siyasəti xalqın səbrini son həddə çatdırdı. Ölkəni yenidən müqavimət hərəkatı bürüdü. **Şəki, Zaqatala, Naxçıvan, Xızı, Şəmkir, Cəbrayıl** və b. yerlərdə yeni üsyanlar baş verdi. Şəkinin **Baş Göynük** kəndində xüsusilə **qüvvətli üsyan baş verdi.** Öz kəndlərində sovet hakimiyyətini devirən göynüklülər Şəkiyə hücum etdilər. Şəhər əhalisi ayağa qalxdı və üsyançılara qoşuldu. Şəkiddə də hakimiyyət üsyançılarının əlinə keçdi. Qonşu Zəyzid kəndi də üsyana qalxdı və zəyzidlilər özlərini Şəkinin köməyinə yetirdilər. Şəkiddə sovet hakimiyyəti devrildi. Şəhərə Qırmızı Ordu hissələri yeridildi. Üsyançıların şiddətli müqavimətinə baxmayaraq yeni qüvvələrlə möhkəmləndirilən nizami ordu hissələri Şəkini ələ keçirdi. Şəki əhalisi günlərlə kütləvi surətdə güllələndi. **ÇK-ya soxulmuş ermənilər bu qanlı qırğında da fəal rol oynayırdılar.** Göynük

üsyancılarına xüsusilə ağır divan tutuldu. Onlar, heç bir istintaq və mühakimə aparılmadan, əhəlinin gözləri qarşısında güllələndi və öz əlləri ilə qazdırılmış quyulara dolduruldu. Bununla **ermənilər 1918-ci ildə Şəki ərazisində daşnaklara əl-qol açmağa imkan verməmiş göynüklülərdən qisas aldılar.** Sonralar bu kütləvi məzarlar və üsyan başçılarından biri olan Türk Əhmədin qəbri müqəddəs ziyarət yerlərinə çevrildi.

Müqavimət hərəkatının və milli oyanışın yenidən qüvvələndiyini gören bolşevik rejimi 30-cu illərdə Azərbaycanda daha dəhşətli repressiyalar həyata keçirdi. Azərbaycan rəhbərliyində yuva salmış və kommunist qiyafəsinə girmiş **Sumbatov–Qriqoryan–Markaryan–Malyan və başqalarından ibarət olan erməni-daşnak quldurları,** faktiki olaraq, Azərbaycanı azərbaycanlılardan, daha doğrusu, Azərbaycan türklərindən “təmizləməyə” başladılar. **Həmin rəhbər erməni qrupunun başçılıq etdiyi kütləvi “təmizləmə” əməliyyatının əsas icraçıları da ermənilərin özləri idi.** Çünki KQB və NKVD-nin mərkəzdəki və yerlərdəki strukturları da, faktiki olaraq, ermənilərin əlində idi. Hətta, Azərbaycan rayonlarının yarısından çoxunda (az qala üçdə iki hissəsində!) NKVD-nin yerli strukturlarına ermənilər başçılıq edirdilər. Bu baxımdan **bolşeviklər Rusiyanın tarixi “ənənəsini” davam etdirir, azərbaycanlıları yenə ermənilərin əli ilə qırdırırdılar,** lakin yeni şəraitdə, yeni taktika ilə! Qondarma “cinayət işləri”, “məhkəmələr”, “xalq düşmənlərini ifşa etmək” pərdəsi altında keçirilən axtarışlar və cəza tədbirləri nəticəsində on minlərlə vətən övladı güllələndi və sürgün olundu. Təkcə 1937-ci ildə 29 min adam repressiyaya uğradı. Hamısı da ən layiqli Vətən övladları. Bu dövrdə Azərbaycan xalqı özünün Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Salman Mümtaz, Əli Nəzmi, Tağı Şahbazi və başqaları kimi onlarla mütəfəkkirlərini, nadir ziyalılarını itirdi. Xalqın zəka potensialı, onun ən qeyrətli şəxsiyyətləri məhv edildi. Bu dəhşətli zərbədən sonra Azərbaycan xalqı on illərlə özünə gələ bilmədi.

30-cu illərdə bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı repressiya aparılırdı. Həmin dövrdə ermənilər Qərbi Azərbaycanda da azərbaycanlılara qarşı kütləvi təqiblər həyata keçirirdilər. Bu zaman on minlərlə azərbaycanlı Qərbi Azərbaycandan – öz əzəli ata-baba yurdlarından qovuldu. Bakıda rəhbərliyi ələ keçirmiş erməni-daşnak qrupu ilə Ermənistanın partiya rəhbərliyi əlbir hərəkət edirdi. Vaxtilə Şaumyanla Andronikin etdiyi kimi! Stalinə və Beriyaya arxalanaraq Azərbaycanda istədiyini edən erməni-daşnak guruhunun fitvası ilə bu dövrdə, Şimali Azərbaycanda, xüsusilə Bakıda yaşayan minlərlə Cənubi Azərbaycanlı soydaşımız zorla İrana qaytarıldı. Bu hiyləgərəsinə düşünülmüş düşmənçilik addımı nəticəsində vaxtilə kəsbkarlığa gələn və şahlıq rejiminin təqiblərindən canını qurtarıb Şimali Azərbaycanda sığınacaq tapan həmin soydaşlarımız İranda şahlıq rejiminin yeni təqiblərinə məruz qaldılar. Beləliklə, əvvəlki tarixi dövrlərdə olduğu kimi, Rusiya müstəmləkəçiləri, ermənilər və İran irticası Azərbaycan xalqına qarşı əlbir hərəkət edirdilər. Məqsəd azərbaycanlılarsız Şimali Azərbaycan yaratmaq, sonra da onun ərazisini RSFSR-ə qatmaqdan ibarət idi. Əlbəttə, daşnaklara və gürcü millətçilərinə də müəyyən pay vermək şərti ilə!

*1937-1938-ci illərin repressiyaları
Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük zərbələr vurdu. Repressiya illərində
50 mindən artıq adam güllələnmiş, 100
mindən çox insan Sibir və Qazaxıstana
sürgün edilmişdi. Hüseyn Cavid, Mikayıl
Müşfiq, Tağı Şahbazi, Salman Mümtaz
kimi böyük şəxsiyyətlər məhv edilmişdi.*

H.Ə.Əliyev

Kütləvi qırğınlar, sürgünlərlə yanaşı xalqın milli-mənəvi dəyərləri də məhv edilirdi. “Pantürkizm” və “panislamizm” damğaları ilə xalq öz soykökündən və milli-mənəvi dəyərlərindən məhrum edilirdi. Ölkənin hər yerində “keçmişin qalıqları” elan olunmuş milli-mənəvi dəyərlərə qarşı, hətta tar və kamança əleyhinə “mədəni yürüşlər” keçirilir, dinə qarşı mübarizə məqsədilə “Allahsızlar cəmiyyətləri” fəaliyyət göstərirdi. **“Formaca milli, məzmunca sosialist”** mədəniyyəti yaratmaq pərdəsi altında xalqın milli-mənəvi varlığını müəyyən edən hər nə varsa, hamısı məhv edilirdi. 1939-cu ildə kiril əlifbasına keçidlə Azərbaycan xalqına daha ağır zərbə vuruldu. Əski əlifbanın ləğvindən sonra yenidən latın qrafikasına alışmaqda olan xalqın bu dəfə yeni bir əlifbaya keçməyə məcbur edilməsi onun tarixi keçmişini əks etdirən milli-mənəvi sərəvtlər xəzinəsindən süni surətdə ayrı salınması demək idi. Bu, eyni zamanda, Azərbaycan və digər türk-islam xalqlarına qarşı yeridilən ayrı-seçkilik siyasətinin daha bir dəhşətli təzahürü idi. Yeri gəlmişkən, bu zaman Azərbaycanla qonşuluqda yaşayan xristian xalqlarının əlifbasına toxunulmadı.

20–30-cu illərin repressiyaları dövründə Azərbaycanın minlərlə ən layiqli övladları canlarını KQB zindanlarına düşməkdən qurtarıb müxtəlif xarici ölkələrə siyasi mühacirətə getməyə məcbur oldular. Onların böyük əksəriyyəti bolşevik-daşnak zindanına çevrilmiş dogma Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etmək üçün mübarizə aparırdılar. M.Ə. Rəsulzadənin başçılıq etdiyi Azərbaycan Milli Mərkəzi siyasi mühacirlərin mübarizəsinin vahid axın halında birləşdirilməsində mühüm rol oynayırdı.

Lakin nə bolşeviklər, nə də onların Cənubi Qafqaz siyasətini həyata keçirən erməni-gürcü millətçiləri nə qədər amansız repressiya tədbirlərinə əl atsalar da, nə qədər qanlı qırğınlar törətsələr də, qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycan xalqının milli-mənəvi

varlığını məhv etmək iqtidarında deyildilər. İstiqlal ideyaları, idarə olunmaq deyil, idarə etmək əzmi Azərbaycan xalqının ruhunda yaşayırdı. Azərbaycan xalqı əvvəlki tarixi dövrlərdə də dəfələrlə bu cür ağır sınaqlardan, hətta bundan da qanlı burulğanlardan çıxmışdı. Cavidləri, Müşfiqləri, Əhməd Cavadları yetirən xalq yaşayırdı. O öz sözünü yenə deyəcəkdi!

Ağır sovet rejimi, kommunist diktaturasının 20–30-cu illərdə həyata keçirdiyi təqiblər dövrü də Azərbaycan xalqının qurub-yaratmaq dühasını, yaradıcılıq istedadını boğa bilmədi. Çox keçmədən Azərbaycan xalqı sosializm quruculuğunun ön sıralarına çıxdı. SSRİ kimi çox geniş ərazili bir dövləti yanacaqla təmin edən Azərbaycanın neft sənayesində yeni yüksəliş baş verdi. Bakı SSRİ-nin neft akademiyasına çevrildi. Çoxlu sayda yeni sənaye müəssisələri, elektrik stansiyaları işə düşdü, yollar, kanallar çəkildi, körpülər salındı. Sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyətin bir çox sahələri sürətlə inkişaf etdi. Kütləvi savadsızlıq ləğv olundu. Müxtəlif pillədən olan təhsil müəssisələri, elmi-tədqiqat mərkəzləri, səhiyyə-sağlamlıq və mədəni-maarif ocaqlarının geniş şəbəkəsi yaradıldı. İkinci Dünya müharibəsi ərəfəsində Azərbaycanda 16 ali məktəb, 18 teatr fəaliyyət göstərirdi. 1938-ci ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Azərbaycan filialının açılması Azərbaycanın elmi həyatında mühüm hadisə idi. Mədəniyyətdə də oyanış başlanırdı.

İkinci Dünya müharibəsi illərində Azərbaycan xalqı faşizmə qarşı döyüş meydanlarında, arxa cəbhədə, həmçinin Avropanın müxtəlif ölkələrindəki antifaşist hərəkatında misilsiz qəhrəmanlıqlar göstərdi. Həmin dövrdə Azərbaycandan hərbi səfərbərliyə alınmış 600 mindən çox adamdan 170 mindən çoxu orden-medallarla təltif olundu, 130 nəfəri isə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü. Müharibə dövründə Azərbaycanda akademik Yusif Məmmədəliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış yeni texnologiya əsasında yüksək oktanlı aviasiya benzininin istehsalına

başlandı. Bakı nefti SSRİ-nin Böyük Vətən müharibəsində qalib gəlməsində həlledici rol oynadı. A.İ.Mikoyan başda olmaqla Kremldə yuva salmış erməni-daşnak qrupunun müharibə illərində bütün azərbaycanlıları öz doğma yurdlarından sürgün etmək planları baş tutmadı. İkinci Dünya müharibəsi Azərbaycan xalqının ən ağır sınaqlarından qələbə ilə çıxmağa qadir olan qəhrəman bir xalq olduğunu bir daha sübut etdi. 20–30-cu illərin repressiyalarında əzilmiş xalqda özünə inam hissi yenidən gücləndi.

İkinci Dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzəağ çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır.

H.Ə.Əliyev

İkinci Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra da, şimalı-cənublu Azərbaycan xalqına qarşı repressiyalar davam etdirildi. Azərbaycanın cənubunda yaradılmış Milli Hökumət (1945-ci il 12 dekabr–1946-cı il 14 iyun) İranın mürtəce şahlıq rejimi tərəfindən devrildi. On minlərlə azadlıq mücahidi qan içində boğuldu. Azərbaycan Milli Hökumətinin həyata keçirdiyi bütün demokratik dəyişikliklər aradan qaldırıldı.

1948–1953-cü illərdə azərbaycanlıların öz ulu vətənləri olan Qərbi Azərbaycandan (Ermənistan SSR adlanan ərazidən) kütləvi surətdə sürgün olunmasının yeni mərhələsi başlandı. Erməni millətçiləri Kremldə hökmranlıq edən Stalin–Beriya–Mikoyan guruhunun “xeyir-duası”ndan ruhlanaraq Azərbaycan xalqına növbəti dəfə divan tutdular. Ermənilər

Qərbi Azərbaycan torpaqlarında daha da möhkəmləndilər. Onların bu ərazidə sayca üstünlüyü təmin olundu.

Müharibədən sonrakı ilk beşilliklərdə sənaye və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində mühüm irəliləyişlər baş verdi. Mədəniyyətin inkişafında yeni addımlar atıldı. Bakı nefti SSRİ iqtisadiyyatının bərpası və inkişafında mühüm rol oynadı. Azərbaycanlı mütəxəssislərin əməyi sayəsində Tatarıstan, Başqırdıstan, Tümen və b. yerlərdə yeni neft yataqları kəşf olundu və istismara verildi. Azərbaycan xalqının nümayəndələri Sovet İttifaqının başqa yerlərində də iqtisadiyyatın bərpası və inkişafında fəal iştirak etdilər.

H.Ə.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin Birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması

Azərbaycan xalqının qurub-yaratmaq dühası sayəsində əldə olunmuş mühüm uğurlara baxmayaraq, bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən 60-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının bir çox sahələrində – həm sənayedə, həm də kənd təsərrüfatında mənfi meyllər özünü göstərməyə başladı. Respublikanın inkişafı getdikcə ləngidi və bu, əhalinin sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərməyə başladı. İstehsalın, o cümlədən sənaye məhsulları istehsalının ümumi inkişaf səviyyəsinə, milli gəlirin həcminə və əmək məhsuldarlığının artım sürətinə görə Azərbaycan ittifaq səviyyəsindən geri qalırdı. Və bu gerilik getdikcə artırdı. Kənd təsərrüfatı xüsusilə ağır vəziyyətə düşmüşdü. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri istehsalatda, demək olar ki, tətbiq olunmurdu.

Qətiyyətlə bildirmək olar ki, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, iqtisadiyyatın inkişafı üçün prinsiplə cəhətdən yeni konseptual yanaşma yolları işlənib hazırlanmalı, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıq və iqtisadi həvəsləndirmə işində təzə metodlar tətbiq edilməli idi.

H.Ə.Əliyev

Respublikanın düşdüyü bu ağır vəziyyətdə Azərbaycan rəhbərliyində mühüm dəyişiklik baş verdi. 1969-cu ildə H.Ə.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin Birinci dövrü başlandı. Doğma xalqının böyük təəssübkeşi olan Heydər Əliyev totalitar rejimin hökmranlıq etdiyi mürəkkəb tarixi şəraitdə Azərbaycanı Sovet İttifaqının ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevirmək üçün həyatın bütün sahələrində geniş islahatlar proqramı həyata keçirməyə başladı.

Azərbaycanın XX əsr tarixinin əlli ildən çox bir dövrü Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə, onun böyük quruculuq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. HEYDƏR ƏLİYEV YENİ AZƏRBAYCANIN QURUCUSUDUR. O, bu quruculuğa hələ XX yüzilliyin 50-ci illərindən başlamışdır.

XX əsrin uzaq 20-30-cu illərində ermənilərin və qeyri millətlərin nümayəndələrinin yuva salmış olduğu və xalqımıza qarşı qanlı repressiyalar hazırlayıb həyata keçirmiş Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin (DTK-nın) azərbaycanlılaşdırılması və xalqımızın düşmənlərinin

dən təmizlənməsi kimi son dərəcə çətin və şərəfli iş ilk dəfə – hələ sovet rejiminin ən güclü vaxtında məhz Heydər Əliyev girişmişdir. Bu gün bütün azərbaycanlılar, o cümlədən xalqımızın hər bir nümayəndəsi aydın dərk etməli və unutmamalıdır ki, daşnaklar xalqımıza qarşı həyata keçirdikləri 1918-ci ilin Mart soyqırımından sonra, 1920-ci ilin Sovet işğalında da yaxından iştirak etdilər. Bolşevik libası geyinmiş daşnaklar bu dəfə xalqımızı sovet hakimiyyətinin “qurucuları” cildinə girərək qırdılar. KQB-də (Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsində) və NKVD-də (Xalq Daxili İşlər Komissarlığında) əsas mövqeləri ələ keçirdilər. Erməni “çekistləri” uydurma “cinayət işləri” qaldıraraq 20-30-cu illərdə xalqımıza qarşı kütləvi repressiyalar həyata keçirdilər, neçə-neçə Cavidləri, Müşfiqləri – Azərbaycan xalqının qaymağını məhv etdilər. Bu baxımdan Heydər Əliyevin KQB-ni azərbaycanlılaşdırmaq sahəsindəki xidmətləri Vətən və xalq qarşısında adi xidmətlər deyil! Başqa sözlə, Heydər Əliyev qeyrətli və milli-əhvali-ruhiyyəli Vətən oğullarını Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə işə cəlb etməklə, əslində xalqımızın namuslu övladlarına qarşı yönəlmiş növbəti təqiblərin qarşısını alırdı.

Yeri gəlmişkən, bu mürəkkəb və son dərəcə gərəkli fəaliyyət sahəsində Heydər Əliyevin milli təəssübkeşliyinin canlı şahidiyəm.

...60-cı illərin lap əvvəli idi. Bakı Universitetinin tarix fakültəsində oxuyurdum. Fakültədə komsomol təşkilatının katibi idim. Nikita Xruşşovun hakimiyyətə gəlişi ilə ölkədə Çinə qarşı düşmənçilik kampaniyası başlanmışdı. İkinci kursda oxuyan çox istedadlı bir tələbə buna etirazını bildirmiş, vərəqələr yaymışdı. DTK həmin tələbənin işi üzrə təhqiqata başlamışdı. Hamımız narahat idik. Nəhayət, mənə tapşırıldı ki, tarix fakültəsinin qapalı komsomol yığıncağını keçirim. Universitetin keçmiş binasının (hazırkı İqtisad İnstitutunun binası – Y.M.) böyük akt zalında fakültənin qapalı komsomol yığıncağı keçirilirdi.

Yığıncağa o zaman hələ DTK-da o qədər də yüksək vəzifədə olmayan Heydər Əliyev gəlmişdi. O, gənclər qarşısında çox əhatəli, həm də öyüd-nəsihətlə dolu bir çıxış etdi. Sonra qızgın müzakirələr, komsomol “tənqidləri” başlandı. İclas əvvəlcə çox rəvan gedirdi. Qabaqcadan hazırladığımız çıxışçılar bir-bir söz alaraq əvvəlcə “cinayət” işləmiş tələbəni tənqid “atəşinə” tutur, sonra işə bağışlanmasını xahiş edirdilər. Nəzərdə tutulan çıxışlar başa çatan kimi iclası yekunlaşdırmaq istəyirdim ki, əvvəlki çıxışlardan ruhlanın rektor mənə “təpindi”: «qoy camaat sözünü desin!». Ələcsiz qalıb əl qaldıranlara bir-bir söz verməli oldum. İclas qızıqdı, nə qızıqdı! Mövcud rejimə qarşı tələbələrin ağzından od-alov püskürməyə başladı... Çıxılmaz vəziyyətə düşdük. İclası yekunlaşdırmaq, qərar qəbul etmək lazım idi. Çox çətin vəziyyət qarşısında qalmışdıq. Elə bu anda çıxış yolunu Heydər Əliyev özü göstərdi. O, yenidən söz alıb xitabət kürsüsünə qalxdı və komsomolçulara məsləhət gördü ki, yoldaşlarının tərbiyəsini öz üzərlərinə götürsünlər. Dərindən nəfəs aldım. Hamımızın canı xətədən qurtardı. Və ağır şəraitdə, mürəkkəb əhatədə, Mərkəzin nəzarəti altında işləyən Vətən oğlunun cəsarətinə hamımız heyran qaldıq!

XX yüzilliyin 60-cı illərinin sonunda Heydər Əliyevin doğma xalqa həsr olunmuş ömür yolunda yeni, daha geniş, çoxsahəli, qaynar fəaliyyət dövrü başlandı. 1969-cu ildə – Azərbaycan SSR-də həyatın bütün sahələrində dərin tənəzzülün hökmranlığı etdiyi bir şəraitdə H.Ə.Əliyev Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Birinci katibi seçildi və ölkənin ali idarəçilik sükanı arxasına keçdi. Bununla, Sovet Azərbaycanının tarixində böyük dönüş dövrü başlandı. Tarixi inkişafın sonrakı gedişi sübut etdi ki, bugünkü yeni, müstəqil Azərbaycanı Heydər Əliyev hələ o zaman qurmağa başlamışdı.

Sovet rejiminin bütün xüsusiyyətlərinə dərinədən bələd olan və zəngin idarəçilik təcrübəsi qazanmış H.Ə.Əliyev Azərbaycanı düş-

müş olduğu çox ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün qəti addımlar atmağa başladı. O, dahiyənə uzaqgörənliklə, dərindən ölçüb-biçərək ölkənin uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramları hazırladı və dərhal onların icrasına başlandı. Xalq ilk addımlarındanca H.Ə.Əliyevi rəğbətlə qarşıladı, onu sevdi və arxasınca getdi. Azərbaycan xalqının tarixində HEYDƏR ƏLİYEV DÖVRÜ başlandı. Xalqın dahi oğlu Sovet İttifaqı kimi böyük bir dövlətin zəngin iqtisadi potensialından və geniş imkanlarından istifadə edərək Azərbaycanı tərəqqi yoluna çıxarmaq siyasəti yeritməyə başladı. Bütün ömrünü doğma xalqına həsr etdi.

Böyük siyasətçi iqtisadiyyat (o cümlədən kənd təsərrüfatı) və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində öz Vətəninin, xalqının inkişafı üçün zəruri olan ən vacib məsələlər barədə əvvəlcə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu, Mərkəzi Komitənin plenumları, Kommunist partiyasının qurultayları səviyyəsində əlverişli qərarlar qəbul edilməsinə nail olur, sonra da bütün xalqımızı həmin qərarların icrasına səfərbər edir, doğma Azərbaycanın tərəqqisi uğrunda yorulmadan, gecəli-gündüzlü mübarizə aparırdı. Azərbaycanı özü-özünü təmin edə bilən, müstəqil yaşamağa qadir olan və elmi-texniki cəhətdən yüksək tərəqqi etmiş bir ölkəyə (o vaxtkı terminologiya ilə desək, inzibati-iqtisadi vahidə) çevirmək onun planlarının başında gəlirdi. Bir sözlə, Vətənimizin müstəqilliyə gələn yolunu hələ o zaman Heydər Əliyev başlamışdı.

H.Ə.Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi həmin illərdə min cür maneələri dəf edərək Sovet hökumətinin Azərbaycanın hərtərəfli inkişafını təmin edən beş xüsusi qərar qəbul etməsinə nail oldu. Və eyni qətiyyətlə də həmin qərarların yerinə yetirilməsini təmin etdi. Xalqın qurub-yaratmaq dühası tamamilə və bütünlüklə Azərbaycanın ümumi yüksəlişi üçün səfərbər olundu. Nəticədə 1970–1985-ci illər Sovet

Azərbaycanının tarixinə, bütün varlığı ərzində, ən parlaq quruculuq dövrü kimi daxil oldu. Sənaye və kənd təsərrüfatının bütün sahələrində yüksəliş baş verdi. Respublika iqtisadiyyatında mühüm struktur dəyişiklikləri həyata keçirildi. Yeni və mütərəqqi sənaye sahələri yaradıldı. Sənayenin inkişaf səviyyəsinə görə bütün respublikanın proporsional inkişafı üçün mühüm tədbirlər görüldü. İstehsalla bilavasitə bağlı olan elmi-tədqiqat sahələrinin inkişafına diqqət artırıldı. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin, mütərəqqi texnologiyaların istehsalata tətbiqi sahəsində Azərbaycan bütün SSRİ-də qabaqcıl mövqelərə çıxdı. İstehsal olunan məhsulların keyfiyyət göstəricisi əvvəlki dövrlərlə müqayisə olunmayacaq dərəcədə yüksəldi.

Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti, müdrik və səriştəli rəhbərliyi nəticəsində Azərbaycan o zaman bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl kənd təsərrüfatı respublikasına, o cümlədən qabaqcıl pambıqçılıq və üzümçülük diyarına çevrildi. Kənd zəhmətkeşlərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti əsaslı surətdə yaxşılaşdı. Azərbaycan kəndində misilsiz tikinti, abadlıq və mədəni quruculuq işləri aparıldı.

1970–1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur.

H.Ə.Əliyev

1970–1985-ci illərdə, tarixən qısa bir dövr ərzində, bütövlükdə respublika ərazisində yüzlərlə zavod, fabriklər, istehsalat sahələri yaradıldı. 213 iri sənaye müəssisəsi işə salındı. Bir çox mühüm istehsal sahələrinə görə Azərbaycan Sovet İttifaqında aparıcı yerlərdən birini tuturdu. Azərbaycanda istehsal olunan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu. Bu illərdə istehsal olunan sənaye məhsulları öz həcminə görə əvvəlki 50 ildəkinə bərabər idi. Həmin illərin Azərbaycanı nəhəng bir tikinti meydanını xatırladırdı. Bakının və respublika rayonlarının siması büsbütün dəyişmişdi.

Bu gün Bakıya, Azərbaycanın rayonlarına gözəllik, yaraşlıq verən yüzlərlə yaşayış binaları, mehmanxanalar, ictimai binalar, məktəblər, mədəniyyət sarayları, iqtisadiyyatımızın nüvəsini təşkil edən fabriklər, zavodlar, nəhəng sənaye obyektləri, iri istehsal kompleksləri, su anbarları, dəryaçalar, Kür su kəməri, yaşıllıq zonaları, istirahət ocaqları, neçə-neçə yollar, o cümlədən yurdun şimal-qərb ucqarını paytaxta bağlayan Bakı – Balakən dəmir yolu, Dağlıq Qarabağın mərkəzə – Bakıya bağlılığını artırmaq və orada Azərbaycan mühitini canlandırmaq üçün görülən mühüm tədbirlər, o cümlədən Xankəndinə dəmiryolu çəkilməsi Heydər Əliyev zəkasının, onun yorulmaz fəaliyyətinin, bu böyük insanın bütün varlığına hopmuş Vətən sevgisinin nəticəsi idi.

1970–1985-ci illər ərzində Azərbaycanın əldə etdiyi ən mühüm tarixi nailiyyətlərdən biri də xalqın uzaq gələcəyini nəzərdə tutan güclü kadr potensialının, o cümlədən nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssislər ordusunun yaradılması idi. Belə ki, həmin illərdə iqtisadiyyatın sürətli və çoxşaxəli inkişafına uyğun olaraq respublikanın ali və orta ixtisas təhsili şəbəkəsi genişləndirildi. SSRİ-nin 170 qabaqcıl ali məktəblərinə 3500 azərbaycanlı gənc göndərildi. Hər il təhsil almaq üçün Azərbaycandan kənara 800 tələbə yola salınırdı. Hərbi təhsilin

inkişafına xüsusi diqqət yetirilirdi. SSRİ-nin kosmik uçuşlara hazırlıq mərkəzində azərbaycanlı gənclərin olmamasından narahatlıq keçirən Azərbaycan rəhbəri gənclərin ali təyyarəçilik məktəblərinə göndərilməsini şəxsi nəzarətinə götürmüşdü.

... Yaxşı yadımdadır. 70-ci illərin sonu idi. Ali məktəblərə tələbə qəbulu ilə əlaqədar olaraq Mərkəzi Komitədə keçirilən ənənəvi müşavirəyə dəvət olunmuşduq. Heydər Əliyev təhsil nazirini və bir-iki ali məktəb rektorunu dinlədikdən sonra, Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çıxışa dəvət etdi. Və ona dərhal sual verdi – tələbələr içərisində yerli əhalinin (yəni azərbaycanlıların – Y.M.) nümayəndələri nə qədərdir? Aldığı cavabdan, yəni azərbaycanlıların hərbi təhsilə zəif cəlb olunmasından çox narazı qalan Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini çox kəskin surətdə məzəmmət etdi və ona konkret tapşırıqlar verdi. İş elə gətirdi ki, sonrakı il ali məktəblərə qəbul ərəfəsində Mərkəzi Komitədə keçirilən müşavirədə mən yenə iştirak etməli oldum. Heydər Əliyev Ümumqoşun Komandirləri Məktəbinin rəisini yenə xitabət kürsüsünə dəvət etdi. Rəis bu dəfə də müxtəlif rəqəmlər gətirdi. Heydər Əliyev, əvvəlki kimi, bu mühüm işin gedişi, xüsusilə yerli əhalinin faizi ilə maraqlandı. Müəyyən irəliləyiş olmasına baxmayaraq, yenə narazı qaldığını bildirdi. Böyük siyasətçinin dedikləri bugünkü kimi yadımdadır: “Yerli əhalinin nümayəndələrini təyyarəçilik məktəblərinə göndərmək lazımdır. Təyyarəçilər hazırlamaq lazımdır. Bu günlərdə kosmonavtlar dəstəsinin tərkibi ilə maraqlandım. Dəstəyə bir nəfər də olsun azərbaycanlı cəlb olunmamasından narazılığımı bildirdim. Mənə məlumat verdilər ki, kosmonavtlar dəstəsinə ancaq təyyarəçilik məktəblərini bitirənləri götürürlər. Bu məsələ ilə də maraqlandım. Aydın oldu ki, SSRİ-nin təyyarəçilik məktəblərində Azərbaycanın yerli əhalisinin bir nəfər də olsun nümayəndəsi təhsil almır. Bəs siz hara baxırsınız?! ”.

Azərbaycanın gələcək inkişafına ünvanlanmış strateji əhəmiyyətli bütün bu işlərə H.Ə.Əliyev şəxsən özü başçılıq edirdi. Bir sözlə, daim xalqın gələcəyini düşünən böyük azərbaycanlı hələ o vaxtlar zamanı qabaqlayaraq XXI yüzilliyin Azərbaycanı üçün güclü kadr potensialı yaradırdı.

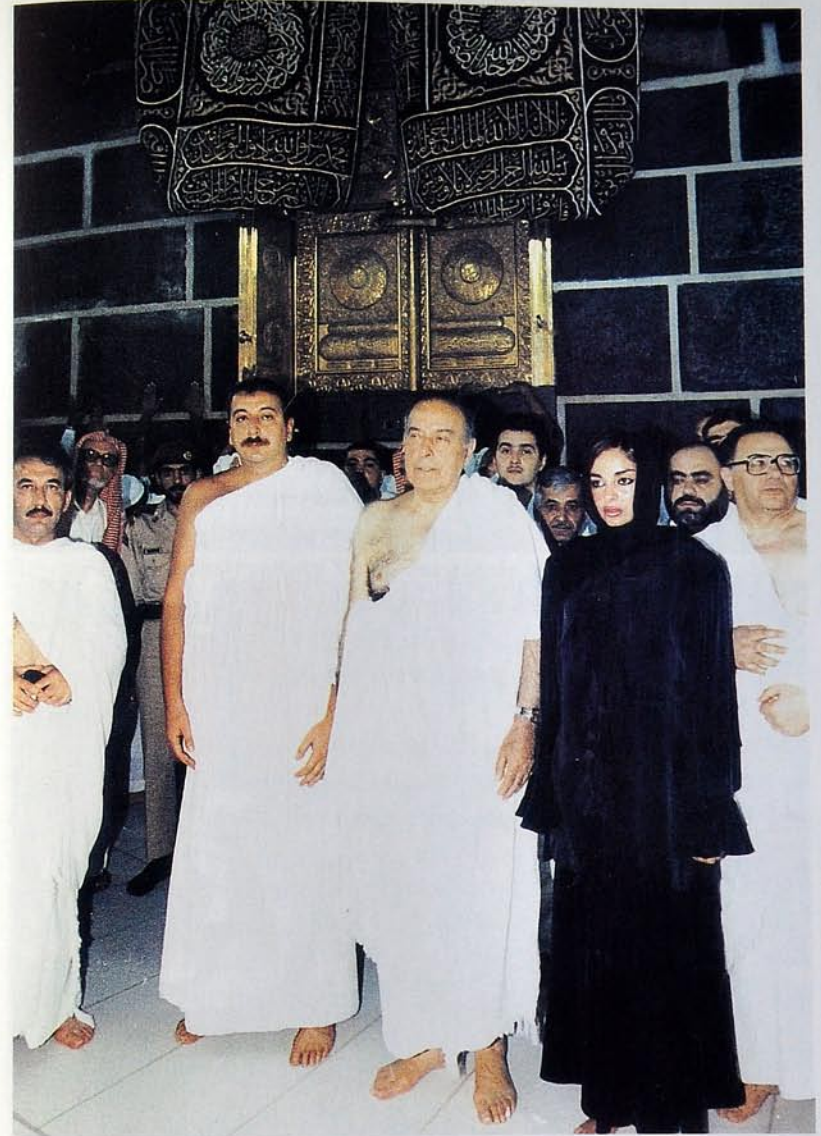
H.Ə.Əliyevin XX yüzilliyin 70-80-ci illərinin əvvəllərində həyata keçirdiyi kompleks inkişaf proqramları nəticəsində Şimali Azərbaycan o zaman dağılmağa başlamış böyük SSRİ məkanında qabaqcıl sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət respublikasına çevrildi. Bu, Heydər Əliyevin məqsədyönlü, qabaqcıdan götür-qoy edilmiş, dərinədən ölçülüb-biçilmiş və gələcəyə istiqamətlənmiş müdrik siyasətinin, dahiyənə uzaqgörənliyinin parlaq nəticəsi idi.

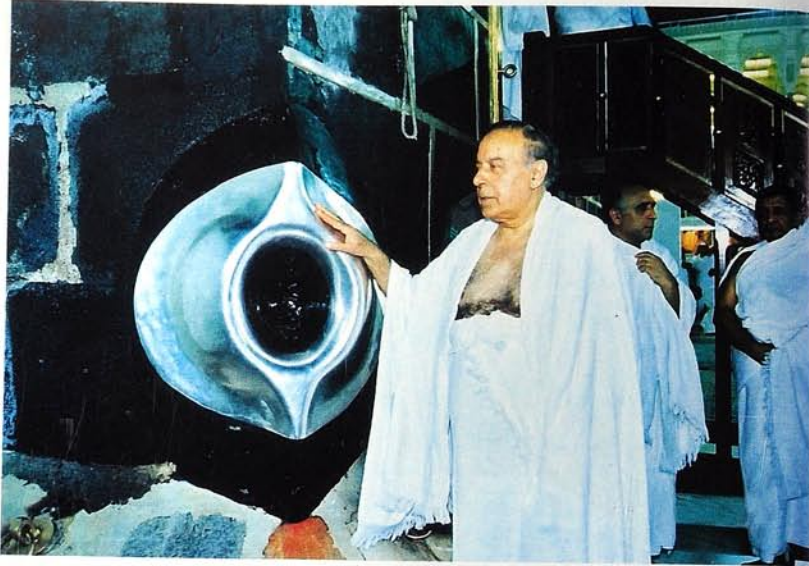
Azərbaycanın Sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyev hələ o zaman müstəqil yaşadığımız bu günləri görürdü, doğma Vətəninə bu günlər üçün hazırlayırdı. Böyük düha sahibi yeni Azərbaycanı – bugünkü Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı!

Dahi dövlət xadimi Heydər Əliyev kommunist rejiminin ağalığı dövründə doğma xalqına qarşı baş vermiş haqsızlıqlar əleyhinə özündən başqa heç kəsin apara bilməyəcəyi mübarizəni apardı, Kreml rejiminin ağır təqibləri şəraitində xalqın çəkdiyi əzablara cavab olaraq, Azərbaycanın gələcəyi naminə olduqca uzaqgörən və çox

çəsarətli addımlar atdı. Vətənin bütün guşələrində Azərbaycanın haqqı tapdalanmış böyük şəxsiyyətlərinin heykəllərini ucaltdırdı, repressiya qurbanı olmuş böyük Cavidin ölümündən illər keçdikdən sonra Vətənə qayıtdı, Kerçdə, Krimdə həlak olmuş minlərlə azərbaycanlının şərəfinə Sapun Qora yaxınlığında abidə ucaltdırdı...

Məhz bu dövrdə – Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə, ilk dəfə olaraq, Azərbaycanın görkəmli sənət adamlarının böyük bir dəstəsinə – şairlərimizə, yazıçılarımıza, bəstəkarlarımıza ilk dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adının verilməsi də təkzibolunmaz tarixi faktdır.

Doğma xalqı, el-obası üçün canını qoyan, elə buna görə də Moskvaya “irəli çəkilib” müəmmalı şəkildə həyat çırağı söndürülən, sonra da “millətçi” damğası yapışdırılan və adının çəkilməsi belə yasaq olunan Nəriman Nərimanovun əzəmətli heykəlini ucaltdırmaq Heydər Əliyev şəxsiyyətinin Vətən qarşısında böyük xidməti idi. Sonralar Nərimanova Ulyanovsk şəhərində də abidə ucaltdırmağa nail olan Heydər Əliyev bir daha sübut etdi ki, onu Vətən – xalq təəs-sübkeşliyindən döndərmək heç kəsin hünəri deyil, o cümlədən hakim sovet rejiminin də!

H.Ə.Əliyevin rəhbərliyi dövründə, XX əsrin 60-cı illərinin sonu – 70-ci illərində, Azərbaycanın ümumi yüksəlişi fonunda xalqımızın tarixi keçmişinə də maraq artdı, bu sahədə də oyanış başlandı. Xalqımızın milli-mənəvi həyatında da dirçəliş başlandı. O zaman ölkəmizdə milli oyanışın əsas mərkəzlərindən biri böyük mütəfəkkirimiz Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi Azərbaycan Ensiklopediyası idi. Ensiklopediyanın Baş redaksiyası, redaksiya ətrafında toplanmış alimlərin böyük əksəriyyəti çox çəsarətli çıxışlar edirdilər. Xalqımızın təşəkkülündə türk etnoslarının həlledici rol oynaması, Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xadim-

lərinin tariximizdə mütərəqqi rol oynaması, Cümhuriyyət dövrünün xadimlərinə obyektiv qiymət verilməsi, 1920-ci ilin Aprel işğalı kimi bir çox məsələləri o zaman məhz ensiklopediyaçılar qaldırdılar. Rəsul Rzanın həlledici köməyi ilə bu sətirlərin müəllifi Kiyevin xəritə fabrikində ilk dəfə olaraq Azərbaycan tarixi xəritələrinin hazırlanması və çapına nail oldu. 1972-ci ildə Ensiklopediyanın Baş redaksiyası Rəsul Rzanın redaktorluğu ilə "Azərbaycan SSR xəritələri" (Azərbaycan və rus dillərində) adlı atlas nəşr etdi. Göstərilən tarix xəritələri həmin atlasda daxil edildi. Lakin "sapı özümüzədən olan baltalar" bütün bu məsələləri Moskvaya çuğulladılar, Ermənistandakı tarixçi "dostlarını" köməyə çağırdılar. Bizə "millətçi", "burjua məfkurəçiləri", "sovet hökumətinin və Rusiyanın düşmənləri" damğasını vurmaq məqsədilə xalqımıza qarşı 1918-ci ilin Mart soyqırımını törətmiş S.Şaumyanın oğlu L.S.Şaumyanı Bakıya gətirdilər. O zaman "Böyük Sovet Ensiklopediyası" baş redaktorunun birinci müavini, həm də sovet ideologiyasının başında duranlardan biri olan oğul – Şaumyan əlinə düşən fürsətdən istifadə edərək Azərbaycan ziyahlarına zərbə vurmaq üçün özünü oda-közə vurdu. Lakin məqsədinə çata bilmədi. Çünki Azərbaycana doğma yurdunun təəssübkeşi olan qüdrətli bir şəxsiyyət başçılıq edirdi. Məhz Heydər Əliyevin müdrikliyi və cəsarəti sayəsində o zaman həm ensiklopediyaçılar, həm də ziyahlarımızın böyük bir dəstəsi nəinki KQB-nin təqiblərinə düşər olmadı, hətta partiya cəzasından da yaxa qurtara bildilər!!!

Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi bütün bu əzəmətli quruculuq işlərinin çox böyük tarixi əhəmiyyəti bundan ibarət idi ki, xalqımızda milli qürur, milli mənlik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı. Bu, əslində XX yüzilliyin 70-ci illərində Azərbaycan xalqının milli-azadlıq hərəkatının yeni mərhələyə-yüksəliş mərhələsinə daxil olması demək idi.

Bu, Heydər Əliyevin xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixində misilsiz xidmətidir. Bütün bunlardan sonra, fikrimizcə, prezident Heydər Əliyevin bugünkü fəaliyyəti ilə əvvəlki rəhbərlik dövründəki fəaliyyəti arasındakı sıx məntiqi əlaqəni, dialektik vəhdəti isbat etməyə ehtiyac qalmır. Faktlar özü hər şeyi daha yaxşı sübut edir!

Həmin faktların ən böyüyü isə bu idi ki, dünya sosializm sisteminin və böyük Sovet imperiyasının dağıldığı dövrdə Azərbaycan SSR artıq öz inkişaf səviyyəsinə və çoxsahəli iqtisadiyyatına görə SSRİ-nin müttəfiq respublikaları içərisində özünü yaşatmağa qadir ola biləcək ikinci respublika idi.

1991-ci il oktyabrın 18-də "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı" qəbul olunarkən Şimali Azərbaycan artıq müstəqil bir dövlət kimi yaşamağa tamamilə hazır idi.

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərindən inteqrasiya olunması hələ 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır.

H.Ə.Əliyev

II BÖLMƏ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN XİLASKARI

Azərbaycan xalqının başında qüdrətli bir siyasətçi durur – düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların dayanmadan dolışdırdıqları siyasət kələfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri-yüzləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arasında nələr baş verdiyini ovcunun içi kimi görən Heydər Əliyev başçılıq edir Azərbaycana! Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilməmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bilir!

Böyük Azərbaycanlı, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi

Bu gün öz uğurlu daxili və xarici siyasəti ilə dünya birliyinə qovuşmaqda olan Azərbaycanımız, Azərbaycan xalqı öz tarixinin ən şərəfli və ən mürekkəb dövrünü yaşayır. **Keçid dövrü** adlanır bu dövr... Müasir tərəqqiyə qovuşmuş xalqların və dövlətlərin hamısı yaşamışdır bu dövrü. Hərə öz xüsusiyyətləri, öz çətinlikləri ilə... Bizim keçid dövrümüzün də öz xüsusiyyətləri, çətinlikləri, problemləri var. Yaxından-uzaqdan çox güclü xarici hərbi-siyasi təzyiqlər, Vətən torpaqlarının mühüm hissəsinin düşmənlər tərəfindən işğal, 8 milyonluq əhalisi olan bir ölkədə 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün olması – bütün bunlar daha ağrılı-acılı edir bizim keçid dövrümüzü. **Üstəlik, ənənəvi xarici düşmənlərimiz Azərbaycan Respublikasının müstəqil bir dövlət kimi yaşamasının qarşısını almaq, onun daha da inkişaf edib yüksək tərəqqiyə qovuşmuş dövlətlərin sırasına çıxmasına əngəl törətmək üçün əllərdən gələni edirlər.** Avropa ilə Asiya, Rusiya ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələri arasında Qızıl körpü rolu oynayan Azərbaycanın azad yaşaması, getdikcə güclənməsi həmin qüvvələri heç cür təmin etmir. Müasir Azərbaycan dünya miqyasında çox qüdrətli beynəlxalq qüvvələrin mənafeələrinin çarpazlaşdığı ən qaynar məntəqələrdən birinə çevrilmişdir. Zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərə malik olan müstəqil Azərbaycana qarşı siyasi, hərbi, iqtisadi, mənəvi təzyiqlər ara vermək bilmir. Bu indidən sonra da belə olacaqdır. Bir maneə dəf olunub qurtarmamış qarşımızı digər əngəllər kəsir...

Son dərəcə məkrli düşmənlərin Azərbaycan xalqına qarşı yüzlərlə sınaqdan çıxarmış olduqları “erməni kartı”ndan heç zaman indiki qədər fəal və geniş miqyasda istifadə olunmamışdır. Rusiya, Fransa, ABŞ kimi böyük dövlətlərdə, habelə başqa ölkələrdə, həmçinin

beynəlxalq təşkilatlarda fəaliyyət göstərən erməni lobbisi bu gün həmişəkindən daha güclüdür. Həmin dövlətlərin parlamentlərinə, hərbi-siyasi idarəçiliyinə, habelə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətinə təsir göstərmək üçün güclü vasitələrə, mühüm mövqelərə və geniş maliyyə imkanlarına malik olan erməni lobbisi yaşadıkları ölkələrin xarici siyasətinə, beynəlxalq təşkilatlara fəal təsir göstərir, Azərbaycanla münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına ciddi əngəllər törədir.

Tarixdə heç zaman Azərbaycanı daxildən parçalamaq, xalq içərisində etnik və vətəndaş qarşıdurması yaratmaq, dini təfriqə salmaq taktikasından bu qədər sistemli şəkildə istifadə olunmamışdır.

Heç zaman Vətənin sərvətlərini talamağa və bunun üçün də Yurdun içərisində yüksək mövqelər ələ keçirməyə çalışan daxili dönüklər – “sapı özümüzədən olan baltalar” xarici düşmənlərlə indiki qədər əlbir olmamış, onlara indiki qədər canfəşanlıqla qulluq göstərməmişlər. Xarici ölkələrə muzzla qulluq edənlərin, Vətən və millət əleyhinə əcnəbilərə saxta məlumatlar ötürənlərin, yad ölkələrdə özlərini “şirin salmaq” üçün dəridən-qabıqdan çıxanların sayı azalmır ki, azalmır...

Nəhayət, Azərbaycanımız heç zaman bugünkü qədər geniş miqyaslı mənafehlərin, ziddiyyətlərin düyün nöqtəsinə çevrilməmişdi.

Bütün yuxarıda göstərilənlərdən əlavə, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması çox zəngin və qədim tarixə, min illərlə müstəqil yaşamaq və qüdrətli dövlətçilik ənənələrinə malik olan böyük bir xalqın oyanışı deməkdir. Müxtəlif dövrlərdə Ata yurdundan qəlpə-qəlpə qoparılib alınmış torpaqlara tarixi sahiblik duyğularının oyanışı, haqqın, ədalətin, milli-mənəvi birliyin bərqərar olunması, qaytarılması uğrunda ədalətli mübarizənin başlanması – **YENİ AZƏRBAYCAN İNTİBAHININ** başlanması deməkdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin getdikcə möhkəmlənməsi, həm də dünyanın müx-

təlif ölkələrinə səpələnmiş **50 milyonluq böyük Azərbaycan xalqının ayağa qalxması, birləşməsi və öz haqqını tələb etməsi üçün qüdrətli təminatdır. Məhz bu amillər vaxtı ilə tarixi Azərbaycan torpaqlarını öz aralarında bölüşdürmüş düşmənlərə rahatlıq vermir.**

Azərbaycanın yağı düşmənlərini bütün yuxarıda göstərilənlərdən daha çox narahat edən budur ki, bunca ağır problemləri olan **Azərbaycan xalqının başında qüdrətli bir siyasətçi durur – düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların dayanmadan dolaşdırdıqları siyasət kələfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri-yüzilləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arxasında nələr baş verdiyini ovcunun içi kimi görən Heydər Əliyev başçılıq edir Azərbaycana! Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bilir!**

Azərbaycanın xarici düşmənləri yaxşı başa düşürlər ki, indi artıq 1918–1920-ci illər deyil! Bu dəfə istiqlal mübarizəmiz, yeni, qüdrətli Azərbaycan yaratmaq siyasətimiz zəfərlə sona çatacaqdır. Çünki Azərbaycanın qurtuluş savaşının, yurdumuzda yeni həyat quruculuğunun başında zamanın nəbzini əlində saxlayan Heydər Əliyev şəxsiyyəti durur. Yəni, Ulu Tanrı **şəxsiyyət və zaman** problemini bu dəfə Azərbaycan xalqının xeyrinə həll etmişdir!

Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümməna bən-zətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunlar bir keyfiyyət

altında birləşir: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşidir. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvidir.

Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan və tükənməz fitri istedad sahibi olan Heydər Əliyev doğma xalqının dərdrinə dərinəndən bələd olan, hələ çox gənc ikən məkrli qonşuların min bir hiyləsini öz gözləri ilə görə, mükəmməl təhsil almış, o cümlədən tarixi biliklərə dərinəndən yiyələnmiş, son dərəcə geniş dünyagörüşünə və konkret biliklərə malik olan, doğma xalqını və yurdunu hədsiz məhəbbətlə sevən nadir tarixi şəxsiyyətdir. O, yarım əsrdən artıq zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik olan, müxtəlif xarakterli və səviyyəli idarəçilik sistemlərinin bütün incəliklərinə bələd olan, sovet məkanında kiçik bir xalqın oğlu olmasına baxmayaraq, dünyanın altıda birini əhatə edən SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan, Qorbaçovun təqib və hiylələrindən sarsılmayıb yenidən böyük siyasətə qayıtmış nadir simadır. Polad iradə sahibidir. Planetimizin bugünkü siyasətini müəyyənləşdirən dünya liderləri içərisində seçilən-sayılan, hamı tərəfindən qəbul olunan əzəmətli şəxsiyyətdir. Keçid dövrünün mürəkkəb burulğanından Azərbaycanı xilas etmək üçün Ulu Tanrının xalqımıza, Vətənimizə bəxş etdiyi ümummilli liderdir!

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin İkinci dövrü: Qurtuluş mübarizəsinin qalibi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı

Heydər Əliyevin Azərbaycana başçılıq etdiyi Birinci dövrə İkinci dövrə arasındakı illər, sözün əsl mənasında, tariximizin hərc-mərclik dövrü, ağır tənəzzül illəridir. Uğursuz Qarabağ müharibəsi, hakimiyyəti ələ

keçirmək xatirinə müqəddəs torpaqlarımızın düşməne təslim edilməsi, xaricdəki ağalara daha sədaqətlə nökrçilik etmək üçün bəhsə-bəhs, vaxtı ilə Nərimanovun qətlə yetirildiyi Kreml labirentlərindən salamat qurtarıb xalqını dardan xilas etmək üçün Vətənə qayıtmış böyük dövlət adamımız Heydər Əliyevin hakimiyyətə yaxın buraxılmaması, onu hətta Naxçıvanda da hakimiyyətdən götürmək cəhdi kimi rüsvayçılıqlar tariximizin ən qara səhifələri, ən bağışlanmaz səhvləridir. Əgər o zaman bu müdrik siyasətçi hakimiyyət sükanının arxasında əyləşsəydi, bunca müsibətlərə düşər olardıqımı?!

Bu suala Heydər Əliyev ömrünün Naxçıvan səhifələri daha aydın cavab verir: **milli dövlətçilik ənənələrimizin dirçəldilməsi, muxtar respublikanın adından “sovet”, “sosialist” sözlərinin çıxarılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması, 1990-cı ilin 19-20 Yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, Naxçıvan əhalisinin SSRİ-nin saxlanılması barədə referendumda iştirakdan imtina etməsi, muxtar respublika ərazisində Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, 31 Dekabr gününün Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü elan olunması, nəhayət, böyük Vətəndən – Azərbaycandan ayrı düşmüş Naxçıvanda, özü də amansız hərbi-iqtisadi blokada şəraitində vətən torpağının düşməndən qorunub saxlanması – bax, bunlardır böyük şəxsiyyətimizin Naxçıvanda mühasirə şəraitində keçən ömrünün, göstərdiyi fəaliyyətin qısa yekunu!**

Bəs Heydər Əliyevin hakimiyyətə yaxın buraxılmadığı həmin dövrdə böyük Vətəndə – Azərbaycanda nələr baş verdi?

Sərt tarixi həqiqət belədir: 1993-cü ilin iyununda – Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ərəfəsində Azərbaycan öz tarixinin ən qanlı burulğanı içərisində çabalayırdı. Cəbhədə ağır məğlubiyyətlər, xəyanətlər, satqınlıq, vəzifə ələ keçirmək üçün müqəddəs torpaqlarımızın hərraca

qoyulması adi hal almışdı. Ölkədə, sözün əsl mənasında, hakimiyyətsizlik idi. Siyasi hərə-mərclik, hərki-hərkiyəlik baş alıb gedirdi. Bölgələrimizdə, rayonlarda, paytaxtın ayrı-ayrı məhəllələrində faktiki olaraq silahlı quldur dəstələri hökmranlıq edirdilər. Xalq vahimə və təşviş içərisində idi. Atışma səslərindən camaat evində rahat yata bilmirdi. Girovgötürmə kimi çirkin qazanc vasitəsi adi hala çevrilmişdi. O dövrün başabəla rəhbərləri təyyarələrini hazır saxlayır, vəziyyət bir az mürəkkəbləşən kimi qaçıb aradan çıxırdılar. Üzdə xalqdan danışan, əslində isə sərvət düşkünləri olan bir qrup vəzifəpərəst sovet hakimiyyəti illərində toplanmış xalq əmlakına sırışt olmuşdu. Talançılıq baş alıb gedirdi. Faktiki olaraq dövlət yox idi. Ölkəni xalq adından idarə edən, əslində isə heç bir səriştəsi olmayan, ən adi idarəçilik qaydalarının belə nə olduğunu bilməyən və xaricdəki ağalarının göstərişi ilə hərəkət edən məhdud bir qrup məmləkəti milli fəlakət həddinə çatdırmışdı. İdarəçilik sükamı sahibsiz qalmışdı. Ölkə vətəndaş müharibəsi və etnik toqquşmalar meydanına çevrilməkdə idi. Cəbhə düşmənin üzünə açıq idi. Ulularımızın müqəddəs əmanəti olan Vətən torpaqları hərraca qoyulmuşdu. Azərbaycan xarici ələmdəki olan-qalan nüfuzunu da tamamilə itirmişdi. Xalq ümitsizlik və təlaş içərisində idi. Sabaha inam qalmamışdı. Ən təhlükəli cəhət isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanın xaricdəki yağlı düşmənləri daxildəki satqınlarla birləşmişdilər. Daşnakların "Böyük Ermənistan" yaratmaq niyyətləri, tarixi düşmənlərimizin – qonşu ölkələrin paytaxtlarında hazırlanmış və Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək planları reallaşmaq üzrə idi. Azərbaycan torpağı etnik əlamətə görə parçalanıb yox olmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Bakı yaxınlığında – Navahı kəndində vətəndaş müharibəsinin ilk güllələri atılmış, qardaş qanı axıdılmışdı...

Bax, bu fəlakət anında Azərbaycan xalqının, Vətənin yeganə ümid yeri, qurtuluş çırağı Heydər Əliyev idi. Müdrik xalqımız, o zaman qəti və

sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı – dünyanın bu böyük siyasət adamını hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, bədxahlarımızın arzuları gözlərində qaldı. **Məhz o zaman – 1993-cü ilin iyun günlərində Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın qurtuluşunda həlledici dönüş baş verdi.** Müdrik siyasətçi bir neçə gedişdən sonra vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı. Xarici və daxili düşmənlərin Azərbaycanı parçalayıb yox etmək, müstəqil dövlətimizi aradan qaldırmaq planı puça çıxdı. Dövlətimizin, xalqımızın tarixi müqəddəratının idarəçilik sükamı dahi dövlət adamının əlinə keçdi. Vətən, millət, bütün xalqımız məkrli düşmənlərin hazırladığı fəlakət uçurumuna yuvarlanmadı, fəlakətdən, ölüm qəzasından yan keçdi. Qurtuluş savaşında qələbəyə doğru dönüş başlandı.

Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra öz xalqı üçün, doğma Vətən üçün nələr etdi? Və ya 1993-cü ilin 15 İyun gününü nə üçün Qurtuluş günü adlandırmaq olar?! Görülən işlərin hamısını sadalamaq mümkün olmasa da, gəlin, heç olmasa, onların ən mühümlərini, ən böyüklərini sıraya düzək.

Ən başlıcası: azadlıq, müstəqillik həm hər bir ayrıca vətəndaş üçün, həm də bütöv xalqlar, millətlər üçün ən müqəddəs, ən şirin nemətdir. Biz azadlığımızın, müstəqilliyimizin yolunu illərlə gözləmişik, mübarizə aparmışıq, minlərlə şəhid vermişik bu yolda. Azadlığı, müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindir, onu qoruyub saxlamaq bir o qədər mürəkkəb və ağır məsələdir. Qüdrətli və möhkəm dövlət olmayan yerdə azadlıq və müstəqillik də yoxdur. Dövlət olmayan xalq ölümə məhkumdur. Azərbaycan dövləti bizim "olum ya ölüm" məsələmizdir. **Prezident Heydər Əliyevin qədirbilən xalqımız qarşısında, tariximiz qarşısında ən böyük xidməti budur ki, bu böyük düha torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud**

olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir. **Qurtuluş deməkdir!**

Azərbaycan dövlətçiliyi və prezident Heydər Əliyevin qətiyyəti 1994-cü ilin Oktyabr və 1995-ci ilin Mart qəsdləri zamanı ağır sınaqlardan uğurla çıxdı. Heydər Əliyev andına sadıq qalan, dar ayaqda Vətənin müstəqilliyi, xalqın azadlığı naminə həlak olmağa hazır olan prezident olduğunu nümayiş etdirdi. Dar ayaqda xalqını, Vətəninə qoyub qaçmadı. Dövlət başçısının qətiyyəti xalqa ruh yüksəkliyi gətirdi, inamımızı özümüzmə qaytardı. Azərbaycan qanlı burulğandan çıxdı. **Sabitlik və əmin-amanlıq yarandı. Böyük dövlət xadimi kimi Heydər Əliyevin digər tarixi qələbəsi məhz budur – sabitlikdir.** Ölkədə sabitlik yaratmaqla Heydər Əliyev öz gücünə, təcrübəsinə güvənən dahi siyasətçi kimi dəfələrlə söylədiyi məşhur kəlamına sadıq qaldığını sübut etdi:

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır...

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyev müharibə məsələsində düzgün mövqe tutdu. Müdrik bir strateq kimi real vəziyyətlə hesablaşdı. Məkrli düşmənlərimizin və onların beynəlxalq havadarlarının gücünü, planlarını, Azərbaycanın düşdüyü qanlı burulğanın nə qədər təhlükəli olduğunu nəzərə aldı. Vəziyyəti düzgün qiymətləndirdi. Real vəziyyətdən çıxış edərək atəşkəs rejiminə nail oldu. Bununla Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısını aldı – gene-

fondumuzu xilas etdi. **Bu, Azərbaycan xalqının yaşaması, gələcəyi deməkdir...**

Prezident Heydər Əliyev xalqı, yurdu milli-mənəvi parçalanmadan, iflasa uğramaqdan xilas etdi. Özündən əvvəlki “rəhbərlərin” tarixi keçmişin ibrət dərslərinə, dəyişən dünyanın real həqiqətlərinə, daxili həyatın və beynəlxalq vəziyyətin gerçəkliklərinə deyil, emosiyalara əsaslanaraq qəbul etdikləri səhv qərarların icrasını dayandırdı. **Torpağımızın, xalqımızın, dilimizin üzərindəki əzəli və əbədi “Azərbaycan” möhürü özümüzmə qaytarıldı. Bununla Vətənçilik, xalqımızın adı və dili, qüdrətimizin və vahidliyimizin əsası olan islam-türk birliyi bərpa olundu, reallaşmaqda olan etnik toqquşmalar ehtimalı aradan qaldırıldı.** Düşmənlərimizin oxu bu məsələdə də daşa dəydi.

Bu gün müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu və şöhrəti durmadan artmaqdadır. Azərbaycan Respublikası bütün dünyada demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət nüfuzu qazanmışdır. Heydər Əliyev zəkasının məhsulu olan təməl qanunumuz dünyanın ən demokratik, ən mükəmməl konstitusiyalarından biridir və beynəlxalq aləmdə Vətənimizə böyük rəğbət qazandırır. Yurdumuzda hökmranlıq edən sabitlik, həyata keçirilən daxili islahatlar xarici ölkələrlə əlaqələrimizin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir. Özünün xarici siyasətini bərabərlik və qarşılıqlı mənafe prinsipləri əsasında quran Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün dövlətləri üçün açıq ölkəyə çevrilmişdir.

Prezident Heydər Əliyevin xarici siyasət sahəsində ən mühüm uğurlarından biri də budur ki, o, Azərbaycanı türk dünyasından təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxartdı. Bizimlə birlikdə azadlığa çıxmış qardaş Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanla ənənəvi dostluq münasibətlərimiz bərpa olundu. Hazırda Azərbaycan Respublikası qardaş türk dövlətləri ailəsinin bərabərhüquqlu üzvü, **Heydər Əliyev isə bütün türk dünyasının müdrik yol göstərəni, zəmanəmizin Atatürküdür!**

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin islam dünyasındakı nüfuzu da getdikcə artmaqdadır.

Azərbaycan Respublikası bir çox beynəlxalq ittifaqlar və təşkilatların üzvüdür. Azərbaycanın Avropa Şurasındakı uğurları göz qabağındadır. Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı olan İlham Əliyevin bu mötəbər beynəlxalq məclisdəki parlaq çıxışları, onun başçılıq etdiyi deputat qrupunun erməni millətçiləri üzərindəki qələbələri hər bir Vətən övladında haqlı qürur hissi doğurur.

Prezident Heydər Əliyev bütün tarixi dövrlərdə, ənənəvi düşmənlərimizin həmişə Azərbaycanı diz çökdürmək üçün istifadə etdikləri "erməni kartı"na qarşı neft siyasəti strategiyasını işləyib hazırladı. Və sübut etdi ki, Qafqaz problemlərinin həllində "erməni kartı"ndan daha güclü vasitələr vardır. Uzaqgörən siyasətçilər indi yaxşı başa düşürlər ki, neft strategiyasının "erməni kartı"na və xarici ölkələrdəki erməni lobbisinə qalib gələcəyi gün uzaqda deyil. Yaxın gələcəkdə müəllifi Heydər Əliyev olan bu siyasətin nə qədər dərinə düşünülüb və uzaqgörən bir siyasət olduğunu zaman özü göstərəcəkdir!

Heydər Əliyev zəkasının, onun gərgin, ardıcıl və inadlı fəaliyyətinin nəticəsi olan Bakı-Tiflis-Ceyhan əsas neft ixracı kəmərinin (xarici düşmənlərimizin və daxildəki dönüklərin törətdikləri min bir hiylə və əngəllərə baxmayaraq, bu kəmərin təməli də qoyuldu!), həmçinin Bakı – Ərzurum qaz kəmərinin region ölkələri üçün, o cümlədən türk dünyasından ötrü nə demək olduğu neçə-neçə nəsillər keçəndən sonra başa düşüləcəkdir!

“Bu müqavilələr üzrə sərmayələrin güman edilən məbləği 50 milyard dollara bərabərdir. Bu, həmin müqavilələrin hamısının yalnız uğurla həyata keçiriləcəyi təqdirdə olacaqdır. Əlbəttə, bu çox böyük məbləğdir. Artıq indiyədək neft-qaz hasilatına təqribən 5 milyard dollar sərmayə qoyulmuşdur. Bakı-Ceyhan neft kəmərinin və Bakı-Ər-

zurum qaz kəmərinin inşasına külli məbləğdə – müvafiq surətdə təxminən 2,5 milyard dollar və 1 milyard dollara qədər vəsait sərf ediləcəkdir. 21 müqavilədə nəzərdə tutulan yataqlarda kəşfiyyat işləri uğurla nəticələnərsə, sərmayələrin daha da artırılması prosesini çox gözləmək lazım gəlməyəcəkdir. Odur ki, 50 milyard dollarlıq təxmini məbləğ vəziyyətdən asılı olaraq təshih ediləcəkdir.” – İlham Əliyev.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasını şimaldan və cənubdan məngənəyə salıb sıxan, onun xarici ölkələrlə ənənəvi əlaqələrini kəsən qüvvələrə qarşı Şərqi Qərbi dahlizini açdı. Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsi ideyasından Azərbaycana iqtisadi blokadadan çıxarmaq üçün məharətlə istifadə etdi. Dünya bunun şahididir. Dünya siyasətçiləri bunu qiymətləndirirlər. Gizli deyil ki, ermənilər də bu siyasətin uğuru qarşısında təlaş keçirməyə başlamışlar. Cəsarətlə demək olar ki, 1998-ci il sentyabrın 7-8-də 32 dövlətin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələrinin iştirakı ilə Bakıda – məşhur “Gülüstən” sarayında keçirilmiş beynəlxalq konfrans bütün varlığı dövründə Azərbaycanın xarici siyasət tarixinin ən böyük hadisələrindən biridir. Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsi təkcə Azərbaycanın deyil, bütün türk dünyasının dirçəlişində, onun iqtisadi – mədəni oyanışında misilsiz rol oynayacaqdır.

Heydər Əliyevlə siyasi mükəllimədə uduzan ənənəvi düşmənlərimiz indi Qafqazda itirilmiş mövqeləri qaytarmaq, neft siyasətini uduzmaq üçün siyasi şantaj, hərbi təzyiq və terrora, bir sözlə, siyasət cığallığına əl atmağa başlamışlar. Ermənistanda rusiyapərəst davakarların hakimiyyətə gətirilməsi, Gürcüstan prezidenti E.A.Şevardnadzeyə qarşı təşkil olunmuş sui-qəsd və s. bu baxımdan uduzmuş oyunçuların cığallığından başqa bir şey deyildir. Bir sözlə, zəmanəmizin qüdrətli siyasətçisi prezident Heydər Əliyev öz doğma xalqını dibi görünməyən yarığınların, uçurumların üzərindən böyük müdrikləklə, incə və çevik siyasətlə, nazik tellər üzərindən keçirib gələcəyə aparır. İnsafla deyək:

varmı bu gün Azərbaycanda bizim ikinci belə bir siyasətçimiz?! Qoy bunu hər kəs öz vicdanı qarşısında etiraf etsin!

Bu gün yaşadığımız regionda təkə Azərbaycan xarici dövlətlərin bir nəfər də olsun əsgəri və hərbi bazaları yoxdur. Vətənimiz Azərbaycan bütün Cənubi Qafqazda sülhün və sabitliyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Prezident Heydər Əliyevin Xəzərə bağlı müdrik və uzaqgörən xarici siyasət strategiyası, bu dənizi sülh və əminamanlıq dənizinə çevirmək planları uğurla nəticələnməkdədir! Beynəlxalq mənafələrin, o cümlədən böyük dövlətlərin və qonşuların mənafələrinin düynləşdiyi Azərbaycan kimi çox mühüm hərbi-strateji və zəngin sərvətli bir ölkədə bütün bunlara nail olmaq hər siyasətçinin işi deyil!!!

Azərbaycan prezidenti özünün ölkəmiqyaslı qəbullarından tutmuş beynəlxalq miqyaslı görüşlərə, yüksək səviyyəli danışıqlarınadək hər yerdə, hər an Azərbaycan həqiqətini dünyaya yayır. **İndi Azərbaycan vaxtilə ona qarşı yaradılmış beynəlxalq informasiya blokadasını yarmışdır. Dünya Azərbaycan həqiqətini qəbul etməyə başlamışdır. Kimin sayəsində?! – Prezident Heydər Əliyevin yorulmaq bilməyən fəaliyyəti nəticəsində, onun BÖYÜK AZƏRBAYCANLI kimi Vətən, xalq təəssübkeşliyi sayəsində!**

Heydər Əliyev vaxtilə onun öz qayğısı sayəsində Moskva, Leninqrad və başqa şəhərlərin ali məktəblərində təhsil almış, özü də Azərbaycanın müxtəlif bölgələrini təmsil edən gənclərin qabaqcıl bir dəstəsini Prezident Aparatına, müxtəlif dövlət strukturlarına toplayıb onlara idarəçilik qaydaları öyrədir, gələcəyin yeni, qüdrətli Azərbaycanı üçün hazırlayır!

Başqa bir məsələ barədə. Gecəli-gündüzlü, son dərəcə ağır, hətta dözülməz bir rejimlə işləməsinə baxmayaraq, Azərbaycan prezidenti yurdu-muzda baş verən heç bir hadisəni, heç bir prosesi nəzərdən qaçırmır,

onlardan ən mühümünü ön plana çəkir, şəxsi nəzarəti altına götürür, prezident andına sadıq qalaraq Vətəni zərgər dəqiqliyi ilə idarə edir.

...1994-cü il iyun ayının son günləri idi. Xarici düşmənlərin və daxildəki Vətən xainlərinin havadarlıq etdiyi separatçılar Balakəndə baş qaldırmışdılar. Dövlət başçısının təşəbbüsü ilə bir qrup ziyalı təcili Balakənə yola düşdük. Bakıdan gec çıxdığımız üçün Zaqatalada gecələdik. Ertəsi gün səhər tezdən artıq Balakən icra hakimiyyətinin binasında idik. Camaatla görüşə tələsirdik. Lakin o zamankı icra başçısı bizi camaatla görüşdürməyə tələsmir, Rusiya Federasiyasından (Dağıstandan) gələcək “qonaqları” gözlədiyini bildirirdi. Dövlətimiz tərəfindən rəsmi surətdə dəvət olunmamış, başqa sözlə, çağırılmamış “qonaqların” gözlənilməsi bizə qarşı açıq-aşkar hörmətsizlik, saymazlıq idi. Yerli hakimiyyət nümayəndəsinin bu müəmmalı hərəkətindən çox narazı qalmışdıq. Gündüz saat 11 radələri idi. Birdən hökumət telefonu səsəndi. Dedilər ki, Bakıdan göndərilmiş dövlət nümayəndəsi və icra başçısı telefonun yanında olsunlar. Prezident danışacaqdır. Dövlətimizin başçısı Heydər Əliyev o gün, o məqamda Vətən üçün ən çox narahatlıq doğuran bir hadisəni şəxsi nəzarətinə götürmüşdü... Mən o zaman təlatümlü hadisələrin qaynar nöqtəsində olarkən bir daha əmin oldum və böyük qürur hissi keçirdim ki, Azərbaycan sahibsiz deyil. **“Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır!”** – deyə bütün dünyaya bəyanat verən dahi dövlət xadimimiz Heydər Əliyev öz sözünün ağasıdır, müstəqilliyimizə zaval yoxdur...

Heydər Əliyevin öz doğma el-obası qarşısında danılmaz tarixi xidmətləri bir deyil, beş deyil...

Bunların hamısını dərinəndən-dərinə araşdırmaq, yerli-yerində ipə-sapa düzmək, incələmək və gələcək nəsillərə doğru-düzgün çatdırmaq o qədər də asan məsələ deyil. Və bu hər tarixçinin də işi deyil! Əlbəttə, bütün bunlar xüsusi tədqiqatların və gələcəyin işidir. Mən isə bu yığcam yazıda

müasirlərimə təkcə bir həqiqəti yetirmək istədim: Azərbaycan hazırda keçid dövrünü yaşayır, çox ağır-acılı keçən mürəkkəb bir dövrü!!! Özü də bizim keçid dövrümüz başqalarınınkına bənzəmir. Çox əlverişli strateji məkan olan bu Yurdda nə qədər böyük qüvvələrin gözü var?! Zəngin sərvətlərimizə, neftimizə kimlər susamır?! Kiçik bir ölkənin həm daxildə, həm də xaricdə nə qədər düşməni olar?! Tariximizin ibrət dərslərini, azadlıq mücadilələrində dəfələrlə qan içində boğulduğumuzu, müasir dünyanın reallığını, başqa xalqların tarixini hökmən nəzərə almalıyıq: **keçid dövrlərində qüvvətli şəxsiyyət olmadan qələbə yoxdur!**

Bir həqiqəti hamılıqla dərk edək: hazırda tərəqqi dövrünü yaşayan bütün xalqları, millətləri, ölkələri keçid dövrünün keçilməz labirentlərindən dahi şəxsiyyətlər – Atatürklər, Vaşinqtonlar, Bismarklar, Nehrular, De Qollar çıxarmışlar! Heydər Əliyev də belə şəxsiyyətdir! Bunu bütün dünya qəbul edir. Bunu biz də dərk etməyi bacaraq!..

Heç kəs istəyindən asılı olmayaraq, XX yüzilliyin 90-cı illərində Azərbaycanın tarixinə daha bir silinməz səhifə həkk olundu. Zaman, tarix özü həkk etdi bu səhifəni. "**İstiqlal savaşı**" adlanır həmin qızıl səhifənin adı. Xalqımızı bu müqəddəs savaştan – İstiqlal savaşından **Heydər Əliyev** şəxsiyyəti qələbə ilə çıxartdı! Və tamamilə təbii olaraq **İstiqlal savaşının qalibi** kimi dünyanın dahi şəxsiyyətləri sırasında öz layiqli yerini tutdu. Tanrı yazısına pozu yoxdur!

Çağdaş Azərbaycan bu gün – XXI yüzilliyin başlanğıcında demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunda uğurdan uğura qovuşur. Tarixin ən qanlı burulğanı içərisində çabaladığımız günlər arxada qalmış, tarixə çevrilmişdir! Azərbaycan dövlətçiliyi məkrli düşmənlərin qanlı caynağından həmişəlik xilas edilmişdir! Xalqımız özünün daha parlaq gələcəyinə doğru inamla irəliləyir. Bütün bunlar üçün hər bir Vətən övladı, qədirbilən xalqımız dahi xilaskara – Ata yurdumuzun Atatürkünə borcludur!

III BÖLMƏ

ÖTƏN MİNİLLİKLƏRİN TARİXİNƏ HEYDƏR ƏLİYEV BAXIŞI və ya TARİXİMİZİN DİRÇƏLİŞ KONSEPSİYASI

Tarix yalnız dahi şəxsiyyətlərin nurlu əməlləri sayəsində nəsilərin yaddaşına həkk olunur. Azərbaycan xalqı dünya tarixinə Cavanşir, Babək, Şəmsəddin Eldəniz, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai, Nadir şah kimi güdrətli şəxsiyyətlər bəxş etmişdir. Əsrlər keçdikdən sonra – XX yüzillikdə xalqımız daha bir dahi şəxsiyyət yetirdi. Dünyanın Atatürk, Vaşinqton, Nehru, De Qoll kimi nadir tarixi simaları sırasında Heydər Əliyev şəxsiyyəti öz layiqli yerini tutdu.

Mənəvi sərvətlər xəzinəmizə nadir töhfə

Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibətilə Azərbaycan xalqına Müraciəti yaşadığımız eranın XX və XXI yüzilliklərinin, İkinci və Üçüncü minilliklərinin qovşağında **xalqımızın mənəvi sərvətlər xəzinəsinə daxil olmuş nadir incidir.**

“Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında” adı ilə dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 50 milyonluq xalqımıza ünvanlanmış bu Müraciət, heç şübhəsiz, gələcək qərirlərdə, minilliklərdə də öz qiymətini, aktuallığını saxlayacaq misilsiz elmi-nəzəri ümumiləşdirmədir.

Dünyanın ən nadir tarixi şəxsiyyətlərindən birinin təfəkküründən süzülüb gələn, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan dahi dövlət xadiminin həyat təcrübəsinə və şəxsi müşahidələrinə əsaslanan bu qiymətli əsər zaman-zaman tarixçilər, filosoflar, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər, mədəniyyətşünaslar, sosioloqlar, iqtisadçılar və başqa sahələrdən olan alimlərin, yaradıcı ziyalıların neçə-neçə nəsilləri tərəfindən öyrəniləcək, tədqiq olunacaq, yeni-yeni əsərlərin meydana gəlməsinə yol açacaq, xalqımızın işıqlı gələcəyə gedən yoluna nur ciləyəcəkdir.

Ulu keçmişimizin və müasir tariximizin ensiklopedik şərhini, gələcək inkişafımızın elmi-nəzəri proqnozlarını verən bu əsərdə xalqımızın keçdiyi tarixi yola dərinləndirən nəzər salınır, mühüm tarixi proseslərə, hadisələrə, tarixi şəxsiyyətlərə obyektiv qiymət verilir, prinsiplərin münasibət bildirilir. Bu baxımdan, **“Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında” adlı irihəcmli Müraciət bütün tarix elmimiz üçün örnək ola biləcək çox dəyərli bir tarix əsəri, onun müəllifi isə bütün tarixçilərimizin öndəri olan qüdrətli bir tarixçidir.**

Dövrə verilən qiymət və nəsillərə xəbərdarlıq

Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan bu qiymətli əsərdə tariximizin bir çox problemləri ilə bağlı olaraq tədqiqatçılara konkret və prinsipləndirilmiş istiqamət verilir. Onların bəzilərinə nəzər salaq.

Böyük dövlət xadimi, hər şeydən əvvəl, bəşəriyyətin yaxın keçmişinə – yenidən ayrıldığı XX yüzilliyə son dərəcə sərrast və konkret qiymət verir. Özü də bu qiymətləndirmə zamanı ayrı-ayrı siyasi hadisələr, proseslər deyil, müasir dünyamızda insanlığı irəli aparən başlıca amil, daha doğrusu, *sürətli elmi-texniki tərəqqi* ön plana çəkilir, sonra isə başqa amillər sıralanır. Həm də bu sıralanma zamanı *yeni suveren dövlətlərin yaranması* kimi mühüm tarixi reallıq xüsusi qeyd olunur.

Azərbaycan prezidentinin yenidən ayrıldığı XX yüzilliyə verdiyi qiymət tarixi reallığı zərgər dəqiqliyi ilə əks etdirir.

Başla vurduğumuz yüzillik bəşəriyyətin yaddaşında sürətli elmi-texniki tərəqqi ilə və iki dünya müharibəsində tökülmüş qanlarla, imperiyaların süqutu və yeni suveren dövlətlərin yaranması ilə, “soyuq müharibə”nin doğurduğu gərginliklə, sülh, sabitlik və əmin-amanlıq naminə göstərilən kollektiv səylərlə qalacaqdır.

H.Ə.Əliyev

Doğma xalqımızın, müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyini düşünən dövlət xadimi hazırkı dövrə qiymət verərkən və müasir mərhələdə bəşəriyyətin başlıca inkişaf meyillərini müəyyən edərkən də öz narahatlığını

unutmur. Müasir dünyada gedən obyektiv və qanunauyğun proseslərə dərinədən bələd olan prezident Heydər Əliyev real gerçəkliyə əsaslanan belə bir elmi nəticəyə gəlir ki, *hazırkı dünyanın başlıca inkişaf meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır*. Xalqın taleyi ilə yaşayan **Böyük Azərbaycanlı** qeyd edir ki, müasir mərhələdə bəşəriyyətin qaçılmaz inkişaf yolu olan *inteqrasiya və qloballaşmada hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətləri də nəzərə alınmalıdır*. Ölkə başçısı, əlbəttə doğma Yurdunu düşünərək, bu mühüm məsələnin üzərində xüsusi olaraq dayanır və göstərir ki, *qloballaşmanın bir çox ölkələr üçün yaratdığı problemlər bizi də düşündürür*.

Böyük dövlət xadimi aşağıdakı uzaqgörən fikirləri ilə öz həmvətənlərinə, ümumiyyətlə gələcək nəsillərə xəbərdarlıq edir ki, müasir dünyaya qovuşarkən ulularımızın bizə əmanət qoyduğu milli-mənəvi dəyərləri itirməsinlər, onu göz bəbəyi kimi qorusunlar, müqəddəs tariximizi əcnəbilərin ayaqları altına atmasınlar, başqa sözlə, müasir dünyaya inteqrasiya prosesində xalqımız özünün milli-mədəni varlığını qoruyub saxlaya bilsin. Böyük Azərbaycanlının zamana qabaqlayaraq irəli sürdüyü müdrik və uzaqgörən ideya millətimiz üçün, bütün gələcək nəsillərdən ötrü dahiyənə xəbərdarlıqdır!

Dünya inkişafının indiki mərhələsinin başlıca meyilləri mədəni inteqrasiya və qloballaşmadır. Əgər bəşəriyyət XX əsr elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılıqlıdır, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur. Bu mürəkkəb və birmənalı qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı

düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin stabilliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Sözsüz ki, beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarının aliliyi, dəyişikliklərin təkamül xarakteri, qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədaqətlə yanaşı, hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətlərinin də nəzərə alınması bu prosesin müəyyən edici istiqamətləri olmalıdır. Təbii ki, qloballaşmanın bir çox ölkələr üçün yaratdığı problemlər bizi də düşündürür.

H.Ə.Əliyev

İnteqrasiya və qloballaşma problemləri ilə bağlı olaraq dünya xalqları və ölkələrinin taleyi üçün ümumi narahatlıq keçirən böyük dövlət adamı öz xalqının, öz ölkəsinin gələcəyi üçün xüsusi narahatlıq keçirir. Azərbaycan prezidenti xüsusi olaraq vurğulayır ki, xalqımız dünyada öz yerini tutmaq üçün bir çox sahələrdə sıçrayışa nail olmalı, qabaqcıl texnologiyalara yiyələnməli, ən müasir proqramlar həyata keçirməlidir.

Azərbaycan hələ də müasir texnologiyaların mənimsənilməsi və geniş istifadə olunması yolunda bir çox çətinliklərlə qarşılaşır. Bəşəriyyətin qədəm qoyduğu

müasir inkişaf mərhələsində öz layiqli yerimizi tapmaq üçün gərək biz zamanın tələbləri ilə uyğunlaşa bilək, qarşımızda duran bir çox ciddi problemləri həll etməyə qadir olaq, ümdə vəzifələrimizə uyğun müvafiq proqramları həyata keçirməyə nail ola bilək.

H.Ə.Əliyev

XX yüzilliyin xalqımızın tarixindəki yerini zərgər dəqiqliyi ilə müəyyən edən böyük siyasətçi *müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasını ən böyük nailiyyət* hesab edir, ölkəmizin *demokratik, hüquqi, dünyəvi* dövlət kimi dünyaya qovuşmasını yüksək qiymətləndirir.

Yeri gəlmişkən, müxtəlif güc mərkəzlərinin qarşılaşdığı, dinlərin, mədəniyyətlərin, etnosların qovuşduğu Azərbaycanın strateji inkişaf yolunun düzgün müəyyən olunması kimi çox böyük tarixi xidmət məhz Heydər Əliyevə məxsusdur. **Demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət yaratmaq!** – Azərbaycanın bundan başqa doğru-düzgün, perspektivli inkişaf yolu yoxdur. Daha doğrusu, Azərbaycandan ötrü bu yolun alternativi yoxdur!

Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində XX yüzillikdəki ən mühüm tarixi nailiyyətimizə və Azərbaycanın müasir durumuna xüsusi diqqət yetirir. Müraciətdə qeyd olunduğu kimi, tarixən qısa müddət ərzində ən müasir demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlləri qoyulmuş, dünyanın ən mütərəqqi təməl qanunlarından biri olan Konstitusiyamız qəbul olunmuş, hakimiyyətin ayrı-ayrı qollarının formalaşdırılmasına başlanmış, həyatın bütün sahələrində əsaslı islahatlar həyata keçirilmişdir.

XX əsrdə Azərbaycan xalqının ən böyük nailiyyəti, şübhəsiz ki, müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasıdır. Öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətin möhkəm təməlini qoymuşdur. Məhz bu müddət ərzində Azərbaycan xalqı öz müstəqil dövlətinin Konstitusiyasını qəbul etmiş, qanunvericiliyini, hakimiyyətin bölünmə prinsiplərini, hüquq normalarını dünya standartlarına uyğunlaşdıraraq digər dövlətlərlə hərtərəfli əməkdaşlığa hazır olduğunu nümayiş etdirmişdir. Bu illər ərzində yaşayışımızın bütün sahələrini əhatə edən köklü dəyişikliklər və dərin islahatlar həyata keçirilmişdir.

H.Ə.Əliyev

Neftimiz və neft strategiyamız

Ölkə başçısı ötən müddət ərzində, xüsusi neft siyasəti strategiyasının işlənilib hazırlanmasını və həyata keçirilməyə başlanmasını xalqımızın mühüm uğuru hesab edir.

Azərbaycan öz milli neft strategiyası və konsepsiyasını həyata keçirməyə başlamış, xarici dövlətlərin aparıcı neft şirkətləri ilə müqavilələr bağlayaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşmasını təmin etmişdir.

H.Ə.Əliyev

Göründüyü kimi, Müraciətdə müasir mərhələdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanılmasında və möhkəmləndirilməsində *neft amilinə* xüsusi diqqət yetirilir. Bu bir həqiqətdir ki, prezident Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq xalqın bu mühüm sərvətinin milli müqəddəratımızda oynadığı rolu dərinədən araşdıran, düzgün qiymətləndirən, xüsusilə, *neft amilindən* Azərbaycanın xarici siyasətində istifadə olunması konsepsiyasını hazırlayıb həyata keçirən dövlət xadimidir. Heydər Əliyev məhz özünün neft strategiyası ilə tarix boyu Cənubi Qafqazda üstünlüyü əldə saxlamaq üçün daim “erməni kartı”ndan istifadə edən qüvvələrə qalib gəldi. Bu, əslində, Azərbaycanın diplomatiya tarixində yeni kəşf, yeni istiqamətdir. Bir sözlə, dahi siyasətçinin neft strategiyası “erməni kartı”na qalib gəldi. Bu, göz qabağındadır.

Azərbaycanın tarixi keçmişinə dərinədən bələd olan prezident Heydər Əliyev Müraciətdə, çox düzgün olaraq, neftin XX yüzilliyin tarixində, xüsusilə xalqımızın və ölkəmizin iqtisadi tərəqqisinin sürətləndirilməsində misilsiz rol oynadığını göstərir.

Başa çatmaqda olan XX əsr Azərbaycan xalqının taleyində mühüm rol oynamış bir dövr olmuşdur. Bəzi siyasətçilər XX əsri neft əsri adlandırırlar. Həqiqətən də neftin bu əsrdə dünya siyasətində və iqtisadiyyatında oynadığı müstəsna rol danılmazdır. Azərbaycanın dünyada məhz neft mərkəzlərindən birinə çevrilməsi bizə bir çox xalqların neçə-neçə əsr ərzində çatdığı zirvələri qısa müddətdə fəth etmək imkanı verdi.

H.Ə.Əliyev

Neft, tarix boyu, bir çox digər nadir məhsullarla, sərvətlərlə yanaşı, ayrı-ayrı xalqların tarixində və dünyanın beynəlxalq münasibətlərində mühüm rol oynamışdır və bu rolunu müasir mərhələdə daha geniş miqyasda davam etdirməkdədir. Bu qiymətli məhsul tarixi şəraitdən asılı olaraq, onun sahibi olan bəzi xalqlara firavanlıq gətirmiş, bəzilərinə isə fəlakət girdabına yuvarlatmışdır. Bu baxımdan, neftin *bəşəriyyətin həyatında misilsiz rol oynadığını, hələ qədim dövrlərdən Odlar Yurdu Azərbaycanın ən mühüm sərvətlərindən biri olduğunu* qeyd edən böyük siyasətçi, eyni zamanda, onun həm ayrı-ayrı ölkələrin xarici siyasətinin, həm də beynəlxalq siyasətin təsirli amilinə çevrildiyini göstərir. Bununla əlaqədar olaraq Heydər Əliyev belə bir tarixi gerçəkliyi də diqqət mərkəzinə çəkir ki, *bu qiymətli sərvətin sahibi olan bəzi xalqlar ondan uzun illər ərzində öz firavanlıqları və tərəqqiləri üçün istifadə etmək imkanından məhrum olmuş, böyük dövlətlərin güclü təzyiqinə məruz qalmışlar.*

Son dərəcə qiymətli sərvətimiz olan neftimiz, daha doğrusu, Bakı neftinə yiyələnmək üçün səngimək bilməyən beynəlxalq rəqabət ötən tarixi dövr ərzində bizim xalqımıza da misilsiz fəlakətlər gətirmiş, hətta müstəqilliyimiz yolunda ən ciddi əngəllərdən birinə çevrilmişdir.

Neftin elmi-texniki tərəqqidə, dünya iqtisadiyyatının inkişafında oynadığı böyük rol XX əsrdə onu ayrı-ayrı ölkələrin daxili və xarici siyasətinin, beynəlxalq siyasətin təsirli amillərindən birinə, mühüm coğrafi-siyasi və coğrafi-strateji amilə çevirdi. Neft mənbələri, neft bazarları uğrunda gedən kəskin mübarizə dünyada qüvvələr nisbətinin formalaşmasına, beynəlxalq si-

yasətin gedişinə öz güclü təsirini göstərdi. Tarixin belə bir təəssüf doğuran gerçəkliyi də var ki, bəzi neftçixaran ölkələr bu qiymətli sərvətdən öz xalqlarının firavanlığı və tərəqqisi üçün istifadə etmək imkanından uzun illər ərzində məhrum olmuş, böyük dövlətlərin güclü təzyiqi nəticəsində müstəqil siyasət yeritmək imkanını itirmişlər. Həmin ölkələrin xalqları öz təbii sərvətlərinin tam sahibi olmaq uğrunda həmişə mübarizə aparmış və öz məqsədlərinin həyata keçirilməsinə bu və ya digər dərəcədə nail olmuşlar.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyev xalqımıza Müraciətində dünyada, o cümlədən keçmiş SSRİ ərazisində neft hasilatı, mütərəqqi qazma üsulları, xüsusilə dənizdə neftçixarma texnologiyalarının hazırlanması, kadr hazırlığı, həmçinin bir çox başqa sahələrdə Azərbaycan xalqının aparıcı rolu və tarixi xidmətlərini ilk dəfədir ki, həm görkəmli dövlət xadimi, həm də doğma yurdun təəssübkeşi olan **Böyük Azərbaycanlı** kimi olduqca yüksək qiymətləndirir. Yaşadığımız günlərdə biz xalqımızın bu sahədə ümumdünya tarixindəki rolunu heç kəs prezident Heydər Əliyev qədər hərtərəfli və sərrast qiymətləndirə bilməmişdir. Bu da təsadüfi deyil. Çünki Azərbaycanda neft hasilatı və neft sənayesinin müasir tərəqqiyə qovuşması məhz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır – həm sovet hakimiyyəti illərində, həm də müstəqil yaşadığımız müasir mərhələdə!

XX əsrdə Azərbaycanın neft hasilatı, o cümlədən Xəzər dənizində neftçixarma sahəsindəki uğurları yüksək qiymətə layiqdir. Dünyada neft hasilatı sahəsində həyata keçirilmiş işlərin bir çoxu öz başlanğıcını Azərbaycandan götürmüşdür. Neçə-neçə qazma üsulları, neft texnologiyaları, dənizdə neft çıxarılması üçün yaradılmış nadir Neft Daşları şəhəri Azərbaycan mütəxəssislərini bu sahədə dünyada aparıcı mövqelərə çıxartdı. Keçmiş SSRİ-nin yeni yaranan neft rayonlarının "İkinci Bakı", "Üçüncü Bakı" adlandırılması buna əyani sübutdur. Ölkəmizdə neftçixarmanın inkişafı elmin kimya, neft kimyası, geologiya kimi, sənayenin neft maşınqayırması, neftayırma, boru-prokat istehsalı, kimya, neft kimyası kimi sahələrinin vüsət almasına təkan verdi. Azərbaycanda neftlə bağlı sahələr üzrə böyük alim və mütəxəssislər ordusu yarandı.

Əvvəlki nəsillərin görkəmli nailiyyətlərini inkişaf etdirərək müstəqil Azərbaycanın bu günü və sabahı üçün böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edən neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi gələcək nəsillər üçün xoş güzəranın təməlini qoydu.

H.Ə.Əliyev

Prezident Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarına Müraciətində bir xalq rəhbəri olaraq neftimizin misilsiz sərvət kimi məhz Azərbaycan xalqına məxsus olduğunu və onun gələcəkdə *xalqın rifah halının yüksəldilməsi kimi ali məqsədə* xidmət edəcəyini bir daha təsdiqlədi. Bu baxımdan, Azərbaycan prezidenti doğma xalqına, bir dövlət başçısı kimi, etibarlı təminat verir, onun gələcəkdə xoş güzərana qovuşacağını xüsusi qeyd edir. Ölkə başçısının neft siyasəti, onun həmin sahədə həyata keçirdiyi müdrik islahatlar bu nurlu niyyəti, humanist siyasəti aydın sübut edir. **Azərbaycanın tarixində ölkə rəhbərləri içərisində ilk dəfə məhz Heydər Əliyev qiymətli sərvətimiz olan neftdən təkcə iqtisadi yüksəliş üçün deyil, eyni zamanda, müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsindən ötrü də özünəməxsus müdriklik və uzaqgörənliklə istifadə etdi.**

Təbii ki, neft özlüyündə bizim üçün heç də məqsəd deyildir. O, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişaf etdirilməsi, yeni sahələrin yaradılması, xalqın rifah halının yüksəldilməsi kimi ali məqsədlərimizin uğurla həyata keçirilməsi üçün güclü bir vasitədir, əlverişli bir mənbədir. Tam qətiyyətlə demək olar ki, bu vasitədən səmərəli və məqsədyönlü istifadə etməklə, bu mənbədən lazımınca bəhrələnməklə biz yaxın gələcəkdə Azərbaycanı ən yüksək həyat səviyyəli ölkələrdən birinə çevirə biləcəyik. Əslində, yüzilliyin son günlərində biz

“Əsrin Müqaviləsi”nin, neft strategiyamızın uğurlu olduğunun bir daha şahidi olduq.

H.Ə.Əliyev

İnsan amili, xalqın zəka potensialı və keçmiş irsə münasibət

Müasir dünya siyasətinin nəbzini daim öz əlində saxlayan və bəşəriyyətin inkişaf meyillərini dərinləndirən dahi siyasətçi *integrasiya* və *globallaşmanın* getdikcə daha güclü reallığa çevriləcəyini nəzərə alaraq doğma xalqının gələcək taleyindən narahat olur. Bu baxımdan, böyük siyasətçi başlıca çıxış yolunu *ilk növbədə Azərbaycanda mövcud olan qüdrətli insan potensialında* görür. *İnsan amilinə, tarixdə xalqın roluna və zəka potensialına – intellektual potensiala* xüsusi qiymət verən, onu önə çəkən dahi siyasətçi bu mühüm problemə tarixi planda yanaşır və xalqımızın yaradıcı dühasına yüksək qiymət verir.

Məhz Azərbaycan xalqının intellektual və yaradıcı imkanları ötən əsrdə, başa çatmaqda olan minillikdə dünya mədəniyyətinə bir çox maddi və mənəvi sərvətlər bəxş etməsi üçün zəmin yaratdı.

H.Ə.Əliyev

Məhz bu problemin qoyuluşunda **Heydər Əliyevin tarixə baxışının dirçəliş ideologiyasına əsaslandığı** son dərəcə aydın nəzərə çarpır. Xal-

qın böyük oğlu, doğma Azərbaycanın misilsiz təəssübkeşi bugünkü nəsil-ləri, bütün müasirlərimizi zəngin tarixi irsimizə layiq olmağa çağırır.

Keçdiyimiz yola nəzər salarkən aydın olur ki, biz nadir bir irsin varisləriyik. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu irsə layiq olmağa çalışaraq böyük bir tarixi keçmiş, zəngin mədəniyyəti, yüksək mənəviyyatı olan ölkəmizin həm dünənininə, həm bugü-nünə, həm də gələcəyinə dərin bir məsuliyyət hissi ilə yanaşmalıdır.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin xalqımızın zəka potensialına bəslədiyi dərin inam hissi və verdiyi yüksək qiymət yaxın keçmişin bir xatirəsini gözlərim önündə canlandırdı: *Altayşünaşların Koreya Respublikasında (Cənubi Koreya) keçirilən beynəlxalq konqresinə getmişdim. Ölkənin müxtəlif şə-hərlərində məruzələrlə çıxış edirdim. Bir dəfə təyyarə ilə Koreya yarı-miadasının lap cənubundakı Pusan şəhərindən Seula qayıdırdıq. Uçuş za-manı ölkənin bütün ərazisinə nizamsız şəkildə, adda-budda səpələnmiş təpələri seyr edərkən məni müşayiət edən türkoloq dostum Xana zarafat-la sataşdı: – “Ölkənizin çox kasıb təbiəti var. Bu cür şəraitdə xalqınızı necə yaşadırsınız?!”. Zarafatım Xanı bərk tutdu və söz altında qalmadı. – “Bizim başlıca sərvətimiz gördüyünüz təpələr deyil. Əsas var-dövləti-miz bax, burdadır” – deyər başının lap ortasını göstərdi və bununla koreya xalqının intellektual inkişaf səviyyəsinə – zəka potensialına işarə etdi! Çox keçmədən Xan sözünü tamamladı: “Bir azdan biz Amerikanı da, Yaponiyamı da arxada qoyacağıq. Özünüz görəcəksiniz!”...*

...Prezident Heydər Əliyevin xalqımızın zəka potensialına dərin inamı hər bir Azərbaycan vətəndaşında gələcəyə böyük ümidlər oyadır. Çox keçməz ki, müstəqil Azərbaycanımız da neçə-neçə ölkələri arxada qoyar!..

“...Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir”

Dövrümüzün böyük dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də **qüdrətli tarixçi** olan Heydər Əliyevin qələmindən çıxmış “**Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında**” adlı Müraciət tarix elminin inkişafına təkan verəcək konseptual əsərdir. Bu qiymətli elmi-nəzəri ümumiləşdirmədə əvvəldən axıradək, bütünlüklə Azərbaycanın keçdiyi tarixi yola nəzər salınır, tariximizin ayrı-ayrı dövrləri, mərhələləri prinsipial şəkildə dəyərləndirilir, bir çox hadisələrə, proseslərə yeni qiymət verilir, ayrı-ayrı hallarda isə **tarixşünaslığımızda ilk dəfə olaraq dövrləşdirmə aparılır**.

Fikrimizcə, Heydər Əliyevin irəli sürdüyü bir ideya, yəni coğrafi amilin, daha doğrusu, Azərbaycanın Şərqlə Qərbi əlaqələndirən mühüm mövqedə yerləşməsinin tarixən xalqımızın inkişafının müxtəlif sahələrində, o cümlədən mədəniyyətimizin formalaşmasında dərin iz buraxması ideyası alimlərimiz qarşısında yeni tədqiqatlardan ötrü geniş meydan açır.

Sovet dövründə tarixçilərimizin və bütövlükdə tarix elminin qarşılaşdığı ən ağır əngəllərdən biri də bu idi ki, əldə konkret və zəngin maddi dəlillərin – arxeoloji qazıntı materiallarının olmasına baxmayaraq heç cür “sübut etmək” mümkün deyildi ki, Azərbaycan ibtidai insanların formalaşdığı ərazilərdən olmaqla dünyanın ən qədim mədəniyyət mərkəzlərindən biri olmuşdur. Bu baxımdan, tarixçi prezidentin yurdumuzu *insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən, ən qədim insan məskənlərindən biri*

adlandırması tarix elmimizə çox qiymətli töhfə, tarixçilərimizə isə misilsiz elmi istiqamət və çıxış meydanıdır. Bizə belə gəlir ki, ən qədim tariximizin araşdırıcıları bundan belə Heydər Əliyevin Müraciətində müəyyən olunmuş elmi-nəzəri ümumiləşdirmələrdən istiqamət götürməlidirlər, daha doğrusu, tarix elmimizin dirçəlişinin bünövrəsində məhz ölkə prezidentinin irəli sürdüyü ideyalar, elmi-nəzəri müddəalar, yeniliklər durmalıdır.

Azərbaycanın taleyi belə gətirmişdir ki, coğrafi-siyasi mövqeyinə görə o, həmişə sivilizasiyaların qovuşduğu olmuş və istər Qərbin, istərsə də Şərqlin çox güclü təsirini öz üzərində hiss etmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir. Burada həyat çox erkən yaranmışdır və Azıx mağarasında tapılmış azıxantrop Azərbaycanın ən qədim ibtidai insan məskənlərindən biri olmasını sübut edir. Qobustandakı və Gəmiqayadakı qayaüstü təsvirlər və petroqliflər, Kür-Araz və Xocalı mədəniyyətlərinə aid maddi-mədəniyyət nümunələri, Kurqan tapıntıları sübut edir ki, hətta miladdan əvvəlki minilliklərdə də Azərbaycanda inkişaf etmiş mədəniyyət mövcud olmuşdur.

H.Ə.Əliyev

Azərbaycan – Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qovuşduğu məkan!

Ən qədim zamanlardan başlayaraq tariximizin ayrı-ayrı mərhələləri dərin elmi əsaslarla təhlil olunan və obyektiv surətdə qiymətləndirilən Müraciətdə eramızdan əvvəl Birinci minilliyin sonu və eramızın Birinci minilliyinin əvvəlindəki dövrə xüsusi diqqət yetirilir.

Böyük dövlət xadimi və tarixçi kimi prezident Heydər Əliyevin bu dövrə xüsusi əhəmiyyət verməsi əbəs deyil. Çünki məhz bu dövrdə Azərbaycan bütün coğrafi istiqamətlərdən, xüsusilə Şərqdən və Qərbdən daha çox siyasi və mədəni təsirlərə məruz qalır, Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qarşılaşdığı qovuşduğu məkana çevrilir, təkallahlı dinlərin ilkin formalaşdığı və yayıldığı ərazilərdən birinə çevrilir. Xalqımızın, dövlətçiliyimizin, elmi-mədəni irsimizin, ictimai-siyasi baxışlarımızın formalaşmasında çox mühüm dönüş baş verir. İslam dininin yayılması, xüsusilə bu dinin birləşdirici rolu sayəsində ən qədim sivilizasiya ocaqlarından biri olan Azərbaycan ərazisində dünyanın ən qədim və özünəməxsus mədəniyyətlərindən birinin daşıyıcılarından olan Azərbaycan xalqı formalaşır.

Dünyanın ən böyük türk – islam etnoslarından biri olan xalqımızın özünəməxsus keyfiyyətləri Müraciətdə ilk dəfədir ki, elmi cəhətdən tam sərəstliyi ilə, özü də konkret şəkildə dəyərləndirilir.

Eramızdan əvvəl birinci minilliyin sonunda, eramızın birinci minilliyinin əvvəlində Azərbaycan müxtəlif mədəniyyətlərin və dinlərin təsirinə məruz qalmışdır. Məhz bunun nəticəsində tarixən ölkəmizdə müxtəlif dinlərə münasibətdə yüksək tolerantlıq, dözümlülük mühiti yaranmış-

dır. Yunan–Roma mədəniyyətinin, bütün antik sivilizasiyanın güclü təsiri altında inkişaf edən elm, ədəbiyyat və incəsənətimiz çox erkən dövrlərdə özünəməxsus forma və məzmunu malik olmağa başlamışdır. Bununla yanaşı, sözsüz ki, bizim zəngin mədəniyyətimizin formalaşmasına müxtəlif mərhələlərdə həm zərdüştilik, yəhudi, xristian, həm də islam mədəniyyətlərinin təsiri olmuşdur. Karvan yollarının üstündə yerləşərək, "Böyük İpək yolu"-nun mühüm mərkəzlərindən biri olmuş Azərbaycan müxtəlif siyasi baxışların, iqtisadi münasibətlərin, dövlətçilik formalarının təsirini öz üzərində hiss etmişdir.

H.Ə.Əliyev

İslamın qəbulundan sonra geniş islam – türk dünyasına qovuşan Azərbaycan xalqı eramızın İkinci minilliyində daha da tərəqqi etdi, özünün qabaqcıl mədəniyyətini həm Şərqi, həm də Qərbi yaydı. Xalqımız çox geniş Avrasiya coğrafi məkanında mədəniləşdirici rol oynadı. Təbiidir ki, özü də ümumbəşəri dəyərlərdən bəhrələnməyə daha da zənginləşdi. Bu mühüm məqam, daha doğrusu, xalqımızın həm *dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr verməsi*, həm də ümumiyyətlə insanlığın *mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratması* ideyası tarixə **Heydər Əliyev baxışının əsasında duran milli qürur və humanizm fəlsəfəsidir**. Məhz bu ideya tariximizin göstərilən Müraciətdə elmi cəhətdən tam formalaşdırılmış milli dirçəliş konsepsiyasının mayasını təşkil edir.

Bu həqiqəti daha aydın təsəvvür etmək üçün xalqımızın və Yurdumuzun böyük təəssübkeşinin Müraciətdə bütün xalqımıza bəyan etdiyi çox qiymətli elmi ümumiləşdirmələrə diqqət yetirmək kifayət edər!

İkinci minilliyin tarixi əyani surətdə göstərir ki, Azərbaycan xalqı dünya mədəniyyətində öz dəsti-xətti ilə seçilən xalqlardandır. Keçən iki min il ərzində bəşər sivilizasiyasının ayrılmaz hissəsi kimi azərbaycanlılar dünya mədəniyyəti xəzinəsinə sanballı töhfələr vermişlər. Bizim əcdadlarımız ibtidai insanın mədəniyyət sahəsində əldə etdiyi bütün nailiyyətlərdən faydalanaraq, özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışlar. Bunu istər Azərbaycan ərazisində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılmış abidələr, istərsə də, bu günümüzdə qədər gəlib çatmış şifahi xalq ədəbiyyatı və yazılı ədəbi irsimiz sübut edir.

H.Ə.Əliyev

“Kitabi-Dədə Qorqud” Azərbaycanda hələ bizim eramızdan əvvəl mövcud olmuş böyük bir mədəniyyətdən xəbər verir...

Tarixçi-prezident yuxarıdakı elmi nəticənin tarixi reallıq olduğunu sübut etmək üçün məhz onun qaygısı və fərmanı ilə 1300 illiyi qeyd olunmuş “Kitabi-Dədə Qorqud”u – bütün əvvəlki tariximizlə İkinci

minilliyi birləşdirən misilsiz mənəvi mədəniyyət abidəmizi yada salır. Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq xalqımızda milli mənlilik şüurunun oyanışında misilsiz xidmətləri olan Heydər Əliyev həmişə maddi və mənəvi mədəniyyətimizin inkişafına xüsusi qayğı, himayə göstərmişdir. Nadir şəxsiyyətlərimizin şərəfinə ucaldılmış abidələr də, tarixi-mədəniyyət abidələrimizin və dahi şəxsiyyətlərimizin yubileylərinin beynəlxalq miqyasda qeyd olunması da, zorakı deportasiyalar, soyqırımları barədə tarixi fərmanlar da məhz bu nurlu niyyətin bariz nümunələridir. Heydər Əliyev şəxsiyyəti bütün ömrü boyu xalqımızın öz torpağında qədim mədəniyyət yaratdığını, dünyanın ən qədim oturaq mədəniyyətə malik olan xalqlarından biri olduğunu elmi surətdə əsaslandırmış, bu həqiqəti bütün dünyaya bəyan etmişdir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarının xalqımıza məxsus olduğunu təsdiqləyən tarixi fərman və bu abidəmizin 1300 illiyinin dünya miqyaslı bayram təntənəsinin məhz Azərbaycanda – paytaxtımız Bakıda keçirilməsi Heydər Əliyevin xalqımız və tariximiz qarşısında ən böyük xidmətlərindən biridir.

2000-ci ildə 1300 illik yubileyini təntənə ilə qeyd etdiyimiz "Kitabi-Dədə Qorqud" kimi möhtəşəm bir abidəyə malik olmaq da onu göstərir ki, bu torpaqda hələ bizim eramıza qədərki dövrdə böyük bir mədəniyyət mövcud olmuşdur.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına verdiyi qiymət qorqudsünaslığın mövcud olduğu bütün dövr ərzində hələ heç bir alim və ya dövlət xadimi tərəfindən verilməmişdir. **Böyük Azərbaycanlı, dahi**

dövlət xadimi və qüdrətli tarixçinin bu qəhrəmanlıq abidəmizə yanaşma metodu da tamamilə yeni və yeni olduğu qədər də aktualdır. Tarixçi- prezident Dədə Qorqud boylarını təcavüzkarlara qarşı mübarizə baxımından bu günlərimizlə əlaqələndirir. Eposun mahiyyətcə **qəhrəmanlıq ideologiyası** olduğunu qeyd edən Heydər Əliyev vətən ovladlarını işğal olunmuş torpaqları qaytarmaq üçün yurd təəssübkeşliyinə, mübarizəyə – oğuz igidləri kimi doğma torpaqlarımız uğrunda düşmən üzərində qələbə çalmağa, lazım gələrsə bu yolda canlarından keçməyə hazır olmağa çağırır.

"Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlıq eposudur, özü də bir cəngavər, bir igid haqqında yox, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir eposdur. Onun ən böyük ideyası baş sərkərdədən tutmuş, böyükdən kiçiyə kimi bütün qəhrəmanlarının doğma torpaqlarını qorumaq uğrunda canlarından keçməyə daim hazır olduqlarını göstərməkdir. Eposun əsas mahiyyətini qəhrəmanlıq ideologiyası təşkil edir. Ölkəmizin yaşadığı bugünkü mərhələdə xalqımızın qarşısında duran ən ümdə problemlərin həlli, o cümlədən respublikanın suverenliyinin və müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, ərazi bütövlüyünün qorunması baxımından müasir Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının bu qəhrəmanlıq ideologiyasından faydalanmasının nə dərəcədə vacib olduğu gün kimi aydındır.

H.Ə.Əliyev

İntibah anlayışı, intibah dövrü və tarixi şəxsiyyətlərimiz haqqında

Prezident Heydər Əliyevin dirçəliş konsepsiyasının tarix elmimizə bəxş etdiyi ən nadir töhfələrdən biri də Azərbaycan intibahına verilən qiymətdir.

Nə qədər təəssüf və təəccüb doğursa da, müxtəlif sahələrdən olan tədqiqatçılarımız tariximizdə **intibah** anlayışının möhkəmləndirilməsi üçün xalqımızın layiq olduğundan az iş görmüşlər. Əslində isə Ərəb xilafətinin süqutundan sonra dövlətçiliyimizin dirçəlişi və siyasi oyanışımız sayəsində iqtisadiyyatımızda və mədəniyyətimizdə də böyük intibah baş vermişdi. “Kitabi-Dədə Qorqud”la başlanan bu oyanış mədəniyyətimizin **Nizami** zirvəsinə ucalmış, **Qaraqoyunlular**, **Ağqoyunlular** və **Səfəvilər** dövrlərində də davam etmişdir. Bu baxımdan, prezident Heydər Əliyevin intibah dövrünü, intibah anlayışını tarixşünaslığımızda möhkəmləndirməsi, Cavanşir, Babək, Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan, Uzun Həsən, Şah İsmayıl Xətai kimi tarixi şəxsiyyətlərimizə yüksək qiymət verməsi təkcə elmimiz deyil, xalqımız qarşısında da misilsiz xidmətdir. Tariximizin İntibah dövrünə verdiyi aşağıdakı qiymətlə ölkə başçısı, sanki, bu gün siyasi dirçəlişə nail olmuş doğma xalqını – Yer kürəsinin müxtəlif qitələrinə və məmləkətlərinə səpələnmiş 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarını **Yeni Azərbaycan intibahına** səsləyir.

Şərqdə, o cümlədən Azərbaycanda təşəkkül tapmış intibah dünya mədəniyyəti tarixinin ən parlaq səhifələrindən biridir. Bu intibah Azərbaycan xalqının həyatın müxtəlif sahələrində qazandığı böyük uğurlarının məntiqi nəticəsi idi.

Cavanşir və Babək kimi sərkərdələrin qəhrəmanlıqları böyük vətənpərvərlik məktəbinə çevrilmiş, Vətənin bütövlüyü, xalqın birliyinin təcəssümü olmuşdur. Məhəmməd Cahan Pəhləvanın, Qızıl Arslanın, Uzun Həsənin, Şah İsmayıl Xətainin və başqa dövlət xadimlərimizin həyat və fəaliyyəti xalqın vətən sevgisi və dövlətçilik hissini daha da inkişaf etdirmiş, onu həyatın ən vacib, ən ümdə məqsədinə çevirmişdir.

H.Ə.Əliyev

Azərbaycanı, xalqımızı iki yerə bölən müqavilələr...

Sovet dövründə yuxarıdan qoyulmuş yasaqlar nəticəsində tariximizin ən təhrif olunmuş səhifələrindən biri də Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinə verilən qiymət idi. Həmin müqavilələrə tarixi reallığı kobud surətdə təhrif edərək “Azərbaycanın Rusiyaya birləşməsi”, “kənüllü surətdə Rusiya tərkibinə daxil olması”, nəhayət “birləşdirilməsi” kimi qondarma qiymətlər verilməsi, “işğal”, “ilhaq olunma”, “bölünmə”, “bölüşdürülmə” ifadələrini işlədənlərin təqib olunması yadımızdan çıxmayıb. O da yaxşı yadımızdadır ki, 60-cı illərin sonu–70-ci illərin əvvəllərində həmin məsələ ilə əlaqədar öz içərimizdən olan çuğullar erməni millətçiləri ilə və onların Moskvadakı ideoloqu L.S.Şaumyanla birləşərək Rəsul Rza başda olmaqla Azərbaycan ensiklopediyaçılarına (o cümlədən həmin sətirlərin müəllifinə) və xalqımızın qabaqcıl ziyahlarına divan tutmağa çalışarkən bizim hamımızı məhz xalqımızın cəsarətli lideri Heydər Əliyev xilas etmiş, hətta heç birimizə adicə partiya cəzası belə verilməmişdi. Bu

gün hər bir azərbaycanlı üçün qürur mənbəyidir ki, dövlət başçımız Gülüstən və Türkmənçay müqavilələrinə *Azərbaycanımızın, tarixi torpaqlarımızın, xalqımızın iki yerə parçalanması, bölünməsi kimi qiymət verir, müstəqil Azərbaycan Respublikasını dünyaya səpələnmiş azərbaycanlıların vətəni, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli mədəniyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi dəyərləndirir:*

Tarixi proseslərin gedişi ona gətirib çıxartdı ki, 1813 və 1828-ci illərdə imzalanmış Gülüstən və Türkmənçay müqavilələri Azərbaycanı, onun tarixi torpaqlarını parçaladı, xalqımızı iki yerə böldü. Bu gün tam qətiyyətlə demək olar ki, bütün dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycan Respublikasını öz Vətəni sayır, onu milli dövlətçiliyin, milli ruhun, milli dəyərlərin, milli mədəniyyətin və mədəniyyətin məbədi kimi yüksək qiymətləndirirlər. Bu, XX əsrdə təşəkkül tapmış azərbaycançılıq ideyalarının böyük vüsət almasının məntiqi nəticəsidir.

H.Ə.Əliyev

XX əsr tariximizin Heydər Əliyev dövrləşdirməsi

Müraciətdə XIX əsrin sonlarından başlayaraq Azərbaycanın ümumdünya tarixi inkişaf prosesində fəal rol oynamağa başlamasına xüsusi diqqət yetirilir. Prezident Heydər Əliyev tariximizin bu dövrünü sadəcə olaraq yüksək qiymətləndirməklə kifayətlənmir, ona mahiyyətə tama-

milə yeni qiymət verir, bu dövrdə *iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi kimi dəyərləndirməklə, əslində, "Bakı istisna edilməklə Azərbaycanı geridə qalmış feodal-patriarxal ölkəsi" hesab edən Stalin "konsepsiyasını" tarixin tullantıları içərisinə atır.*

XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlləri dünyada yeni münasibətlərin bərqərar olduğu bir dövr kimi Azərbaycan xalqının həyatının bütün sahələrində də öz təsirini göstərmişdir. Bu dövrün ictimai prosesləri iri sənaye şəhərinə çevrilmiş Bakını bütün Qafqazın iqtisadi mərkəzi etmişdir.

H.Ə.Əliyev

Elmi təfəkkürümüzün inkişafında xüsusi səhifə olan "**Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında**" əsərində XIX–XX yüzilliklərin tarixinə xüsusi diqqət yetirilir. Xalqımızın siyasi dirçəliş və dövlətçiliyimizin bərpası uğrunda mübarizəsində, tarixi taleyimizdə çox mühüm rol olmuş, eyni zamanda, ayrı-ayrı prosesləri, hadisələri, tarixi şəxsiyyətlərinin fəaliyyəti dəhşətli dərəcədə təhrif edilmiş XX yüzilliyin Heydər Əliyev tərəfindən araşdırılması xüsusilə diqqətəlayiqdir. Ömür yolu bu əsrdə keçmiş, ağır və gərgin mübarizələrlə dolu bir həyat yaşamış, Azərbaycanın, SSRİ-nin və ümumiyyətlə, dünyanın tarixi taleyində qüdrətli bir dövlət xadimi kimi mühüm rol oynamış və həmin əsrin ən nadir tarixi şəxsiyyəti zirvəsinə yüksəlmiş Heydər Əliyevin XX yüzilliyin tarixini araşdırması, onun ayrı-ayrı dövrlərinə, hadisələrinə, proseslərinə qiymət verməsi, əslində, gələcəkdə həmin tarixin doğru-düzgün işıqlandırılması üçün çox qiymətli bir ilk mənbə, istiqamətverici elmi xəzinə olacaqdır.

Ən başlıcası budur ki, **Müraciətdə ilk dəfə olaraq dərin elmi-nəzəri təhlil əsasında XX yüzillikdəki tariximiz dövrləşdirilir.** Özü də bu dövrləşdirmə xalqımızın keçdiyi tarixi inkişaf yolunun reallıqlarını əks etdirir.

XX əsr tarixinin Heydər Əliyev dövrləşdirilməsində bu yüzillikdə baş vermiş iki başlıca tarixi hadisə – əsrin əvvəlində yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və əsrin sonunda əbədi bərqərar olmuş müstəqil Azərbaycan Respublikası əsas götürülür.

Beləliklə, XX yüzilliyin tarixi dörd mərhələyə ayrılır:

Birinci mərhələ – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün tarixi zəminin yetişməsi dövrüdür. Bu dövrü sadəcə olaraq **Ərəfə** də adlandırmaq olar. Həmin dövr 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması ilə başa çatır.

İkinci mərhələ – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrüdür (1918–1920).

Üçüncü mərhələ – 1920-ci ilin Aprel işğalından başlanan sovet dövrüdür. Həmin dövr 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik Haqqında Konstitusiyaya Aktı"nın qəbul olunması ilə başa çatır.

Dördüncü mərhələ – 1991-ci ilin oktyabrından başlanan müstəqillik dövrüdür, daha doğrusu, müstəqilliyimizin bərpası dövrüdür.

Fikrimizcə, həm tarixi reallıq, həm də dərin elmi-nəzəri əsaslara söykənməsi baxımından **Heydər Əliyev xalqımızın XX yüzillikdəki tarixini elə dövrləşdirmişdir ki, bu tarixi başqa cür dövrləşdirmək, ümumiyyətlə, mümkün deyil.** Və yaxud, bu dövrləşdirmədən kənara çıxmaq, sadəcə olaraq, tarixi saxtalaşdırmaq demək olardı.

Yeri gəlmişkən, belə bir cəhəti xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, **Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan Müraciət XX əsr tariximizin güzgüsüdür.** Bu sənəddə ötən yüzillikdə yaşadığımız tarixin bütün mərhələlərinə, ayrı-ayrı proseslərinə və hadisələrinə, habelə tarixi şəxsiyyətlərimizə aydın, konkret və düzgün qiymət verilir.

XX əsr tariximizin **Birinci Mərhələsini** və ya *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin* qurulmasına doğru gələn yolu nəzərdən keçirən Heydər Əliyev göstərir:

*XIX əsrdən başlanan mürəkkəb ictimai-siyasi proseslərin gedişi Azərbaycan cəmiyyətində əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı, yeni mühtədə formalaşan görkəmli ictimai və siyasi xadimlərimiz əsrin çağırışı və tələblərinə layiqincə cavab verməyə qadir oldular. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması üçün münbit zəmin yarandı. Bu dövrü XX əsr Azərbaycan tarixinin **BİRİNCİ MƏRHƏLƏSİ** adlandırmaq olar.*

H.Ə.Əliyev

XX əsr tariximizin **İkinci Mərhələsinə**, yəni Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrünün bütün prosesləri və hadisələrinə ilk dəfə ən bitkin elmi-nəzəri və siyasi qiyməti özünün müxtəlif çıxışlarında məhz Heydər Əliyev vermişdir. Bu dövrə böyük siyasətçimiz tərəfindən verilən konkret və birmənalı qiymət belədir:

*Azərbaycan üçün **İKİNCİ MƏRHƏLƏ** çar Rusiyası dağılandan sonra ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövrüdür.*

H.Ə.Əliyev

Cümhuriyyət dövrünü “*ölkəmizin ilk dəfə dövlət müstəqilliyi əldə etdiyi dövr*” kimi qiymətləndirən Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müxtəlif sahələrindəki fəaliyyətini yüksək dəyərləndirir, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Fətəli xan Xoyski və bir çox başqa ictimai-siyasi xadimlərin *Cümhuriyyətin yaradılmasındakı müstəsna xidmətlərini* xüsusi qeyd edir. “**Ən əsası odur ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti az yaşasa da, xalqımızda azadlıq, müstəqillik fikirlərini daha da gücləndirmiş oldu. Bu cümhuriyyətin yaradılmasında müstəsna xidmətləri olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Fətəli xan Xoyski, Həsən bəy Ağayev, Nəsim bəy Usubbəyov, Mehdi bəy Hacınski, Məmməd Yusif Cəfərov, Xudadad bəy Rəfibəyov, Əkbər ağa Şeyxülislamov, Teymur bəy Makinski, Səməd bəy Mehmandarov, Əliağa Şıxlinski, Sultan Məcid Qənizadə, Xəlil bəy Xasməmmədov, Əhməd bəy Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyov kimi görkəmli ictimai xadimlərin xatirəsini qədirləyən Azərbaycan xalqı bu gün də böyük ehtiram hissi ilə yad edir**”. Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi rolunu və Cümhuriyyət xadimlərinin fəaliyyətini belə qiymətləndirir:

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti gərgin və mürəkkəb ictimai şəraitdə cəmi 23 ay fəaliyyət göstərsə də, sonrakı nəsillərin yaddaşında xalqımızın tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri kimi həmişə qalacaqdır. O, demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, hərbi quruculuq sahələrində atdığı mühüm addımları başa çatdırma bilməsə də, onun

qısa müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində silinməz iz buraxmış, milli dövlətçilik ənənələrimizin bərpası işində böyük rol oynamışdır.

H.Ə.Əliyev

Qeyd etmək istərdik ki, XX əsr tariximizin **Üçüncü Mərhələsini** şərh edərkən Azərbaycan tarixşünaslığında ilk dəfə olaraq məhz Heydər Əliyev tariximizin “**sovet dövrü**” adlandırılan həmin dövrün ilk iki ilini – 1920–1922-ci illəri, daha doğrusu, 1920-ci ilin Aprel işğalından 1922-ci ildə SSRİ-nin yaradılmasına qədərki dövrü *müstəqilliyin saxlanması dövrü* kimi qiymətləndirmişdir. Göstərilən dövrdə Azərbaycanın bir müstəqil dövlət qurumu kimi yaşadığını sübut etmək üçün Heydər Əliyevin gətirdiyi faktların hamısı tarixi gerçəklikdir. İndi də Heydər Əliyevin həmin iki ilə – 1920–1922-ci illərə verdiyi obyektiv tarixçi qiymətinə nəzər yetirək:

ÜÇÜNCÜ MƏRHƏLƏ 1920-ci ilin aprelindən başlanır. Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra da, o öz müstəqilliyini saxlamış, aprelin 30-da Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-iqtisadi müqavilə imzalanmışdı. Azərbaycanda xarici ölkələrin nümayəndəlikləri, o cümlədən Rusiya konsulluğu da fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycanın bu dövrdə yürütdüyü uğurlu siyasətin təzahürlərindən biri kimi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunması istiqamətində aparılan

işlər, Moskva və Qars müqavilələri, Genuya konfransı sayıla bilər. 1920-ci ildə Bakıda Şərq xalqlarının birinci qurultayı keçirildi. Bolşeviklər Şərq ölkələrinin yeni inqilabi dəyişikliklərə can atmaq arzusunda olmadıqlarını gördükdən sonra, öz siyasi məqsədləri naminə Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanılması ideyasından əl çəkdilər.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin xalqa Müraciəti tarixə obyektiv baxış nümunəsidir. Daha sərrast deməyə çalışsaq, tarixdə xalqın rolunu unudanlara tutarlı bir alim cavabıdır. Belə cavaba isə bu gün çox, lap çox ehtiyac var. Çünki yaxın keçmişdə bəzi cahillər tariximizin “sovet dövrünün” üzərindən xətt çəkməyə çalışır, əmək və müharibə qəhrəmanlarını, o zaman fəaliyyət göstərmiş görkəmli ziyalıları gözümçixdıya salır, onların fəaliyyətini heçə endirməyə çalışır, hətta onları lağa qoymağdan da çəkinmirdilər. Heydər Əliyev isə Müraciətdə belələrinə kəskin və birmənalı cavab verir:

1922–1991-ci illər Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması və 70 il ərzində Azərbaycanın Sovet hakimiyyəti, Sovet dövləti çərçivəsində yaşaması dövrünü əhatə edir. Bu illərdə Azərbaycanda çox zəngin iqtisadi və intellektual potensial yaranmışdır.

H.Ə.Əliyev

Tarix elmimizin Heydər Əliyev konsepsiyasında İkinci Dünya müharibəsinə mahiyyətcə yeni səpkidə, yəni faşizmə qarşı kollektiv mübarizə səpkisində qiymət verilir. Bununla da böyük siyasətçi, həm İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində həlak olmuş və faşizmə qarşı ölüm-dirim mübarizəsi aparmış Vətən övladlarının tarixi xidmətlərinə qara yaxmağa çalışanlara özünün obyektiv və kəskin cavabını bəyan edir, həm də alimlərə tarixi obyektiv işıqlandırmaq yolunu göstərir. Həmin yolun konkret məzmunu isə belədir:

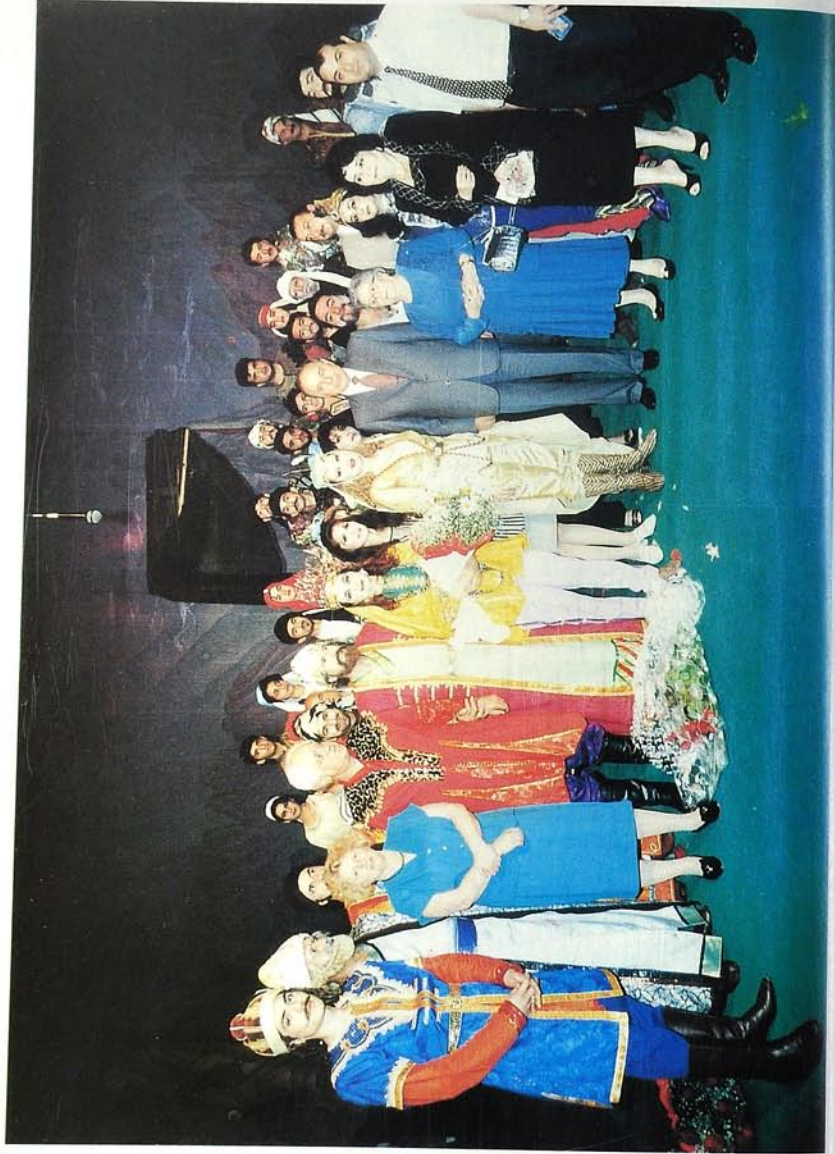
İkinci Dünya müharibəsi illəri bəşəriyyətin XX əsrdə üzləşdiyi ən ağır və dəhşətli dövr olmuşdur. İtaliyada və Almaniyada meydana çıxmış faşizm hərəkəti təkcə həmin ölkələrin xalqlarının deyil, bütün bəşəriyyətin həyatını böyük təhlükəyə məruz qoydu. Faşizm ideologiyası qısa müddət ərzində bir çox ölkələrin iqtisadi imkanlarından istifadə etməklə real dağıdıcı qüvvəyə çevrildi, dünya "olum, ya ölüm" dilemması qarşısında qaldı.

H.Ə.Əliyev

Müraciətin müəllifi – öz xalqının təəssübkeş oğlu bununla kifayətlənməyərək bir az da irəli gedir və öz fikrini lap açıq bildirir:

Biz fəxr edirik ki, dünyanın bu taleyüklü probleminin həll olunmasında – faşizm üzərində qələbədə Azərbaycan xalqının da mühüm payı olmuşdur.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyev XX yüzilliyin 70-ci illərində geniş Sovet məkanında Azərbaycanın rolunu qaldırarkən Bakı neftçilərinə xüsusi qayğı göstərirdi. O zaman Bakıya “**Qəhrəman şəhər**” adı verilməsi üçün **Böyük Azərbaycanlımın** bu sahədə tarixi tədqiqatları dərinləşdirmək barədə göstəriş verdiyi də yadımızdan çıxmayıb. Yaşadığımız günlərdə Heydər Əliyevin xalqa Müraciətindən çox aydın görünür ki, bu böyük şəxsiyyət “sovet dövründə” Azərbaycan neftçilərinin əməyinə layiqincə qiymət verilməməsindən nə qədər narazı imiş. Xalqımızın layiq olduğu, lakin o zaman verilməyən qiyməti bu gün tarixçi-prezident özü verir:

Azərbaycan neftçiləri müharibə illərində ölkəyə 75 milyon ton neft, 22 milyon ton benzin və başqa neft məhsulları verdilər. Mübalığəsiz demək olar ki, İkinci Dünya müharibəsində faşizm üzərində qələbənin əldə edilməsində Bakı nefti həlledici amillərdən biri olmuşdur. Müharibənin ağırlığının böyük bir hissəsini öz üzərinə götürmüş Sovet ordusunun dənizdə, quruda və havada düşmənlər üzərində üstünlük qazanmasında Bakı nefti misilsiz rol oynamışdır. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, o dövrdə hər beş təyyarə, tank və avtomasından dördü Bakı mədənlərindən çıxarılaraq Bakının neft emalı zavodlarında istehsal olunmuş benzinlə işləyirdi.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin xalqımızın İkinci Dünya müharibəsi cəbhələrində göstərdiyi qəhrəmanlığa verdiyi qiymət bu gün ərazisinin 20 faizindən çoxu müvəqqəti olaraq əlindən çıxmış Vətən oğullarına əsl vətənpərvərlik çağırışıdır:

İkinci Dünya müharibəsi əyani şəkildə bir daha təsdiq etdi ki, Azərbaycan xalqı ən ağır sınaqlardan üzuağ çıxmağa, misilsiz şücaət və rəşadət nümunələri göstərməyə qadir olan çox dözümlü və qəhrəman xalqdır.

H.Ə.Əliyev

Bu, inkarolunmaz bir tarixi reallıqdır ki, Azərbaycanın müstəqilliyə gələn mübarizə yolunda, oyanışında 1969-cu ildən başlanmış geniş quruculuq işlərinin mühüm rolu olmuşdur. Həmin illərdə həyatın müxtəlif sahələrində baş vermiş dirçəliş milli-azadlıq ideyalarının da canlanmasına səbəb olmuş və nəticə etibarilə o zaman Azərbaycan bu günkü müstəqillik dövrü üçün hazırlanmışdır. Müstəqilliyə qovuşmaq məramı daşıyan bütün bu quruculuq-hazırlıq işlərinin başında məhz haqqında bəhs etdiyimiz Müraciətin müəllifi – Heydər Əliyev şəxsiyyəti dururdu. Lakin xalqa Müraciətində Vətənin böyük oğlu bu əzəmətli quruculuq işlərində öz rolunu qeyd etməyi lazım bilməsə də (və ya təvazökarlıqdan kənar saysa da!) bu böyük həqiqəti qədərbilən xalqımız unutmamışdır! Digər tərəfdən də, yaşlı nəsil 70–80-ci illərin əvvəllərindəki böyük quruculuq işlərinin, o zaman yaşadığımız firavan həyatın və milli oyanışın canlı şahidləridir! Müraciətdə həmin dövrə verilən yiğcam qiymət belədir:

Azərbaycanın müasir tarixində 1969-cu ildə dönmüş mərhələsinin təməli qoyuldu. Respublikanın dinamik inkişafı üçün kompleks proqramların işlənilib hazırlanmasında yorulmaz fəaliyyət, misilsiz təşəbbüskarlıq və nəhəng enerji bütün 70-ci illərin bariz əlamətinə çevrildi.

1970–1985-ci illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinə ən parlaq səhifələr kimi daxil olmuşdur. Baş verən dəyişikliklərin miqyasına, iqtisadi və sosial sahələrdə aparılan dərin struktur islahatlarının xarakterinə, xalqın maddi rifah halının keyfiyyətcə yeni mərhələyə keçirilməsinə görə doqquzuncu, onuncu və on birinci beşilliklər Azərbaycanın yeni tarixində ən mühüm yerləri tutur. SSRİ hökuməti Azərbaycanla əlaqədar, respublikada xalq təsərrüfatının hərtərəfli yüksəlişi və intensiv inkişafını nəzərdə tutan beş xüsusi qərar qəbul etmişdi. Azərbaycan xalqı üçün həqiqətən tarixi əhəmiyyət daşıyan bu mühüm qərarlar 70–80-ci illər arasında və daha sonrakı perspektivdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri üzrə kompleks məsələləri müəyyənləşdirmişdi.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi və Moskvada fəaliyyət göstərərəkən doğma yurdun keşiyində durduğu dövrdə – 1969–1985-ci illərdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmiş, dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac olunmuşdu. Həmin illər ərzində Azərbaycanın milli gəlirinin ümumi həcmi 2.5 dəfə artmışdı. Moskvanın, eləcə də keçmiş SSRİ-nin digər şəhərlərinin 170 aparıcı elm və təhsil ocağına 3500 azərbaycanlı oğlan və qız göndərilmişdi.

Beləliklə, Müraciətdə göstərildiyi kimi,

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərinlən inteqrasiya olunması hələ 1970–1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır.

H.Ə.Əliyev

Həqiqətən də Heydər Əliyevin apardığı dərin düşünülmüş, uzaqgörən və strateji məqsədə – azad və müstəqil yaşamaq imkanımızın təmin olunmasına yönəlmiş böyük quruculuq işlərinin nəticəsində SSRİ dağılarkən ancaq iki respublika tam müstəqil olaraq öz iqtisadiyyatını idarə edə bilirdi. Bu respublikalardan biri, məhz Azərbaycan idi.

Yuxarıda göstərilən tarixi reallıqlar Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində gəldiyi aşağıdakı konkret elmi-nəzəri nəticənin də inkarolunmaz həqiqət olduğunu bir daha sübut edir:

Azərbaycanın Sovet dövründə inkişafının ən bariz nəticəsi odur ki, həmin dövrdə yaranmış iqtisadi, elmi-texniki və mədəni potensial respublikamızın tam müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərməsi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına Müraciətində SSRİ-nin dağılması ərəfəsində baş verən proseslər, qondarma “Dağlıq Qarabağ problemi”, xalq-azadlıq hərəkatı, 20 Yanvar qırğını, o dövrdəki respublika rəhbərliyinin xəyanətkar siyasəti, Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatının fəaliyyəti, bir sözlə, 1993-cü ilədək davam edən daxili-siyasi proseslər, hadisələr addım-addım izlənilir, obyektiv qiymətləndirilir və həmin dövrün tarixi sətirbəsətir gələcək nəsillərə təqdim edilir.

Heydər Əliyev 80-ci illərin sonu – 90-cı illərdəki ümumdünya miqyaslı tarixi hadisələr kontekstində Azərbaycanın düşdüyü vəziyyətə nəzər salarkən göstərir:

O dövrdəki Azərbaycan rəhbərliyi sadə bir həqiqəti nəzərə almırdı ki, dünyanın siyasi mənzərəsi böyük sürətlə dəyişməkdə idi. Yeni coğrafi-siyasi vəziyyət yeni strategiyaların formalaşmasını tələb edirdi və günün bu tələblərinə Azərbaycan, təəssüf ki, cavab verə bilmədi.

H.Ə.Əliyev

Müraciətdə qondarma “Dağlıq Qarabağ böhranı”nın başlandığı dövrdə Azərbaycanın kommunist rəhbərliyi ilə Xalq Cəbhəsi rəhbərlərinin,

yəni hər iki qüvvənin ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulmasına qarşı deyil, əslində hakimiyyət uğrunda mübarizə apardığı qeyd olunur. Təcrübəli siyasətçi real vəziyyəti bütün dəqiqliyi ilə belə qiymətləndirir:

Azərbaycan Xalq Cəbhəsi hərəkatı qısa bir müddətdə özünü Azərbaycan ziyalılarının əsas kütləsindən təcrid etdi, dərin elmi təhlil və siyasi proqnozlar əsasında ümummilli platforma yaratmaq əvəzinə, populist çıxışlara və meydan əhval-ruhiyyəsinə üstünlük verdi. Nəticədə Kommunist Partiyası–Xalq Cəbhəsi xətti üzrə formalaşmış qarşudurma hakimiyyət uğrunda mübarizə müstəvisinə yönəldildi.

H.Ə.Əliyev

Obyektiv tarixi gerçəkliyi əks etdirən bu qiymət Müraciətdə aşağıdakı şəkildə tamamlanır:

Əfsuslar olsun ki, xalq adından çıxış edən bu insanlar öz şəxsi maraqlarını, öz şəxsi ambisiyalarını, hakimiyyət hərisliyini ümummilli mənafehlərdən üstün tutdular.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin Müraciətində qondarma “Dağlıq Qarabağ problemi”nə tarixin və zamanın süzgəcindən keçmiş aşağıdakı qiymət verilir:

Əgər Dağlıq Qarabağ faciəsinin bir qütbündə erməni separatçılığı, erməni terrorizmi, Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları durursa, digər qütbündə, – nə qədər acı olsa da, bunu etiraf etmək lazımdır, – bizim bəzi siyasətçilərimizin səriştəsizliyi, hakimiyyət hərisliyi, hədsiz-hüdüdsuz şəxsi ambisiyaları durur.

H.Ə.Əliyev

Göründüyü kimi, bu qiymət o zamankı reallığın özüdür. Həmin acı həqiqəti başqa cür qiymətləndirmək tarixi reallığı danmaqdan başqa bir şey olmazdı. Bəs o zaman xalqımıza bunca müsibətlər bahasına başa gəlmiş bu faciənin qarşısını almaq mümkün idi?! Bu çətin suala təcrübəli siyasətçi belə cavab verir:

Amma yaxın və uzaq tarix göstərir ki, bütün bu hücumlara, bütün bu təqiblərə Azərbaycan xalqı layiqincə cavab verməyə qadir idi. Əgər bütün Azərbaycan xalqını hiddətləndirən, vahid sarsılmaz bir qüvvə kimi Azadlıq meydanına toplayan milli qürur, milli oyanış, milli dirçəliş hissələrindən konstruktiv şəkildə istifadə olunsaydı, biz bu gün Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə məşğul olmazdıq.

H.Ə.Əliyev

Bu sərrast və qiymətli cavabda açıq qalan (daha doğrusu, böyük dövlət xadiminin bilərəkdən açıq qoyduğu!) bir fikir ancaq bundan ibarətdir: ƏLBƏTTƏ, O ZAMAN DAĞLIQ QARABAĞ FACİƏSİNİN QARŞISINI ALMAQ MÜMKÜN OLARDI, BU ŞƏRTLƏ Kİ, AZƏRBAYCANA HEYDƏR ƏLİYEV KİMİ TƏCRÜBƏLİ BİR SİYASƏTÇİ, MİLLİ TƏƏSSÜBKƏŞLİYİ HƏR ŞEYDƏN ÜSTÜN OLAN BÖYÜK AZƏRBAYCANLI BAŞÇILIQ ETMİŞ OLAYDI!

Müraciətdə göstərildiyi kimi, o zamankı *Azərbaycan rəhbərliyinin bu məsələdə tutduğu laqeyd mövqe isə öz xalqına qarşı əsl cinayət idi.*

“Dağlıq Qarabağ problemi” və 20 Yanvar qırğınının bütün tarixini, onun əsas məqamlarını həqiqətdə olduğu kimi gələcək nəsillərə bəyan edən Müraciətdə *Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi və bunun xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklərlə müşayiət edildiyi* açıqlanır, *Azərbaycan SSR Ali Sovetinin 1990-cı il yanvarın 22-də Yanvar faciəsi ilə bağlı çağırılmış sessiyasına respublikanın əksər siyasi və dövlət rəhbərlərinin gəlməməsi, respublika rəhbərliyinin, hətta şəhidlərin dəfn mərasiminə gəlməyi belə lazım bilməməsi, xalqın taleyinə biganə qalması qeyd edilir, bununla onların törədilmiş cinayətdə bu və ya digər dərəcədə iştirak etdikləri göstərilir.*

Müraciət çox qiymətli bir ilk mənbə kimi xalqımızın gələcək nəsillərinə son dərəcə acı bir həqiqəti də açıqlayır:

Hələ Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti dövründə 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı olan və geniş xalq kütlələri tərəfindən yığılıb

dövlət istintaq komissiyasına təhvil verilmiş konkret dəlil və sübutlar qəsdən Azərbaycandan çıxarılıb aparılmışdı. O dövrdə Azərbaycanın prokurorluq və hüquq-mühafizə orqanları müvafiq istintaq tədbirləri həyata keçirməmiş, hətta əksinə, 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı bir sıra məxfi sənədlər, o cümlədən mühüm arxiv sənədləri bütövlüklə və ya qismən məhv edilmişdi.

H.Ə.Əliyev

Bütün bunların başlıca səbəbi o idi ki, göstərilən dövrdə keçmiş sovet respublikalarının, demək olar ki, hamısında yerli rəhbərlər öz xalqları ilə birləşdiyi halda, bütün bu respublikalarda, hətta Rusiya Federasiyasının özündə belə, dövlət suverenliyi haqqında aktlar, bəyannamələr qəbul olunduğu halda

O zamankı respublika rəhbərliyi Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə var gücü ilə müqavimət göstərir və onun artıq dağılmış SSRİ-dən çıxmasına hər vəchlə mane olurdu.

H.Ə.Əliyev

Prezident Heydər Əliyevin Müraciəti daha bir mühüm məsələyə doğrudürüst, tarixi reallığa əsaslanan və obyektiv həqiqəti əks etdirən qiymətini verilməsi baxımından da misilsiz tarixi sənəddir. Həmin məsələ də bundan ibarətdir ki, bəzi müxalifət liderləri XX yüzilliyin 80-ci illərində “Dünya

sosializm birliyi” deyilən sistemin və ona başçılıq edən SSRİ-nin dağılmasına gətirib çıxaran prosesləri, dünya miqyasında gedən qlobal dəyişiklikləri “görməyərək” və ya “görməzliyə vuraraq” Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əldə etməsini “öz xidmətləri” kimi qələmə verir, bununla da xalqın azməlumath dairələrini öz arxalarınca aparmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Heydər Əliyev öz Müraciətində həm dünya tarixinin dərin bilicisi, həm də böyük nəzəriyyəçi-siyasətşünas kimi belələrinə çox aydın cavab verir:

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini əldə etməsi 80-ci illərin birinci yarısından başlayaraq, keçmiş Sovetlər İttifaqında və bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslərin zəruri nəticəsi idi. Bu tarixi və obyektiv proseslər nəticədə SSRİ-nin dağılmasına, Kommunist Partiyasının tarixi səhnədən çıxmasına və müttəfiq respublikaların hər birinin müstəqil dövlətə çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır. Bunun ardınca baş verən hadisələr – yeni müstəqil dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının dünya ölkələri, müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən tanınması təbii bir hal və beynəlxalq hüquq normalarının qanuni təzahürü idi. Buna görə də Azərbaycanın müstəqillik əldə etməsini heç bir vəchlə müəyyən ictimai-siyasi qüvvələrin, təşkilatların, ayrı-ayrı şəxslərin müstəsna xidmətləri hesab et-

mək olmaz. Bu, tarixi obyektiv proseslərin qanunauyğun nəticəsi, taleyin Azərbaycan xalqına və bütün keçmiş SSRİ respublikalarının xalqlarına əvəzsiz töhfəsi idi.

H.Ə.Əliyev

Öz fikrini tamamlayan dahi siyasətçi həmişə, həyatının bütün məqamlarında doğma xalqının rolunu yüksək qiymətləndirdiyi kimi, bu mühüm məsələyə münasibətində də əvvəlki ənənəsinə sadıq qalır:

Keçdiyimiz tarixi yola nəzər salarkən aydın olur ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərəvətidir və bu sərəvətin ayrı-ayrı qurumların, şəxslərin inhisarına alınması heç cür yolverilməzdir.

H.Ə.Əliyev

XX əsr tariximizin elmi dövrləşdirməsini vermiş böyük tarixçi-siyasətşünas Heydər Əliyev 1991-ci il oktyabrın 18-də "Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı"nın qəbul edilməsi ilə XX əsr Azərbaycan tarixinin **DÖRDÜNCÜ MƏRHƏLƏSİNİN** başladığını qeyd edir və bu tarixi dövrün başlıca məziyyətini belə qiymətləndirir:

Biz o vaxtdan azad, sərbəst yaşayırıq, müstəqil dövlətik. Xalqımız öz taleyinin, torpaqlarının, öz ölkəsinin sahibidir.

H.Ə.Əliyev

Müraciətdə düzgün olaraq **Dördüncü mərhələ** iki dövrə ayrılır: **1991–1993-cü illər dövrü** və **1993-cü ildən sonrakı dövr**.

Heydər Əliyev öz Müraciətində, əvvəlki mərhələlər və dövrlər kimi, "Müstəqillik haqqında Konstitusiya Aktı"nın qəbul olunmasından (18.X.1991) 1993-cü ilin iyun günlərində davam edən dövrü də dərin və hərtərəfli elmi təhlil süzgəcindən keçirir, həmin dövrün bütün hadisələrinə həm ölkədaxili proseslər, həm də ümumdünya hadisələri kontekstində yanaşır, müqayisələr aparır, baş vermiş bütün reallıqları zəngin təcürübəli bir siyasətçi kimi dəyərləndirir və belə bir nəticəyə gəlir ki, "1991–1993-cü illər Azərbaycanın müstəqillik tarixində nəinki itirilmiş illər hesab olunur, həm də bu illərdə Azərbaycan "olum, ya ölüm" dilemması qarşısında qalmışdı". Çünki, Müraciətdə göstərilirdiyi kimi,

Bu dövrdə hökumətin daxili və xarici siyasətini xarakterizə edən əsas cəhət həm də ardıcıl, prinsipial bir kursun olmaması idi. Dövlət idarəciliyi vahid bir konsepsiya və sistem əsasında deyil, ayrı-ayrı məsul vəzifə sahiblərinin qrup maraqlarını ifadə edən təsadüfi bəyanatlar, əksər hallarda bir-birini təkzib edən ziddiyyətli və emosional çıxışlar üzərində qurulmuşdu.

H.Ə.Əliyev

İndi isə gəlin bu mühüm elmi nəticəni tamamlayan və Heydər Əliyev təfəkkürünün məhsulu olan Müraciətdən götürdüyümüz aşağıdakı **kəlamlara**, daha doğrusu, **dəyər ölçülərinə** diqqət edək:

Hakimiyyətdə olan siyasi qüvvələr tərəfindən tez-tez səsləndirilən məsuliyyətsiz bəyanatlar müstəqil Azərbaycan dövlətinin ali məqsədləri və vəzifələri, prinsipləri və istiqamətləri haqqında beynəlxalq aləmdə yanlış rəy yaradır, onun sivil dünya dövlətlərindən təcrid edilməsinə səbəb olurdu.

Belə düşüncəsiz və səriştəsiz siyasət qısa vaxtda AXC – Müsavat hakimiyyətinin ölkə daxilində öz nüfuzunu büsbütün itirməsinə, ölkəmizin regionda və dünyada təklənməsinə, respublika ətrafında faktiki olaraq antiAzərbaycan koalisiyasının formalaşmasına gətirib çıxardı.

Nəticədə, 1993-cü ilin yayında Azərbaycan dövlətçiliyi böhran və məhv olma təhlükəsi qarşısında qaldı, ölkə vətəndaş müharibəsi və parçalanma həddinə gətirildi.

Vəziyyət elə təhlükəli xarakter almışdı ki, 1991-ci ildə əlverişli tarixi şəraitin və taleyin xalqımıza bəxş etdiyi imkandan yararlanmış müstəqil dövlətimiz qəsdən və yaxud səriştəsizlikdən yaranan idarəsizlik nəticəsində real itirilmək təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı.

H.Ə.Əliyev

1991–1993-cü illəri yaşayanlar o illərin acı həyat təcrübəsindən yaxşı bilirlər ki, Heydər Əliyevin Müraciətindən – yaxın keçmişin real tarix salnaməsindən götürülmüş yuxarıdakı elmi dəyər ölçülərinə heç nə əlavə etmək mümkün deyil!

Beləliklə, 1993-cü il iyunun ilk günlərində müstəqilliyimiz, bütün Azərbaycanımız məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı, uçurum qarşısında idi. Bax, bu fəlakət anında Azərbaycan xalqının, Vətənin yeganə ümid yeri, qurtuluş çırağı Heydər Əliyev idi. Müdrik xalqımız, o zaman qəti və sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı – dünyanın bu böyük siyasət dahisini hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, bədxahlarımızın arzuları gözlərində qaldı. Bir sözlə, **1993-cü ildə** Müstəqil Azərbaycan Respublikasının tarixində yeni dövr – **Heydər Əliyev dövrü** başlandı.

Müraciətdə bu böyük tarixi həqiqət çox yığcam və adi bir cümlə ilə şərh olunub:

1993-cü ilin iyununda xalqın təkidli tələbi ilə ölkədə hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi və müstəqil dövlətçilik tarixinin ikinci dövrü başlandı.

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyevin xalqa Müraciətində 1993-cü ilin iyun günləri ərəfəsindəki tarixi şərait, o zaman xalqımız və ölkəmiz qarşısında duran olduqca mürəkkəb vəzifələr, onun öz rəhbərliyi altında az vaxt içərisində görülmüş çox böyük və mühüm işlər bütün reallığı ilə öz əksini tapmışdır:

1993-cü ilin iyunundan başlayaraq, ilk növbədə hakimiyyət boşluğu aradan qaldırıldı, respublikanın müxtəlif bölgələrində baş qaldırmış separatçı qüvvələr və parçalanma meyilləri sağlam düşüncəli vətəndaşların, xalqın böyük əksəriyyətinin fəal köməyi ilə zərərsizləşdirildi, vətəndaş müharibəsi təhlükəsinin qarşısı alındı. Ayrı-ayrı şəxslərə və siyasi qruplaşmalara xidmət edən silahlı birləşmələr ləğv edilməyə başladı, Azərbaycan dövlətçiliyinə, müstəqilliyə, ərazi bütövlüyünə qəsdlər təşkil edən cinayətkar ünsürlər cəmiyyətdən təcrid edildi və cəzalandırıldı. Dövlət qurumları ilə xalqın birliyi, yekdilliyi təmin edildi, etnik və dini mənsubiyyətindən asılı olmayaaraq, bütün vətəndaşlarda dövlətə və Vətənə mənsubluq hissləri aşılamağa başlandı.

H.Ə.Əliyev

İyun günlərində xalqın qarşılaşdığı bu ağır problemlərin necə aradan qaldırıldığını özünəməxsus soyuqqanlıqla şərh edən dahi dövlət xadimi tarixin onun üzərinə qoyduğu son dərəcə mürəkkəb və tələyüklü çətinliklərin aradan qaldırılmasında zaman və şəxsiyyət amilindən, daha doğrusu, tarixi şəxsiyyətin rolundan bəhs etmir (əlbəttə, özü haqqında olduğu üçün!). Azərbaycanı isə o zaman tarixi şəxsiyyət xilas etdi, məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti!

Tariximizin 1993-cü ilin iyun günlərindən sonrakı dövründə qazanılmış bütün uğurlarımızın baş səbəbi də məhz qüdrətli tarixi şəxsiyyətlə bağlıdır, HEYDƏR ƏLİYEV şəxsiyyəti ilə! Bütün bu müddət ərzində Azərbaycan xalqının başında məhz belə bir qüdrətli siyasətçi durur – düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların aramsız olaraq dolaşdırdıqları siyasət kələfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri – yüzilləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arxasında nələr baş verdiyini ovcunun içərisindəki kimi gören Heydər Əliyev başılıq edir Azərbaycana! Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkrlərinin, hiylələrinin və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bilir!

Müstəqillik tariximizin – 1993-cü il iyunundan sonrakı dövrünün – ən mühüm nailiyyətlərindən biri də tariximizin Heydər Əliyev konsepsiyasının formalaşmasının başa çatmasıdır. Əsrin, minilliklərin qovşağında dünyanın bütün azərbaycanlılarına Müraciətdə **Böyük Azərbaycanlı** həmvətənlərimizə, bütün soydaşlarımıza bu sahədə əldə olunanları, tarix elminin və tarixi tədqiqatların əsas məram və prinsiplərini belə bəyan edir:

Müstəqil dövlətimiz üçün tələyüklü məsələlərin həyata keçirilməsi tariximizin bir çox qaranlıq səhifələrini açmaqla kimliyimizi tam müəyyən etməyi, milli kökləri ilə bağlı yeni təfəkkürlü gənc nəsil yetişdirilməsini zəruri edir. Keçid dövrünün çətinliklərinə, ağır proseslərinə baxmayaraq, biz öz tarixi keçmişimizin çox dəyərli səhi-

fələrini qısa bir müddətdə açmış və xalqa göstərməyə nail olmuşuq. Xalqımızın hər bir övladı öz tarixi keçmişini, varisi olduğu mədəni irsi daha dərinləndən öyrənərək böyük qürur hissi duymağa başlayır və sözsüz ki, bununla fəxr edir.

H.Ə.Əliyev

Dünyanın çoxsaylı xalqlarından, türk dünyasının isə ən böyük xalqlarından biri olan Azərbaycan xalqına müasir dünyada özünün çox mü-rəkkəb problemlərini həll etmək, qədəm qoyduğumuz XXI yüzillikdə və Üçüncü minillikdə taleyüklü sınaqlardan zəfərlə çıxma bilməkdən ötrü ağır vəziyyətlərə duruş gətirmək psixologiyası, məğlubedilməzlik ruhu, tarixi keçmişimizin qəhrəmanlıq səhifələrini dirçəltmək əzmkarlığı aşılamaq son dərəcə vacibdir. Bu gün hər bir yurddaşımız öz tarixini daha dərinləndən öyrənməli, ona yiyələnməli, keçmişdə baş vermiş acı səhvlərin bir daha təkrar olunmasına yol verməmək ruhu ilə yaşamalıdır. Bu baxımdan, prezident Heydər Əliyevin Dədə Qorqud dastanlarının 1300 illiyi, xalqımıza qarşı həyata keçirilmiş soyqırımları, sürgünlər, o cümlədən soydaşlarımızın özəli ata-baba yurdlarından – Qərbi Azərbaycandan (sonralar Ermənistan adlanan ərazidən) zorakı deportasiyası, Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illiyinin keçirilməsi barədə verdiyi fərmanlar və tarixi çıxışları ilə yanaşı onun dünya azərbaycanlılarına Müraciəti də milli oyanışımızda, xalqımızın özünü dərk etmə prosesində, milli-mənəvi dirçəlişimizdə çox mühüm rol oynayacaqdır.

Prezident Heydər Əliyevin “**Azərbaycan XXI əsrin və Üçüncü minilliyin ayrıcında**” adlı Müraciəti xalqımızı, dünyanın müxtəlif guşələrinə səpələnmiş bütün azərbaycanlıları, hər bir soydaşımızı, ilk öncə Azərbaycan gəncliyini yeni – **böyük Azərbaycan intibahına** səsləyən çağırışıdır!

IV BÖLMƏ

QURTULUŞ MÜBARİZƏSİNİN QALİBİ

1993-cü ildə daxili və xarici düşmənlər Azərbaycan dövlətçiliyini yox olmaq həddinə çatdırmışdılar. Vətənimiz bir dövlət kimi, Qafqazın siyasi xəritəsindən silinmək üzrə idi. Lakin Ulu Tanrının ağır sınaq günümüz üçün qoruyub saxladığı qüdrətli tarixi şəxsiyyətimiz xalqın arzusu və təkidilə mübarizə meydanına atıldı. Heydər Əliyev Qurtuluş mübarizəsinin qalibi oldu. Yoxluqdan varlığa çevrildik...

İndi yağı düşmənlərimizin hər cür məkrli planlarının, bitib-tükənməyən siyasi oyunlarının, hiylələrinin, dörd-bir yanımızda yerləşdirdikləri ən müasir silahların, yeni-yeni fitnəkarlıqların, etnik-dini qarşıdurma yaratmaq cəhdlərinin yolunu yalnız bir qüvvə kəsir – Heydər Əliyev dühası!

Qurtuluşumuz nə vaxtdan başladı?

1994-cü il oktyabr, 1995-ci il mart hadisələri və Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətə həsr olunmuş ümumxalq nümayəndələri toplantısının (5-6 aprel 1996-cı il) iştirakçılarna

MÜRACİƏT

Möhtərəm prezident!

Əziz həmvətənlər!

Hörmətli prezidentimiz Heydər Əliyev cənablarının təşəbbüsü ilə keçirilən ümumxalq toplantısı bu günlər – istiqlal mücadiləsi dövründə yaşadığımız çox mürəkkəb və şərəfli tarixi prosesləri gələcək nəsillərə çatdıracaq mühüm tarixi hadisədir. İştirakçısı olduğumuz bu əzəmətli xalq məclisinin məziyyəti, hər şeydən əvvəl bundadır ki, xalqın iradəsi ilə Vətənə başçılıq edən Azərbaycan tarixinin nadir şəxsiyyəti, müasir dünyanın böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev həmişə olduğu kimi, yenə xalqla birlikdədir, onunla məsləhətləşir, onun zəkasına güvənir və gücünə arxalanır. Elə buna görə də, əziz toplantı iştirakçıları, heç şübhə yoxdur ki, xalqımız yaşadığımız bu ağırlı-acılı günlərdən də zəfərlə çıxacaq, öz parlaq gələcəyinə qovuşacaqdır!

1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart hadisələrinə birmənalı qiymət vermək və aydın münasibət bildirmək hər bir azərbaycanlının vətəndaşlıq borcudur. Hər iki qiyama, artıq zamanın özü qiymət vermişdir. Surət Hüseynov və Rövşən Cavadovun dövlət çevrilişi cəhdlərinin, habelə bu qəsdlərdən əvvəlki və sonrakı terror hadisələrinin, qanlı qətlərin, bir sözlə, müstəqilliyimizin təminatçısı olan prezident Heydər Əliyevi aradan götürmək cəhdlərinin qiyməti

birdir: bu çevriliş cəhdlərinin, qəsdlərin, terror hərəkətlərinin hamısı birbaşa dövlətçiliyimizə, müstəqilliyimizə, ərazi bütövlüyümüzə, xalqımızın azadlığına qarşı çevrilmişdir və bilavasitə düşmənlərini-zin xeyrinədir.

Bu acı həqiqəti daha aydın təsəvvür etmək üçün yaxın keçmişimizə nəzər salaq. Hamımızın yaxşı yadındadır: prezident Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ərəfəsində Azərbaycan öz tarixinin ən qanlı burulğanı içərisində idi. Cəbhədə ağır məğlubiyyətlər bir-birini əvəz edirdi. Ölkədə, sözün əsl mənasında, hakimiyyətsizlik idi. Siyasi hərə-mərclik baş alıb gedirdi. Bölgələrimizdə, rayonlarda, paytaxtın ayrı-ayrı məhəllələrində faktiki olaraq silahlı quldur dəstələri hökmranlıq edirdilər. Xalq vahimə içərisində yaşayırdı. Atışma səsindən camaat evində rahat yata bilmirdi. Girovgötürmə kimi çirkin qazanc vasitəsi adı hala çevrilmişdi. Sərvət düşkünləri olan görməmiş “bəylər” xalq əmlakına daraşmışdılar. O dövrün başabəla rəhbərləri Ə. Vəzirov və A.Mütəllibov isə təyyarələrini hazır saxlayır, vəziyyət bir az mürəkkəbləşən kimi qaçıb aradan çıxırdılar. Faktiki olaraq dövlət yox idi. İndi təzədən hakimiyyət sevdasına düşən və buna heç bir mənəvi haqqı olmayan Xalq Cəbhəsi və Müsavat blokunun rəhbərliyi məmləkəti fəlakət həddinə çatdırmışdılar. Ölkə vətəndaş müharibəsi və etnik toqquşmalar meydanına çevrilməkdə idi. Hərb sənətinin nə olduğunu bilməyən R.Qaziyev ölkəni ordusuz qoymuşdu. Cəbhə düşmənin üzünə açıq idi. Torpaqlarımız hərraca qoyulmuşdu. Azərbaycan xarici aləmdəki nüfuzunu tamamilə itirmişdi. Xalq ümitsizlik içərisində idi. Ən təhlükəli cəhət isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanın xaricdəki yağı düşmənləri daxildəki satqınlarla birləşmişdilər. Daşnakların “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyətləri, qonşu ölkələrin paytaxtlarında hazırlanmış və Azərbaycanı Qafqazın xəritəsindən bir dövlət kimi silib

götürmək planları reallaşmaq üzrə idi. O zaman bizim yeganə qurtuluşumuz – ümid yerimiz Heydər Əliyev idi. Müdrik xalqımız qəti hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı – dünyanın bu böyük siyasət adamını hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, arzuları gözlərində qaldı!

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanın qurtuluşu başlandı. Azərbaycanın dövlət başçısının gücünə, qüdrətinə, zəngin idarəçilik təcrübəsinə və dünyadakı siyasi çəkisinə yaxşı bələd olan xaricdəki düşmənlərimiz və onların daxilimizdəki əlaltıları elə bu vaxtdan dövlət çevrilişi yolunu tutdular. Məqsəd aydındır: Azərbaycanı güclü şəxsiyyətdən məhrum etmək və bu ölkəni biryolluq parçalayıb dağıtmaq, yox etmək. Bu gün kiçikdən böyüyə, sadə əmək adamından ziyalya və yüksək vəzifəli dövlət adamlarına qədər bizim hamımızın bir amalı olmalıdır: dövlətçiliyimiz, Azərbaycanın bütövlüyü!

Azərbaycan dövləti bizim “olum ya ölüm” məsələmizdir. Şərəflə yaşamaq istəyiriksə, var olmaq istəyiriksə, özgə tapdağı altına düşərək əsarət və həqarət içərisində sürünmək istəmiriksə, müstəqil dövlətimizi, azadlığımızı qoruyub saxlamalıyıq. Azərbaycan dövlətinə namusumuz, qeyrətimiz, şərəfimiz kimi yanaşmalıyıq! Dövlətimiz isə möhkəmlənməkdədir. 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart qəsdlərinin ibrət dərsi və ən mühüm nəticələrindən biri də bu oldu ki, prezident Heydər Əliyevin başçılığı ilə Azərbaycan dövlətçiliyi, prezidentin qətiyyəti sınaqdan çıxdı. *Heydər Əliyev andına sadıq qalan, dar ayaqda xalqının azadlığı naminə həlak olmağa da hazır olan prezident olduğunu nümayiş etdirdi!* Bu, xalqımıza ruh yüksəkliyi gətirdi. Azərbaycan xalqının, milli müstəqilliyimizin düşmənləri ağır məğlubiyyətə uğradılar. 1995-ci ilin martında dövlət çevrilişi

əhdinin puça çıxması ilə, əslində Azərbaycan xalqı, dövlətçiliyimiz qanlı burulğandan çıxdı.

Bu gün Azərbaycanda daxili sabitlikdir. Əmin-amanlığımız artır. Bütün bunlar dünənkə qətiyyətin, dövlətimizin möhkəmləndirilməsinin nəticəsidir. Qüvvətli dövlət olmayan yerdə qanun-qayda da, əmin-amanlıq və rahatlıq da, xarici düşmənlərə qarşı duruş gətirmək inamı da yoxdur.

Bu gün Azərbaycan atəşkəs rejimində yaşayır. Şəhid qəbirlərinin və qəbiristanlarının sayı artır. Avtomat atəşləri altında gənclərimiz dəfn edilmir. Genefondumuz məhv olmur. Bu, xalqın gələcəyi, yaşaması deməkdir.

Bu gün Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə şöhrəti durmadan artmaqdadır. *Zəmanəmizin qüdrətli siyasətçisi prezident Heydər Əliyev xalqımızı dibi görünməyən yarğanların, uçurumların üzərindən böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasətlə keçirib gələcəyə aparır.* Varmı bu gün Azərbaycanda bizim ikinci belə bir siyasətçimiz?! Qoy bunu hər kəs öz vicdanı qarşısında etiraf etsin!

Bu gün yaşadığımız regionda təkcə Azərbaycanda xarici ölkələrin bir nəfər də olsun əsgəri və hərbi bazaları yoxdur. Beynəlxalq mənafələrin, o cümlədən böyük dövlətlərin və qonşuların mənafələrinin düyünləşdiyi Azərbaycan kimi çox mühüm hərbi-strateji və zəngin sərvətli bir məmləkətdə buna nail olmaq hər siyasətçinin işi deyil!

Bu gün Azərbaycanın müstəqilliyi qarşısalmaz reallıqdır. Ölkə prezidentinin Rusiya Federasiyası Dövlət Dumasının keçmiş SSRİ-nin bərpasına yönəlmiş qərarına birmənalı və kəskin etirazı müstəqilliyimizin və dövlətçiliyimizin gələcəyinə olan inamımızı daha da artırır.

Biz dünyaya sübut etməliyik ki, qanunları, təkamülü sevən, hər cür zorakılığı rədd edən bir xalqıq. Qanuni yolla yaradılmış hakimiyyəti zorakılıqla devirmək bizim təbiətimizə ziddir. Bu baxımdan, prezidentin İcra Aparatının rəhbəri R.Mehdiyev cənablarının çox əhatəli məruzəsində, güc nazirliklərinin, respublika baş prokurorunun məruzələrində bəzi müxalifət partiyalarının, xüsusilə Müsavat və AXC partiyalarının, onların ayrı-ayrı nümayəndələrinin hakimiyyətə gəlmək üçün zorakılığa əl atmaları, ölkə başçısına qarşı müxtəlif terror aktlarında iştirakı barədə çoxsaylı faktlar gətirildi. Belə faktlar haqlı narahatlıq doğurur, xalqımızın adına ləkə gətirir. Biz siyasi mübarizədə zorakılıqdan, terrordan, qətlərdən istifadə olunmasına öz kəskin etirazımızı bildiririk və bunun qəti əleyhinəyik. Fikrimizcə, zorakılığı özünə siyasi mübarizə yolu seçən, qan tökməklə və qətlərlə hakimiyyətə gəlməyə çalışan partiyaların fəaliyyəti dayandırılmalıdır.

Hər il ölkəmizin sərhədlərindən xaricə guya təhsil almaq üçün qeyri-dövlət xətti ilə, qeyri-leqal yolla dəstə-dəstə gənclərimiz aparılır. Bu gənclərin xeyli hissəsinin yaxın gələcəkdə ölkə xaricindəki düşmənlərimizin əlində dövlətçiliyimiz əleyhinə təhlükəli bir alətə çevriləcəyinə heç bir şübhə yoxdur. Zənnimcə, bu iş indidən ciddi nəzarətə götürülməlidir. Ümumiyyətlə, gənclərimizin xarici siyasi qüvvələrin əlində bir alətə çevrilməsinə, təhsilimizin yad əllərə düşməsinə dözmək olmaz.

Mən təhsil sisteminin işçisiyəm. Ona görə də tələbələrime, gəncliyimizə, ziyalı həmkarlarıma, bütün xalqımıza müraciət etmək istəyirəm:

Azadlıq, müstəqillik ən müqəddəs, ən şirin nemətdir. Biz azadlığımızın, müstəqilliyimizin yolunu illərlə gözləmişik, minlərlə şəhidlər vermişik bu yolda. Unutmayaq ki, ən şirin nemət olan azadlığa,

onun qorunub saxlanılmasına, müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsinə ağırlıq-acılı, məşəqqətli və çətin günlərdən keçib gətməliyik. Gəlin bu yolda dözümlümüzü, səbrimizi, təklimimizi, sayıqlığımızı, birliyimizi qoruyub saxlayaq – gələcək azad, qüdrətli Azərbaycanımız naminə, düşmən tapdağı altında olan Vətən torpaqlarının geri qaytarılması xatirinə!

Qurtuluş mübarizəsinin qalibi

Son dərəcə əhəmiyyətli coğrafi mövqeyə, hərbi-strateji əhəmiyyətə və zəngin sərvətlərə malik olan Azərbaycanın qurtuluş mübarizəsi həmişə güclü xarici hərbi-siyasi maneələrlə qarşılaşmışdır.

Azərbaycanın milli-siyasi dirçəlişinin başlıca düşmənləri onun tarixi ərazilərini bölüşdürmüş dövlətlərdir.

Yurdumuzun beynəlxalq ziddiyyətlərin çarpazlaşdığı bölgə olması da dövlətçiliyimizin dirçəlişinə ciddi əngəl törədən amillərdən olmuşdur.

Azərbaycan dövlətçiliyinin düşmənləri həmişə Yurdumuzla (həmçinin bütövlükdə Cənubi Qafqazla) əlaqədar olaraq öz məkrli planlarını həyata keçirmək üçün "erməni kartı"ndan və daxildəki dönüklərdən istifadə etmişlər.

Bütün yuxarıda göstərilənlər Azərbaycanda milli-siyasi dirçəliş dövründə şəxsiyyət problemini ön plana çəkir.

Ayrı-ayrı tarixi dövrlərdə güclü tarixi şəxsiyyət problemi həll olunmadığından istiqlal mübarizəmiz zaman-zaman uğursuzluqla nəticələnmişdir.

SSRİ imperiyasının dağıldığı və onun ərazisində milli dövlətlərin meydana gəldiyi dövrdə Azərbaycanın istiqlal mücəddiləsi yenə uçurum qarşısında qaldı. Şimali Azərbaycan ərazisinin müxtəlif qüvvələr tərəfindən tamamilə bölüşdürülməsi təhlükəsi yarandı.

Lakin bu dövrdə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qaytarılan dahi dövlət xadimi H.Ə.Əliyev Azərbaycan xalqını və Azərbaycan dövlətçiliyini fəlakət burulğanından xilas etdi. Heydər Əliyevin öz xalqının arzuları ilə yaşayan BÖYÜK AZƏRBAYCANLI olması, onun misilsiz fitri istedadı, yarım əsrdən artıq bir tarixi dövrü əhatə edən zəngin dövlətçilik təcrübəsi, dünyadakı və ölkə daxilindəki reallıqları düzgün qiymətləndirməsi, böyük müdrikliklə və uzaqgörənliklə tarazlaşdırılmış xarici siyasət yeritməsi, Azərbaycanın xarici siyasət tarixində ilk dəfə olaraq neft diplomatiyası strategiyasını işləyib hazırlaması, daxili və xarici siyasətdə məqsədyönlülük və qətiyyət qurtuluş mübarizəmizin qələbəsində həlledici rol oynayır.

Xalqımız milli-siyasi dirçəlişimizin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması ilə başa çatacağına əmindir.

H.Ə.Əliyev Azərbaycan xalqının tarixinə qurtuluş mübarizəsinin qalibi kimi daxil olmuş tarixi şəxsiyyətdir.

Vətən övladına

və ya

1998-ci ilin prezident seçkilərində seçicilərə müraciət!

Qafqaz çalxalanır... Çox güclü xarici qüvvələr bu diyarın qədim mədəniyyətli xalqlarının azadlığa çıxması, müstəqil yaşaması ilə heç cür barışmaq istəmirlər. Qafqazın müsəlman xalqları daha ağır sınağa çəkiliblər. Bu sınaqda əsas hədəf Vətənimiz Azərbaycandır. Misilsiz strateji məntəqə olan Azərbaycanımızın müstəqilliyinə qarşı törədilən bütün fitnəkarlıqlarda həm "xristian", həm də "müsəlman" barmağı var. Vaxtı ilə Azərbaycanı bölüşdürmüş olan qüvvələr indi "qardaşlaşblar". Yağı düşmənlərimizin əsas gücü bizim öz daxilimizdədir. Bundan cəmi 5 il əvvəl – 1993-cü ildə bütün bu qüvvələr Azərbaycan dövlətçiliyini yox olmaq həddinə çatdırmışdılar. Vətənimiz bir dövlət

kimi, Qafqazın siyasi xəritəsindən silinmək üzrə idi. Lakin *Ulu Tanrının ağır sınaq günümüz üçün qoruyub saxladığı qüdrətli tarixi şəxsiyyətimiz xalqın arzusu və təkidi ilə mübarizə meydanına atıldı. Heydər Əliyev Qurtuluş mübarizəsinin qalibi oldu. Yoxluqdan varlığa çevrildik...*

İndi yağı düşmənlərimizin hər cür məkrli planlarının, bitib-tükənməyən siyasi oyunlarının, hiylələrinin, dörd-bir yanımızda yerləşdirdikləri ən müasir silahların, yeni-yeni fitnəkarlıqlarının, etnik-dini qarşıdurma yaratmaq cəhdlərinin yolunu yalnız bir qüvvə kəsir – HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI!

Bu qüdrətli siyasət dahisini fiziki cəhətdən məhv etmək və ya siyasət səhnəsindən uzaqlaşdırmaq düşmənlərin başlıca məqsədidir. Heydər Əliyevin prezident seçkilərində qələbə çalacağını yaxşı bilən bu qüvvələr seçkiləri pozmaq üçün bütün qüvvələrini işə salmışlar. Azərbaycanda siyasət yenidən küçəyə çıxarılır. Qarşıdurmaya, qan tökülməsinə, nəhayət, Vətəndaş müharibəsinə yol açmaq cəhdləri göz qabağındadır. 12 sentyabr rüsvayçılığı bunun danılmaz faktıdır!!!

Ayaq saxla, Vətən övladı! Emosiyalarını cilovla və heç olmasa, bir anlığa düşün! Düşün və düşmən fitvasına uyma! Bir həqiqəti hamılıqla dərk edək: *keçid dövrü problemsiz, ağrı-acısız, çətinliklərsiz, səhvlərsiz olmur. Bu gün ən başlıca məsələ azadlığımızın, dövlətçiliyimizin qorunub saxlanmasıdır. Onu da unutma ki, keçid dövründən Vətəni çıxarmaq, müstəqilliyi qoruyub saxlamaq hər kəsin hünəri deyil. Əgər belə olmasaydı Atatürklər, Vaşinqtonlar, Bismarklar, Nehrular, De Qollar da olmazdı...*

Qarşıdan gələn tələpəli sınaq məqamında – prezident seçkilərində bu həqiqəti unutmağa heç bir Vətən övladının mənəvi haqqı yoxdur!!!

*Azərbaycan Respublikasının
prezidenti zati-aliləri möhtərəm
HEYDƏR ƏLİYEV
cənablarına*

Vətəndaş etirafı!

Hörmətli Heydər Əlirza oğlu! Məni müstəqil Azərbaycan dövlətinin “Şöhrət” ordeninə layiq gördüyünüz üçün Sizə dərin minnətdarlığımı, ən səmimi, xoş duyğularımı yetirməyi özümə borc bilirəm! İmzaladığınız fərmanla Siz təkcə mənim zəhmətimə deyil, bütövlükdə Azərbaycan elminə, təhsilimizə, alim-müəllim əməyinə, Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub möhkəmləndirilməsi uğrunda apardığınız çox çətin mübarizədə həmişə Sizi dəstəkləyən Azərbaycan ziyalılarına, o cümlədən Bakı Dövlət Universitetinin çoxsaylı professor-müəllim heyətinə, milli oyanışımızda yaxından iştirak edən bütün Azərbaycan tarixçilərinə çox yüksək qədir-qiymət qoydunuz! Böyük məmnunluqla etiraf edirəm ki, zaman-zaman sərt sınaqlarla, haqsızlıqlarla üzləşdiyim ömür yolumda ilk dəfədir ki, mənəvi rahatlıq duyur, sevinc dolu anlar yaşayıram!

Zati-aliləri! Sizin mənim barəmdə imzaladığınız fərman, əlbəttə, hər şeydən əvvəl, adi vətəndaşa, sadə bir ziyalıya yüksək dövlət qayğısıdır. Bununla yanaşı, onu da etiraf etməyi özümə borc sayıram ki, layiq gördüyünüz “Şöhrət” ordeni bütün həyatını doğma xalqına, millətinin dirçəlişinə həsr etmiş dahi siyasətçi, XX əsrin müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyevin diqqəti və qayğısı kimi mənim üçün daha qiymətli, daha əzizdir!

Əziz Heydər Əlirza oğlu! Bu gün mən bir də ona görə qürur hissi keçirirəm ki, Sizin Vətənə və doğma xalqa həsr olunmuş şanlı ömür

yolunuzun, kəşmə-kəşlərlə dolu müqəddəs mübarizənin bəzi anlarının canlı şahidiyəm. Bir vətəndaş kimi fəxr edirəm ki, Sizin apardığınız Vətən və millət mücadiləsində heç zaman passiv müşahidəçi olmamışam. Onilləri, yüzilləri qabaqcadan görüb, dərindən-dərinə ölçüb-biçərək atduğunuz uzaqgörən addımları, gördüyünüz əzəmətli quruculuq işlərini kənardan durub seyr etməmişəm. Siz, ilk dəfə, hələ uzaq 60-cı illərin əvvəlində DTK-da çox çətin və mürəkkəb şəraitdə işləyərkən misilsiz cəsarət göstərərək Universitetin istedadlı bir tarixçi tələbəsini zindana atılmaqdan xilas etdiyiniz zaman minlərlə azərbaycanlı tələbə-gənc kimi, mənim də qəlbimdə Vətən təəsübkeşliyi, gələcəyə ümid duyğuları oyatmışsınız! Sonralar Siz DTK-ya sədr təyin olunanda uzaqgörən ziyalılarımız, onların ardınca da o dövrün gəncləri olan bizim hamımız böyük qürur hissi ilə dərindən nəfəs aldığımız ki, bir daha bizi haqsız yerə məhv edə bilməyəcəklər!

Möhtərəm Heydər Əlirza oğlu! 1969-cu ildə Sizin Azərbaycanda rəhbərliyə başlamağınızla xalqımız öz tarixinin yeni bir mərhələsinə qədəm qoydu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra ilk dəfə olaraq xalqımızın yeni milli oyanışı başlandı. Bütün 70-ci illər boyunca və 80-ci illərin əvvəlində Respublikamızda gördüyünüz əzəmətli quruculuq işləri yaxşı yadımdadır. O zaman Siz Azərbaycanımızı adi sönük həyatdan ayıraraq qaynar quruculuq meydanına çevirərək bildiniz! Ölkəmizdə neçə-neçə zavod, fabrik, iri sənaye-istehsal kompleksləri, memarlıq abidələri, görkəmli şəxsiyyətlərimizə heykəllər ucaldılmasına, güclü kadr potensialı yaradılmasına nail oldunuz. Millətimizdə özünə güvənmə duyğusu, gələcəyə inam hissi yaratdınız. Azərbaycanı geniş SSRİ məkanında qabaqcıl sənaye, kənd təsərrüfatı və mədəniyyət ölkəsinə çevirdiniz! Dünyanın hər yerindən sədamız gəlməyə başladı. *Müstəqil Azərbaycan dövlətinin*

yarınması ilə nəticələnən bugünkü istiqlal yürüşümüz məhz elə o zaman bilavasitə Sizin rəhbərliyiniz altında başladı!

Vətən sevgisi ilə nəfəs alan BÖYÜK AZƏRBAYCANLI kimi Siz hələ o zaman bu günləri görür, ölkəmizi müstəqil yaşamağa hazırlayırdınız!

Siz bugünkü Yeni Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdınız! Bir tarixçi-ziyalı kimi yaxşı xatırlayıram ki, o zamanlar Kreml rejiminin ağır təzyiqləri şəraitində Siz xalqımızın, Vətənimizin gələcəyi naminə misilsiz hünər tələb edən çox cəsarətli işlər gördünüz! Vətənin bütün guşələrində böyük mütəfəkkirlərimizin, haqqı tapdalanmış dahi şəxsiyyətlərimizin əzəmətli abidələrini ucaldırdınız, repressiya qurbanı olmuş böyük Cavid Vətənə qaytardınız! Sovet hakimiyyəti illərində ilk dəfə olaraq, Azərbaycanın sənət adamlarına – şairlərimizə, yazıçılarımıza, bəstəkarlarımıza Sosialist Əməyi Qəhrəmanı fəxri adının verilməsinə məhz Siz nail ola bildiniz! Qədirbilən xalqımız heç zaman unutmayacaq ki, Siz çox ağır maneələri dəf edərək doğma xalqı, milləti üçün canını əsirgəməyən, elə buna görə də Moskvada müəmmal şəkildə qətlə yetirilən, hətta adının çəkilməsi belə yasaq olunmuş Nəriman Nərimanovun əzəmətli abidəsini ucaldırdınız və bununla bir daha misilsiz milli qeyrət nümunəsi göstərdiniz. Xalqımızın düşmənlərinə cavab olaraq sonralar Ulyanovsk şəhərində Nərimanova daha bir abidə ucaldırmaqla hamıya sübut etdiniz ki, Heydər Əliyevi vətən, xalq təəssübkeşliyindən döndərmək mümkün olan iş deyil!

Möhtərəm cənab prezident! Sizin 60-cı illərin sonu – 70-ci illərdə xalqımızın milli dirçəlişini necə cəsarətlə himayə etməyinizin də canlı şahidiyəm. O zaman mən ölkəmizdə milli oyanışın əsas mərkəzlərindən biri olan Azərbaycan Ensiklopediyasında fəaliyyət göstərirdim. Unudulmaz şairimiz Rəsul Rzanın başçılıq etdiyi ensiklopediyaçılar

və Ensiklopediya ətrafında toplanmış qabaqcıl ziyalılar o zaman çox cəsarətli addımlar atırdılar. Onlar milli dirçəlişimiz üçün məhz Sizin sayənizdə yaranmış əlverişli şəraitdən istifadə edərək tariximizi doğru-dürüst əks etdirməyə çalışırdılar. Bunu da unutmamışam ki, milli oyanışımızın düşmənləri bizi ləkələmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırdılar. Bütün bunlara məhəl qoymayaraq Siz 1971-ci ilin martında mənə Ensiklopediya baş redaktorunun elmi işlər üzrə müavini kimi məsul bir vəzifə etibar etdiniz. Həmin illərdə biz, məhz Sizin dəstəyiniz sayəsində, ilk dəfə olaraq, Azərbaycanın tarix xəritələrini çap etdirə bildik. Çox çəkmədən bizə “millətçi”, “burjua məfkurəçiləri”, “Sovet hökumətinin və Rusiyanın düşmənləri” damğasını vurmağa çalışdılar. “Sapı özümüzdən olan baltalar” xalqımıza qarşı 1918-ci ilin Mart soyqırımını törətmiş Stepan Şaumyanın oğlunu – o zaman “Böyük Sovet Ensiklopediyası” baş redaktorunun birinci müavini işləyən Levon Şaumyanı Bakıya gətirdilər. Qara qüvvələr Azərbaycan ziyalılarına ləkə yaxmaq üçün özlərini oda-közə vurdular. Lakin onlar mənhus niyyətlərinə çata bilmədilər. Çünki, o zaman Azərbaycana doğma yurdunun misilsiz təəssübkeşi olan, ölkənin ziyalı potensialını qayğı ilə qoruyan Sizin kimi qüdrətli bir şəxsiyyət başçılıq edirdi.

Məhz Sizin sayənizdə o zaman həm ensiklopediyaçılar, həm də ziyalılarımızın böyük bir dəstəsi, o cümlədən də mən, nəinki DTK-nın təqiblərinə düşər olmadıq, hətta o dövr üçün dəhşətli bir iş sayılan partiya cəzasından da yaxa qurtara bildik! Üstəlik bunun üstündən çox keçməmiş Siz milli oyanışımızın öncüllərindən olan Rəsul Rzanın döşünə Sosialist Əməyi Qəhrəmanının Qızıl ulduz nişanını taxmaqla nəinki ensiklopediyaçıları “millətçi” damğasından xilas etdiniz, habelə bir daha sübut etdiniz ki, o zamankı milli dirçəlişin başında məhz elə Siz özünüz durursunuz! Bir tarixçi-ziyalı kimi

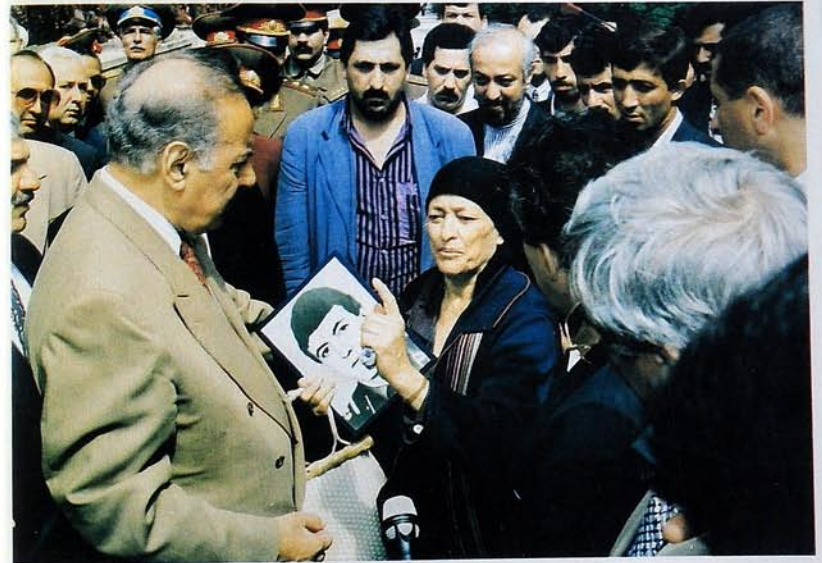

dərin səmimiyyətlə etiraf edirəm ki, məhz Sizin o zaman həyata keçirdiyiniz əzəmətli quruculuq işləri nəticəsində xalqımızda milli qürur hissi, milli mənlilik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı. İstiqlal mübarizəmiz yeni mərhələyə – yüksəliş mərhələsinə daxil oldu. Bütün bunlar xalqımızın milli azadlıq hərəkatı tarixində Sizin danılmaz xidmətlərinizdir.

Hörmətli prezident! Yaxın keçmişdə hamının gözləri önündə baş vermiş belə bir acı həqiqəti mən də unuda bilmirəm. 80-ci illərin əvvəllərində Sizin Moskvaya gedişinizdən sonra Azərbaycanımızın ağır günləri başladı. Yurdumuz hərə-mərclik və tənəzzül dövrünə daxil oldu. Yağ düşmənin üstümüzə ayaq aldı. Uğursuz Qarabağ müharibəsi başladı. 1990-cı ilin Qanlı Yanvar qırğını baş verdi. Siz Moskvada, amansız təqiblər mənəngənəsində olmağımıza baxmayaraq, qan içində çabalayan Vətənin müdafiəsinə qalxdınız, zəhmli səsinizlə Yurdun dərdini dünyaya bəyan etdiniz. Nəşilər, nadanlar isə müqəddəs torpaqlarımızı hərraca qoydular. Bir-birindən ağır müsibətlərə düşər olduq.

Ölkəni fəlakətdən xilas etmək, inləyən xalqın imdadına yetmək üçün Vətənə döndünüz. Sizi yaxına buraxmadılar. Kiçik Naxçıvanda Böyük Azərbaycanın fəlakətlərini kənardan seyr etmək məcburiyyətində qaldınız. Vətən, xalq isə Sizi deyib durmuşdu.

O müdhiş, təlatümlü günlərin canlı şahidlərindən biri də mən olmuşam, möhtərəm Heydər Əlirza oğlu! Dəfələrlə döyüş səngərlərində baş çəkdiyim, “Möhkəm durun!”, “Bir addım da geri çəkilməyin!” – deyə müraciət etdiyim, döyüşə ruhlandırtdığım Xocalı igidlərini, Kərkicahan qəhrəmanlarını, Meşəli, Cəmilli, Laçın, Köhnə kənd, Qubadlı, Cəbrayıl, Füzuli cəngavərlərini yaxşı xatırlayıram! Onların hamısı bir ağızdan təkidlə tələb edirdi: “Bakıdakı Vətən xainlərindən bizə haray yoxdur!”, “Heydər Əliyevi hakimiyyətə gəti-

rin!”, “Vətəni ancaq o xilas edə bilər!”, “Düşmənin belini yalnız o qıra bilər!”.

Bakıda isə hərə-mərcilik davam edir, Sovet hakimiyyəti illərində toplanmış xalq əmlakı hərraca qoyulur, talançılıq baş alıb gedirdi. Milli dəyərlərimiz aşınıb məhv olurdu. Faktiki olaraq dövlət yox idi. Hakimiyyət sükanı sahibsiz qalmışdı. Separatçılıq və etnik toqquşmalar real təhlükəyə çevrilmişdi. Daşnakların “Böyük Ermənistan” yaratmaq və Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək niyyətləri reallaşmaq üzrə idi. Bakı yaxınlığında – Navahı kəndində vətəndaş müharibəsinin ilk güllələri atılmış, qardaş qanı axıdılmağa başlamışdı. Talenin acı bir alın yazısı kimi mən bu dəhşətli mənzərənin də canlı şahidiyəm. Silahlarını bir-birinə tuşlamış Vətən oğullarını aralamaq üçün canından keçib Navahıya getmiş bir neçə ziyalının arasında mən də vardım. Vətən gözlərimiz qarşısında əldən gedirdi. Azərbaycan yoxluğa çevrilməkdə idi!.. 1993-cü ilin iyun günləri dara düşmüş Azərbaycanımızın, bütün xalqımızın müqəddəratında dönüş anı, qurtuluşumuzun sınağa çəkildiyi “ölüm ya ölüm” günləri idi.

Möhtərəm Heydər Əlirza oğlu! Siz məhz belə bir fəlakət anında xalqın harayına, Vətənin imdadına yetişdiniz. Məkrli xarici düşmənlərin və onların əlaltılarının toxuduqları ölüm toruna düşmüş Azərbaycanı o zaman xilas etmək əsl möcüzə idi! Siz bu möcüzəni həqiqətə çevirdiniz. Yurduмуza yiyələnmək üstündə ən kəskin geopolitik ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə azadlığımızı qoruyub saxlaya bildiniz, qəsdən dolaşdırılmış kələflərin açılmaz düyünlərini açdınız, Azərbaycan dövlətçiliyini məhv olmaqdan xilas etdiniz. Müdrik bir strateq kimi müharibə məsələsində düzgün və real mövqe seçdiniz. Atəşkəsə nail oldunuz. Bununla həm genefondumuzu qorudunuz, həm də Qarabağ müharibəsini qələbə ilə sona çatdırmaq

imkanını əldə saxladınız! Dövlətçiliyimizə qarşı baş vermiş qəsdləri qətiyyətlə aradan qaldırdınız. Yurdumuza sabitlik və əmin-amanlıq gətirdiniz! Xalqımızın, dilimizin əzəli və əbədi “Azərbaycan” adını, hamımız üçün müqəddəs olan tarixi-etnik “Azərbaycan” möhürümüzü özümüzə qaytardınız. Bununla Vətən torpağını milli-mənəvi parçalanmadan xilas etdiniz. Qüdrətimizin və bölünməzliyimizin əsası olan islam-türk birliyi bərpa edildi, xarici düşmənlərin reallaşdırmaq niyyətində olduqları etnik toqquşmalar ehtimalı aradan qaldırıldı.

Möhtərəm prezident! Sizin gələcək nəsillərə örnək olacaq xarici siyasətinizin bütün uğurlarını təkcə bir vətəndaş kimi deyil, həm də əsrlərin dərinliklərindən baş alıb gələn zəngin diplomatiya tariximizin tədqiqatçısı olan bir tarixçi kimi bəyənir və alqışlayıram. Siz olduqca mürəkkəb bir tarixi şəraitdə yenicə ayaq açmaqda olan azadlığımızı, müstəqilliyimizi çox güclü xarici qüvvələrdən qoruya bildiniz. Səfər etdiyiniz bütün ölkələrdə Azərbaycanımızın xəritəsini əlinizə alıb Qarabağ həqiqətini bütün dünyaya açıqladınız. Ölkəmizi informasiya blokadasından xilas etdiniz. Yenicə azadlığa çıxmış digər türk dövlətləri ilə ənənəvi qardaşlıq münasibətlərimizi məhz Siz bərpa etdiniz. Bilavasitə Sizin sayəndə İslam dünyasındakı tarixi yerimizi yenidən tutduq, beynəlxalq təşkilatlara və ittifaqlara üzv olduq. Tarix boyu Cənubi Qafqazı həmişə “erməni kartı” ilə əldə saxlayanlara qarşı neft siyasəti strategiyasını işləyib hazırladınız və bununla sübut etdiniz ki, Sizin siyasət dünyanızın hüdudları yoxdur. Azərbaycanı məngənəyə salıb boğmaq niyyətində olan ənənəvi düşmənlərə qarşı Şərq–Qərb dəhlizini açdınız. Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsinə həsr olunmuş Beynəlxalq Bakı konfransının keçirilməsinə nail olmaqla Siz təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Altay–Türk dünyasının gələcək dirçəlişi üçün etibarlı təminat yaratdınız. Bu gün düşmənlərimiz də etiraf etməyə məcburdurlar ki, XX əsrin qüdrətli

dövlət xadimi adına layiq görülmüş Heydər Əliyev öz xalqını böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasətlə dibi görünməyən yarıqların, uçurumların üzərindən nazik tellər üstündən keçirib gələcəyə aparır! Bunu bu gün bütün dünya etiraf edir. Bir Azərbaycan vətəndaşı kimi mənim üçün çox xoşdur ki, lap bu yaxınlarda Kembriç Beynəlxalq Bioqrafiya Mərkəzi DEMOKRATİK, SÜLHSEVƏR VƏ HUMANİST siyasətinizə görə Sizi – mənim ölkəmin prezidentini planetimizin ən görkəmli ictimai-siyasi xadimləri içərisində “DÜNYANIN XX ƏSRDƏ GÖRKƏMLİ XADİMİ” adına layiq görmüşdür.

Əziz Heydər Əlirza oğlu! Nəhayət, bir tarixçi-alim kimi daha bir həqiqəti də etiraf etmək istəyirəm. Siz Bakı Dövlət Universitetinin, onun tarix fakültəsinin məzunu olmağınızla fəxr etdiyinizi dəfələrlə bəyan etmişsiniz. Biz də Sizinlə – universitetimizin yetişdirməsi, tarix fakültəsinin dünya şöhrətli məzunu ilə fəxr edirik. Böyük qürur hissi keçiririk bir də ona görə ki, Siz özünüzün konseptual, dərin elmi əsaslara malik olan istiqamətverici fikirlərinizlə, tariximiz, soykökümüz, qaynaqlarımızla bağlı gələcəyə istiqamətlənmiş fərmanlarınızla Azərbaycanın tarix elmini passiv müdafiə səngərindən fəal mübarizə meydanına çıxardınız! Ulu keçmişimizin yasaq edilmiş, təhrif olunmuş səhifələrini obyektiv işıqlandırmğa sövq edən və son dərəcə dəyərlı olan bu tarixi-hüquqi sənədlər, şübhə etmirəm ki, Heydər Əliyev dühasının Azərbaycan xalqının mübariz milli-dirçəliş ideologiyasının formalaşmasına misilsiz töhfədir.

Cənab prezident! Siz ikinci dəfə ölkəmizin hakimiyyət sükanı arxasına keçəndə bütün xalqa dərin inamla bəyan etdiniz: *Azərbaycanın müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır!* Müqəddəs məqsədinizə, ülvi məramınıza çatdınız! Dövlətimizi yaşatdınız! Tarixə AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN XİLAS-KARI VƏ QURTULUŞ MÜBARİZƏSİNİN QALIBI kimi daxil

oldunuz. Bu, dövlət xadimi üçün böyük xoşbəxtlikdir. Səsimi milyonlarla həmvətənimin səsinə qoşaraq arzu edirəm ki, Siz tariximizdə həm də QARABAĞIN XİLASKARI kimi əbədiləşəsiniz! Bu yolda Sizə Ulu Tanrıdan möhkəm cansağlığı, uzun ömür arzulanmaqla etirafımı ölməz Cavidin bir beyti ilə tamamlamaq istəyirəm:

Kəssə hər kəs tökülən qan izini
Qurtaran dahi odur yer üzünü!

Dərin hörmət və ehtiramla,

Yaqub Mikayıl oğlu Mahmudov

Yeni Azərbaycan Partiyasının I qurultayında çıxış

20-21 dekabr 1999-cu il

Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri, möhtərəm prezident, zati-aliləri Heydər Əliyev cənabları!

Hörmətli qurultay iştirakçıları!

Əziz qonaqlar!

Yeni Azərbaycan Partiyasının bu gün, bu möhtəşəm salonda keçirilən birinci qurultayında – bu tarixi toplantıda çıxış etmək imkanı qazandığım üçün dərin qürur hissi keçirirəm. Bu gün bizi partiyanın yarandığı o tarixi günlərdən 7 illik bir zaman parçası ayırır. Qurultay iştirakçısı kimi bu gün mən dərin mənəvi rahatlıq hissi keçirirəm. Çünki, 1992-ci ilin həmin tarixi günlərində xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyevə qarşı təqiblər və zorakılıqlar kampaniyası keçirilərkən, partiya üzvləri pərən-pərən salınarkən bir ziyalı kimi mən də

haqqın müdafiəsinə qalxmış, konkret əməli addımlar atmış və mətbuatda öz mövqeyimi belə bir başlıqla açıq bildirmişdim: “Əgər Yeni Azərbaycan Partiyası elan etdiyi yolla gedərsə, onun tezliklə ən kütləvi partiya olacağına şübhəm yoxdur!”. Bu gün mən dərin iftixar hissi keçirirəm ki, Yeni Azərbaycan Partiyası elan etdiyi yolla getdi, ötən dövr ərzində xalqımızın taleyüklü problemlərinin həllində misilsiz rol oynadı, nəhayət, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin aparıcı və istiqamətverici qüvvəsinə çevrildi.

Əziz həmvətənlər, partiyanın fəaliyyət göstərdiyi ötən 7 il xalqımızın, Azərbaycanımızın bütün tarixi ərzində ən ağır sınaq illəri olmuşdur. Xalqımız bu dövrdə dəfələrlə fəlakət uçurumları ilə üz-üzə qalmış, “olum, ya ölüm” sınağının ağır anlarını yaşamışdır.

Bu gün ümummillə mənafeni, ümumi dövlət mənafeyini öz şəxsi mənafeyindən uca tutmağı bacaran hər kəs, canında qeyrət ruhu, Vətən sevgisi gəzdirən hər bir azərbaycanlı açıq etiraf etməlidir ki, *millətimizi, Vətənimizi bütün bu ağır sınaqlardan, tarixin ən qanlı burulğanlarından Yeni Azərbaycan Partiyasının banisi, xalqımızın dünyaya bəxş etdiyi dahi şəxsiyyətlərdən biri Heydər Əliyev dühası çıxara bildi!*

Hamımızın yaxşı yadındadır ki, bundan cəmi 6 il əvvəl – 1993-cü ildə Azərbaycanın ənənəvi xarici düşmənləri və onların ölkə daxilindəki əlaltıları dövlətçiliyimizi yox olmaq həddinə çatdırmışdılar. Daşnakların “Böyük Ermənistan” yaratmaq niyyətləri reallaşmaqda, qonşu dövlətlərin paytaxtlarında hazırlanmış məkrli planlar artıq həyata keçirilməkdə idi. Azərbaycan torpağı etnik əlamətə görə parçalanıb yox olmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Bakı yaxınlığında – Navahı kəndində Vətəndaş müharibəsinin ilk güllələri atılmış, qar-daş qanı axıdılmışdı. Azərbaycan bir siyasi varlıq kimi Qafqazın xəritəsindən silinmək üzrə idi. *İnkərolunmaz bir həqiqətdir ki, məhz*

belə bir ağır tarixi şəraitdə, demək olar ki, ümitsiz bir vəziyyətdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilməmiş, xalqımızı tarix boyunca dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bildi, Heydər Əliyev zəkası qalib gəldi! Bu böyük şəxsiyyətin qədirbilən xalqımız qarşısında ən böyük tarixi xidməti budur ki, doğma torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı! Yaratdığı partiyaya, bütün xalqa arxalanan bu müdrik şəxsiyyət öz qətiyyəti ilə Vətəni 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart sınaqlarından çıxardı, ölkəni çapıb-talayan quldur dəstələrini tərksilah etdi, Vətənimizdə sabitlik və əmin-amanlıq yaratdı, xalqımızda sabaha inam oyatdı. O zaman xalqımıza məhz bu lazım idi. Bu, o zaman, sözün əsl mənasında, çox böyük siyasi hünər idi!

Bu gün mən bir ziyalı, həm də bir tarixçi kimi bütün xalqıma bir daha bildirmək istəyirəm ki, o zaman Heydər Əliyev müharibə məsələsində düzgün mövqə tutdu. Müdrik bir strateq kimi, bir sərkərdə kimi real vəziyyətlə, tarixi şəraitlə hesablaşdı. Düşmənin və onun beynəlxalq havadarlarının gücünü, planlarını, Azərbaycanın düşdüyü qanlı burulğanın nə qədər təhlükəli olduğunu nəzərə aldı. Real vəziyyətdən çıxış edərək atəşkəs rejiminə nail oldu. Bununla da Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılıb məhv edilməsinin qarşısını aldı—Genefondumuzu xilas etdi. Bu, Azərbaycan xalqının yaşaması, gələcəyi demək idi. Belə addımı o zaman Vətənin, xalqın gələcəyini düşünən, bunun üçün bütün varlığı ilə yanan dövlət xadimi ata bilirdi!

Azərbaycanın tarixini dərindən bilən və ölkəmizin müasir reallıqlarını bütün incəlikləri ilə düzgün qiymətləndirən Heydər Əliyev şəxsiyyəti yaratdığı partiyaya və bütün xalqa arxalanaraq Vətəni millimənəvi parçalanmanın pəncəsindən çəkib çıxartdı. Özündən əvvəl qəbul olunmuş səhv qərarların icrasını dayandırdı. Torpağımızın, xalqımızın, dilimizin üzərindəki əzəli və əbədi “Azərbaycan” adını, Yurdumuzun bütün güşələrini, bütün etnoslarını birləşdirən müqəddəs “Azərbaycan” möhürünü özümüzə qaytardı, yüzillərlə tarixin sınaqlarından çıxmış olan, qüdrətimizin, vahidliyimizin, bölünməzliyimizin əsasında duran islam-türk birliyi bərpa olundu! Bununla, o zaman reallaşmaqda olan etnik toqquşmalar ehtimalı aradan qaldırıldı, düşmənlərin daha bir oxu daşa dəydi! İcazə verin, cənab prezident, bütün ömrünüz boyu Azərbaycanın böyük təəssübkeşi olan, bu gün isə zəmanəmizin BÖYÜK AZƏRBAYCANLISI kimi şərəfli bir adı daşıyan Sizə bütün bunlara görə qurultayın bu uca kürsüsündən dərin ziyalı minnətdarlığı bildirim!

Hörmətli qurultay iştirakçıları, bu gün inamla demək olar ki, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri, xalqımızın lideri Heydər Əliyevin öz əli ilə yazdığı Partiya programını dönmədən, zərgər dəqiqliyi ilə həyata keçirməsi nəticəsində Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzu durmadan artmaqdadır. Azərbaycan Respublikası bütün dünyada demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət nüfuzu qazanmışdır. Konstitusiyamız dünyanın ən demokratik, ən mükəmməl konstitusiyalarından biridir. Yurdumuzda hökmranlıq edən sabitlik, həyata keçirilən daxili islahatlar xarici ölkələrlə əlaqələrimizin genişlənməsinə müsbət təsir göstərir.

Fikrimizcə, ötən illərin xarici siyasət sahəsində ən böyük uğuru bundan ibarətdir ki, partiyanın sədri, ölkə prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən qarşıdan gələn XXI yüzillik üçün müstəqil Azərbaycanın

uzunmüddətli xarici siyasət strategiyası hazırlandı. Azərbaycanın türk dünyası ilə ənənəvi qardaşlıq və dostluq əlaqələri bərpa olundu. Ölkəmiz islam dünyasında böyük nüfuz qazandı. Bu gün bütün Cənubi Qafqaz regionunda təkə Azərbaycanca xarici dövlətlərdən heç birinin bir nəfər də olsun əsgəri və hərbi bazası yoxdur. Və yaxud, bu gün Azərbaycan vaxtilə ermənilərin ona qarşı yaratdığı informasiya blokadasını yarmışdırsa, dünya Azərbaycan həqiqətini qəbul etməyə başlamışdırsa, bu, əlində Azərbaycanın xəritəsi ilə bütün dünyanı dolaşib Vətənin dərdlərini bəyan edən BÖYÜK AZƏRBAYCANLININ – HEYDƏR ƏLİYEVİN öz xalqı qarşısında misilsiz xidmətidir. Bu, danılmaz həqiqətdir ki, bütün tarixi dövrlərdə ənənəvi düşmənlərimizin Azərbaycanı diz çökdürmək üçün istifadə etdikləri “erməni kartı”na qarşı partiya rəhbərimiz neft siyasəti strategiyasını işləyib hazırladı. Bizim üçün milli qürur mənbəyidir ki, lap bu yaxınlarda keçirilən Beynəlxalq İstanbul sammitində neft siyasəti “erməni kartı”na öldürücü zərbə vurdu. Bütün türk dünyasını qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə birləşdirən Bakı–Ceyhan boru xəttinin çəkilməsi reallaşdı. Son dərəcə çətin və mürəkkəb mübarizədən sonra çaldığı bu böyük zəfər münasibətilə gəlin, dahi siyasətçimizi – Yeni Azərbaycan Partiyasının liderini səmimi qəlbədən təbrik edək! Ona Şərq – Qərb dəhlizinin açılması, Böyük İpək Yolu nun dirçəldilməsi, Gürcüstan–Ukrayna–Özbəkistan–Azərbaycan–Maldova ittifaqı ilə bağlı uzaqgörən planlarını başa çatdırmaq üçün yeni böyük uğurlar və möhkəm cansağlığı arzulayaq! Bu gün bir daha yada salmaq istərdim ki, bütün Azərbaycan vətəndaşlarının, o cümlədən də partiya üzvlərinin yaxşı yadındadır ki, Heydər Əliyev ikinci dəfə hakimiyyətə qayıtdığı o ağır günlərdə üzünü doğma xalqa tutaraq, sözlərini isə xarici düşmənlərə və daxildəki dönüklərə ün-

vanlayaraq öz zəhmli səsi ilə demişdi: “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır...”.

Bu gün artıq tarixi faktıdır ki, rahatlıq və yorulmaq bilməyən qüdrətli siyasətçi gecəli-gündüzlü gərgin əməyi və sağlamlığı bahasına doğma xalqına verdiyi sözün üstündə durdu. İndi heç kəsin şübhəsi yoxdur ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədir, sarsılmazdır, dönməzdir! Bu böyük tarixi nailiyyət üçün millətimiz, qədərbilən nəsililər dünya durduqca öz dahi siyasətçisinə minnətdar olacaqdır!

Hörmətli qurultay iştirakçıları, çox çətin, mürəkkəb və ağırlı-acılı keçid dövründə qazanılmış qələbələr artıq yaşanılmış tarixdir, keçilmiş mərhələdir. Sizinlə gələcək üçün bəzi mülahizələrimi də bölüşmək istərdim. Mən təhsil sahəsində çalışıram, gənclərlə işləyirəm. Gündəlik fəaliyyətimdə çox aydın hiss edirəm ki, ötən illərdə bu sahədə xeyli iş görülməsinə baxmayaraq, cəmiyyətimizdə ideoloji boşluq vardır. Çoxpartiyahlıq, müxtəlif siyasi qrupların gəncləri öz arxalarınca aparmaq üçün bir-biri ilə bəhsə girməsi vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirir. Bu gün cəmiyyətimizin, xalqımızın hamı üçün müqəddəs olan ümumi istiqamətlər, dəyərlər, prinsiplər ətrafında birləşməsinə böyük ehtiyac var. Dünyanın müxtəlif ölkələrinə səpələnmiş 50 milyonluq Azərbaycan xalqı üçün yaşadığımız dövrün ümumi mənası, mahiyyəti bundan ibarətdir ki, tarixi Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsində – şimalında müstəqil Azərbaycan dövləti yaranmışdır. Tarixdə Yeni Azərbaycan İntibahı – Azərbaycanın dirçəlişi dövrü başlanmışdır. Partiyamızın başçısı öz çıxış və nitqlərində bu mühüm məsələyə xüsusi diqqət yetirmiş, əslində dirçəliş ideologiyamızın əsas müddəalarını müəyyən etmişdir. Beləliklə, hazırda Yeni Azərbaycan İntibahı ideologiyasının ümumi prinsiplərini müəyyən etmək üçün hər cür şərait vardır. Möhtərəm Heydər Əliyev cənablarının dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, Azərbaycançılıq, başqa sözlə, Vətəncilik, müqəddəs

Ata yurduna bağlılıq, kökə qayıdış bu ideologiyanın təməlində durmalı, dünyanın bütün azərbaycanlıları bu bayraq altında birləşməlidir. Harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlı milli dövlətçiliyimizi göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Ata yurduna, dövlətçiliyimizə bağlılıqla yanaşı, hamımızın ümumi məkanı olan Türk dünyasına dərin məhəbbət hissi aşılınması, islam aləmi və islam mənəvi dəyərlərinin dərinədən öyrənilməsinə, mübarək dinimizin təməlində duran prinsiplər əsasında tərbiyəyə diqqət artırılmalı, dünya xalqlarının yaratdıqları ümumbəşəri dəyərlərin mənimsənilməsi və onlara hörmət gənc nəslin təlim-tərbiyəsində müntəzəm olaraq diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Fikrimizcə, Yeni Azərbaycan İttibahı ideologiyasının – Azərbaycançılığın əsas prinsiplərinin qətiləşdirilməsi və kütləvi təbliğat vasitələrinin ixtiyarına verilməsi, gəncliyimizin bu ruhda tərbiyə olunması gələcəkdə Partiyamızın diqqət mərkəzində olmalıdır.

Bundan başqa, elmimiz, təhsilimiz, müxtəlif yaradıcılıq sahələri düşmən təbliğatına qarşı passiv, sönük müdafiə mövqeyindən fəal mübarizə mövqeyinə çıxmalıdır. Biz, adətən, necə deyərlər, bostanımıza daş atılmamış hərəkətə gəlmirik. Vaxtdır, hamı Partiya rəhbərimiz, ölkə başçısı Heydər Əliyevin xalqımıza qarşı kütləvi deportasiyalar, soyqırımları, “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi ilə bağlı fərmanlarından dərs almalıdır. Bu tarixi sənədlər əslində elm, təhsil və başqa sahələrdən olan ziyalılardan ötrü çağırışdır. Partiyamız öz başçısının bu çağırışına layiqincə cavab verməli, bütün ziyalıları, elmi-pedaqoji kollektivləri düşmən təbliğatına qarşı fəal mübarizə mövqeyinə çıxarmalıdır.

Bu gün ciddi narahatlıq doğuran hallardan biri də budur ki, gənclərin xeyli hissəsində Vətənin, xalqın ümumi taleyinə laqeydlik, biganəlik nəzərə çarpır. Azərbaycanda siyasi mövqə qazanmağa çalışan xarici qüvvələr cürbəcür dini təriqətlər, o cümlədən islam cərəyanları vasitəsilə gənclərimizi öz tərəflərinə çəkməyə çalışırlar. Ən

təhlükəlisi budur ki, ölkədə fəaliyyət göstərən saysız-hesabsız xarici şirkətlərdə işləmək üçün əcnəbi dilləri öyrənmiş çox istedadlı gənclərimizin də xeyli hissəsi yad təsirlərə məruz qalmağa, özgələşməyə başlamışlar. Bu baxımdan, biz yaxın keçmişin acı ibrət dərslərini unutmamalıyıq, dilimizi, mədəniyyətimizi, kökümüzü, ənənələrimizi qorumalıyıq. Azərbaycan gəncliyində vətənpərvərlik tərbiyəsi ön plana çıxarılmalıdır. Ali məktəb tələbələrımız beynəlxalq elektron-informasiya sistemi – İnternet vasitəsilə Vətənin mənafeyini müdafiə etməyə qoşulmalıdırlar. Örnək üçün bir faktı qeyd etmək istəyirəm: bu günlərdə Bakı Dövlət Universitetinin bir qrup tələbəsi İnternet vasitəsilə erməni təbliğatının izinə düşmüş, erməni millətçiləri tərəfindən beynəlxalq təşkilatlara, dünyanın bütün dövlət xadimlərinə, parlamentlərinə, senatorlara, konqresmenlərə göndərilmiş neçə-neçə saxta sənədlər, o cümlədən Qarabağ və digər işğal olunmuş ərazilərimiz daxil edilməmiş Azərbaycan xəritələri aşkar etmişlər. Bizim tələbələrımız elə həmin İnternet vasitəsilə beynəlxalq təşkilatlara müraciət etmiş, Azərbaycan tərəfindən üzr istəmiş, göstərilən xəritələrin informasiya bankından çıxarılmasına nail olmuşlar. Fikrimizcə, Azərbaycan gəncliyini primitiv mübarizə metodlarına çağırmaqdan Vətənin ümumi mənafeyi naminə bu cür beynəlxalq elektron-informasiya mübarizəsinə qoşmaq bu gün ən aktual vəzifələrdən biridir.

Vətənpərvərlik tərbiyəsində tarixi biliklərə, xüsusilə qəhrəmanlıq tariximizə, qüdrətli tarixi şəxsiyyətlərimizin, xalq qəhrəmanlarımızın həyat və fəaliyyətinin təbliğinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu baxımdan, dərsləklərimiz yenidən yazılmalıdır. Yeniyetmələrimiz, gənclərimiz üçün Milli İstiqlal Muzeyi yaradılmalıdır. Partiyamızın başçısı, Yeni Azərbaycanın qurucusu Heydər Əliyevin xalqına həsr olunmuş ömrü nəsillərə nümunə deyilmi?! Yeri gəlmişkən, bu

günlərdə Həsən Şirinov adlı bir polis işçisi ilə görüşümüz oldu. Bu qeyrətli Vətəndaşımız öz təşəbbüsü ilə Heydər Əliyev barədə minlərlə nadir eksponat toplamışdır. Lakin bu qiymətli mənəvi sərvətin bir hissəsi darısqal bir otaqda yerləşdirilmiş, qalanlarını isə saxlamağa yer yoxdur. Sual doğur, biz vaxtilə nə üçün Stalindən ötrü muzey tikdik? Lenin üçün muzey yaratdıq? Ancaq Azərbaycanın Qurtuluş mücadiləsinin qalibi üçün, öz dövlət xadimimizdən ötrü muzey yaratmırıq! Bizə belə gəlir ki, dəniz sahilindəki vaxtilə Lenin muzeyi adlanan muzey binasında Heydər Əliyev muzeyinin açılması hamının ürəyindən olardı!

Hörmətli həmfikirilər, mən bu qurultayda Bakı Dövlət Universitetini təmsil edirəm. Sizə məmnuniyyətlə məlumat verirəm ki, bütün tarixi dövrlərdə olduğu kimi universitetimiz ötən 7 il ərzində də İstiqlal mübarizəmizin önündə getmişdir. Qurtuluş savaşının bütün mərhələlərində universitetin professor-müəllim heyəti, tələbələri partiya rəhbərimizlə, xalqımızın lideri ilə birlikdə olmuşdur. Universitet təşkilatı Yeni Azərbaycan Partiyasının ən sanballı, yüksək intellektual səviyyəyə malik olan, həm də gənclərin geniş təmsil olduğu yetkin təşkilatlarından biridir. Universitetdə daimi fəaliyyət göstərən Heydər Əliyev məktəbi bütün respublikada mühüm ideoloji mərkəzə çevrilmişdir. Xalqımızın liderinin mübarizə yoluna həsr olunmuş Heydər Əliyev muzeyi isə tələbələrimizin ən sevimli yeridir. Universitet kollektivi özünün dünya şöhrətli məzununun qayğısını daim hiss edir. Xalqımızın ilk müasir tipli universiteti olan Bakı Dövlət Universitetinin 50, 60 və 75 illik yubileyləri məhz Heydər Əliyev cənablarının təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə keçirilib. Uzaq 1969-cu ildə – o zamanın mürəkkəb şəraitində Heydər Əliyevin universitet ziyalıları qarşısında doğma dildə çıxış etdiyini biz heç zaman unutmuruq. Universitetə qayğı – bütün təhsil sistemimizə qayğıdır. Lap bu yaxınlarda

universitetin 2 nəfər aliminin Şöhrət ordeni ilə təltif olunması, daha 2 nəfərə isə Əməkdar elm xadimi fəxri adının verilməsi buna parlaq sübutdur. Bu gün universitet özünün yüksəliş dövrünü yaşayır. Prezidentin universitet ziyalıları içərisindən bacarıqlı, işgüzar və yüksək təşkilatçılıq qabiliyyəti olan görkəmli bir kimyaçı alimimizə – prof. A.Məhərrəmova rektor kürsüsünü etibar etməsi hamımızın ürəyindən olmuşdur. Yeni rektorun islahatçılıq fəaliyyəti, quruculuq işləri nəticəsində Bakı Dövlət Universiteti tanınmaz olmuşdur. Az vaxt içərisində universitet Beynəlxalq İnternet sisteminə qoşulmuş, təhsil ocağımızda analoqu olmayan 152 dayaq məntəqəsinə malik kompüter şəbəkəsi yaradılmışdır. Hazırda Bakı Dövlət Universiteti özünün maddi-texniki bazasına görə dünyanın ən qabaqcıl universitetlərinin səviyyəsinə yüksəlmişdir. Universitetimiz ABŞ, Fransa, İtaliya, Yaponiya və bir çox başqa ölkələrin tanınmış universitetləri, şirkətləri ilə 1 mln. dollarlıq proqramlar üzərində işləyir. Bizim təcrübəmiz sübut edir ki, xarici ölkələr artıq Azərbaycanın elminə də sərmayə qoyurlar. Bakı Dövlət Universiteti hazırda özünün ən qaynar günlərini yaşayır. Xalqımızın bu müqəddəs elm-təhsil ocağı özünün şanlı 80 illiyinə və dahi məzunu Heydər Əliyev cənablarını qarşılamağa hazırlaşır.

Qurultay iştirakçıları əmin ola bilərlər ki, Bakı Dövlət Universiteti bütün tarixi dövrlərdə olduğu kimi indidən sonra da Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub möhkəmləndirilməsində ön sırada olacaqdır.

Diqqətinizə görə sağ olun!

V BÖLMƏ

YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ BANİSİ,
YENİ AZƏRBAYCANIN QURUCUSU

Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşidir.

Naxçıvan Dövlət Universitetinin 25 illik yubileyi
münasibətilə keçirilən tədbirdəki çıxışdan (xronika)

Naxçıvan, noyabr, 1992

M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin professoru, tarix elmləri doktoru **Yaqub Mahmudov**:

Əziz həmvətənlər! Bu gün, müasir dünya sivilizasiyasının, mədəniyyətinin formalaşmasında çox mühüm rolunu oynayan Azərbaycanımızın ən müqəddəs guşəsində, dünyanın ən qədim şəhərlərindən birində, sizin aranızda olmağımdan böyük qürur hissi keçirirəm. Bu gün bizim Naxçıvanımız öz tarixinin ən şərəfli səhifələrini yaradır. Özü də bu tarixi ağır blokada şəraitində yaradır. Çox böyük həyəcanla demək istəyirəm ki, XIX yüzilliyin əvvəllərində – Azərbaycanın şimalı Türkmənçay müqaviləsinə əsasən Rusiyaya qatılanda, bizim iki xanlığımız – İrəvan və Naxçıvan xanlıqları axırıncı işğal olundu. Həmin dövrdən sonra İrəvan xanlığının yerində bu gün bizim başımıza bəla olan dönlük ermənilərin gələcək dövlətinin əsası qoyuldu. Amma Naxçıvan möhkəm durdu, dayandı, Azərbaycandan aralı düşməsinə baxmayaraq düşməyə qarşı duruş gətirə bildi.

Bu gün isə Naxçıvan öz tarixinin ən çətin dövrünü yaşayır. Sizin hamınıza, həyatınızın bu ağır günlərində möhkəm cansağlığı və bu ağır şəraitə axıracan duruş gətirməyi, dözməyi arzu edirəm. Biz sizinləyik. Azərbaycanın bütün qeyrətli ziyalıları sizinlədir. Sizin gördüyünüz iş ən çətin, ağır işlərdəndir. Bəlkə də bu, hələ geniş mənada dərk edilmir. Amma siz bu gün tarixə çox şərəfli səhifələr yazırsınız. Eşq olsun Naxçıvanın dözümlü, mübariz camaatına ki, heç bir enerjinin olmadığı, ərzaq qıtlığının mövcud olduğu bu çətin şəraitə dözür. Hesab edirəm ki, bu gün Əlincə qalasının şərəfli tarixindən daha şərəfli tarix yazılır. Sizlərə eşq olsun!

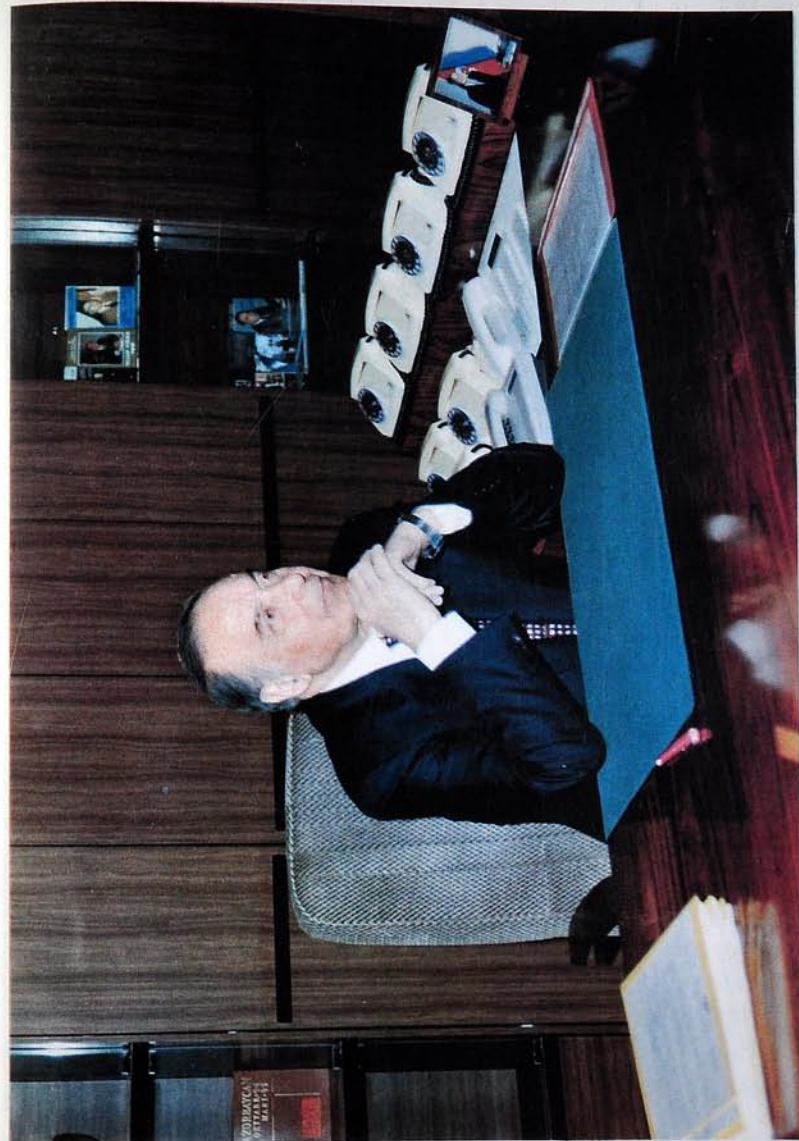

“Əgər YAP elan etdiyi yolla gedərsə, onun tezliklə ən kütləvi partiya olacağına şübhə yoxdur”

“Səs” qəzetinin əməkdaşı Hüseyn Paşayevlə müsahibə. Dekabr, 1992.

Müsahibimiz tarix elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi, M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-da qədim dünya və orta əsrlər tarixi kafedrasının müdiri, Azərbaycan Ensiklopediyasının baş redaktoru **Yaqub Mahmudov**dur.

- *Yaqub müəllim, respublikadakı hazırkı ictimai-siyasi durumu necə qiymətləndirirsiniz?*
- Bu başdan deyim ki, ucuz hörmət qazanmaq, xalqa xoş gəlmək üçün səsinə başına götürən yalançı populistlərə hörmətim yoxdur. Sualınıza düşündüyüm kimi cavab verəcəyəm. Çap edib etməmək öz işinizdir. Mətləbə keçək: gərək haqqı etiraf edəsən. Bu gün Azərbaycanı idarə edən qüvvələr olduqca ağır problemlərlə üzləşiblər. İqtidar çox mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərir. Həyatımızın bütün sahələrini əhatə edən çox ağır böhran içərisindəyik. Vəziyyət son dərəcə ağırdır. Amma ən ağır vəziyyətlərdən də çıxış yolları var. Söhbət orasındadır ki, gərək həmin yolları axtarasan, bunun üçün konkret strategiya hazırlayasan, taktika seçəsən. Bu baxımdan, yaşadığımız günləri, sizin dediyinizin əksinə olaraq, “durum” adlandırmaq olmaz. Çünki bu gün Azərbaycanımızın nəinki uzaq gələcəyini təmin edən düşünülmüş sosial-iqtisadi, siyasi və mədəni inkişaf konsepsiyası və ya strategiyası yoxdur, hətta düşdüyümüz ağır böhrandan çıxmaq üçün adicə proqrama – böhrandan çıxmaq proqramına da

malik deyilik. Beləliklə, iqtisadi potensialımız, təbii sərvətlərimiz, ən başlıcası isə xalqın dühası və intellektual gücümüz konkret istiqamətə, aydın məqsədə doğru yönəldilməyib. Elə buna görə də biz bu gün nə ölkə daxilində, nə də ondan xaricdə baş verən heç bir hadisəni qabaqlaya bilmirik, əksinə, baş vermiş hadisələrin arxasınca–nizamsız şəkildə o tərəf-bu tərəfə qaçıırıq. Fikrimizcə, bütün pillələrdə idarə sükanının arxasında əyləşənlər nə etmək, hansı istiqamətdə getmək istədiklərini, sadəcə olaraq, bilmirlər. Xalq çaş-baş qalıb. Cəmiyyəti qanunlar deyil, vəzifə kreslolarında oturanlar idarə edirlər (daha doğrusu, idarə etməyə çalışırlar!). Onların hamısı yuxarıdan göstəriş gözləyir. Bu idarəçiliyin sonu isə bolşevizm üçün səciyyəvi olan inzibati-amirlik sistemidir. Etiraf etsək də, etməsək də kommunist diktaturasını və bolşevizmi yamsılamağa başlamışıq...

- *Yaqub müəllim, mümkünsə fikrinizi bir az da açıqlayın. Məsələn, bu gün daxili siyasətdə hansı nöqsanlara yol verilir və ya başlıca diqqəti hansı sahələrə yönəltmək lazımdır?*
- **BİRİNCİSİ VƏ BAŞLICASI:** Azərbaycan xalqının birliyi və dövlətimizin bütövlüyünün qorunması daxili siyasətin əsasında durmalıdır. Belə bir real təhlükəni hamı görməlidir; həm daxilə, həm də xaricdəki çox məkrli düşmənlərimiz Azərbaycanda milli-etnik toqquşmalar salmağa və onun ərazisini parçalamağa çalışırlar. Bu cür şəraitdə bəzi siyasətçilər, ziyalılar ölkə daxilində və ondan xaricdə öz məhdud eqoizm karyeralarına (ancaq quruca karyerayamı?!) xidmət edən mücərrəd emosional-millətçi çağırışlardan uzaqlaşmalıdırlar. **VƏTƏNÇİLİYİ, AZƏRBAYCANÇILIĞI** ön plana çıxarmalıyıq. Üçrəngli **VƏTƏN** bayrağı altında birləşməliyik. Uzaqlaşmamalıyıq bir an belə müqəddəs

AZƏRBAYCAN adından və AZƏRBAYCANÇILIGIMIZDAN. Belə olsa minillər boyunca talenin ağır sınaqlarından bizimlə birlikdə çıxmış, necə deyərlər, yeddi arxada qohumlaşmış, doğmalaşmış azsaylı xalqlar (talışlar, kürdlər, ləzgilər, avarlar, yengililər, udilər, tatlar və b.), həmçinin qeyri xalqların və millətlərin nümayəndələri rahat nəfəs alırlar. Başqa sözlə, yüksək sivilizasiyalı siyasət irqi, dini, milli və etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq İNSAN üzərində qurulur. Biz də belə etməliyik. Belə olduqda yurdda sülh və vətəndaş həmrəyliyi təmin olunur, bütün azərbaycanlılar VƏTƏNİN BÖLÜNMEZLİYİ amalı, yəni VAHİD AZƏRBAYCAN ideyası ətrafında birləşərlər.

İKİNCİSİ: vətəndaş həmrəyliyi və əmin-amanlıq iqtisadi vəziyyətlə sıx bağlıdır. Bu gün Azərbaycanın iqtisadiyyatı idarə olunmur. Bunun bizdən asılı olmayan səbəbi odur ki, keçmiş imperiyanın iqtisadi əlaqə sistemi dağılıb-tökülüb. Yeni sistem isə hələ yaradılmayıb. Bəzi bəylər tez-tez təkrar etməyi sevirlər: “70 il ərzində bu ölkəni talayıb aparıblar!” Doğrudur. Bəs indi necə? Doğru söz acı olsa da etiraf etməliyik: *Azərbaycan indi daha rəhmsizcəsinə çapılıb-talanır. Gecə-gündüz xammalımız, strateji məhsullarımız, o cümlədən onillər ərzində Rusiyadan gətirilmiş müxtəlif məhsullar, xüsusilə metal ehtiyatı qarət olunub xaricə daşınır. Xarici şirkətlər daxildəki maliyyəçi-mafioz qruplarla “qardaşlaşıblar”. Tez-tez xarici banklarda açılan hesablardan söhbət salınır, lakin nədənsə həmin hesabların, xüsusilə Türkiyə banklarında açılmış hesabların sahibləri barədə xalqa açıq məlumat verilmir, yurdu sərəvətini geri qaytarmaq məqsədilə konkret iş görülmür. Azərbaycanın mal-qarasını sərhədin o tayına ötürən qaçaqmalçıların yük maşınları artıq Böyük Qafqazın dağ kəndlərində də cövlan edirlər. Lakin bunları heç kəs “görmür”. İqtisadiyyat sahəsində demokratik islahatlar getmir. Bazar iqtisadiyyatı*

əvəzinə “budka iqtisadiyyatı” hökmranlıq edir. Kənddə xırda sahibkarlığın inkişafına qayğı göstərilir. Çoxuşaq və aztəminatlı ailələrin üstünlük təşkil etdiyi və yoxsulluq içərisində yaşayan zəhmətkeş xalq kütlələrini totalitar rejimlə azad cəmiyyət arasındakı uçurumun üzərində olan dar körpüdən keçirmək üçün aydın proqram yoxdur. Xalq hərəkatının zəhmli dalğaları üzərində hakimiyyətə gəlib vəzifə kürsülərinə əyləşən bəzi bəylər dərhal geyim-kecim, ev, bağ, ən müasir minik maşınları həşirinə düşdülər, dünən meydanlarda xalqa verdikləri vədləri çox tez “unutdular”. Xalq Cəbhəsinin qurultayında etiraf olunduğu kimi, rüsvətə qurşandılar. Keçən müddət ərzində bəylər iqtisadi problemlərdənsə vəzifə bölüşdürməyə və ya bölüşdürülmüş vəzifələri yenidən bölüşdürməyə daha çox vaxt sərf etdilər.

ÜÇÜNCÜSÜ: düşdüyümüz ağır böhrandan çıxmaq üçün müdrik kadr siyasəti yeridilməlidir. Lakin indiki halda kadr siyasəti müdriklikdən çox uzaqdır. Bu sahədə ən böyük uğurumuz qanuni prezident hakimiyyətidir. Xalq öz taleyini onun içərisindən çıxmış, ona doğma olan və azadlıq hərəkatında mühüm rol oynamış Əbülfəz Əliyevə etibar etmişdir. Lakin min təəssüf ki, xalqı öz prezidentindən ayrı salan sədlərin sayı artmaqdadır. Həmin sədlərdən bu tərəfdə – xalq tərəfdə nələr baş verir? Hər şeydən əvvəl ayrı-seçkilik. Keçmiş Xalq Cəbhəsi iki yerə bölünüb – “cəbhəçilər” və qalan xalq kütləsi. “Cəbhəçilik” pərdəsi altında dostluq, şəxsi sədaqət, ailəvi yaxınlıq, yerliçilik – kadr siyasətinin başlıca “prinsiplərinə” çevrilib. İndi, hətta ayrı-ayrı zonalarda belə nadir peşələr üzrə “ixtisaslaşsınlar” və öz nazir oğullarının başına toplaşsınlar. Kadr siyasətində peşəkarlığa məhəl qoyulmur. “Etibar” sahibi olmaq, görkəmli mütəxəssis olmaqdan və ya xalqın sevdidiyi, inandığı şəxsiyyət olmaqdan daha böyük “xoşbəxtlik” imiş. Ziyalılar iki qrupa bölünüb: kimlərsə “sevimli” olan

ziyalılar və “etibarsız” ziyalılar. Yaltaqlıq baş alıb gedir. Əvvəlki hakimiyyət başçılarına, o cümlədən keçmiş prezidentə və onların yaxınlarına, növbə ilə bütün partiyaların başçılarına qılıqlana-qılıqlana həmişə “üzdə” olanlar, “Milli Qurum Akademiyasının akademiki” vəsiqəsilə fəxr edənlər yenə “üzdədirlər”. Kadr siyasəti sahəsində “ixtisaslaşmış” qeyri-rəsmi “məsləhətçilər” müstəqil dövlətimizə sağalmaz xəncər yaraları vururlar. Kadrların irəli çəkilməsində xalqa vəd olunmuş demokratik yol – yəni seçki qaydası da yaddan çıxıb. Kadr siyasətimizin və Azərbaycan demokratiyasının daha “orijinal” bir xüsusiyyəti də budur ki, bəzi yüksək vəzifəli dövlət adamlarımız, eyni zamanda, millət vəkili kimi qanunvericilik fəaliyyəti göstərir, hətta Milli Məclisdə ayrı-ayrı komissiyalara da başçılıq edirlər. Tutduqları vəzifəyə görə prezidentdən və hökumət başçısından asılı olan millət vəkillərinin qanunvericilik fəaliyyəti göstərməsi doğrudurmu? Prezident hakimiyyəti və Nazirlər Kabinetinin ayrı-ayrı strukturları bir-birini təkrar edir. Faktiki olaraq hökumət yoxdur. Xalqa başçılıq edən prezident kadr siyasətində öz partiyasının üzvlərindən başqa heç kəsi görmür. Bu gün hakimiyyətdə olan bəylərin hər birinin həm də öz partiyaları var. Məntiq aydındır: söhbət xalqa gün ağlamaqdan deyil, hakimiyyətdə möhkəmlənmək və ya onu əldən verməmək üçün çıxış yolları axtarmaqdan gedir...

- *Müstəqil respublikamızın xarici siyasəti Sizi təmin edirmi? İran, Rusiya və Türkiyə ilə münasibətlər necə qurulmalıdır?*
- *Dünya bizi tanıyır. İmzalar içində imzamız görünür. Ulu tanrıya şükürlər olsun. Amma bu uğuru yalnız öz “xidmətimiz” kimi qələmə verməyə haqqımız yoxdur. Sovet imperiyasının zülmündən qurtulmuş başqa dövlətləri də eyni dərəcədə tanıyırlar. Yaşadığı-*

mız regionda möhkəmlənməyə, sərvətimizi sormağa tələsən dövlətlər, əlbəttə, bizi tanıyacaqlar. Söhbət ancaq ondan gedə bilər ki, hazırkı mürəkkəb beynəlxalq münasibətlər sistemində bizim aydın xarici siyasət xəttimiz varmı? Bizcə, yox! Fikrimizcə, Azərbaycan hələlik ABŞ-ın və başqa Qərb dövlətlərinin Qafqazda və Orta Asiyada möhkəmlənmək siyasətinin yedəyində gedir, daha doğrusu, həmin siyasətə xidmət edir. Lakin müstəqil dövlətimiz, ilk növbədə, öz yaxın qonşuları olan böyük dövlətlərlə – Türkiyə, Rusiya və İranla qarşılıqlı mənafe və faydaya əsaslanan tarazlaşdırılmış mehriban qonşuluq siyasəti yeritməyə xüsusi diqqət yetirməlidir. Rusiya və İranla münasibətlər yaxşılaşdırılmalıdır. Bundan başqa, dərinədən ölçülüb-biçilmiş Qafqaz siyasəti yeritməliyik. Orta Asiya dövlətləri ilə əlaqələrimiz qənaətbəxş deyil. Xüsusi qeyd etmək istərdim: xarici siyasətimizin əsasında Azərbaycanın iqtisadi və siyasi mənafeyi durmalıdır. Bu prinsipial məsələdə heç bir xarici dövlətə güzəşt edilməməlidir. Bir sözlə, siyasət emosiya üzərində deyil, milli mənafe üzərində qurulmalıdır. Bundan başqa xarici ölkələrlə əlaqələrimiz hələlik ayrı-ayrı maliyyə – mafiya qruplaşmalarının inhisarındadır. Bu məsələ, hələlik, ölkənin başçılarını narahat etmir...

- *Yeri gəlmişkən, türkçülük və Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri haqqında mülahizələriniz?*
- *Vahid, qüdrətli və demokratik Azərbaycanın dirçəlişi türk-islam dövlətləri ilə bərabərlik və qarşılıqlı faydaya əsaslanan sıx əməkdaşlıq şəraitində mümkündür. Fikrimizcə, ilk addım olaraq, bərabərlik, qardaşlıq və qarşılıqlı fayda prinsiplərinə əsaslanan TÜRK DÖVLƏTLƏRİ BİRLİYİ yaradılmalıdır. Bu birlikdə ayrı-ayrı türk xalqlarının tarixi inkişaf xüsusiyyətlərinə, onların dövlət müstə-*

qilliyinə, bu dövlətlərin ərazisində yaşayan bütün başqa xalqların və etnik qrupların adət-ənənələrinə, mədəni tərəqqisinə hörmət və həssaslıqla yanaşılmalıdır. Unutmayın, bəylər, dünya ancaq Anadoluda – Avropa ilə Asiyanın qovşağında yaşayan xalqı “türk xalqı” və onun dövlətini “Türkiyə” kimi tanıyır. Qalan hər bir türk xalqının öz adı var: azərbaycanlı, özbək, türkmən, qazax, qırğız, başqırd, kumık... Siz, nə qədər “yapırsınızsa yapın”, bu xalqların adlarını, dillərini, tarixi inkişaf xüsusiyyətlərini dəyişdirə bilməyəcəksiniz! Türk xalqları hərəsinin bir ətri, bir rəngi, min bir çaları olan al-əlvan gül dəstəsinə bənzəyir. Toxunmayaq o gül dəstəsinə! Digər tərəfdən, türk xalqları “boy sırasına” düzülməməli, “böyük qardaş”, “böyük dövlət” prinsipi rədd olunmalıdır. Ayrı-ayrı türk xalqlarının dillərini, mədəniyyətlərini eyniləşdirmək xətti perspektivsiz siyasətdir. İmperiya siyasətidir. Belə siyasət qardaşlar arasında narazılıq salar. Türk dövlətləri arasındakı əlaqələr *ayrı-ayrı məliyyə-mafiya qruplaşmalarının və onların əlaltılarının varlanmasına* deyil, qardaş xalqlar və ölkələr arasında dostluğun daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etməlidir. Bu birlik onun ərazisində yaşayan bütün türk və qeyri-türk xalqlarının sosial, iqtisadi, milli-mədəni və intellektual tərəqqisi üçün bərabər imkanlar yaradan əlverişli məkana çevrilməlidir. Bu birlik, eyni zamanda, xarici təcavüzə qarşı kollektiv hərbi-siyasi müdafiə ittifaqı funksiyasını da yerinə yetirə bilər və qonşu islam dövlətləri ilə birlikdə dünya siyasətinə fəal təsir göstərərdi...

Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinə gəldikdə, həmin məsələyə münasibətim belədir: Azərbaycan–Türkiyə münasibətlərinin taleyi başqa türk dövlətləri arasındakı münasibətlərə fəal təsir göstərəcək. Bizim Türkiyə ilə münasibətlərimizi dövlət səviyyəsində tənzimləmək üçün hələ çox iş görülməlidir. Türkiyə ilə münasibətlərdə ümummilli mənafeyimiz ön plana çıxarılmalıdır. Hə-

ləlik bu münasibətlər emosiyalar üzərində qurulmuşdur və tək-tək adamların, o cümlədən türkçülükdən öz karyeraları üçün istifadə edən bəzi ziyalıların inhisarındadır. Belələri xırda mənafeləri xatirinə hər şeyi güzəştə getməyə (!) hazırdırlar. Azərbaycana dünya şöhrətli türk ziyalılarından çox, onun sərvətinə (ilk növbədə strateji məhsullarımıza) sahib olmaq istəyən şirkətlər maraqlı göstərilir. MDB ölkələrində qurub-yaradan türk şirkətlərinin fəaliyyəti Azərbaycanda görünür. Sahibkarlığın inkişaf etmədiyi Azərbaycanda xarici şirkətlərlə, o cümlədən türk şirkətləri ilə rəqabətə davam gətirə bilməyəcək. Yerli “milyonçu”ların fəal iştirakı ilə Azərbaycanın sərvətlərinin qarət olunub xaricə, o cümlədən Türkiyəyə daşınmasından xalq narazı qalmağa başlamışdır. Bu həm Azərbaycanın, həm də Türkiyənin dövlət adamlarını və qabaqcıl ziyalıları düşündürməlidir. Bundan başqa, Türkiyənin hakim dairələri ABŞ-ın və Qərb dövlətlərinin Qafqazda və Orta Asiyada möhkəmlənmək siyasətinə yardım göstərmək yolu tutsalar regionumuzda beynəlxalq münasibətlər daha da mürəkkəbləşə bilər. Bir sözlə, müasir dövrdə türk-islam dünyasına qarşı çox incə və məkrli siyasət yeridilir. QƏRB “NARAHATDIR”. BU “NARAHATLIQ” QARŞISINDA PARÇALANMAQ YOX, BİRLƏŞMƏK LAZIMDIR. Türk-islam dövlətlərini həmişə içəridən parçalayıb, bir-birinə qarşı qoyaraq məğlub etmişlər. Yetər, bu sahədə tarix boyunca kifayət qədər ibrət dərsi almışıq...

– *Bu yaxınlarda Siz Naxçıvan Universitetinin 25 illiyinə həsr olunmuş yubiley təntənəsində iştirak etmək üçün Naxçıvana ezam olunmuşdunuz. Oradakı ağır sosial-iqtisadi vəziyyətlə tanışsınız. İqtisadiyyat iflic vəziyyətindədir və əhali ağır güzəran keçirir. Səbəb Naxçıvanın Ermənistan tərəfindən blokada vəziyyətində saxlanmasıdır. Azərbaycan hökuməti İran vasitəsilə bölgəni blokadadan çıxara bilər. Bu məsələyə münasibətiniz?*

– 1828-ci ildə Rusiya Şimali Azərbaycanda bizim sonuncu iki dövlətimizi – Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını aradan qaldırdı. Rusiya imperiyasının ermənipərəst siyasəti nəticəsində İrəvan xanlığının ərazisində erməni dövlətinin əsası qoyuldu. Bu dəhşətli siyasət nəticəsində keçmiş İrəvan xanlığının ərazisində indi bir nəfər də olsun azərbaycanlı qalmayıb. Amma Naxçıvan azərbaycanlıları duruş gətirdilər qanlı imperiya siyasətinə. Saxladılar Vətən torpağının o müqəddəs parçasını. Və bu gün də şəhid verə-verə qoruyurlar düşmən blokadasında qalmış qədim Naxçıvanımızı – daşnakların həmişə əsas işğal hədəfi seçdikləri Naxçıvan diyarını. Eşq olsun bu gün ulu torpağın keşiyini çəkən, amansız mühasirədən sarsılmayıb Azərbaycan tarixinin ən şərəfli səhifələrini yazan Naxçıvan camaatına!.. Cavabım aydındır: Naxçıvana olan münasibət kökündən dəyişməlidir. Naxçıvan bu gün ön cəbhədir. Mühasirəyə düşmüş torpağımızdır. Azərbaycan üçün həyati əhəmiyyətə malik olan strateji məntəqədir. Türkiyəyə və onun vasitəsilə Avropaya açılan qapımızdır – Naxçıvan. (Unutmayaq ki, indidən sonra şimal yolu ilə – Rusiya vasitəsilə Avropa ilə əlaqələrimiz asan olmayacaq!).

Belə vəziyyətdə biz yerlə, göylə, mümkün olan bütün vasitələrlə nəyimiz varsa tökməliyik Naxçıvana (Axı ermənilərə bircə “xaç qohumluğuna” görə hava yolu ilə bütün xristianlıq kömək edir...). Kəsə yerindən, bir ziyalı kimi Naxçıvanda gördüklərim məni sarsıtdı. Düşmən hücumları ara vermir. Sərt soyuqlar. Elektrik enerjisi yox, yanacaq yox, qaz yox. İstehsal dayanıb. Ərzaq qıtlığı. Möhtəkirlək baş alıb gedir. Yüzlərlə ömrü olan ağaclar, bağbağat qırılır... Neyləyəcək Naxçıvanın sərt qışında qocalar, körpələr, qız-gəlinlər... Belə ağır vəziyyətdə bir yandan da cənub qonşumuzun nümayəndələri elədikləri kömək müqabilində öz işlərini görürlər: türklüyə parçalanma salmaq üçün altdan-altından geniş təbliğat aparırlar. Özü də din pərdəsi altında. Bu cür ağır

vəziyyətdə Naxçıvan bir an belə diqqət mərkəzindən kənar qalmamalıdır! Heç olmasa mənəvi dayaq durmalıyıq Naxçıvanımıza və aydın bir söz deməliyik: “Möhkəm durun, qardaşlar, başımız Qarabağa qarışıb, sizə əl yetirə bilmirik. Bütün gücünüzü yağ düşməyə qarşı çevirin. Parçalanmayın düşmən qarşısında”. Təəssüf ki, Naxçıvanda yurddaşlarımıza bu aydın söz deyilmir. Düşmən Naxçıvana hücum edir, bəzi bəylər isə bütün diqqəti çeviriblər Naxçıvan rəhbərliyinin kreslosunu ələ keçirməyə. Sanki bizə qarşı eləyiblər. Düşünmürük ki, nə deyər bizə kənardan baxanlar!? VƏTƏNİN BU DAR GÜNÜNDƏ KEÇMİŞ İMPERİYANIN, NECƏ DEYƏRLƏR, “DABBAQDA GÖNÜNÜ TANİYAN” DÜNYA MİQYASLI SİYASƏTÇİNİN AĞLINDAN, TƏCRÜBƏSİNDƏN İSTİFADƏ ETMƏK ƏVƏZİNƏ, BAŞLAMISIQ ONA QARŞI MƏRƏKƏYƏ. ERMƏNİ YADDAN ÇIXIB... FİKRİM AYDINDIR: SINAQ GÜNÜMÜZDÜR. BÜTÜN MÜDRİK ADAMLARIMIZ, TƏCRÜBƏLİ DÖVLƏT XADİMLƏRİMİZ – ƏLİYEVLER, MUSTAFAYEVLER XALQA BU GÜN HƏMİŞƏKİNDƏN DAHA ÇOX LAZIMDIR. GÖZÜMÇIXDIYA SALMAMALIYIQ ONLARI. BİR DƏ AXI DAR GÜNDƏ HƏTTA QAN QİSASINI DA BİR TƏRƏFƏ ATIBLAR ATA-BABALARIMIZ...

– Məlumatımıza görə, Siz Türk Dünyası Partiyası adlı yeni bir partiyanı yaradan təşəbbüs qrupu ilə əməkdaşlıq edirsiniz. Partiyanın məramı, partiyanın siyasi fəaliyyəti hansı istiqamətə yönəldiləcəkdir?

– Məlumatınızı dəqiqləşdirmək istərdim: Hələlik rəsmi qeydiyyatdan keçmiş belə bir partiya yoxdur. Lakin hazırlıq işi gedir. Bu məqsədlə dərc olunmuş nizamnamə və məramnamənin hazırlanmasında mən də iştirak etmişəm. Həqiqətən də bu gün türkcülükdən komməriya vasitəsi kimi istifadə edib (həm daxildə, həm

də xaricdə) onu yanlış istiqamətə yönəldənlərə qarşı güclü bir elmi-siyasi təşkilat yaradılmasına böyük ehtiyac var. Əvvəlki suallardan birinə cavab verərkən bildirdim ki, mənim Türklüyə gedən yolum *Azərbaycandan və Azərbaycançılıqdan* başlayır. Konkret Vətəni və Vətən haqqında konkret anlayışı olmayanın qüruru da olmaz! Elə Türkiyənin özündə də sadə türk qardaşlarımız bizlərə alqışlaya-alqışlaya “Can Azərbaycan” deyər müraciət edirlər. Mənim də amalım “Can Azərbaycandır!” Odur ki, həmin partiyanın adı məsələsində aramızda fikir birliyi yoxdur. Yaranmaqda olan bu partiya proqramına uyğun olaraq öz adında “Azərbaycan” sözünü daşmadıqca çətin ki, mən həmin partiyanın üzvü olum. Ümumiyyətlə, bu gün Azərbaycan “partiya xəstəliyinə” tutulub. Zona partiyaları. Etnik partiyalar. “Böyük”in partiyaları. “Kiçik”lərin partiyaları... Əksəriyyətinin də bir məqsədi var: vəzifə kürsüsü ələ keçirmək. Bəs Vətən, millət, ümummilli mənafə? Görünür, yetkin olmamağımızın ağrı-acısını hələ çox çəkəcəyik. Xülasə, mən hələlik heç bir partiyanın üzvü deyiləm. Xalqın sırasındayam və bununla da fəxr edirəm.

- *Ziyalılardan dövlət quruculuğuna cəlb olunması çox zəifdir. Demək olar ki, onlar bu işdən tamamilə uzaqdırlar. Onların əksəriyyəti respublikanı tərki edir.*
- Kadr siyasəti barədə yuxarıda dediklərimə bunları əlavə edə bilərəm: cəbhə hakimiyyətə gələrkən Azərbaycanı idarə etməyə hazır deyildi. İndi də buna hazır deyil. Siyasi hakimiyyətin əsas idarə orqanlarına cəbhəçilərin başçılıq etməsi təbii haldır. Çünki inqilaba başçılıq edən siyasi təşkilat Xalq Cəbhəsi idi. Lakin peşəkarlıq tələb olunan çox geniş idarə aparatının “hökmən cəbhələşdirilməsi” xətti düzgün siyasət deyil. Bu cür siyasət

xalqa baha başa gələcək. Bu gün Azərbaycan cəmiyyətində “iş iş bilənə tapşırmaq” prinsipinə məhəl qoyulmur. Orta və aşağı mərtəbələrdə cəbhəçilərin ümumi səviyyəsi aşağıdır. Onların əksəriyyəti siyasi hakimiyyətə sadəcə olaraq “vəzifə kreslosu” kimi baxırlar. Buna görə də yanlarında onlardan daha səriştəli bir ziyalının olması onlar üçün böyük “təhlükədir”. Ziyalılardan respublikanı tərki etməsinə gəldikdə, bunun xalqımız üçün nə qədər böyük faciə olduğunu sonra başa düşəcəyik. Unutmayaq ki, xaricdə bacarıqsızlara, savadsızlara, maymaqlara yer yoxdur. Gedənlər yüksək intellekt sahibləridir, mənəvi sıxıntıyı qəbul etməyənlərdir. Qalanların bir çoxu isə... *İqtidarın ziyalılara münasibətinin mahiyyəti belədir: “Yel aparən yelinki, yerdə qalan bizimki”*. Bu isə açıq-aşkar yanlış siyasətdir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin ziyalılarla əlaqədar olaraq həyatda sınaq olmuş bir siyasəti var: xaricdən ölkəyə “beyin axını” təmin etmək. Biz isə daxildən xaricə “beyin axıdırıq”. Allah sonrasından saxlasın...

- *Yaqub müəllim, Sizin rəhbərliyinizlə Azərbaycanda təhsil sisteminin dəyişdirilməsinə dair yeni konsepsiya yaradıldı, müstəqil dövlətimizin Təhsil Qanununu ortaya qoydunuz. Qanun Milli Məclisdə ciddi müqavimətə rast gəldi. Səbəb nə idi?*
- Boğazdan yuxarı danışan “ziyalılar”, səsinə başına götürən “millət qəhrəmanları” çoxdur. Təltiflər, imtiyazlar, xarici ezamiyyətlər bölüşdürüləndə belələrinin basabasına yaxın düşə bilməzsən! Elə ki, iş çətinə düşdü, ümummilli bir iş görmək lazım gəldi onların heç birini ortada tapmazsan! Başlarından keçərlər, amma millət üçün təmənnaş bir saat vaxtlarından keçməzlər! Marıqda durub izləyəcəklər. Əgər sənəin gördüyün iş nəticə verməsə, toy-bayramdır onlar üçün! Elə ki, xeyirli bir iş görə bildin, evin yıxıldı. Tökülür

şəcəklər üstünə! Ta sənin axırına çıxıb, əməyinin nəticəsinə yiyələnməmiş əl çəkməzlər. Belə hallar başıma dəfələrlə gəlib. “Ağillanmamışam”! Təhsil konsepsiyası və Qanunu da belə oldu. Qanunu bütün xalq bəyəndi. Millətin ekpertizasından keçdi. Lakin yüksək kabinetlərə təpik döyən çuğulların, dələduzların “ekspertizasından” keçmək nə qədər çətin oldu! Gecəli-gündüzlü düz bir il vaxtım getdi bu Qanuna. Milli Məclisdəki ilk müzakirə qabaqcadan “köklənmiş” müzakirə idi. Lakin ikinci müzakirədən razıyam. Düz iki gün maddə-maddə müzakirə aparıldı. O zaman bu ağır əməyə həssaslıqla yanaşan millət vəkillərinə minnətdaram. Prezidentin 100 günü tamam olanda Təhsil konsepsiyası yeni hakimiyyətin uğuru kimi qeyd olundu. Hazırda iqtidarın təklifinə əsasən maliyyə məsələləri bir daha nəzərdən keçirilir. Yəqin ki, bu material qəzetdə dərc olunana qədər həmin məsələyə Milli Məclisdə baxılacaq.

- *Bu cür üzücü əməyinizə və gördüyünüz şərəfli işə qiymət verən oldumu?*
- *Konsepsiya və Qanunu mən və həmkarlarım xələt almaq üçün deyil, xalqımızın dirçəlişi naminə yazmışıq. Varlığım qədər əminəm ki, bu qanun yüksəlişimizin əsasında duracaq. Buna görə də həmin qanun adımla bağlı olduğu üçün fəxr edirəm.*
- *Bu yaxınlarda Yeni Azərbaycan Partiyasının təsis konfransı oldu. Yəqin ki, onun nizamnaməsi və proqramı ilə tanışsınız. YAP Azərbaycanı düşdüyü ağır böhrandan çıxarmağa nə dərəcədə kömək edə bilər?*

- *Demokratik cəmiyyətdə əqidə və məsləkcə həmfikir olanların konkret siyasi təşkilatda birləşməsi adi haldır. Buna təbii baxıram və YAP-da birləşən yurddaşlarımıza uğur arzulayıram. Yeni partiyanın bütün tərəqqipərvər qüvvələri öz ətrafında toplamaq, peşəkarlığa üstünlük vermək, demokratik ziyalılarla sıx əlaqə, aztəminatlı kütlələrə arxa durmaq, bütün xalqla əlbir hərəkət etmək, intellektual potensialı olan gənc qüvvələrə üstünlük vermək niyyətinə rəğbətlə yanaşıram. ƏGƏR YAP ELAN ETDİYİ YOLLA GEDƏRSƏ, ONUN TEZLİKLƏ ƏN KÜTLƏVİ PARTIYA OLACAĞINA ŞÜBHƏ YOXDUR. Təvsiyəm: YAP özünü cahillərdən, savadsızlardan qorusun. Üzünü ziyalıya tutsun və çətin güzəran keçirən xalqa arxalansın. Partiyanın rəhbərliyi isə yaltaqları yaxına buraxmasın, sözünü deməkdən çəkinməyən kişilərlə durub-otursun...*
- *Qarabağ münaqişəsinə münasibətiniz. Hazırkı hökumətin hərbi konsepsiyası ilə bu münaqişəni həll etmək mümkündürmü?*
- *İmperiya siyasətçiləri keçmiş SSRİ-nin müstəmləkələrində “yaman gün” üçün çoxlu minalar basdırıb saxlamışdılar. SSRİ-nin dağılması prosesi reallaşanda bu minaları, o cümlədən Qarabağ minasını bir-bir partlatmağa başladılar. Lakin imperiyanı xilas etmək mümkün olmadı. Çünki onun üç başlıca sütununun – Rusiya, Ukrayna və Belarusun Slavyan birliyi də çat verdi. Beləliklə, “Qarabağ münaqişəsi” imperiyanın “sağlığında” həll olunmadı. İndi bu münaqişə yeni mərhələyə qədəm qoyub – Ermənistan Azərbaycana qarşı təcavüzkarlıq müharibəsi aparır. Bundan başqa Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan beynəlxalq rəqabət meydanına çevrilib. Bütün bunlar vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirib. Fikrimcə, bu müharibədə nə Azər-*

baycanı, nə də Ermənistanı qalib gəlməyə qoymayacaqlar. Çox müdrik və elastik siyasət yeridilməlidir. Çıxış yolu üçüncü tərəfin iştirakı olmadan birbaşa aparılan Azərbaycan–Ermənistan danışıqlarında tapıla bilər. Lakin Ermənistanın arxasında barmağı olan qüvvələr onu asanlıqla danışıqlara gəlməyə qoymayacaqlar. Ermənistan danışıqlara yalnız cəbhədə uğursuzluqlara düçar olduqda və beynəlxalq meydanda təkləndikdə gələcəkdir. Bunların hər ikisi çətin problemlərdir. Cəbhədə əsaslı dönüş yaratmaq üçün hər şeydən əvvəl, müharibə dövlət səviyyəsində aparılmalıdır. Bu isə böyük hazırlıq tələb edən işdir. Dövlətin özünün inkişaf konsepsiyası olmadığı halda Müdafiə Nazirliyindən möcüzə gözləmək olmaz. Digər tərəfdən, xalqın qələbəyə olan inamını qaytarmaq lazımdır. Xocalı, Şuşa, Laçın, vertolyot qəzası və başqa cinayətlərin üstü açılmayınca bu inamı qaytarmaq da çətin olacaq. Hələlik isə müharibə aparən tərəflər mövqe döyüşləri apara-apara gözləyirlər: kimin qüvvəsi daha tez tükənəcək. Ermənistan – Azərbaycan müharibəsi, bütövlükdə, mənasız müharibədir. İki dövlət arasında sülh münasibətləri bərqərar olunarkən bütün hallarda Qarabağ Azərbaycanın tərkibində qalacaq.

Oxucuların diqqətini başqa bir məsələyə cəlb etmək istəyirəm: indi Cənubi Qafqaz iri dövlətlərin beynəlxalq maraq dairəsinə daxil olub. Müharibə aparən tərəfləri müdafiə edən ayrı-ayrı iri dövlətlər Ermənistan–Azərbaycan müharibəsindən istifadə edib bu regionda möhkəmlənməyə çalışacaqlar. Başqa sözlə, yağışdan çıxıb yağmura düşməsək yaxşıdır...

Xalqın taleyini yaşayan insan

Görkəmli dövlət xadimi, siyasi tariximizə qurucu və xilaskar kimi daxil olmuş böyük rəhbər, respublika prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməsinin 4-cü ildönümü münasibətilə M.Ə.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetində keçirilmiş toplantıdakı çıxışdan.

Oktyabr, 1997

Əziz həmvətənlər! Universitetimizin bu əzəmətli salonunda 1993-ci ilin 3 oktyabrında baş vermiş tarixi hadisəni təntənə ilə qeyd etməyə çox böyük haqqımız var. Biz bunun üçün böyük qürur hissi keçiririk. Çünki Bakı Universiteti Azərbaycanımızın bu günə gəlib çatmasında, xalq azadlıq hərəkatında, demokratik hərəkatımızda həmişə öndə olub. Bu gün Azərbaycan bir dövlət kimi varsa, siyasi varlıq kimi yaşayırsa, onu bizim doğma universitetimizin, xalqımızın yetirməsi, dünya miqyaslı dahimiz Heydər Əliyev yaşadır. Universitet Azərbaycanın gələcəyi deməkdir. Bu təhsil ocağının yetirməsi Heydər Əliyev isə Azərbaycan varlığını yaşadan dünya miqyaslı dahi deməkdir. Ölkəmizin keçid dövrləri heç vaxt asan olmayıb. Bu baxımdan 1918–1920-ci illərdə də çətin günlərimiz çox olub. O vaxtlar da görkəmli ziyalılarımız, ictimai-siyasi xadimlərimiz – Topçubaşovlar, Xan Xoyskilər, Rəsulzadələr var idi. Amma o zaman Azərbaycanın dahi şəxsiyyəti – hadisələrin siyasi məcrasından baş çıxaran, onu xalqın mənafeyinə yönəldə bilən, hərbi işlərdə səriştəsi olan, doğma xalqını qaranlıq dəhlizlərdən keçirib işığa çıxarmağa qadir olan şəxsiyyəti yox idi. Bunları qeyd edərkən dörd il bundan qabaqki burulğanı yadınıza salmaq istərdim. Müdrik xalqımız o zaman qəti və sərrast hərəkət edərək, yeganə düzgün addımını atdı – dünyanın böyük siyasət adamını hakimiyyətə gətirdi. Bu

gün Azərbaycan keçid dövrünü yaşayır. Ulu Tanrı bizə Heydər Əliyevi bəxş etdi. Xalqımız onun sayəsində keçid dövründən sabitləşmə dövrünə qədəm qoydu. Bu, tarixdə şəxsiyyətin roludur. Heydər Əlirza oğlu sübut etdi ki, az imkanlarla şimaldakı qonşumuzun və onun fitvası ilə üstümüzə qaldırılan, daşnak partiyasının rəhbərlik etdiyi Ermənistanın, onun arxasında duran erməni lobbilərinin, bizə qarşı qıcanmış dişlərin hamısına bir yolla qalib gəlmək olar: ağılla, zəka ilə, müdrikləklə! Dünyanın hər yerində söylənilir ki, bütün danışıqlar, konfliktlər sülh yolu ilə həll olunacaqdır. Tarix göstərir ki, bunu deyən ağılların əksəriyyəti nəticə etibarilə hər cür təzadlara yuvarlanıblar. Amma Heydər Əliyev dörd il ərzində müdrik düşünlü, addımbaaddım yeritdiyi məqsədyönlü xarici siyasətlə, daxil-dəki tədbirlərlə sübut etdi ki, dünya xəritəsində olan balaca bir ölkənin böyük oğlu bu tarixi həqiqəti axıra çatdırdı. Bu baxımdan demək istəyirəm, eşq olsun bizim xalqımıza ki, bu gün Heydər Əliyev kimi bir dühanı yetişdirib. Azərbaycan dövləti yaşadı. Yaşadı ona görə ki, xalqı Heydər Əliyev kimi bir şəxsiyyət yaşada bildi. Heydər Əliyev bizim tariximizə xilaskar kimi daxil oldu. Mən arzumu bildirərək təklif edirəm ki, bu gün yekdilliklə Konstitusiyamıza əsasən Heydər Əliyevi prezident kürsüsünə yenidən namizəd irəli sürək. Çünki Heydər Əliyevin yeritdiyi iqtisadi-siyasi islahatları ancaq onun özü başa çatdıra bilər, onun yerini ancaq onun özü yeriyə bilər. Gəlin, ona möhkəm cansağlığı arzu edək.

Xalq öz gələcəyinə səs verdi

“Aktual” qəzetinin əməkdaşı Qəhrəman Nağıyevlə müsahibə. Oktyabr, 1998.

Möhtərəm prezidentimiz müstəqil Azərbaycanda keçirilən ilk demokratik seçkilərdə xalqın böyük əksəriyyətinin yenidən dəstəyini aldı. Seçkilərdə hamudan çox səs topladı. Bir ziyalı kimi, həm də Heydər Əlirza oğlunun vəkili kimi bu böyük qələbənin əsasını nədə görürsünüz? Müxbi-

rimizin sualına BDU-nun müəllimi, tarix elmləri doktoru, professor Yaqub Mahmudlu cavab verir.

– Doğrusunu deyim ki, biz bu qələbəni irəlicədən görürdük. Azərbaycan rayonlarını gəzəndə, xalqla yaxından təmasda olanda, ayrı-ayrı rayon mərkəzlərində, şəhərlərdə və kəndlərdə keçirilən izdihamlı mitinqlərdə, yığıncaqlarda biz bir daha əmin olduq ki, Heydər Əliyev öz şüurlu həyatı ilə, xalqa bağlanmış ömrü ilə xalqın ürəyində, qəlbindədir.

Mən bu gün məmnuniyyətlə etiraf edirəm ki, əgər müvafiq seçki qaydaları olmasaydı Heydər Əliyev cənablarının heç bir vəkilə də ehtiyacı olmazdı. Çünki xalqımızın hər bir vətəndaşı, hər bir namuslu övladı onun vəkildir. Hamı onu qəlbən sevir və onun təbliğatçısıdır. Biz bunu keçirilən çoxsaylı yığıncaqlarda hiss elədik, görüşdüyümüz ən sadə adamların söhbətindən duyduq.

Heydər Əliyev cənablarının seçkidə qazandığı bu böyük nailiyyəti bilavasitə onun özünə olan ümumxalq məhəbbətinin nəticəsi kimi qiymətləndirmək daha doğru olardı. Belə ki, prezident kürsüsü uğrunda mübarizəyə ondan başqa 5 nəfər də qoşulmuşdu. Bu namizədlər bir şeyi unutmşdular. Unutmşdular ki, xalqın prezidenti olmaq, xalqın qurtuluşunu, nəcətini təmin etmək asan məsələ deyil. Düzdür, Azərbaycan ziyalıları arasında çox bacarıqlı, qabiliyyətli, dünya miqyasında tanınan belə şəxsiyyətlər çoxdur. Amma onların heç biri öz namizədliyini irəli sürmədi. Yəni yuxarıda qeyd etdiyim vəzifənin məsuliyyətini onlar dərk etdiyindən bu işə girişmədilər. Onlar bilirdilər ki, Azərbaycan adlı məmləkətin çox çətin problemləri var. Böyük dövlətlərin maraqları bu ölkədə bir-birinin üstünə düşür. Azərbaycanın müstəqilliyi ilə razılaşmayan qüvvələr də mövcuddur. Xarici düşmənlərimiz daxili satqınları ələ alıb ölkədə qarışıqlıq salmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Bax, belə çətin bir şə-

raitdə Azərbaycana rəhbərlik etmək asan məsələ deyil. Məhz buna görə də bütün ziyalılar arzu edirdilər ki, geniş ictimaiyyətin arzusu ilə prezident kürsüsünə yenidən Heydər Əliyev cənabları gəlsin. Bizim arzularımız çin oldu.

Heydər Əliyev cənablarının qələbəsi xalqın ona inamının bariz nümunəsidir. Bu inam bir ilə, iki ilə qazanılmışdır. Bunun üçün uzun illər lazımdır. Heydər Əliyev cənabları hələ Sovet dövründə DTK deyilən o qanlı təşkilatı ermənilərdən təmizləyəndə, Azərbaycan xalqının ləyaqətli övladlarını müdafiəyə qalxanda bu inamın bünövrəsi qoyulmuşdu. Elə həmin vaxtdan da xalqın qəlbində Heydər Əliyev adı özünə yer eləmişdi. Mən bütün bunların şahidiyəm. Azərbaycana başçılıq edəndə də onun gördüyü işlərin misli-bərabəri olmadı. Respublikanın iqtisadi sistemində böyük sıçrayışa nail oldu. Təsərrüfatları inkişaf etdirdi. Mədəniyyətimizə xüsusi diqqət və qayğı göstərdi. İlk dəfə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adı bizim sənət adamlarımıza, yarıdıcı ziyalılarımıza onun təşəbbüsü ilə həmin zamanlarda verildi. Respublikamızda tikilən çoxsaylı nəhəng zavodlar, fabriklər, komplekslər onun bilavasitə gərgin zəhmətinin bəhrəsidir. İri yaşayış massivlərinin salınması da, ümumiyyətlə Bakının simasının bütövlüklə dəyişməsi də Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bütün bunlar danılmaz faktlardır. Və Heydər Əliyev cənablarının gördüyü tarixi işlərin bir qismidir.

Bir ziyalı kimi mənim fikrimcə, onun Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük tarixi xidməti 1993-cü ildə olub. Hamıya məlumdur ki, həmin ildə siyasi varlığımız, dövlətçiliyimiz təhlükə qarşısında qalmışdı, məhv olmaq üzrə idi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən gəlişi bizim həm dövlətçiliyimizi, həm də siyasi varlığımızı məhv olmaq təhlükəsindən qurtardı. Milləti qəzadan xilas elədi. Azərbaycan məhv olmadı, yaşadı. Azərbaycan parçalanmadı. Yəni yoxluqdan varlığa çevrildi.

Bax, bütün bu faktorlar Heydər Əliyev cənablarına olan ümum-xalq məhəbbətinin əsasını təşkil edir.

1993-cü ildə Azərbaycanı düşdüyü bu bəlalardan dünyanın ən böyük sərkərdələri də, siyasi xadimləri də xilas edə bilməzdi. Ancaq onun zəkası, müdrikliyi, uzaqgörənliyi, beynəlxalq nüfuzu, qalın-qalın beton divarlar arxasında gedən böyük-böyük oyunlardan baş çıxarmaq fəhmi azad elədi. Xalq bu xidmətləri unutmayıb. Xalq ölkədəki sabitliyi məhz onun yaratdığını yaddan çıxarmayıb. Xalq ölkədə hərki-hərkiyənin, anarxiyanın baş alıb getdiyini yaddaşında saxlayır. Ölkədəki çoxsaylı quldur dəstələrinin necə tərksilah olunduğundan da xəbərdardır. Bu minnətdarlıq hissləri qədərbilən xalqımızın qəlbində yaşayır. Ona görə də bu seçkilərdə Heydər Əliyevin tam qələbəsi labüd idi. Mən bunu çox təbii sayıram.

Bu günlərdə keçirilmiş ümumxalq seçkilərinin nəticəsinə çox təəssüf ki, şübhə ilə yanaşanlar da var. Bütün bunları xalqın üstünə atılmış çirkab kimi qiymətləndirirəm. Azərbaycan xalqı sözün əsl mənasında öz dahi şəxsiyyətini sevir və ona olan inamı təbii ki, bu səsvermədə öz əksini tapmalıydı və tapdı da. Bu qələbəni ürəkdən alqışlayıram. İnamım da ondan ibarətdir ki, xalq yanılmayıb. Öz liderinin ətrafında birləşərək işıqlı sabaha inamla addımlayacaq.

Azərbaycanda tikilən ən böyük, ən möhtəşəm memarlıq abidəsinə – dövlətimizin binasını da məhz Heydər Əliyev cənabları ucaldıb. Artıq onun üst mərtəbələrində iş gedir. Bu möhtəşəm tikilinin üstü örtülməlidir. Burada son tamamlama işləri aparılmalıdır. Bütün bunları da Heydər Əliyev özü başa çatdırmalıdır. Bizim siyasətdəki dünyəvi işlərimiz həmin memarlıq incisinə bənzəyir. Bu başlanmış mübarizəni bizim siyasi liderimiz davam etdirməlidir. Ona ikinci bir alternativ olmamalıdır. Yəni bu işləri aparacaq başqa liderimiz yoxdur.

Bu seçkilərdə başqa bir qənaətə də gəldim. Xalqın şüurluluğu, yetkinliyi məni çox sevindirdi. Xalqımız çətin məqamda digər namizədlərdən fərqli olaraq Heydər Əliyev cənablarını üstün tutmaqla Azərbaycan dövlətçiliyinə, müstəqilliyimizə səs verdi. Xalq bir həqiqəti anladı və qət etdi ki, dar ayaqda bizim üçün dövlətçiliyimizdən, müstəqilliyimizdən müqəddəs heç nə yoxdur. Dövlətçiliyi kim yaşadacaq? Başladığımız bu qurtuluş mübarizəsini kim başa çatdıracaq? Xalq bu suallara cavab verdi. Xalq gələcəyə səs verdi. Xalq tarixə səs verdi və ən nəhayət, xalq onu öz arxasınca apara bilən görkəmli liderinə səs verdi.

İqtidar–müxalifət münasibətləri ancaq bizim öz daxili “məhsulumuz” deyil!

“Əks-səda” qəzetinin müxbiri ilə müsahibə. Dekabr, 1998

Cəmiyyətimizin siyasi prosesləri elə mürəkkəb inkişaf xətti seçib ki, kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu müəyyənləşdirmək bir çox çətinliklər ortaya çıxarır. İqtidar–müxalifət münasibətlərinin radikallaşması, onların ayrı-ayrı qütblərə çəkilib barışmaz mövqe tutmaları cəmiyyəti necə qane edir?! Hər bir siyasi qütb, istər iqtidar, istərsə də müxalifət öz kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə edərək bir-birilərinə qarşı iradlar söyləyirlər. Ümumiyyətlə, doğru inkişaf yolunu öyrənib bilmək məqsədi ilə üz tutduq cəmiyyətin ziyalı təbəqəsinə. Bu dəfəki müsahibəmiz Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsinin dekani, professor Yaqub Mahmudovdur.

– *Yaqub müəllim, bir alim kimi müasir günümüzdə gedən siyasi proseslər haqqında fikirlərinizi öyrənmək istərdik.*

- Yaşadığımız günlərdə ölkəmizdə gedən ən başlıca siyasi proses müstəqil Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi prosesidir. Bütün başqa proseslər bu əsas prosesin, necə deyirlər, qol-budağıdır. Fikrimcə, Qurtuluş günündən sonra xalqımızın ən böyük nailiyyəti dövlətimizin varlığı, onun möhkəmləndirilməsi, Azərbaycan siyasi varlığının yaşamasıdır. Əlbəttə, siyasi hakimiyyətə sadəcə olaraq vəzifə kürsüsü və ya varlanmaq vasitəsi kimi baxan müəyyən qüvvələr özlərinin bugünkü siyasi fəaliyyətlərində bu başlıca məsələni, yəni Azərbaycan dövlətini daxili və xarici irticadan qoruyub saxlamaq məsələsini çoxdan unutmuşlar. Çox təəssüf...
- *Azərbaycanın xarici siyasi və iqtisadi əlaqələri Qarabağ probleminin həllinə nə kimi təsir göstərmişdir?*
- Azərbaycanın getdikcə genişlənən xarici siyasi və iqtisadi əlaqələri bütövlükdə müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsinə olduqca müsbət təsir göstərmişdir. Xarici ölkələrlə əlaqələrimiz Qarabağ probleminin həllinə də müsbət təsir göstərmişdir. Hər kəsin haqqı özünə qaytarılmalı, ədalətlə qiymətləndirilməlidir. Xarici iqtisadi və siyasi əlaqələrimizin ağır yükü bütünlüklə böyük siyasətçi Heydər Əliyevin çiyinləri üzərinə düşmüşdür. 1993-cü ildən əvvəlki dövrdən tamamilə fərqli olaraq indi bizə münasibət yaxşılaşmağa doğru dəyişmişdir. İndi Ermənistan təcavüzkar dövlət kimi qiymətləndirilir, biz isə müstəqilliyinə, suverenliyinə, torpaqlarına təcavüz olunmuş dövlət kimi tanırıq. Bu çox böyük nailiyyətdir. Dünya birliyində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı və Dağlıq Qarabağın əzəli Azərbaycan torpağı olduğu qəbul olunur. Bu kiçik uğur deyil. Özü də bu, təkə siyasi-diplomatik danışıqlar yolu ilə əldə olunan nailiyyət də deyil. İqtidarın düzgün müəyyən

etdiyi xarici iqtisadi siyasət strategiyası bu uğura etibarlı təminat verir. Fikrimcə, Heydər Əliyev neft siyasəti strategiyasını hazırlamaqla və Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsi siyasətini reallaşdırmaqla Azərbaycanın düşmənlərinə öldürücü zərbə vurdu. Heydər Əliyev bununla sübut etdi ki, Cənubi Qafqaz (Zaqafqaziya) problemlərinin açarını “erməni kartı” ilə əldə saxlamağa çalışan beynəlxalq qüvvələr yanılırlar. Daha doğrusu, Heydər Əliyevin neft siyasəti və Böyük İpək Yolunu dirçəltmək xətti “erməni kartı”nı həmişəlik vurdu...

– *ATƏT-in Minsk qrupunun Qarabağ problemi ilə bağlı fəaliyyətini necə qiymətləndirirsiniz? – Əlbəttə, zaman ölçüsü nəzərə alınmaqla.*

– Cavabım qətidir. ATƏT-in Minsk qrupu xətti ilə Azərbaycan diplomatiyasının apardığı iş müəyyən bəhrə verib. Yəni, birbaşa Azərbaycanın müstəqilliyinə qarşı yönəldilmiş Qarabağ münaqişəsində Azərbaycanın təqsirkar olmadığı, məhz Ermənistanın və onun arxasında duran qüvvələrin təcavüzkar olduğu beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılıb. Bununla yanaşı qəti fikrim belədir ki, ATƏT-in Minsk qrupu bu problemi həll etməyə qadir deyildir. Bundan belə ATƏT xətti ilə vaxt itirilməsinə yol vermək səhv olardı. ATƏT-ə nisbətən BMT daha təsirli beynəlxalq təzyiq vasitəsidir. Buna görə də problemin həllinə yönəlmiş diplomatik fəaliyyətimiz ATƏT-dən BMT müstəvisinə keçirilməlidir. Lakin bu halda da unudulmamalıdır ki, bir çox beynəlxalq problemlərin həlli on illərdə BMT-nin gündəliyində də qalmaqdadır. Qarabağ problemi Azərbaycanın problemidir. Bu problemi biz özümüz həll etməliyik. Azərbaycanın bütün iqtisadi-siyasi-hərbi potensialını səfərbərliyə almaqla. Bunun üçün isə ən azı iki şərt ödənilməlidir: “VAXT

(əlbəttə, ondan maksimum səmərəli istifadə etməklə!) və BİRLİK”. İndiyədək göstərdiyimiz hər iki şərt lazımınca yerinə yetirilməyib...

– *Yaqub müəllim, son günlərdə hadisələrin mürəkkəbliyi, iqtidar–müxalifət münasibətlərinin daha da radikallaşması və ziddiyyətlərin görünən səpgidə inkişafı nəyi göstərir?*

– Tam əminəm ki, son zamanlar mürəkkəbləşən iqtidar–müxalifət münasibətləri ancaq bizim öz daxili “məhsulumuz” deyil. İki dəfə dünyanı bölüşdürmüş beynəlxalq qüvvələr indi planetimizi öz təsir dairəsində saxlamaq üçün yeni “üsullar” kəşf etmişlər. İndi ayrı-ayrı zəngin sərvətli ölkələr, xüsusilə yenicə müstəqillik yoluna çıxmış xalqlar “demokratiya” və “çoxpartiyalı sistem” kəməndinə salınır. “Demokratiya” pərdəsi altında, “açıq cəmiyyət yaratmaq” məramı ilə Azərbaycanda fəaliyyətini canlandıran xarici dövlətlər, əslində bundan ölkəni tamamilə öz təsirləri altında saxlamaq üçün istifadə edirlər. Bu da gizli deyil ki, Heydər Əliyev kimi qüdrətli şəxsiyyətin hakimiyyətdə olması ölkəmizin xaricində bir çox qüvvələri təmin etmir. Boş yerə heç bir sent də sərf etməyi sevməyən beynəlxalq qüvvələr, təşkilatlar, “xeyriyyəçilər” səxavətlə özlərinin Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və “azərbaycanlı” olan nümayəndələrinə (başqa ad da qoymaq olardı!) dollar paylayırlar. Ayrı-ayrı siyasətçiləri, siyasi partiyaları da ələ almağa çalışırlar. Vaxtilə Azərbaycanı öz aralarında bölüşdürmüş dövlətlərin müxtəlif orqanları bu işdə xüsusilə canfəşanlıq göstərirlər. Görəsən nə üçün?

Fikrimcə, Azərbaycanda siyasi ab-havanın mürəkkəbləşməsi həmişə xeyli dərəcədə bu amillə bağlı olub.

Sonra. Gizlətmək lazım deyil ki, biz həmişə öz daxili problemlərimizi həll etmək üçün xaricə əl açmışıq. Təəssüf ki, çox zaman bu sahədə biz “birinciliyi” başqalarına verməmişik. Çox təəssüf ki, indi də biz özgə məmləkətlərdə “dədə” axtarmaq vər-dişini tərgidə bilmirik.

Üçüncü və ən başlıcası: “Niyətin hara, mənzilin də ora” demişlər. Niyətimiz xalq, Vətən, Millət, ümummillə mənafə olsa, heç vaxt bu qədər parçalanmırıq. Niyət “qarın davasından” bir millimetr də o tərəfə getmədiyi üçün belə parçalanırıq. Cavabım aydındır: bütün bunlar bizim (əlbəttə, ayrılıq salmaq istəmirəm!) yetkin olmadığımızı, o cümlədən siyasi cəhətdən yetkin olmadığımızı göstərir.

Lakin bu ağırlı-acılı proses Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini aradan qaldıra bilməyəcəkdir. Azərbaycan dünya birliyinə müstəqil bir siyasi varlıq kimi əbədi daxil olmuşdur. Və biz qüvvətli, müasir tərəqqiyə qovuşmuş sivil bir ölkəyə çevriləcəyik. Zaman gələcək üçrəngli bayrağımız altında bütün tarixi Azərbaycan torpaqları birləşəcəkdir. Ancaq o işıqlı gələcəyi yaxınlaşdırmaq öz əlimizdədir. Birləşə bilsək, birimizin sözü digərimizin boğazından keçsə, “mənəm-mənəmlikdən” əl çəkə bilsək, ağıllı, müdrik, uzaqgörən ideyalar ətrafında birləşməyə qeyrətimiz çatsa, ağırlı-acılı günlərimizin də sayı azalar, millətimiz çörək dərdi çəkməz...

Beləliklə, məsələlərə nə dərəcədə aydınlıq gətirdik, deyə bilmərəm. Lakin müasir proseslərin ümumi qaynağına nəzər saldıq.

Hadisələrin sadə yolla deyil, ağır çətinliklə inkişaf xətti tutması görəsən kimə və nəyə xidmət edir?

Tarixin təltif etdiyi şəxsiyyət

“ŞÖHRƏT” ordeninin təqdim olunması mərasimində minnətdarlıq çıxışı.

Mart, 1999

– Möhtərəm cənab prezident!

Bu gün Azərbaycan ziyalılarına, bizim sənət adamlarımıza müstəqil Azərbaycanımızın ali mükafatlarının təqdim olunması çox əlamətdar bir hadisədir. Buna görə də Azərbaycanın ən yüksək ordenini Sizdən qəbul edərkən hədsiz həyəcan hissi keçiririk. Bunun müqabilində nə isə demək son dərəcə çətinidir.

Amma mən bir neçə söz demək istəyirəm. Çünki Sizin bu gün müstəqilliyini qurduğunuz, yaratdığınız, qoruduğunuz, xilas etdiyiniz Azərbaycanda gələcəkdə yüz illərlə ölkəmizin yüksək mükafatları veriləcəkdir. Tarixçi-alim kimi mən bu yüksək mükafatı, ali ordeni Sizdən qəbul edərkən bilirəm ki, onu Azərbaycanın prezidentindən, dövlətçiliyimizin xilaskarından, Azərbaycan millətinin fəxrindən qəbul edirəm.

Mən böyük qürur hissi keçirirəm ki, lap bu yaxın günlərdə planetimizin ən qüdrətli siyasətçiləri arasında sorğu aparılarda Siz Kembriçdə Bioqrafik Araşdırmalar Mərkəzində “XX ƏSRİN ƏN GÖRKƏMLİ DÖVLƏT XADİMİ” adına layiq görülmüsünüz. Bu, hər bir azərbaycanlı üçün, şəxsən məndən ötrü böyük bir fəxrdir.

Azərbaycanın bu yüksək ordenini, ali mükafatı bu gün Sizdən qəbul edərkən belə hesab edirəm ki, Siz bu ali mükafatı təkcə mənə deyil, 1950-ci, 1960-cı, 1970-ci illərdə şəxsən Sizin qoruduğunuz milli əhval-ruhiyyəli gənclərin – Siz onları məhv olmaqdan xilas etmişiniz, zülm dəyirmanının qarşısında dayanaraq onları müdrikliklə, son də-

rəcə ölçüb-biçərək, amma böyük cəsarətlə xilas edirdiniz, mən onların bir nümayəndəsiyəm – onların hər birini təltif edirsiniz.

Siz 1970-ci illərdə Azərbaycanı qaldırdınız. Azərbaycan geniş SSRİ məkanında ən güdrətli respublikalardan birinə çevrildi. O böyük məkanda azərbaycanlı başını qaldırır qürurla gəzirdi. O zaman mən də qürur hissi keçirirdim ki, bu, mənim Azərbaycanımın qeyrətli oğlunun sayəsindədir, onun xidmətlərinin nəticəsidir ki, Azərbaycan tanınır, xalqımız xalqlar içərisində öz imzasını tapa bilir. Bax, o zaman qürur hissi keçirən azərbaycanlılardan biri kimi mən bu gün məmnuniyyətlə belə hesab edirəm ki, bu, həmin azərbaycanlıların hamısına verilən mükafatdır.

Nəhayət, Siz 1970-ci illərdə Azərbaycana rəhbərlik edərkən ziyalılarımızın böyük bir dəstəsini məhv olmaqdan xilas etdiniz. Siz tarixçiləri, sənət adamlarını o çox ağır şəraitdə xilas etdiniz, qoruyub saxladınız. Bizim ziyalı potensialımız yaşadı, onlar bu gün Sizin arxanızdadır. Belə hesab edirəm ki, bu mükafat onların hər birinə verilən mükafatdır.

Nəhayət, biz Azərbaycanda neçə il SİZSİZ yaşadıq, ağır günlərimiz oldu. *Mən cəbhə bölgələrini qarış-qarış gəzmişəm. Kərkicahanda, Xocalıda, Qubadlıda, Laçında gəncləri döyüşə ruhlandıranda hamı bir ağızdan deyirdi ki, bizi bu bələdan, fəlakətdən Heydər Əliyev xilas edəcəkdir, onu hakimiyyətə gətirin!*

Ölkəmizdə dövlət çevrilişinə cəhdlər göstərilərkən mən Azərbaycanın bütün guşələrini gəzmişəm. Uzaq Zaqatalada, Şəkinin Göynük kəndində, Qaxda, Balakəndə, Lənkəranda, Füzulidə Azərbaycan dövlətçiliyindən söhbət düşəndə hamı əllərini açaraq tribunaya yaxınlaşıb deyirdi: "Tale Heydər Əliyevi yaşatsın, ona cəsarət verin, bizi o xilas edəcəkdir!"

Mənim sözümün mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bu gün bizim hamımız dərin-dərinə dərk edirik ki, 1993-ci ildə, Azərbaycan

məhv olmaqda ikən, daşnakların arzularının yerinə yetməsi ərəfəsində, ölkəmiz parçalananda, xalqımız ayaq altında qalanda, dövlətçiliyimiz məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qalanda bizim bir silahımız var idi: Heydər Əliyevin zəkası! O zəkayı bizə Allah-taala bəxş etmişdir. Təkcə o silahla bizim düşmənlərimiz – xalqımızı məhv etməyə çalışan zəhmli xarici düşmənlər də, daxildəki satqınlar da məğlubiyətə uğradılar. Bu gün Azərbaycan yaşayır!

Düzünü deyim ki, mən həmişə bu salonda yüksək mükafatların təqdim olunması mərasimini izləyəndə daxilən narahatlıq keçirirəm. Bizim hər birimizə – Azərbaycanın ziyalılarına, dövlət adamlarına bu mükafatları Heydər Əlirza oğlu verir. Bəs onun mükafatı nə olmalıdır, ona kim mükafat verməlidir?

Möhtərəm prezident, mən belə hesab edirəm ki, bizim qurtuluş mübarizəmizin qalibi Siz oldunuz. Yəni Sizin kimi şəxsiyyətlərin mükafatla təltif edilməsinə fərmanı tarix verir. Tarix isə min illər üçün Sizi Azərbaycan xalqının qurtuluş mücahdələsinin qalibi kimi yüksək fəxri adla təltif etmişdir. Siz bizim dövlətçiliyimizin xilaskarısınız. Siz bu gün Azərbaycan xalqını planetdə təmsil edirsiniz və xalqımız Sizin sayənizdə dövlətçiliyini qoruyub saxlayır. Mən belə hesab edirəm ki, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı olmaq Azərbaycan üçün, dünyamız, planetimiz üçün ən böyük fəxri addır. Bütün bu adlara layiq olduğunuz üçün və xalqımız Sizi öz ürəyinin başına yazdığına görə Sizi qəlbən təbrik edirik, Sizə möhkəm cəsarət arzulayırıq.

Cənab prezident, təyyarə meydanında Sizi qarşılayanlardan ən çox sevinənlərdən biri mən oldum. İndi həmişəki kimi millətlə baş-baş vermisiniz. Arzu edirik ki, millətimizi bir də belə sınağa çəkməyəsiniz. Sizə möhkəm cəsarət arzulayıram. Sizə eşq olsun!

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevə “Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatı” təqdim olundu

Təbrik çıxışı.
Noyabr, 1999

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin “Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatı”na layiq görülməsi, həm tarixi baxımdan, həm də müasir dünyamız üçün çox böyük əhəmiyyətə malik hadisədir. Bu mükafatın Azərbaycan tarixinin ən görkəmli şəxsiyyətinə, eyni zamanda, zəmanəmizin dahi siyasətçisinə verilməsinin çox böyük rəmzi mənası vardır.

XX yüzilliyin əvvəlində beynəlxalq irtica, o cümlədən Rusiya imperialistləri və erməni quldurları tarixin sonuncu türk dövlətini, Osmanlı imperiyasını yer üzündən silməkdə olduqları bir dövrdə, türk xalqı türk dünyasına böyük Atatürkü bəxş etdi. Atatürk dünya türkləri üçün türk dövlətçiliyini qoruyub saxladı. Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi oldu. Özünün uzaqgörən “Yurdda sülh, cahanda sülh” siyasəti ilə türk dövlətçiliyini – Türkiyə Cümhuriyyətini yaşadığımız günlərə gətirib çıxardı. Əsrimizin sonunda isə bütün türk dünyasını əlaqələndirən Altun körpünü – Azərbaycan Respublikasını aradan qaldırmaq, siyasi varlıq kimi yox etmək təhlükəsi yarandıqda, türkün bu dövlətini də məhz Heydər Əliyev xilas etdi, qoruyub saxlaya bildi. Özü də Atatürkün “Yurdda sülh, cahanda sülh” siyasətini örnək götürərək! Atatürkün böyük davamçısı olan H.Əliyev, Atatürkün Anadoluda etdiyi kimi, burada daxili sabitlik yaratdı. Qafqazı sülh regionuna çevirmək siyasətini ələ götürdü. Dünyada sülh siyasətinin yeridilməsində böyük dövlət xadimi nüfuzunu qazandı. Buna görə də böyük türkün – Atatürkün adını daşıyan mükafatın – “Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatı”nın digər böyük türkə verilməsindən

hədsiz qürur duyuruq. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün böyük iftixardır ki, türk dövlətləri arasında dostluq və qardaşlığın möhkəmləndirilməsində misilsiz xidməti olan 70 milyonluq qardaş Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti möhtərəm Süleyman Dəmirəlin sinəsinə də Azərbaycanın belə dövlət mükafatı – “İstiqlal” ordeni bəzəyir. Hər iki mükafat halal mükafatdır, hər ikisi mübarək olsun.

Universitetin inkişafı Heydər Əliyevlə bağlıdır

“Kaspi” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.
Fevral, 2000

Sabah Azərbaycanın bir nömrəli təhsil ocağı – Bakı Dövlət Universitetinin (BDU) 80 illik yubiley tədbirləri başlayacaq. Əsası əsrin əvvəlində qoyulan BDU fəaliyyətə iki fakültə ilə başlayıb. Bu baxımdan yanaşsaq, tarix fakültəsi BDU-nun ən qocaman fakültələrindəndir. Yubileylə bağlı qocaman fakültənin dekani, tarix elmləri doktoru Yaqub Mahmudovun fikirlərini öyrənməyə çalışdıq. Söhbət boyu müsahibimiz təhsil ocağının şərəfli keçmişindən danışdı. Lakin qanqaraldıcı məsələlərə də toxunmaq məcburiyyətində qaldıq. Doğrudur, həmsöhbətim belə məsələlərə toxunmamağa çalışırdı. Ancaq tərəfsiz, qərəzsiz ziyalı sözünə ehtiyac duyulduğunu xatırlatdıqdan sonra professor son vaxtlar mətbuat səhifələrində BDU-dakı narazılıqla bağlı məsələlərə də aydınlıq gətirdi.

Xalqı istiqamətləndirməkdə Universitetin müstəsna rolu var

- *Yaqub müəllim, qarşından Bakı Dövlət Universitetinin 80 illik yubileyi gəlir. Sizin fikrinizcə, Universitet xalqımız, dövlətçiliyimiz və millətimiz üçün nə deməkdir?*

– Əsası 1919-cu ildə qoyulan Universitetin Azərbaycan tarixində əvəzsiz rolu və mühüm yeri var. Rusiya imperiyası dönəmində Azərbaycanda nəinki dünyəvi təhsil verən məktəblər yox dərəcəsinə idi, heç ali təhsil müəssisəsindən söhbət gedə bilməzdi. Doğrudur, Azərbaycanda mədrəsə təhsili güclü olub, təsadüfi deyil ki, biz Nizamilərimiz, Nəsimilərimiz, Füzulilərimizlə fəxr edirik. Ancaq bu da danılmaz faktdır ki, XIX əsrin ikinci yarısı – XX əsrin əvvəllərində dünyəvi təhsil verən məktəblərimizin barmaqla sayılacaq miqdarda azlığı inkişafa əngəl törədirdi. Həmin vaxtlarda bizim tək-tək adamlarımız təhsil almaq üçün Sankt-Peterburqa, Moskvaya, digər xarici ölkə şəhərlərinə gedirdilər. Çox ağır bir boşluq, uçurum yaranmışdı. Bu baxımdan, dövlətçiliyimiz dirçələndə o zamankı dövlət xadimlərimizin xidmətləri sayəsində təhsil ocaqlarını tamamlayan ali təhsil ocağı – Universitet yaradıldı.

Universitet fəaliyyətə başlayanda ilk iki fakültəsindən biri tarix-filologiya idi. Bu fakültənin açılmasında məqsəd o idi ki, milli şüurumuz formalaşsın, xalqımızın milli təfəkkür sistemi qabaqcıl olsun, digər xalqların təfəkkür sisteminə qovuşsun, onlardan geri qalmasın. Ali təhsil ocağımız dövlətçilik tariximizdə də xüsusi rol oynayıb. Sevincidir ki, Azərbaycanın ən böyük dövlət xadimləri burada rektor kimi fəaliyyət göstərirlər. Universitetin aparıcı fakültələrinin dekanları xalqımızın qabaqcıl ziyalıları olublar. Kafedra müəllimləri Azərbaycanın bütün orta, ali məktəbləri üçün milli oyanışa gətirib çıxaran dərslərin, dərslər vəsaitlərinin, qiymətli monoqrafiyaların müəllifləridir. Bir də unutmamaq olmur ki, Universitet həmişə azadlıq hərəkatının beşiyi olub. Tarix fakültəsinin tələbələri ərazi bütövlüyümüz uğrunda müharibədə də xüsusi qəhrəmanlıq göstərirlər. Təsədüfi deyil ki, fakültəmizin tələbə və məzunlarından 4 nəfəri ölümlərindən sonra Milli Qəhrəman adına layiq görülüblər.

- *Universitetin müasir dövrdə milli təhsil sistemində və xalqımızın mədəniyyətində rolu barədə nə deyə bilərsiniz?*
- İndi çox ağır dövrdür, respublika keçid dövrünü yaşayır. Bu, təkə iqtisadiyyatda yox, mədəniyyətdə, elmdə, ziyalılıqda, ideologiyada da özünü büruzə verir. Belə bir dövrdə milləti, milli təfəkkürümüzü, ideoloji sistemimizi saxlamaqda, xalqı istiqamətləndirməkdə Universitetin müstəsna rolu var.

ABŞ-dan Cənubi Koreyayadək hər yerdə Universiteti təmsil etdiyim üçün qürur hissi keçirmişəm. Bu gün 80 yaşlı məbədğahımız libasını dəyişir. Rektor Abel Məhərrəmov və onun komandası Universiteti beynəlxalq arenaya çıxarmaq üçün yorulmadan səy göstərir. Qısa zaman kəsiyində böyük abadlıq işləri görülüb. Bir il ərzində tədris proqramları yeniləndirilib, təhsilin məzmununda ciddi islahatlar aparılıb, təhsil ocağının elmi-mənəvi dünyası daxildən təzələnilib. Görülən işlərin nəticəsi kimi maraqlı və fərəhli bir faktı sizə demək istəyirəm. Ermənilər Qarabağ və ətraf rayonlarsız xəritə tərtib edərək internetlə yaymışdılar. Bizim tələbələr internet vasitəsilə bunu aşkarlayaraq etirazlarını bildirdilər, faktların saxtalaşdırılması halı kimi dünyaya bəyan etdilər. Nəticədə tələbələrimizdən üzr istəyərək o xəritələri internetdən çıxartdılar.

- *Fakültənin beynəlxalq əlaqələri barəsində nə deyə bilərsiniz?*
- Bu barədə qısaca deyim ki, ittifaq ali təhsil müəssisələrinin də həsəd apardıqları V.V.Bartold, N.Y.Marr, V.Qordlevski, İ.İ.Meşşaninov, A.Y.Krımiski, A.N.Samoyloviç, S.F.Oldenburq və başqaları Universitetimizin tarix fakültəsində fəaliyyət göstərirlər. Bu gün əlaqələrimiz böyüyərək daha geniş sahələri əhatə etməyə başlayıb.

Heydər Əliyevin DTK-da çalışması milyonlarla həmvətənimizi məhv olma təhlükəsindən qurtardı

- Yaqub müəllim, ölkə prezidenti Heydər Əliyev də Sizin fakültənin məzunudur. Eşitdiyimizə görə, Siz I kursa qəbul olunanda Heydər Əliyevin oxuduğu qrup Universiteti qurtarırmış.
- Fəxr edirik ki, Heydər Əliyev kimi dünya miqyasında görkəmli, təkrarsız tarixi şəxsiyyətimiz, ikinci dəfə respublikamızı süqut etməkdən, milli şüurumuzu, dövlətçiliyimizi qoruyan siyasi xadimimiz var. Və bu tarixi şəxsiyyət Bakı Dövlət Universitetinin yetirməsidir. Doğrudan da biz I kursda oxuyanda Heydər Əliyevin oxuduğu qrup Universiteti qurtarırdı. O zaman Heydər Əliyev DTK-da çalışırdı. Bunun bizim hər birimiz üçün necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini yaxşı anlayırırdıq. Sonralar DTK sədri olanda isə sevinirdik ki, 20–30-cu illərdən fərqli olaraq daha bizi qıra bilməyəcəklər.

Çünki artıq bizim Heydər Əliyev kimi himayəçimiz var idi. Sözlərimin boş yerə deyilmədiyini əsaslandırmaq üçün ibrətəmə bir hadisəni xatırlatmaq istəyirəm. 1958–59-cu illər idi, III kursda oxuyurdum. Özüm də tələbə komsomol təşkilatının katibi idim. İstedadlı tələbələrə biri N.Xruşçovun Çinlə bağlı ədalətsiz siyasətinə etiraz olaraq intibahnamələr yaymışdı. Hamımız qorxurduq ki, bu gənci məhv edəcəklər. Mənə dedilər ki, qapalı komsomol yığıncağı keçirim. O zaman Heydər Əliyev DTK-da fəaliyyət göstərirdi. Yığıncaqda o da iştirak edirdi. Müxtəlif çıxışlar oldu. Bir qrup gəncin vəziyyətini yüngülləşdirmək, onu xilas etmək məqsədilə onu tərbiyə etməyi lazım bilirdi, digər qrup isə onun Universitetdən qovulmasını tələb edirdi. Yığıncaqda Heydər Əliyev bir saatadək gəncliyin qarşısında duran məsələlərlə bağlı çıxış etdi. Çox ibrətli çıxış idi və sonunda iki cümlə ilə bu gəncin taleyini bütün təhlükələrdən qurtardı. De-

di ki, görürəm burada sağlam gənclik çoxluq təşkil edir, bu gəncin tərbiyəsinə gücünüz, qüvvəniz çatar. Onun tərbiyəsini öz üzərinizə götürün! Sonralar başa düşdük ki, bir cəsarətli, hünərli azərbaycanlının DTK kimi təşkilatda çalışması milyonlarla övladımızın məhvolma təhlükəsindən xilas deməkdir.

- Sizə elə gəlmirmi ki, ayrı-ayrı dövrlərdə Universitetə qarşı fərqli münasibətlər olub.
- Universitetimizin təhlükələrdən qorunması dövlətçiliyimizin qorunması deməkdir. Heydər Əliyev Azərbaycan rəhbərliyinə gələn il – 1969-cu ildə Universitetin 50 illiyi tamam olurdu. Yubiley mərasimində, doğrusunu deyim, gözləmədiyimiz halda, respublikanın başçısı ana dilində çıxış etdi. Onda ziyahlarımız başa düşdü ki, respublika rəhbəri Azərbaycanın dirçəlişi yolunu tutub və bu istiqamətdə inkişafa, tərəqqiyə doğru addımlayır.

Universitetin 50, 60 illik yubileyləri yüksək səviyyədə qeyd olundu. 70 illik yubileyinin isə, heç nə baş verməyibmiş kimi üstündən keçildi. Çünki o vaxt Heydər Əliyev respublikada yox idi. Öz səyimizlə çətin maneələri dəf edərək tarix fakültəsinin 70 yaşını İttifaq səviyyəsində qeyd etdik.

BDU-nun 75 illiyi Heydər Əliyevin söyi ilə yüksək səviyyədə təşkil olundu. Bir sözlə, təhsil məbədinin inkişafı Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Təsadüfi deyil ki, 1993-cü ildə dövlətimiz məhvə doğru gedəndə Universitet ziyahları ayağa durdu, nicat yolunu Heydər Əliyevin rəhbərliyə gəlməsində gördü. YAP yaradılarkən təhsil ocağının ziyahlarının böyük bir qrupu bu partiyanın, daha doğrusu, Heydər Əliyevin ətrafında birləşdi. Naxçıvan hadisələri, 1994-cü ilin oktyabrında və 1995-ci ilin martında dövlət çevrilişlərinə cəhd göstərilərkən Universitet ayağa qalxaraq dövlətçiliyimizi, Heydər Əliyevi müdafiə etdi.

Yeni Azərbaycan Partiyası qurultayının çağırılması çox vacibdir

“Azad Azərbaycan” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.

Sentyabr, 2001

Yaqub Mahmudov:

“Ölkədə baş vermiş dəyişikliklər partiyanın qarşısındakı vəzifələrin konkretləşdirilməsini tələb edir”.

“Şübhə etmirəm ki, Heydər Əliyevin gözənilən qurultaydakı çıxışı bizim üçün bundan sonrakı uzun bir dövr üçün proqram rolunu oynayacaq”.

Azərbaycanda son illər keçirilmiş bütün seçkilərdə ardıcıl olaraq qələbə qazanan Yeni Azərbaycan Partiyası indi də qurultaya hazırlanır. Qurultayın çağırılması hansı zərurətlə bağlıdır? Müsahibim Bakı Dövlət Universiteti tarix fakültəsinin dekani, professor, millət vəkili, YAP Siyasi Şurasının üzvü Yaqub Mahmudovdur.

- *Yaqub müəllim, qurultay, adətən, 4 ildən bir çağırılır. YAP-ın vaxtından tez qurultay çağırması hansı səbəblə bağlıdır?*
- *Partiyanın qurultayının vaxtından tez çağırılması, fikrimizcə, təəccüb doğurmamalıdır. Ona görə ki, indi yaşadığımız dövr Azərbaycan xalqı üçün adi dövr deyil. Biz keçid dövrünün problemlərini yaşayırıq. Və bir çox xalqlardan fərqli olaraq, Azərbaycan ağırlı-acılı keçid dövrü yaşayır. Ən azı ona görə ki, tarixi*

düşmənlərimiz olan erməni millətçiləri ilə müharibə vəziyyətindəyik, 20 faizə yaxın ərazimiz işğal olunub, bir milyondan çox soydaşımız köçkün düşüb, öz yurdunda qaçqına çevrilib. Kiçik bir ölkə üçün bunlar çox böyük problemlərdir. Hər tərəfdən bizə təzyiqlərin olduğu bu ağırlı-acılı keçid dövründə Azərbaycanın buna duruş gətirməsi qəhrəmanlıq hesab oluna bilər. Bu baxımdan, YAP-ın qurultayının tezləşdirilməsində fəvqəladə bir şey görmürəm. Təbii ki, Azərbaycanın idarə olunması və bugünkü vəziyyətinə YAP cavabdehdir. Vaxtilə, yəni 1990-cı illərin əvvəllərində, Azərbaycanın ən çətin günlərində meydana gələn bu partiya 1993-cü ildə Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə Azərbaycanı böhrandan qurtara bildi. Çox keçməmiş atəşkəs əldə olundu, daxildə sabitlik yaradıldı, eləcə də daxili quldurlardan ölkə təmizləndi, üstəlik atəşkəs bizə nəfəs almağa imkan verdi. Xalq ağır vəziyyətdən çıxdı. Söhbət ondan gedir ki, belə bir şəraitdə Azərbaycan cəmiyyətinin qabaqcıl idarəedici dairəsi ilə, o cümlədən YAP-la məsləhətləşməyə böyük ehtiyac hiss olunur. Mən bir məsələni önə çəkmək istəyirəm. Biz bu müddət ərzində on illərə bərabər diplomatik siyasi mübarizə yolu keçmişik. Mən partiyanın I qurultayındakı çıxışında da demişəm. Və təkrar edirəm: əgər bu dövr ərzində Azərbaycana Heydər Əliyev kimi son dərəcə müdrik, ağıllı, zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik bir şəxs rəhbərlik etməsəydi, çox ağır nəticələrlə üz-üzə qalardıq. Bizim xoşbəxtliyimiz onda idi ki, belə bir şəxsiyyətimiz var idi. Bununla belə, görülən işlər haqqında hesabat vermək və qarşıdakı vəzifələri müəyyənləşdirmək lazımdır. Məsələn, Heydər Əliyev bütün ölkələrin diqqətini ağırlı bir məsələyə – Qarabağ probleminə yönəltdi. İkincisi, ölkənin bütün imkanları bir milyondan artıq qaçqını yerləşdirmək üçün səfərbər edildi. Bir-birindən ağır problemlər həll olundu. Bey-

nəlxalq maneələri, o cümlədən informasiya blokadasını yarmağımız və bütün dünyaya haqq səsimizi bəyan etməyimiz, haqlı olduğumuzu sübut etməyimiz məhz H.Əliyevin xidmətləri sayəsində mümkün oldu. Aydın məsələdir ki, bu halda daxili problemlərin bir hissəsi həll olunmamış qaldı və yaxud da onların həllində boşluq yarandı. Xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, bir sıra məsələlərdə, o cümlədən mənəvi dünyamızı qorumaq və onu saflaşdırmaq kimi məsələlərdə müəyyən problem yaranmışdı. Və H.Əliyevin bu yaxınlarda bu məsələlərin üzərinə qayıtması xalq tərəfindən razılıqla qarşılandı. Əgər prezident bu məsələlərin üzərinə qayıtmayıdı, yəqin ki, mənəvi aşınmalarda hələ çox uzaqlara gedəcəkdik. Yəni bütün bu məsələlər partiyanın qarşısındakı vəzifələrin konkretləşdirilməsini tələb edir. Mən şübhə etmirəm ki, H.Əliyevin gözlənilən qurultaydakı çıxışı bizim üçün bundan sonrakı uzun bir dövr üçün program rolunu oynayacaq. Yenə bir məsələni önə çəkmək istəyirəm. Prezident əsrlərin qovşağında xalqa müraciət etdi. Həmin müraciətdə çox incə bir məqam da var idi. Prezident bütün tariximizi təhlil edərək, gələcək üçün tövsiyələr verərək həm də narahatlığını bildirdi. Hesab edirəm ki, həmin narahatlığın cavabı bu qurultayda veriləcəkdir.

Prezident göstərdi ki, dünyada qloballaşma prosesi gedir və Azərbaycanın hansı vəziyyətdə bu prosesə qoşulacağı çox ciddi məsələdir. Azərbaycanın indiki halında həmin prosesə qoşulması nəticə etibarilə milli mentalitetimizə ağır zərbə vura bilər. Yəni ölkə başçısı vacib məqamları vurğulayaraq, məhz o məqamları qoruyub qloballaşmaya getməyimizi məsləhət gördü. O məqamlar milli ideologiya, milli mənlik, milli şüur və s. məsələlərdən ibarətdir. Bu baxımdan, prezidentin axırıncı sərəncamı da hamımızın ürəyindəndir. Bunula belə, onun həyata keçirilməsinin çə-

tinliklərini də başa düşməliyik. Sadaladığımız problemlərin hamısı birgə məsləhətləşmələrə uyğun olaraq istiqamətverici nəticələr çıxarmağı tələb edir. Yeri gəlmişkən, hazırda beynəlxalq aləmdəki münasibətlər də Azərbaycanı bu aləmlə bağlayan əlaqələrə yenidən nəzər salmağı tələb edir. Mən misal kimi Amerikada baş verən faciə ilə bağlı yaranmış münasibətləri göstərə bilərəm. Digər tərəfdən humanitar təşkilat adı altında bir sıra dövlətlər özlərinin nəzarətində olan təşkilatları Azərbaycana göndərərək, onların burada yerləşdirilməsinə nail ola bilirlər. Həmin təşkilatlar da əhalinin sosial durumunun aşağı vəziyyətdə olmasından istifadə edərək, müxtəlif təriqətləri yaymaqla məşğul olurlar, mənəvi həyatımıza müdaxilə edirlər. Və yaxud Azərbaycanın bir sıra rayonlarında sabitliyi pozmağa çalışırlar. Ona görə də mən hesab edirəm ki, indiki şəraitdə YAP-ın qurultayının çağırılması vacibdir. Biz bu qurultaydan çox şey gözləyirik. YAP bütün sadaladıqlarımıza öz münasibətini bildirməlidir. İkincisi, YAP-da Azərbaycanın zəka potensialının əksəriyyəti cəmləşir. Ona görə də qurultayda məqsədyönlü, vahid programla, xalqın və dövlətin gələcəyinə yönəlmiş addımların atılacağını gözləyirəm. Bir şeyi də unutmaq olmaz ki, YAP indiyə qədər cəmi bircə dəfə öz qurultayını çağıraraq. Çünki buna, əslində heç vaxt da olmayıb. Ona görə də YAP-ın qurultayına ehtiyac hiss olunur.

- *Yaqub müəllim, bildiyimiz kimi, prezident seçkilərinə az vaxt qalır. YAP-ın qurultayında bu məsələ ilə bağlı hansısa müzakirələr gözlənilirmi?*
- *Hesab edirəm ki, buna ehtiyac yoxdur və YAP-da bu məsələ ilə bağlı heç bir problem yoxdur. İkincisi də bizim Konstitusiyamıza əsasən, həm də Azərbaycan prezidentinin sağlamlığı imkan verir*

ki, o yenidən prezident seçilsin. Digər tərəfdən, mən şübhə etmirəm ki, H.Əliyevə böyük sevgisi olan Azərbaycan xalqı məhz onun namizədliyini irəli sürəcək və onu dəstəkləyəcək. Mən YAP-ın və onun lideri H.Əliyevin 2003-cü ilin prezident seçkilərində də qalib gələcəyinə əminəm.

1993-cü il oktyabrın 10-da Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlayacağına and içdi

“Azad Azərbaycan” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.

Oktyabr, 2001

Yaqub Mahmudov:

“Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin 10-cu ildönümünü qeyd etməyimiz həyatını xalqımızın işıqlı gələcəyinə həsr etmiş dahi şəxsiyyətin andına sadıq qaldığına bariz nümunədir”.

XX əsr Azərbaycan xalqının tarixində mühüm və özünəməxsus rol oynayıb. Belə ki, məhz bu əsrdə Azərbaycan iki dəfə müstəqillik əldə edib. Cəmi 2 il davam edən birinci müstəqillikdən fərqli olaraq, ikinci dəfə əldə etdiyimiz müstəqilliyin 10-cu ilini yaşayırıq. Və 10 il ərzində Azərbaycan Cənubi Qafqaz bölgəsində aparıcı dövlətə çevrilə bilib. Ən iri neft ölkələri sırasına qoşulan Azərbaycan beynəlxalq aləmdə də özünəməxsus yer qazanmışdır. Əlbəttə, bütün bunlar saysız-hesabsız məhrumiyyətlər bahasına başa gəlib. Amma, hər halda, sadaladığımızı nail olmuşuq. Burada bir amili xüsusilə vurğulamaq lazım gəlir. Azərbaycan ikinci dəfə əldə etdiyi müstəqilliyi qoruyub saxladığına görə dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevə minnətdar olmalıdır. Əgər Heydər Əliyev olmasaydı,

yəqin ki, 1991-ci ildə qazandığımız müstəqilliyin aqibəti də 1918-ci ildə qazandığımız müstəqilliyin aqibəti kimi olacaqdı...

...1993-cü il oktyabrın 3-ü Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına prezident seçildiyi gündür. Oktyabrın 10-da isə Heydər Əliyevin andıçmə mərasimi keçirilirdi. Xalqımızın tarixinə qızıl hərflərlə həkk olunmuş bu hadisələr haqqında təəssüratlarını bölüşdürmək üçün prezident seçkiləri zamanı Heydər Əliyevin vəkili olmuş, hazırda isə millət vəkili, BDU-nun tarix fakültəsinin dekanı, professor Yaqub Mahmudova müraciət etdik.

Yaqub müəllim öncə bir məsələni xüsusilə vurğuladı ki, bu gün Azərbaycan xalqının müstəqil dövləti mövcuddur. Və hər bir xalqın müstəqil dövləti həmin xalqın siyasi varlığı deməkdir. Məlum olduğu kimi, əsrin əvvəlində həm Şimali, həm də Cənubi Azərbaycanda milli, müstəqil dövlətlər yaranmışdı. Lakin bu dövlətlərin hər ikisi şimalda Rusiya, cənubda isə İran tərəfindən qan içində boğuldu. Əlbəttə bu, həmin dövlətlərin süqutunu şərtləndirən yalnız bir amil idi. Təəssüflər olsun ki, bizim tarixçilərimiz də, politoloqlarımız da, əksər hallarda, 1918-ci ildə yaradılmış Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin süqutunun başlıca səbəbini unudurlar. 1918-ci ildə Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi yaşaması yalnız onda mümkün ola bilərdi ki, zaman və şəxsiyyət problemi Azərbaycanın xeyrinə həll edilmiş olaydı! Düzdür, qeyrətli oğullarımız, görkəmli dövlət xadimlərimiz vardı. Amma Heydər Əliyev kimi zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan, zamanı, məkanı qiymətləndirə bilən, ölkəsini gözləyən təhlükələri əvvəlcədən müəyyənləşdirməyi və onların qarşısını almağı bacaran şəxsiyyət yox idi. Yəni Türkiyəni Atatürk yaşatdı, amma Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətini yaşada biləcək Atatürk olmadığından o, süquta uğradı. 1990-cı illərdə vəziyyət də əsrin əvvəlindəki vəziyyətlə, demək olar ki, eyni idi. Yəni ənənəvi düşmənlər şimaldan da, cənubdan da, Azərbaycanı zəbt etməyə cəhd göstərirdilər.

Yaqub müəllim 1991-ci ildən 1993-cü ilin yazına qədər olan müddəti itirilmiş dövr saydı. Onun sözlərinə görə, bu təkəz itirilmiş deyil, həm də hərc-mərclik, hakimiyyətsizlik, fəlakət dövrü idi. Bir tərəfdən Azərbaycanın böyük geosiyasi əhəmiyyətə malik olan məkanda yerləşməsi və bununla əlaqədar olaraq dünyanın ona maraq göstərməsi, digər tərəfdən, Rusiya və İran kimi dövlətlərin Azərbaycanın müstəqilliyi ilə barışmaq istəməməsi ölkədə həddindən artıq mürəkkəb vəziyyətin yaranmasına səbəb olmuşdu. Bu arada hakimiyyətə oyunaq qüvvələr gətirilirdi, hansı ki, həmin qüvvələrin – nə Ə.Vəzirov, nə A.Mütəllibov, nə də AXC – Müsavat hökumətinin ölkəni idarə etməyə bacarıqları, qabiliyyətiləri çatırdı. Hava dumanlanan kimi adını çəkdiyimiz “rəhbərlərin” hərəsi bir tərəfə qaçırdı. Bundan başqa, hansısa bir qüvvə hakimiyyətə gəlmək istəyirdisə, zor gücünə hakimiyyəti zəbt etməyə üstünlük verirdi. Hərc-mərclik həm də Azərbaycanı etnik parçalanma ilə üz-üzə qoymuşdu. Xatırlayırınsızsa, şimalda sadvalçılar, şimal-qərbi Azərbaycanda–Balakəndə digər qüvvələr, cənubda isə başqa bir separatçılar qiyam qaldırırdılar.

- Mən həmin hadisələrin canlı şahidi olmuş, vəziyyətin gərginliyini öz gözlərimlə görmüşəm. Belə vəziyyətdə Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıtdı. Və onun hakimiyyətə qayıtması tariximizin ən məsuliyyətli anı, xalqımızın fəlakətdən qurtuluş günü idi. Onu da deyim ki, Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması faktı onun böyükliyünü, xalqına nə qədər bağlı olduğunu da sübut edirdi. Çünki bundan bir az əvvəl ömrünün böyük hissəsini Azərbaycana həsr etmiş Heydər Əliyevi bəzi qüvvələr Binə Hava Limanında yerə enməyə, paytaxtda qərar tutmağa qoymamışdılar. Və buna görə də Heydər Əliyevin haqqı çatırdı ki, hakimiyyətə qayıtmaq çağırışlarına biganə qalsın. Amma o, bunu etmədi!

Heydər Əliyevin bir sözü böyük bir problemin həlli demək idi. Biz “Talış-Muğan Respublikası” ilə bağlı hadisələrdə bunu gördük. Bir bəyanat kifayət etdi ki, xalq həmin prosesin qarşısını alsın. Eləcə də şimaldakı problemlər yoluna qoyuldu. Az müddət ərzində ordu quruculuğuna başlandı, silahlı dəstələr zərərsizləşdirildi. Mənim xatirimdədir, həmin arada mən Balakən rayonunu qarış-qarış gəzmişəm. O vaxt rayonda, dağ yollarında maşınlar quldur dəstələrinin qorxusundan hərəkət etmirdi. Amma Heydər Əliyev hakimiyyətə gələn kimi bunlara son qoyuldu. Yaxud da atəşkəs böyük əhəmiyyətə malik idi. Çünki atəşkəs dövründə biz özümüzə gəlməyə, haqq səsimizi dünyaya çatdırmağa imkan qazandıq. Hansı ki, o vaxta qədər dünya elə bilirdi ki, Dağlıq Qarabağ Ermənistanın ərazisidir və Azərbaycan oranı işğal etmək istəyir. Məhz Heydər Əliyevin gördüyü böyük işlər sayəsində biz ədalətin kimin tərəfində olduğunu bütün dünyaya çatdırma bildik. Yəni Heydər Əliyev kiçik xalqın oğlu olsa da, böyük şəxsiyyətdir! Və bu böyük şəxsiyyət olmasaydı, çətin ki, biz həmin bəlalara qalib gələ bilərdik. Heydər Əliyev Atatürk, Cavahirləl Nehru, Corc Vaşinqton, Bismark, De Qoll kimi məşhur siyasi xadimlərlə bir sırada duran insandır. Hansı ki, bu cür şəxsiyyətlər mənsub olduqları xalqı tarixi böhran anından çıxara bilirlər. Heydər Əliyevin prezident seçilməsinin tarixi mənası budur. Sevindirici haldır ki, Heydər Əliyev bu gün də xalqımıza rəhbərlik edir. Bundan başqa müstəqilliyimizin 10-cu ildönümünü qeyd etməyə hazırlaşırıq. Bunların hamısına görə dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevə minnətdar olmalıyıq!

Xalqın rəğbəti Yeni Azərbaycan Partiyasının ən böyük uğurudur

“Azad Azərbaycan” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.

Oktyabr, 2001

Yaqub Mahmudov:

“Müstəqil dövlətimizin mövcudluğu üçün məhz Heydər Əliyevə və onun sədri olduğu YAP-a minnətdar olmalıyıq”.

Bu günlərdə müstəqil Azərbaycan Respublikasının 10 yaşını qeyd etdik. Tarix baxımından kiçik olan məlum müddət xalqımızın tarixində mühüm dönüş mərhələsi oldu.

Qısa zaman kəsiyində əldə olunmuş nailiyyətlər YAP-ın və onun lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilib. Müstəqilliyinin 10-cu ilini qeyd edən dövlətimizi idarə edən partiyanın bu ərəfədə qurultay keçirməsi çox yerinə düşür. Çünki bu gün Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi mövcudluğunda YAP-ın və onun lideri Heydər Əliyevin əziyyətləri daha çox olub.

Müsahibim YAP Siyasi Şurasının üzvü, BDU-nun tarix fakültəsinin dekani, tarix elmləri doktoru, professor, millət vəkili Yaqub Mahmudovdur.

- *Yaqub müəllim, 10 illik müstəqillik tariximizdə baş vermiş hansı mühüm hadisələri xatırlatmaq istərdiniz?*
- *1991-ci ilin oktyabr ayında “Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiyaya Aktı”nın qəbul edilməsi ilə müstəqilliyimizin əsası qoyuldu. Lakin qarşıda həlli vacib olan problemlər hələ çox idi. İş burasında idi ki, həmin dövrdə bu*

problemləri həll etməyə nə ölkə rəhbərliyi, nə də xalq hazır idi. Təbii ki, xalqın hazırlanmasını rəhbərlik təşkil etməli idi. Ölkə rəhbərliyi isə buna qadir deyildi. Beləliklə də Azərbaycanın müstəqilliyi üçün çox ciddi təhlükələr yaranmaqda idi. Sonralar vəziyyət daha da gərginləşdi. Çünki ölkə rəhbərliyi kənar qüvvələr tərəfindən idarə olunurdu. Həmin qüvvələrin əsas məqsədi isə Azərbaycanın müstəqilliyinə yenidən və həmişəlik son qoymaq idi. Ölkə vətəndaş müharibəsi ərəfəsində idi və dövlət böhranı yaranmışdı. Bir tərəfdən Ermənistanın Dağlıq Qarabağı işğal etməsi, digər tərəfdən Azərbaycanın özündə qanunsuz silahlı birləşmələrin hakimiyyəti zəbt etmək cəhdləri vəziyyəti çıxılmaz etmişdi.

Gəncədə baş verən qiyam sadaladığımız hadisələrin kulminasiya nöqtəsi idi. Məhz belə məqamda Heydər Əliyev Bakıya dəvət edildi. Və bu, Azərbaycanın müstəqilliyinin xilas edilməsi demək idi. Çünki yalnız Heydər Əliyev kimi böyük dövlətçilik təcrübəsinə malik olan bir şəxs bu qədər ağır problemlərin öhdəsindən gələ bilərdi və gəldi də! Heydər Əliyev həm də xalq arasında çox böyük nüfuza malik idi. Xatırlayırsınızsa, 4 iyunda Gəncədə baş verən hadisələrdə artıq qardaş qardaşın qanını tökmüşdü. Lakin Heydər Əliyevin Gəncəyə getməsi ilə sanki qızıqmış ehtiraslara soyuq su çiləndi. Eləcə də qondarma Talış-Muğan Respublikası ilə bağlı hadisələri xatırlayın. Həmin hadisədə Heydər Əliyevin bir bəyanatı kifayət etdi ki, xalq bu problemi yoluna qoysun.

Beləliklə də ölkədə sabitlik təmin edildi. Artıq rəhbərliyin diqqəti dövlət quruculuğuna yönəlmişdi. Əvvəlcə atəşkəs haqqında saziş imzalandı. Çünki atəşkəs Azərbaycana özünə gəlmək üçün imkanlar açdı. Belə də oldu. 1994-cü ilin sentyabrında böyük neft müqaviləsi – “Əsrin kontraktı” bağlandı. Müstəqillik tariximizin ən mühüm hadisələrindən biri də Milli Ordunun yaradılması idi. Çünki ordunun mövcudluğu dövlətimizin təhlükəsizliyinin təminatı demək idi. Yavaş-yavaş xarici siyasət sahəsində də irəliləyişlər

gözə çarpırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu sahədə Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlər çox böyük çətinliklər bahasına başa gəlib. O səbəbə ki, uzun müddət davam edən informasiya blokadasını yarmaq və güclü erməni diasporunun təzyiqlərini dəf etmək çox çətin idi. Lakin Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yeridilən siyasət bu maneələri dəf etməyə müvəffəq oldu. Qısa müddət ərzində dünyanın ən mötəbər beynəlxalq qurumlarına üzv olmuş Azərbaycan bu vasitələrdən istifadə edərək haqq səsini dünyaya çatdırmağa bildi.

- *Sadaladığınız bütün bu işlər YAP və onun lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında görülmüşdür. Və müstəqilliyimizin 10-cu ilində YAP da öz qurultayını keçirməyə hazırlaşır. Siz də YAP-ın üzvüsünüz. Hansı hissləri keçirirsiniz?*
- Təkrar edirəm ki, Azərbaycan xalqı müstəqil dövlətinin mövcudluğu üçün məhz Heydər Əliyevə və onun sədri olduğu YAP-a minnətdar olmalıdır. Çünki əgər Heydər Əliyev olmasaydı, müstəqil Azərbaycan Respublikasının aqibəti də 1918-ci ildə qurulmuş demokratik cümhuriyyətin aqibəti kimi olacaqdı. Xalqımızın xoşbəxtliyi onda idi ki, XX əsrin sonunda, əsrin əvvəlindən fərqli olaraq, ZAMAN VƏ ŞƏXSİYYƏT problemi Azərbaycanın xeyrinə həll olunmuşdu. Və YAP-ın müstəqilliyimizin 10-cu ilində qurultay çağırması təsadüfi deyil. Ona görə ki, biz çox çətin keçid dövrünü yaşayırdıq və müharibə vəziyyətində olan ölkəyik. Bir milyondan artıq qaçqın problemimiz var. Digər tərəfdən, son illər ərzində dövlət quruculuğu sahəsində ciddi işlər görülmüşdür. Və bunların hamısı ümumiləşdirmələr tələb edir.

Başqa bir amil beynəlxalq aləmdə yaranmış vəziyyətlə bağlıdır. Azərbaycanı bu aləmlə bağlayan əlaqələrə yenidən nəzər salınmalıdır. Həmçinin, son vaxtlar ölkənin vəziyyətində müşahidə olunan dəyişikliklər müzakirələrə ehtiyac doğurur. Yeri gəlmişkən, daha vacib

bir məqamı xatırlatmaq istəyirəm. Bildiyimiz kimi, dövlət başçısı hər qurultayda çıxış edir. Və bu çıxış həm YAP üçün, həm də xalqımız üçün proqram xarakterli olur. Hesab edirəm ki, bu dəfə də belə çıxışı qurultayda eşidəcəyik. YAP-ın üzvü olaraq keçirdiyim hisslərə gəlincə, bu partiyanın üzvü kimi iftixar duyuram. Fürsətdən istifadə edib bir məqamı da vurğulamaq istəyirəm. Mən hələ Bakıda Heydər Əliyevin adının çəkilməsi qadağan olunan dövrlərdə onun müdafiəsinə qalxmışam. Çünki o vaxtdan əmin idim ki, Heydər Əliyev öz xalqını sevdi və onun bütün fəaliyyəti xalqımızın rifahına yönəlib. Onu da deyim ki, mənsub olduğum partiyanın xalq arasında nüfuzu böyükdür. Mən bu yaxınlarda Şəki–Balakən bölgəsində keçirilən partiya konfranslarında iştirak edirdim. İnsanlar dəstə-dəstə gəlib bizimlə görüşür, dövlət başçısına və YAP-a böyük rəğbət bəslədiklərini, həmişə Heydər Əliyevi və onun partiyasını dəstəkləyəcəklərini bildirirdilər. Hesab edirəm ki, bütün bunlar YAP-ın qazandığı uğurlardır.

Əsrə bərabər yol

“Azad Azərbaycan” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.

Noyabr, 2001

Yaqub Mahmudov:

“Qurultay zamanı YAP-ın keçdiyi tarixi yolun elmi-nəzəri təhlili verilməklə nəticələr çıxarılacaq, strateji istiqamətlər müəyyənləşdiriləcək”

Yeni Azərbaycan Partiyasının bu gün başlayacaq II qurultayı geniş rezonansa səbəb olmuşdur. Cəmiyyətimizin ən nüfuzlu və ən böyük partiyası xalqımızın diqqət mərkəzində olmaqla ölkəmizin inkişaf etdirilmə-

sinə dair konseptual proqramla çıxış etməlidir. Eyni zamanda, YAP-ın müstəqillik illərində keçdiyi şərəfli yol da təhlil ediləcək. Bu barədə millət vəkili Yaqub Mahmudovla söhbətimizdə.

- Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayının keçirilməsi Azərbaycanın ictimai-iqtisadi-siyasi həyatında ən əhəmiyyətli hadisələrdən biridir. Hakim partiya olaraq YAP-ın on il ərzində Azərbaycan xalqının yeni həyat quruculuğunda əldə etdiyi uğurların yekunlaşdırılması baxımından növbəti qurultayın keçirilməsi zəruri idi. Azərbaycanın xarici siyasəti sahəsində, hüquqi dövlət quruculuğunda, bildiyimiz kimi, YAP misilsiz addımlar atmışdır. Az vaxt ərzində həm Azərbaycan, həm də YAP əsrə bərabər inkişaf yolu keçmişdir. Qeyd edim ki, bu yol heç də sadə olmayıb. Belə ki, YAP diqqətini, əsas etibarilə, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunmasına yönəldib. Azərbaycan ictimaiyyətinə yaxşı məlumdur ki, 1991-ci ildən 1993-cü ilə qədər mühüm bir tarixi dövrü zaman baxımından itirdik. Bu müddət ərzində Azərbaycanda hərc-mərclik, xaos hökm sürürdü. Belə bir dövrdə dövlət quruculuğundan əsər-əlamət yox idi. Azərbaycanın daxili və xarici siyasətində prinsipial xətt müəyyənləşməmişdi. Ən başlıcası isə Azərbaycan özünün dövlət müstəqilliyini itirmək təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Odur ki, 1993–1995-ci illərdə Heydər Əliyevin əsas siyasəti dövlət müstəqilliyimizin qarşısında duran təhlükələri aradan qaldırmaqdan ibarət idi. Faktiki olaraq, yeni həyat quruculuğu 1995-ci ildən sonra başlandı. Beləliklə, bu illər ərzində YAP və onun başçısının əsas qayğısı Azərbaycan dövlətçiliyini qoruyub saxlamaq idisə, digər tərəfdən, ölkəmizin iqtisadi cəhətdən dirçəlməsini təmin etmək idi. Qeyd etdiyim bütün tarixi missiyanı şərəflə yerinə yetirən YAP-ın növbəti II qurultayı keçilən dövrə qiymət verilməsi, təhlil olunması, ən əsası, gələcək inkişaf

istiqamətlərinin müəyyən olunması baxımından əhəmiyyətlidir. Qurultay zamanı YAP-ın keçdiyi tarixi yolun elmi-nəzəri təhlili verilməklə nəticələr çıxarılıb strateji istiqamətlər müəyyənləşdiriləcək. YAP bu qurultaya çox mühüm tarixi nailiyyətlərlə, konkret təcrübə ilə, xalqın həm daxildə, həm də beynəlxalq miqyasda mənafeyinin qorunması yolunda atılan iri addımlarla gədir. Mənim fikrimcə, partiyanın təşkilat quruluşunda müəyyən dəyişikliklərin edilməsinə böyük ehtiyac var. Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, YAP və onun rəhbəri Heydər Əliyev həm də dünya azərbaycanlılarının başında durur. Belə olan təqdirdə partiyanın struktur dəyişikliyinə məruz qalması təbiidir. Çünki bu partiya xaricdə yaşayan azərbaycanlıların partiyası olmağa layiqdir. Buna misal kimi göstərmək olar ki, YAP bu sahədə konkret addımlarını atmaqdadır. Artıq Avropa Şurasında İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə nümayəndə heyətimizin fəaliyyəti həm də partiyanın gördüyü işlərin istiqamətlərindən biridir. Bundan başqa, gənclərlə aparılan iş məqsədyönlü xarakter almalıdır ki, bu da daxildə struktur dəyişikliyinə zərurət yaradır. Hesab edirəm ki, İlham Əliyev həm partiyanın, həm də Azərbaycan xalqının gələcəyinin müəyyənləşdirilməsində çox mühüm rol oynaya biləcək siyasi sima və şəxsiyyət kimi yetişib. Onun göstərdiyi səmərəli fəaliyyət buna əyani sübutdur. Ona görə də təklif edirəm ki, onun fəaliyyət sahəsində genişlik yaratmaq üçün partiyada baş katib vəzifəsi yaradılsın və ya başqa bir formada ona imkanlarına müvafiq səlahiyyətlər verilsin. Partiyanın gələcəyini təmin edən bir qüvvə kimi onun hüquqlarının genişləndirilməsi bu mənada vacibdir. İlham Əliyevin güclü potensialı var ki, gənclərlə, qadınlarla işi canlandırsın, soydaşlarımızla əlaqələri genişləndirsin.

YAP sədrinin ən böyük tarixi xidməti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamasıdır

“İki sahil” qəzetinin əməkdaşı ilə müsahibə.

Noyabr, 2001

Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsində müstəsna rolunu oynayan Yeni Azərbaycan Partiyası özünün II qurultayını keçirməyə hazırlaşır. Partiyanın yarandığı gündən keçdiyi yola, əldə etdiyi uğurlara, nailiyyətlərə bir daha nəzər salmaq, həmçinin ölkədə cərəyan edən ictimai-siyasi proseslərə münasibət bildirmək məqsədilə millət vəkili, əməkdar elm xadimi, professor Yaqub Mahmudovla görüşüb, həmsöhbət olduq.

- *Yaqub müəllim, məlumdur ki, Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranması, onun tarixi missiyası Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması ilə bağlıdır. Partiyanın II qurultayından söhbət açmazdan əvvəl istərdim ki, müstəqil Azərbaycanın keçdiyi on ilə nəzər salıb, fikirlərinizi bildirəsiniz.*
- *Əvvəlcə qəzetinizə, onun yaradıcı heyətinə bir ziyalı sözü ilə mənə müraciət etdiyinizə görə minnətdarlığımı bildirirəm. Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayı qarşısında cəmiyyətimizi, xalqımızı, partiyayı düşündürən problemlər ətrafında söhbətlər açmağınızı və keçilən tarixi yolu işıqlandıрмаğınızı alqışlayıram. YAP-ın ən böyük tarixi xidməti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamasıdır. Əslində YAP-ın yaradılması uğrunda mübarizənin özü də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması ilə sıx bağlıdır. Azərbaycan prezidenti çıxışlarında*

dəfələrlə bəyan edib ki, müstəqilliyi qazanmaq, əldə etmək nə qədər çətindir, onu qoruyub saxlamaq daha çətindir, daha ağır problemlərlə bağlıdır. Azərbaycan prezidentinin bu kəlamı son dərəcə dərin elmi həqiqətləri əks etdirir, çünki Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən qədim tarixə malik olan ölkəsi kimi sadə bir məmləkət deyil. Yəni, bizim Azərbaycanımız istər hərbi-strateji əhəmiyyəti baxımından bir ərazi, məkan kimi, digər tərəfdən də özünün təbii sərvətlərinə görə, yəni, iqtisadi cəhətdən əhəmiyyətinə görə sadəcə bu region üçün yox, dünya üçün çox önəmli ərazidir. Buna görə də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması, bizim fikrimizcə, keçmiş sovet məkanında yaranmış başqa müstəqil dövlətlərdən fərqli olaraq, çox ağır olmuşdur. Bunu tarix də sübut edir. 1918–1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaşadığı tarixi şərait və nəticə etibarilə cümhuriyyətin süqutu tarixin ibrət dərsləridir. Yəni, Azərbaycan ərazisində dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq çətin məsələdir. Ona görə də qəzetiniz vasitəsilə bildirmək istərdim ki, burada bir amili oxucular, xalqımız nəzərə almalıdır. O da bundan ibarətdir ki, Azərbaycan vaxtilə böyük imperiyaların bu ölkəni ələ keçirmək uğrunda apardıqları qanlı müharibələrdən sonra bölüşdürülmüş məmləkətdir. Buna görə də Azərbaycanın bir hissəsinin müstəqil yaşaması dünyanın başqa ölkələrinə səpələnmiş 50 milyonluq bir xalqın, xüsusilə də Azərbaycanın cənub torpaqlarında yaşayan azərbaycanlıların müstəqilliyə can atması dünyanın bəzi qüvvələrini narahat edir. Bu şəraitdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumaq çox çətin məsələ idi. Söhbətimin əvvəlində də qeyd etdiyim kimi, bu məsələ bir ziyalı kimi məni həmişə düşündürüb. Azərbaycan 1991-ci il oktyabrın 18-də müstəqilliyin bərpası aktını qəbul edəndən sonra yaranan hərc-mərclik şəraitində, başqa ziyalılarımız kimi, gecəli-gündüzlü, bir Azərbaycan vətən-

daşı kimi, məni də bu məsələ çox düşündürüb ki, Azərbaycanın müstəqilliyini necə qoruyub saxlamaq olar. Mənim özümdə də xeyli şübhələr var idi ki, bu qədər parçalanmış Azərbaycanı, xarici qüvvələrin içəridə təxribatçılar qrupu yaratmış bu Azərbaycanı, etnik siyasi qarşıdurmanın, vətəndaş qarşıdurmasının yarandığı Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi necə qoruyub saxlamaq olar?! Bildirmək istərdim ki, bu gün Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşayırsa, xalqımız Heydər Əliyev kimi qüdrətli bir tarixi şəxsiyyətə minnətdar olmalıdır. Bunu o zamanlar da bir ziyalı kimi düşünürdüm. *Hələ Naxçıvanda fəaliyyət göstərdiyi dövrlərdə cənab Heydər Əliyev əslində bugünkü Azərbaycanın müstəqilliyinin qorunub saxlanması ideyaları ilə yaşayırdı. O çətin şəraitdə, blokada şəraitində, ona qarşı daxili qüvvələrin törətdiyi qəsd, onu hakimiyyətdən kənar etmək və s. kimi şəraitlərdə Heydər Əliyev təkcə Naxçıvan üçün yox, bütün Azərbaycan üçün düşünürdü.* 1992-ci ilin noyabrında Naxçıvanda olub, görüşlərdə iştirak etdim. Ondan sonra 1992-ci ilin dekabrında "Səs" qəzetində ardıcıl çıxış etdim ki, Azərbaycanın gələcəyi Yeni Azərbaycan Partiyası ilə bağlıdır. Yəni, o zaman Azərbaycan xalqının müdrikliyinin nəticəsi idi ki, xalqımız o ağır şəraitdə düşünüb-daşınaraq, yeganə düzgün yol seçdi, Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışına nail oldu. Hələ 1969-cu ildən, yəni, onun Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildiyi vaxtdan Azərbaycanın yüksəlişi Heydər Əliyevlə bağlı idi. Azərbaycan o zaman inkişaf etmiş respublikalardan birinə çevrilmişdi. Həmçinin Azərbaycanı böyük sovet məkanında ön tanınmış respublikaya çevirmiş, dünyada tanıtmışdır. Ona görə də xalqımız düzgün hərəkət edərək, öz nicatını Heydər Əliyevdə gördü və o, xalqın təkidli tələbi ilə Azərbaycanın rəhbərliyinə dəvət olundu.

- *Yeni Azərbaycan Partiyası hansı zərurətdən yaranmışdır?*
 - Qeyd etmək istərdim ki, Yeni Azərbaycan Partiyası ağır şəraitdə yaranmışdır. O ağır şəraitin mahiyyəti bundan ibarət idi ki, həmin dövrdə hakimiyyətdə olan üzdənirəq rəhbərlər cəbhəni ermənilərin üzünə açmışdılar. Bakıda hakimiyyət uğrunda mübarizə aparırdılar. Torpaqlarımız bir-birinin ardınca işğal olunurdu. Qarabağ müharibəsində Azərbaycan məğlub olmuşdu. Ermənilər sürətlə irəliləyirdilər. Bu fəlakətli vəziyyətdə ölkənin hər yerində ayrı-ayrı quldur dəstələri hökmranlıq edirdi. Vətəndaş müharibəsi artıq başlamışdı. Bu dediklərimi bir tarixçi kimi yox, həmin hadisələrin canlı şahidi, iştirakçısı kimi diqqətə çatdırıram. Çünki S.Hüseynovun dəstəsi Navahı kəndi yaxınlığına gəlib Xalq Cəbhəsinin qüvvələri ilə atışmağa başlayanda, həmin qüvvələri ayırmağa gedən bir neçə ziyalıdan biri də mən idim.
- Azərbaycan əldən gedirdi. Bizim siyasi varlığımıza son qoyulurdu. Daha doğrusu, 1918–1920-ci illərin tarixi gözlərimiz önündə təkrar olunurdu. Azərbaycan müstəqilliyini itirmək üzrə idi. Bax, belə bir zamanda Yeni Azərbaycan Partiyası yarandı. Partiyanın tarixi vəzifəsi ondan ibarət idi ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlasın. *Yeni Azərbaycan Partiyasının qüdrəti onun başçısında idi.* Etiraf etmək lazımdır ki, xalq sadəcə olaraq, Yeni Azərbaycan Partiyasına daxil olmaq, onun ətrafında sıx birləşmək, qurub-yaratmaq eşqi ilə yox, Heydər Əliyevin ətrafında birləşmək arzusu ilə çırpınırdı. Yeni Azərbaycan Partiyası da məhz bu şəraitdə yaranıb ki, xalqı Heydər Əliyevin ətrafında birləşdirsin. Onda təkidli xahişlər oldu ki, partiya yaradılsın, siyasi təşkilat kimi xalqı ətrafında birləşdirsin. Amma bu gün *etiraf etmək lazımdır ki, məhz Heydər Əliyev bu partiyanın sədri olduğu üçün partiya az bir vaxt ərzində uğur qazandı və*

kütləvi bir siyasi partiya çevrildi. Partiyanın II qurultayı qarşısında bu düşüncələrdən bir an da kənar da dayanmamalıyıq.

- *Yeni Azərbaycan Partiyası II qurultaya hansı nailiyyətlərlə gedir?*
- *Yeni Azərbaycan Partiyasının ən böyük uğuru bu gün möhtərəm prezidentimizin sayəsində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamasıdır. Bu bizim partiyanın II qurultayı qarşısında qürur duyduğumuz tarixi nailiyyətdir. Yəni, müstəqillik elə bir nemətdir ki, bütün problemlərin, ağırlı-acılı keçid dövrünün çətinliklərinin hamısının üstündən keçib gedəcəyik. Dünyanın bütün ölkələrində keçid dövrü ağırlı olub. Elə ölkələr var ki, bu keçid dövrü on illərlə davam edir. Amma zaman etibarilə 10 il o qədər də böyük yol deyil. Bu on ildə əsrə bərabər yol keçmişik. Blokadadan, informasiya müharibəsindən çıxmışıq. Qarabağ müharibəsində Heydər Əliyev tərəfindən atəşkəs rejiminə nail olduq. Genefondumuzun, Azərbaycan oğullarının məhv olmasının qarşısı alındı. Daxildə quldur dəstələrinin tərksilah olunmasını, Azərbaycanın xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi uğurları xüsusilə qeyd etmək istərdim. Dəfələrlə qeyd etmişəm ki, bütün tarix boyu Cənubi Qafqazda ağır problem yarananda, böyük dövlətlər, xüsusilə Rusiyanın hərbciləri, imperiyapərəst qüvvələr bir amilə arxalanırdılar: Cənubi Qafqazda erməni amilinə. Onu hərəkətə gətirməklə Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək istəyirlər. Heydər Əliyev şəxsiyyəti bu cür çətinliklərlə qarşılaşdı. Rusiya Azərbaycanı itirmək istəmirdi. Digər tərəfdən, Dağlıq Qarabağda münafişə törədilmişdi və ərəzilərimizin xeyli hissəsini itirmişdik. Belə bir şəraitdə Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlamaq, diplomatiyada yeni addımlar, yeni formalar, yeni çıxış yolları axtarıb tapmaq hər*

kəsin hünəri deyil. Heydər Əliyev şəxsiyyətinin qüdrəti ondadır ki, Dağlıq Qarabağ problemi ilə gecəli-gündüzlü məşğul olaraq, Azərbaycanı blokadadan çıxartdı. Yəni, Şərqi-Qərb dəhlizi açdı. Böyük İpək Yolu məsələsini ortaya qoydu. Azərbaycanın sərvətlərini siyasi müstəqilliyimizin möhkəmləndirilməsi istiqamətinə yönəltdi. Neft kontraktları imzalandı. Dağlıq Qarabağ münafişəsini qloballaşdırıb, beynəlxalq təsiri olan qüvvələri, böyük dövlətləri, ayrı-ayrı beynəlxalq konsorsiumları Azərbaycana cəlb etdi, Azərbaycana investisiyalar qoyuldu. Və Azərbaycanda böyük dövlətlərin, o cümlədən Amerikanın iqtisadi marağı yarandı. Beləliklə, Azərbaycan öz sözünü beynəlxalq aləmdə demək, özünü müdafiə etməkdən ötrü çox etibarlı bir müdafiə istiqaməti, imkanı əldə etdi. Heydər Əliyevin neft strategiyası, GUÖAM ittifaqını yaratmağa nail olması, Avrasiya dəhlizinin açılması, İpək Yolunun dirçəldilməsi, bütün bunların hamısı şimaldan da, cənubdan da bizi sıxsalar da Heydər Əliyev dühası Azərbaycanın Şərqi-Qərbi əlaqələndirən mövqeyindən istifadə etdi və beləliklə, Azərbaycan blokadadan çıxdı. Zaman keçdi, neft strategiyası da artıq qalib gəldi. İndi Bakı-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin çəkilməsinə mütəxəssislərin də, siyasət xadimlərinin də şübhəsi yoxdur. Böyük İpək Yolu dirçəldilməkdə və Azərbaycana külli miqdarda investisiya gətirməkdədir.

Ötən bu illər ərzində əldə etdiyimiz uğurlardan biri də informasiya blokadasından çıxmağımızdır. Təbii ki, bu da möhtərəm prezidentimizin xidmətidir. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının üzvü olan böyük dövlətlərə səfərləri zamanı Azərbaycan həqiqətlərini olduğu kimi beynəlxalq aləmə çatdırmaq, Azərbaycanın təcavüzə məruz qalan dövlət olduğunu sübut etmək asan iş deyildi. Böyük bir dövlətin elmi-tədqiqat institutlarının, informasiya mərkəzlərinin illərlə görəcəyi işi bir şəxsiyyət öz zəkasının qüdrəti

ilə, necə deyərlər, tək canı ilə az vaxt ərzində gördü. Xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, Ki-Uestdəki danışıqlar zamanı Amerika kimi bir dövlətin Dağlıq Qarabağ münaqişəsində təcavüzkar tərəfin Ermənistan, təcavüzə məruz qalan tərəfin isə Azərbaycan olduğunu qəbul etməsi böyük uğurdur. Bu, dünyanın super dövlətinin, super güc mərkəzinin bizi müdafiə etməsidir.

Bu gün terrorizmlə, terrorçuluqla mübarizə aparılır. Dünya siyasətində keyfiyyət dəyişikliyi baş verir. Azərbaycan onun önündədir. Bizim artıq dünya meydanında yerimiz, gücümüz, müsbət mövqeyimiz, sülh siyasətimiz görünməkdədir. Bu baxımdan, xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, özünün II qurultayı qarşısında olan Yeni Azərbaycan Partiyası üzərinə düşən tarixi missiyanı uğurla yerinə yetirə-yetirə gəlmişdir. Ölkədə aparılan quruculuq işlərinin, islahatların, müstəqilliyimizin qorunub saxlanılmasının başında isə Azərbaycan xalqının qururu, dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyev dayanır. Hələ cənab Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən Azərbaycana hakimiyyətə qayıdanda xalqa elan etdi ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi, sarsılmaz, dönməz olacaqdır. O zaman bunu xalqa elan etmək böyük vətəndaşlıq qeyrəti, cəsarəti, qüdrəti tələb edirdi. Bu gün cənab Heydər Əliyevin elan etdiyi strategiyayı, vəd etdiyi böyük siyasi vədi yerinə yetirməsinin hamımız şahidiyik və bundan da böyük qürur hissi keçiririk. Qurultayqabağı keçirilən yola nəzər salarkən bu böyük uğurların birinci növbədə dünya şöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevə və onun başçısı olduğu YAP-a məxsus olduğunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Müstəqilliyimizin davam etdiyi şəraitdə bütün problemlərimiz, keçid dövrünün çətinlikləri aradan qalxacaqdır.

- *Maraqlıdır, Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayı onun yarandığı günə təsadüf edir...*
- Şübhəsiz, maraqlıdır. Nəzərə alsaq ki, ötən 10 il müddətində Yeni Azərbaycan Partiyası ancaq praktiki, konkret fəaliyyətlə məşğul olub, nəzəri ümumiləşdirmələrə çox böyük ehtiyac var və ona görə də partiyanın II qurultayı son dərəcə zəruridir. Burada qeyri-adi bir şey yoxdur. Partiyanın sıralarında gənclər böyük qüvvədir, Azərbaycan qadınları çox güclü təmsil olunmaqdadır. Ona görə də xalqın gələcəyi ilə bağlı partiyanın boy sırasının artması, onun strukturunda müəyyən dəyişikliklərin olunması zərurətini yaradır. Bunlar, əlbəttə, qurultayın gedişində məlum olacaqdır. Mən deyərdim ki, qurultayın keçirilməsinə çox böyük ehtiyac vardır. Partiyanın sədri də, özü də Azərbaycana daxildən və xaricdən zərbə vuran qüvvələrə qarşı, 1992-ci ildən Heydər Əliyevin Naxçıvanda böyük quruculuq işləri həyata keçirdiyi dövrdən başlayaraq indiyə kimi son dərəcə gərgin mübarizə dövrü keçib. Yeni Azərbaycan Partiyasının, onun sədri Heydər Əliyevin vaxtı olmayıb ki, digər partiyalar kimi konfranslar, qurultaylar keçirsin. Partiya yalnız diqqətini gecəli-gündüzlü Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini yaşatmağa yönəldibdir. YAP-ın I qurultayı da xeyli vaxtdan sonra keçirilmişdir. Azərbaycanın daxilində, sözün əsl mənasında, şər qüvvələr məğlubiyətə uğrayandan, parçalanma təhlükəsi aradan qaldırıldıqdan, bir çox problemlərimiz həll ediləndən, ən əsası, 1995-ci ildə sabitlik dövrünə qədəm qoyub iqtisadi islahatlar proqramı həyata keçirildikdən, beynəlxalq aləmdə tanındıqdan sonra, bir sözlə, rahat nəfəs almağa başladığımız dövrdə partiyanın I qurultayı keçirildi.

Hal-hazırda Azərbaycan istər daxili, istərsə də xarici siyasət sahəsində bir çox ağır problemləri arxada qoymuşdur. Azərbayca-

nın qarşısında geniş inkişaf perspektivləri açılib. Dünya sürətlə dəyişir. Bilirsiniz ki, ABŞ-da baş verən 11 sentyabr hadisələrindən sonra dünyada bütün dövlətlər arasında münasibətlərdə yeni ahəng, yeni dəyişikliklər dövrü yaranıb. Bu, həyatın diqtəsidir. İndi ikili standartlarla işləmək olmaz. Siyasətdə sərt, birmənalı mövqe tutmağın vaxtıdır. Bunu böyük dövlətlər də hiss edir. Etiraf etmək lazımdır, yəqin ki, Amerikanın dövlət xadimlərinin, ey-ni zamanda, dünyanın belə ağına gəlməzdi ki, Amerika kimi super bir dövlət terrora bu cür ağır şəkildə məruz qalsın. İndi super dövlətlər hiss edir ki, onlar da bu terrordan sığortalanmayıblar. Azərbaycan yüz illərlə bu terrora məruz qalan ölkədir. 50 milyonluq xalqımızın yalnız səkkiz milyonu Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayır. Necə oldu, Azərbaycan xalqı dünyaya səpələndi? Dünyada ikinci bir xalq yoxdur ki, bu cür ağır tarix yaşamış olsun. Bizi heç bir dövlət başa düşmürdü. İndi Amerikadakı ermənipərəst konqresmenlər çox yaxşı başa düşəcəklər ki, terrorçuluq, terorizm nə deməkdir. Məlumdur ki, 907-ci düzəlişin ləğvi ilə əlaqədar ABŞ prezidentinə Konqres səlahiyyət verib.

- *11 sentyabr hadisələrinin 907-ci düzəlişin ləğvində təkanverici qüvvə rolunu oynaması nə dərəcədə həqiqətdir?*
- Əlbəttə, 907-ci düzəlişin ləğvi istiqamətində atılan addımlar 11 sentyabr hadisələrindən sonrakı dövrün məhsuludur. Mən açıq şəkildə, birmənalı bildirirəm ki, 11 sentyabr hadisələri baş verməsəydi, 907-ci düzəlişin ləğv olunması uzun çəkəcəkdi. Çünki Amerikada çox güclü erməni lobbisi var, onlar konqresmenlərin əksəriyyətini ələ alıblar. Amma Amerikanın 11 sentyabr yaşantısı onu bu məsələlərə yenidən baxmağa vadar etdi. Digər bir tərəf-

dən terorizmə qarşı mübarizə, regionumuzdakı qüvvələrin fəallığı, Taliban hərəkəti – bütün bunlar Amerikanı islam-türk dünyasında Türkiyə, Azərbaycan kimi dünyəvi dəyərlərlə yaşayan, dünya dəyərlərinə qovuşan cümhuriyyətlərlə əlaqələri sıxlaşdırmağa məcbur edir. İslam dünyasında Türkiyə və Azərbaycanın müstəsna rolu var. 907-ci düzəlişin ləğvi ilə bağlı Konqres tərəfindən ABŞ prezidentinə səlahiyyətlər verilməsi böyük qələbəmizdir, böyük üstünlükdür. Onu da qeyd etmək istərdim ki, burada da bir yarımçıqlıq var. Konqres qərarı birbaşa qəbul etmədi, prezidentin səlahiyyətlərinə verdi. Konqresin qərarı Azərbaycan xalqının xeyrinədir. Biz indiyə qədər 907-ci düzəlişin mövcudluğu şəraitində, Amerikadan həmin yardımları almadan yaşamışıq. Və bizim bədnam qonşularımız da Azərbaycana əsaslı təsir göstərə bilməmişlər. Azərbaycan prezidentinin rəhbərliyi ilə sübut etmişik ki, respublikamız həyat qabiliyyətlidir, müstəqilliyini yaşatmağa qadirdir. Amma 907-ci düzəlişin mövcudluğu bizə çətinlik törətdirdi. Amerika Konqresi 907-ci düzəlişin düz olmadığını təsdiq etdi. Azərbaycan terrora məruz qalıb, Ermənistan terrorçudur. Erməni terrorçuları Azərbaycan ərazisinə soxulublar, Azərbaycanın torpağını qəsb edib, ərazi bütövlüyünü pozublar. 907-ci düzəlişin ləğvinin siyasi əhəmiyyətinə daha böyük önəm verirəm, nəinki onun iqtisadi əhəmiyyətinə. Amerikanın iqtisadi yardımını görmədən də Azərbaycan sübut etdi ki, müstəqilliyini qoruyub saxlamağa qadirdir. Super dövlətin bu məsələdə düzgün mövqe tutması, dünya siyasətində Azərbaycanın rolunu qiymətləndirməsi, regionda Azərbaycanın nüfuzunun artması, Amerikanın isə bütün məsələlərdə Azərbaycana dəstək verməsi bizim böyük uğurumuzdur. Amma mən burada da həddindən artıq optimizmə qapılmaq niyyətində deyiləm. Çünki dünya dövlətləri, qərb ölkələri bu ikili standartdan birdən-birə əl çəkmirlər. Bizi həmişə narahat edir ki, necə ola bilər

Avropa Şurasına təcavüzə məruz qalan, ərazisini itirən, 1 milyondan artıq qaçqını olan Azərbaycanı da qəbul edəsən, onun ərazisinə təcavüz edən, torpağını qəsb edən ölkəni də! Bu ikili standart siyasətinin mahiyyətidir. Avropa Şurasında başda İlham Əliyev olmaqla Azərbaycan parlamentinin işgüzar bir qrupunun fəaliyyəti bizə böyük ümidlər verir. Xüsusilə İ.Əliyevin AŞ-də ingilis dilində mükəmməl çıxışı və tarixi faktlara əsaslanaraq erməni terrorçularının ifşasına yönəlmiş, birmənalı kəskin bəyanatı bizim üçün böyük əhəmiyyətə malik oldu. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunu daha da artırdı. Söhbət ondan gedir ki, əsl siyasətçi faktlara, tarixi reallığa əsaslanıb, kəskin söz deməyi bacarmalıdır.

Bütün bunlar əsas verir deyək ki, yaxın gələcəkdə Qarabağ problemimiz də həll olunacaq, dünya birliyində mövqeyimizi daha da möhkəmləndirəcəyik, Azərbaycan dünyanın ən firavan, sərvətli, inkişaf etmiş, dünyəvi, demokratik, hüquqi dövlətinə çevriləcəkdir. Azərbaycanlı Cənubi Qafqazın sabit, geniş əlaqəli, işıqlı tarixi mümkün deyil. Cənubi Qafqazda Azərbaycan əsas rol oynayır. Bu, sübut olunmuş həqiqətdir.

- *Qurultaydan nə gözləyirsiniz?*
- Biz Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayından çox şey gözləyirik. İndiyə qədər toplanmış zəngin təcrübəni nəzəri cəhətdən ümumiləşdirmək, Azərbaycanın gələcəyə gedən yolunu daha da aydınlaşdırmaq və s. başlıca məsələlərdir. Bir sözlə, qarşıdakı qurultayın partiyanın tarixində mühüm rol oynayacağına əminik. Xüsusilə ona görə ki, bu qurultayın keçirilməsi daha bir əlamətdar dövrə təsadüf edir. Bu da yeni Azərbaycan intibahının tarixində mühüm rol oynayacaq Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının keçirilməsidir.

- *Azərbaycandan kənarında yaşayan soydaşlarımızın problemləri ilə məşğul olmağın vacibliyi bu gün daha çox hiss olunur. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı mövcud problemlərimizin həllində nə kimi rol oynaya bilər?*
- Mən burada onu da xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, bu, bizim tariximizdə, Azərbaycan problemlərini dünya miqyasında həll etməkdən ötrü çox geniş imkanların açılması deməkdir. Hələ Naxçıvanda olarkən cənab Heydər Əliyev o zaman üçrəngli bayrağımızı qaldırdı. Sovet İttifaqı strukturlarının fəaliyyətini dayandırdı. Onun Naxçıvanda gördüyü işlərin ən böyüyü strateji baxımdan, xalqın taleyi baxımından dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün qeyd olunmasıdır. Cənab Heydər Əliyev o zaman böyük siyasətçi kimi görürdü ki, Azərbaycanın problemlərini təkcə Azərbaycan çərçivəsində deyil, dünya çərçivəsində həll etmək lazımdır. Qüdrətli bir tarixçi kimi o zaman Naxçıvan Ali Məclisinə sədrlik edərkən Heydər Əliyev çox yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın ərazisində xalqımızın ancaq bir hissəsi – 8 milyonu yaşayır. Yenicə qurulan Azərbaycan Respublikası isə 50 milyonluq dünya azərbaycanlılarının vətənidir. Dünya azərbaycanlıları bu dövləti, öz ümid yerini qoruyub saxlamalıdır. Eyni zamanda, Azərbaycan dövləti də dünyaya səpələnmiş azərbaycanlılar üçün bir arxa olmalıdır, onların hüquqlarını müdafiə etməlidir. Bu baxımdan, böyük Azərbaycan intibahı başlayır. Bu intibahın başında Azərbaycan Respublikasının yaranması kimi çox mühüm tarixi hadisə durur. Cənab Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan Respublikasının prezidenti yox, dünya azərbaycanlılarının lideridir. Lider kimi də bu qüvvəni birləşdirməyə səy göstərir. Dünyanın hansı ölkəsinə gedibsə, möhtərəm prezidentimiz vaxt tapıb Azərbaycan diasporu ilə görüşüb, öz məsləhətlərini verib. İndi təsəvvür edin, dünyanın azərbaycanlılar

yaşayan hər yerində güclü Azərbaycan diasporu yaradılsa, təşkilatlandırılarsa, bu necə böyük qüvvəyə çevrilər?! Bunun nə qədər böyük qüvvə olduğunu dünya azərbaycanlılarının Vaşinqtonda keçirilən ikinci konqresində hiss etdim.

Dünyanın müxtəlif ölkələrində özünü azərbaycanlı adlandırıb, əslində Azərbaycanın əleyhinə çıxış edən qüvvələr də var. Bunların bəziləri qonşu dövlətlərin xüsusi xidmət orqanları ilə sıx bağlıdır. Hətta, elə vəziyyət yaranmışdı ki, bizim bəzi azərbaycanlılarımız üçrəngli bayrağımızın dünya azərbaycanlıları konqresinin Rəyasət Heyətinə qaldırılmasına etiraz edirdilər. II konqresdə böyük mübarizə şəraitində Azərbaycanın üçrəngli bayrağının Rəyasət Heyətinə qaldırılmasına müvəffəq olduq. Problemlər son dərəcə çoxdur. Hətta bizim buradan gedən bir sıra müxalifət nümayəndələri də bu prosesdə yabançı qüvvələrə köməklik göstərirdilər. Buna görə də Azərbaycan prezidenti həmişə dünya azərbaycanlılarını vahid axın halında birləşdirmək, qüvvələri sağlamlaşdırmaq, Azərbaycan xalqının əsl problemlərinə yönəltmək üçün bir struktur yaradılması, bu strukturu yaratmaq üçün böyük forum keçirilməsi ideyasını irəli sürmüşdür. Bu iş artıq neçə müddətdir ki, gedir. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı yaxınlaşır. Bu, Azərbaycan prezidentinin böyük fəaliyyəti dövründə xalqımız qarşısındakı ən mühüm xidmətlərindən biridir. Qurultay keçiriləndən sonra onun müəyyən orqanları, dünyanın müxtəlif ölkələrindəki Azərbaycan diasporunu əlaqələndirməkdən ötrü koordinasiya şurası yaradılsa, bu, Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində çox mühüm hadisə olacaqdır: yəni, həm dövlətimizin qüdrətinin qorunub saxlanılmasında, həm də dünya azərbaycanlılarının hüquqlarının qorunması üçün istifadə olunmasında. Bu gün biz həm dünya azərbaycanlılarının, həm də Yeni Azərbaycan Partiyasının qurultayı qarşısındayıq.

- *Müxalifət mətbuatında istər Dünya azərbaycanlılarının I qurultayı, istərsə də Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayı ilə bağlı qərəzli yazılara rast gəlirik. Onların mövqeyinə münasibətiniz?*
- Çox təəssüf edirəm ki, Azərbaycanın tarixində baş verən taleyüklü, ümummilliyet, ümumdövlət əhəmiyyətli məsələlərdə Azərbaycan müxalifəti birləşə bilmir. Dünyanın elə ölkələri, xalqları var ki, misal üçün, qardaş Türkiyəni götürək – ölkənin parçalanması üçün qorxu yarananda və yaxud Türkiyəyə xaricdən hər hansı bir hücum təhlükəsi olanda iqtidarlı-müxalifətli, həmçinin bütün müxalifət partiyaları, “Öncə Vətəndir” amalı ətrafında birləşir. İdeya mübarizəsi, əqidə mübarizəsi arxa plana keçir. Bir ziyalı kimi, çox təəssüf edirəm ki, hətta müxalifətdə özünü ziyalı adlandıran dairələrin özü də xırda, kiçik hissələrindən uzaqlaşa bilmirlər. Dünya azərbaycanlılarının qurultayı keçirilir. Azərbaycan xalqı üçün bundan da qürurlu bir hadisə ola bilərmi? Əgər onun qurultayı keçirilsə, o harada keçirilməlidir? O, dünya azərbaycanlılarının müstəqil dövləti haradadırsa, orada da keçirilməlidir. Qurultayın Bakıda keçirilməsi nə üçün həmin qüvvələr tərəfindən qısqançlıqla qarşılır? Amerikada, Kanadada, Rusiyada, harada ki azərbaycanlılar var, orada onların təşkilatları var, konqreslərini, ümumi toplantılarını keçirir, öz nümayəndələrini seçirlər. Qurultayın harada keçirilməsi ətrafında söz-söhbətlər yaratmaq, sensasiya aşıqı olmaq cılızlıq, xırdaşlıqdır. Buna heç müxalifət adı da vermək olmaz. Xalqın ümumi inkişaf ahənginə qarşı getmək düşmənçilikdir. Bu məsələ müzakirə mövzusu olmamalıdır. Görün qonşu Ermənistanda bu mövzunu müzakirə edərlərmi? Azərbaycan xalqı dünya meydanında birləşmək, öz problemlərini əlbir olub həll etmək istəyir və onun üçün də ən əlverişli vəziyyət hara olmalıdır? Əlbəttə, Azərbaycan dövləti və onun paytaxtı. Bu

bizim tarixi borcumuzdur, missiyamızdır. Dünya azərbaycanlılarının I qurultayının Bakıda keçirilməsi ətrafında yaranan söz-söhbətləri Azərbaycanın inkişafına qarşı çıxmaq, ümummilli maraqlarımıza qarşı çıxmaq, onun əleyhinə getmək, Azərbaycan xalqına düşmənçilik kimi qiymətləndirirəm.

Qaldı Yeni Azərbaycan Partiyasının II qurultayının keçirilməsinə ehtiyacın olub-olmamasına, bir ziyalı kimi, bu məsələnin qabardılmasına, məsələnin bu cür qoyulmasına iradəmi bildirirəm. Yenə də qeyd etmək istərdim ki, digər partiyalar, qurumlar ötən müddət ərzində hakimiyyətə gəlmək uğrunda mübarizə aparırdı-larsa, Yeni Azərbaycan Partiyası dövləti, Azərbaycanın siyasi varlığını yaşatmaq uğrunda mübarizə aparırdı. Ona görə də başda cənab Heydər Əliyev olmaqla bizim partiyanın üzvlərinin iclaslar, cürbəcür konqreslər, demkonqreslər və s. keçirmək üçün heç vaxtı olmayıb. Partiyanın öz prinsipləri var.

Partiyanın II qurultayının keçirilməsinin varis probleminin həll edilməsi ilə əlaqələndirilməsi insanlığa, insanın humanist duyğularına, sadəcə olaraq, insan sözü ilə bir araya sığmayan söhbətlərdir. "X" günündən söhbət açırlar. Bəziləri bu günü yaxınlaşdırır, bəziləri uzaqlaşdırır. Varis problemi bizim partiya-mızda yoxdur. Partiya üçün də aydındır, xalq da bilir və yeganə yolumuz odur ki, növbəti seçkilərdə qanuni olaraq, konstitusiyamıza, Azərbaycan xalqının mənafeyinə uyğun olaraq, biz Azərbaycan Respublikasının prezidentini seçəcəyik. O, Azərbaycan xalqını keçid dövrünün çətinliklərindən keçirib aparan şəxsiyyətdir – Heydər Əliyevdir. Ola bilsin ki, partiyanın daha çevik idarə olunmasını təmin etməkdən ötrü struktur dəyişikliyi aparılsın. Partiya yekdilliklə qurultayını keçirmək qərarına gəlib. Bu müzakirə mövzusu, narahatlıq mövzusu olmamalıdır. Və hər kəs də müxalifətdə olmasından, mövqeyindən asılı olmayaraq başqasına

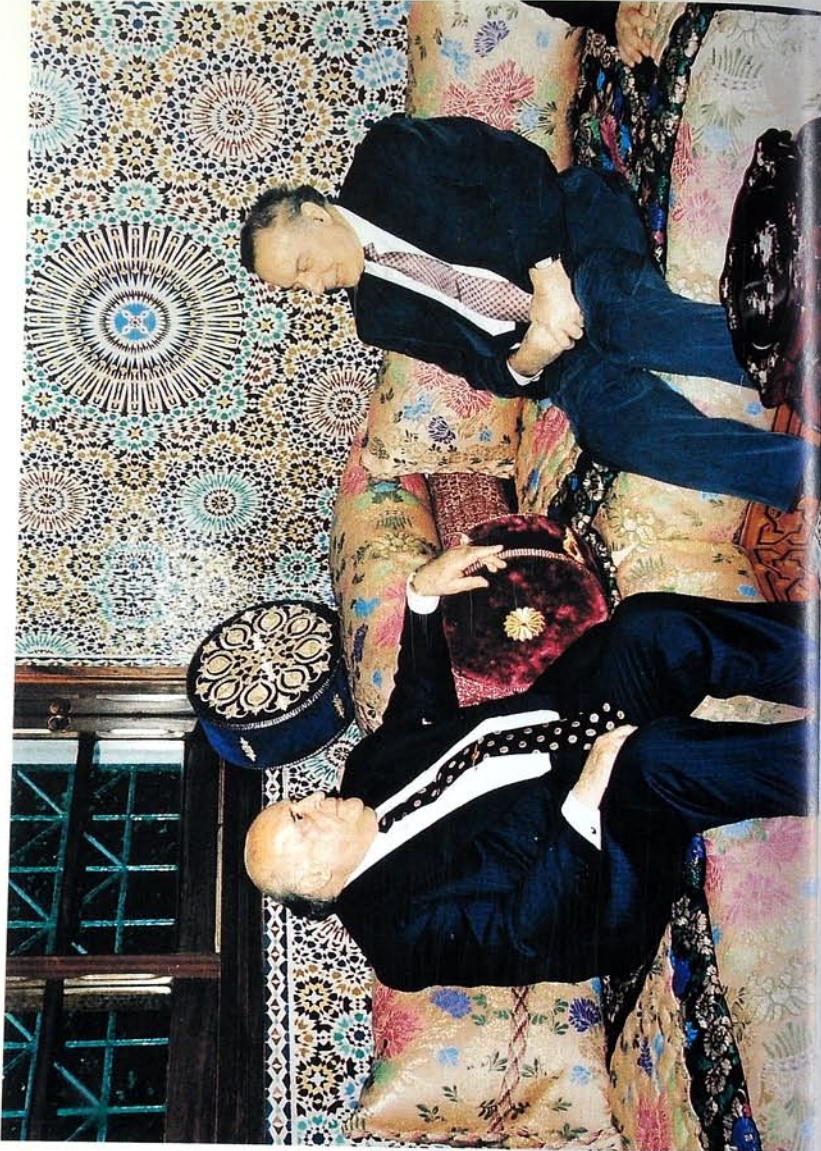
"X" günü arzulamamalıdır. Bu, insan ləyaqətindən kənar bir şeydir. İslamın, müqəddəs dinimizin qanunlarına da ziddir. "X" günü hamı üçün ola bilər. O, taleyin hökmüdür. Tale isə Heydər Əliyevi Azərbaycan xalqına bəxş edib ki, ağır problemlərdən çıxarsın.

- *17 noyabr 1988-ci ildə meydanı titrədən mitinglərdə azadlıq, müstəqillik istəyirdik ki, buna da nail olduq. Həmin hadisələr zamanı populyarlaşmış və xalqın inamından istifadə edərək hakimiyyətə gəlmiş bəzi şəxslər o dövrün həsrəti ilə yaşayaraq, mitinglərə can atırlar. Onların küçə yürüşlərinə, meydan hərəkətlərinə çağırışlarına münasibətiniz?!*
- Azərbaycan bu gün hüquqi, demokratik və dünyəvi bir dövlətdir. Azərbaycan bir dövlət kimi inkişafının elə bir mərhələsinə gəlib çatıb ki, əgər Milli Məclisdə qəbul edilən qanunlar baxımından desək, Azərbaycanımızda dünya standartlarına cavab verən yüzlərlə qanun qəbul edilib. Yəni, Azərbaycan hüquqi, dünyəvi, sivil dövlət kimi idarəolunan, dünyaya qovuşan dövlətdir. Ona görə də dövlətimizin ərazisində hakimiyyətə gəlməyin bütün sivil yolları artıq mümkündür. Buna görə də küçə hərəkəti, meydan hərəkəti o yerlərdə olur ki, o, keçid dövrünün başlanğıcıdır. Yəni, demokratik cəmiyyət, hüquqi sistem yaradılmayıb, qanunlar qüvvədə deyil, hüquqi, qanuni yolla hakimiyyətə gəlmək ənənəsi yaranmayıb. Müstəqilliyimizin 10 ili keçib. 10 il ərzində Avropa Şurasına, digər mühüm beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuşuq. Dünya bizi tanıyır, qanunlarımız beynəlxalq aləmdə işləyir. Siyasəti, dövlət mənafeyini küçələrə çıxarmaq küçə adamlarının işidir. Bu gün Azərbaycan artıq o dövrü – meydan, küçə hərəkəti dövrünü arxada qoyub. Azərbaycanın siyasətini küçələrə çıxarmağa can atanlar xaricdən qidalanan qüvvələrdir. Aldıqları maliyyə

vəsaiti müqabilində öz ağalarına cavab vermək üçün cılız varlıqlarını sübut etmək istəyirlər. Böyük problemlər küçələrdə həll olunmur. Həmin problemlər masa arxasında, parlamentdə, mətbuatda, demokratik qaydalara riayət etməklə, sivil yollarla həll olunur. Bu baxımdan, indiki dövrdə xalqı küçələrə, meydanlara çıxarmağı xaricdəki müəyyən qüvvələrə qulluq göstərmək kimi qəbul edirəm. Bu gün Azərbaycanda meydan hərəkətlərinə, küçə yürüşlərinə ehtiyac yoxdur.

- *Ziyalı və siyasət məsələsinə münasibətinizi bilmək istərdik. Ziyalıların ölkədə cərəyan edən siyasi proseslərdə rolu sizi qane edirmi?*
- Bu çox ağır sualdır. Mən buna birmənalı cavab vermək istəyirəm ki, bu gün bilavasitə idarəçiliklə məşğul olmayan, mahiyyət etibarilə xalqın mənafeyi ilə yaşayan güclü ziyalı potensialımız var. Bunlar həmişə bütün məqamlarda xalqın, onun prezidentinin, dövlətin mənafeyini müdafiə edirlər. Amma təəssüf doğuran hal odur ki, ziyalılarımızın içərisində müəyyən təbəqələşmə gedib. Yəni, onların müəyyən bir hissəsi bu mübarizənin gedişində, ötən dövr ərzində, ayrı-ayrı vəzifələr, postlar tutmağa nail olublar və zahirən ziyalı adlandırılısalar da çox sürətlə ziyalılıqdan uzaqlaşılıblar. Ona görə də çox böyük təəssüf doğurur ki, ziyalı adını daşımaqlarına baxmayaraq, ən çətin, həlledici məqamlarda öz mövqelərini bildirmək istəmirlər. Nə isə bir məqam, zaman gözləyirlər, “gələcək üçün əl yeri” saxlayırlar. Parlament, prezident seçkiləri zamanı və digər mühüm hadisələrə mövqe bildirmək məqamlarında da bu cür adamlar gözləmə mövqeyində olurlar. Baxmayaraq ki, Azərbaycanın prezidenti cənab Heydər Əliyev onlara böyük etimad bəsləyir. Baxmayaraq ki, müstəqilliyimizdən hamıdan çox onlar fayda götürüblər, yəni, onlara kürsülər tapşırılıb,

etibar olunub. Həyatımızın müxtəlif sahələrində onların cavabdehliyi daha çoxdur. Ona görə də, bax, bu zümrədən olan ziyalılar çox təəssüf ki, ziyalılığı unudublar, lazımi məqamlarda müşahidəçi kimi çıxış edirlər. Belə məqamlarda sözlərini deyən o şəxslərdir ki, onlar mənəvi, siyasi cəhətdən, taleyüklü məsələlərdə xalqa, elə bağlı olan, lakin heç bir imtiyazı olmayanlardır. Ziyalı hansı mövqedə olmağından, kürsüdə oturub-oturmamasından, yaxşı və ya pis yaşamasından asılı olmayaraq, xalqın taleyini yaşamalındır və heç zaman mövqeyini içində saxlamamalıdır. Bu baxımdan, demək istərdim ki, Azərbaycan ziyalılığı Azərbaycanda çox böyük qüvvədir və Azərbaycan prezidenti ziyalıları, ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, bütün yaradıcılıq sahələrimizin öncüllərini həmişə qiymətləndirir, yardım göstərir, onlarla birlikdə olur və onlara arxalanır. Onlar da prezidentə, Azərbaycan dövlətçiliyinə böyük arxadırlar. Bu, reallıqdır. Amma arzuolunmaz hal budur ki, ziyalılarımızın heç də hamısı mövqələrini lazımi məqamlarda bildirmirlər. Gözləmə mövqeyi bəzi ziyalıların içərisində hələ də yaşamaqdadır.

– *Maraqlı müsahibə üçün sağ olun.*

VI BÖLMƏ

ATA YURDUMUZUN ATATÜRKÜ

...İndi yurdumun şimal torpaqlarında əbədi Azadlıq məşəli şölələnir. Ulu keçmişim, beş min illik dövlətçilik tarixim yenidən dirçəlir. Bu şanlı tarixin qanuni varisi olan AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ADLANAN MÜSTƏQİL DÖVLƏTİM VAR! ÜÇRƏNGLİ BAYRAĞIM VAR! GERBİM VAR! HİMNİM VAR! AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ KONSTITUSİYASI ADLANAN TƏMƏL QANUNUM, DÜNYANIN ƏN DEMOKRATİK, ƏN QABAQCIL ÖLKƏLƏRİNİN QANUNLARI İLƏ SƏSLƏŞƏN ƏDALƏTLİ QANUNLARIM VAR! VƏTƏNİMİN, MİLLƏTİMİN, BÜTÜN VƏTƏNDAŞLARIMIN KEŞİYİNDƏ DURAN, MÜSTƏQİLLİYİMİN TƏMİNATÇISI – XİLASKAR PREZİDENTİM VAR!

5-CİLƏR YURD SEVGİSİNİ HEYDƏR BABADAN ÖYRƏNİRLƏR

Oyanış

“Ata yurdu” dərsliyi, §58

Alman faşistləri ilə müharibə sona çatdı. Hitler Almaniyası darmadağın edildi. Bütün dünya xalqları kimi, SSRİ xalqları da faşizm zülmü altına düşməkdən xilas oldu. SSRİ-nin faşizm təhlükəsindən xilas olmasında Azərbaycan xalqı da böyük rol oynadı. Bakı nefti, neftçilərimizin qəhrəman əməyi olmasaydı SSRİ faşist Almaniyasına heç cür qalib gələ bilməzdi. Buna baxmayaraq, Azərbaycan yenə də Sovet Rusiyasının zülmü altında idi. İşğalçılar yenə də ölkəmizi çarıb-talamaqda, xalqımıza zülm etməkdə davam edirdilər. Xalqımızın sərvəti və zəhməti yenə də SSRİ kimi böyük bir dövlətin varlanmasına və daha da qüvvətlənməsinə sərf olunurdu. Ancaq bunu az adam başa düşürdü. Çünki Sovet hökuməti başqa xalqlara zülm etməsini min bir hiylə ilə ört-basdır edir, pərdələyirdi. İllər bir-birini əvəz edir, Azərbaycanımızın vəziyyəti isə dəyişmirdi. SSRİ-nin dövlət başçıları Azərbaycana yenə də rəhbərləri özləri qoyurdular. Bu rəhbərlər üzərində güclü nəzarət var idi. Onlar yalnız işğalçı dövlətin, yəni SSRİ-nin xeyrinə düşünməli və işləməli idilər. Bu cür rəhbərlər Azərbaycanı Sovet dövlətinin tələb etdiyi qaydada, ona sərfəli şəkildə idarə edirdilər.

...1969-cu ilin iyul ayı idi. Bu zaman xalqımızın tarixində mühüm bir hadisə baş verdi. Azərbaycanın rəhbərliyində yeni bir dəyişiklik oldu. O zaman Azərbaycanda Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri işləyən Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etməyə başladı. Zəhmətkeş xalq bu dəyişikliyə əvvəlcə o qədər də əhəmiyyət vermədi. Çünki xalqımız

bu dəyişikliklərdən çox görmüşdü. O qədər rəhbər gəlib getmişdi ki!.. Xalq düşünürdü: – bu da onlardan biri!

Lakin belə olmadı. Sən demə, xalqımızın uzaqqörən oğlu SSRİ dövləti tərkibində Azərbaycanımızın əsl vəziyyətini hamıdan yaxşı görənlərdən və Vətəninin taleyi barədə gecə-gündüz düşüncələrdən biri imiş. Yeni rəhbərin – Heydər Əlirza oğlu Əliyevin əvvəlki rəhbərlərdən olmadığını, onun müdrik bir insan, möhkəm iradə və qətiyyət sahibi, əsl vətənpərvər olduğunu həyat özü göstərdi.

...O, sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açmışdı. Doğma xalqının çətin güzəranına yaxşı bələd idi. Hələ çox gənc ikən ermənilərin min bir hiyləsini öz gözləri ilə görmüşdü. Görə bilmədiklərini isə oxumaqla, tarix haqqında biliklərə dərinlən yiyələnməklə öyrənmişdi. Yaxşı oxuması, biliklərə hərtərəfli yiyələnməsi sayəsində o, sayca az bir xalqın oğlu olmasına baxmayaraq, SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə yüksəldi. Ermənipərəst M.Qorbaçovun hiyləsi ilə vəzifədən çıxarılan Heydər Əliyev bundan sarsılmadı. Möhkəm iradəli və qətiyyətli bir dövlət xadimi olduğunu sübut etdi. O, doğma xalqının tələbi ilə yenidən müstəqil bir dövlət – Azərbaycan Respublikasının prezidenti kimi yüksək, şərəfli bir vəzifəyə ucala bildi.

Heydər Əliyev müstəqil, yeni Azərbaycanın qurucusudur. O, bu quruculuğa hələ 40–50 il bundan əvvəl başlamışdı. O zaman Heydər Əliyev Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsində (DTK) işləyirdi. Hələ 20–30-cu illərdə erməni daşnakları bu təşkilatda əsas vəzifələri ələ keçirmişdilər. Nazirliklər və idarələr əslində erməni - daşnak yuvasına çevrilmişdi. Onlar əllərinə düşən fürsətdən istifadə edərək bu dəfə azərbaycanlıları – xalqımızın ən görkəmli oğul və qızlarını “xalq düşməni” adı altında qırırdılar.

DTK-nın xalqımızın düşmənlərindən təmizlənməsi, azərbaycanlıların buraya işə cəlb edilməsi Heydər Əliyevin xalqımız qarşısındakı böyük xidmətlərindən biri idi. O zaman DTK-da işləyən Heydər Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, nə qədər ki, bu təşkilatda ermənilər və başqa millətlərin nümayəndələri çoxluq təşkil edir, deməli, xalqımız üçün yeni təqiblər, yeni repressiyalar, qırğınlar təhlükəsi qalır. Onların əlinə yeni bir fürsət düşən kimi yenə də xalqımızı qıracaqlar. Belə bir təhlükəni o qabaqcadan görürdü. Ona görə də qeyrətli, Vətəninə sevin Azərbaçcan oğullarını Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinə işə cəlb edirdi. Bu yolla o, idarəni xalqımızın düşmənlərindən təmizləməyə nail olurdu. Özü də sovet rejiminin ən güclü vaxtında!

Heydər Əliyev həm də xalqımızın vətənpərvər, mübariz övladlarını DTK-dakı düşmənlərin əlinə düşməkdən xilas edirdi.

...60-cı illərin əvvəllərində Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsində belə bir hadisə baş vermişdi: ikinci kursda oxuyan çox istedadlı bir tələbə Sovet dövlətini pisləyən vərəqələr yaymışdı. DTK artıq həmin tələbənin işi üzrə axtarıqlara başlamışdı. Hamı onun barəsində çox ağır bir cəza tədbiri görülməyindən narahat idi. Tələbənin hərəkətini müzakirə etmək üçün tələbələrə qapalı iclası keçirilirdi. İclasda o zaman hələ DTK-da yüksək vəzifə tutmayan Heydər Əliyev gəlmişdi. O, gənclər qarşısında əhatəli, həm də öyüd-nəsihətlə dolu bir çıxış etdi. İclasın sonu yaxınlaşırdı. Tələbə haqqında bir qərara gəlmək lazım idi. Hamı qəti söz deməkdən çəkinirdi. Bu çətin vəziyyətdən çıxış yolunu Heydər Əliyev özü göstərdi. Tələbələrə məsləhət gördü ki, yoldaşlarının tərbiyəsini öz üzərlərinə götürsünlər. Tələbələr yoldaşlarını ağır cəzadan xilas edən Heydər Əliyevin cəsarətinə heyran qaldılar. Erməni, rus və digər millətlərdən olan adamların bir-birinin hərəkətlərinə göz qoya-qoya işlədiyi, hamının bir-birinə nəzarət etdiyi çətin şəraitdə Vətən oğlu öz həmvətənini xilas etdi.

Heydər Əliyev hələ sovet dövründə yüksək vəzifələrdə işləyərkən SSRİ dövlətinin tükənməz sərvətlərə malik olduğunu çox yaxşı görürdü. Bu sərvətin artırılmasında Azərbaycanın rolunu da yaxşı bilirdi. O, Azərbaycanımızın dərd-sərinə, çətinliklərinə, çatışmazlıqlarına da dərinlən bələd idi. Heydər Əliyev Sovet dövlətinin zəngin sərvəti hesabına Azərbaycanın geriliyini aradan qaldırmaq üçün planlar qururdu. Kənd təsərrüfatının, sənayenin, mədəniyyətin geriliyini aradan qaldırmaq üçün planlar hazırlatdırırdı. Bu planların həyata keçirilməsi haqqında SSRİ rəhbərliyi tərəfindən qərarlar qəbul edilməsinə nail olurdu. Sonra da bütün xalqımızı həmin qərarların icrasına səfərbər edirdi. Özü də doğma Azərbaycanın tərəqqisi uğrunda gecəli-gündüzlü mübarizə aparırdı. Azərbaycanı özü özünü hər şeylə təmin edə bilən, müstəqil yaşamağa qadir olan, elmin, texnikanın yüksək inkişaf etmiş olduğu ölkəyə çevirmək onun ən böyük arzusu idi. Bu arzusuna çatmaqdan ötrü yorulmadan çalışırdı.

Bakıda, rayonlarımızda gözəl, yaraşlıq yaşayış binaları tikilirdi. Möhtəşəm idarə binaları, məktəblər, mədəniyyət sarayları, mehmanxanalar ucaldılırdı. Nəhəng sənaye obyektləri – fabriklər, zavodlar, iri komplekslər işə salınırdı. Özü də bunlar Azərbaycanımızın sənayesini qabaqcıl ölkələrin sənayesinin səviyyəsinə çatdırmağa kömək edəcək fabrik və zavodlar idi. Elə həmin dövrdə xalqımızın böyük oğlu, “el atası” H.Z. Tağıyevin Bakıya çəkdiyi Şollar su kəmərinin şəhəri su ilə təmin edə bilmədiyini aydın olanda xalqımızın digər dahi oğlu Bakıya Kür su kəmərinə çəkdi. Kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək, yeni-yeni əkilməmiş torpaqları abadlaşdırmaq üçün su anbarları, dəryaçalar yaradıldı, elektrik stansiyaları tikildi.

Respublikanın, demək olar ki, bütün kəndlərinin elektrikləşdirilməsinə nail olundu. Neçə-neçə şose yolları çəkildi. Nə qədər rayon və kəndlərimizə qaz kəmərləri çəkildi. Kənd yollarına belə əl gəzdirməyə başlamışdılar. Ölkənin uzaq (ucqar) rayon və şəhərlərini Bakı ilə bağ-

layan dəmiryollar çəkildi. Yevlaxdan Ağdama, oradan da Xankəndinə dəmiryol çəkildi. Dağlıq Qarabağın mərkəzi ilə Bakı arasında qatarlar gedib-gəlməyə başladı. Vətənimizin ən ucqar rayonlarından biri olan Balakənə də dəmiryol çəkildi. Yevlaxdan başlayan bu yol Şəki, Qax, Zaqatala, Balakən rayonlarını – yurdumuzun şimal-qərb bölgəsini ölkəmizin paytaxtı ilə bağladı. Bunun sayəsində dəmiryolun keçdiyi kənd, qəsəbə və şəhərlərin əhalisinin yaşayışı xeyli yaxşılaşdı.

Yaşılıq zonaları, istirahət ocaqları yaradıldı. Yeni-yeni xəstəxana binaları, sağlamlıq mərkəzləri tikildi. Bir sözlə, Vətənimizin müstəqil yaşaya bilməsi üçün tələb olunan kənd təsərrüfatı, sənaye, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə müəssisələri və s. yaradılırdı.

Yeni Azərbaycanın tərəqqisi üçün onun sənayesinə, kənd təsərrüfatına, mədəniyyətinə, bunların müxtəlif sahələrinə başçılıq edə bilən təhsilli adamlar lazım idi. O zaman Azərbaycanımızın bu sahədəki geriliyini Heydər Əliyev hamıdan yaxşı görürdü. Ona görə də bu sahəyə xüsusi diqqət yetirirdi. Gənc mütəxəssislər hazırlanması işini öz şəxsi nəzarəti altında saxlayırdı. Hər il SSRİ-nin qabaqcıl ali məktəblərinə yüzrlə-minlərlə tələbə göndərilirdi. İşinin çox olmasına baxmayaraq, bu tələbələrin yola salınması mərasimində iştirak etməyə, onlara ata-rəhbər nəsihəti verməyə vaxt tapırdı.

O zaman Azərbaycana başçılıq edən Heydər Əliyev gənclərimizin ali hərbi təhsil almasına xüsusi diqqət yetirirdi. Hərbi məktəblər açdırırdı. SSRİ-nin ali hərbi məktəblərinə yüzrlə azərbaycanlı göndərtirdirdi. Təyyarəçilər hazırlanmasını diqqət mərkəzində saxlayırdı. Hətta kosmonavtlar dəstəsinə azərbaycanlıların daxil edilməsinə çalışırdı.

Azərbaycanımızı özü özünü dolandıra biləcək müstəqil bir respublikaya çevirmək üçün Heydər Əliyev o zaman çox iş görmüşdü. Nəticədə, ölkəmizdə kənd təsərrüfatı, sənaye, təhsil, səhiyyə və s. xeyli inkişaf etmişdi. Sonralar Heydər Əliyev bu barədə deyirdi ki, o dövrlərdə,

yeni Sovet dövründə yaranmış iqtisadiyyatımız bizim böyük sərvətimizdir. Bu sərvət də Azərbaycanın tam müstəqil surətdə, heç bir dövlətdən asılı olmadan yaşamasına imkan verir. Biz müstəqilliyimizi tam bərqərar etdikdən və qarşıda duran vəzifələri həyata keçirdikdən sonra ölkəmizin bu iqtisadi gücünün bəhrələrini Azərbaycanın hər bir vətəndaşı görəcək və bunun sayəsində şən, firavan yaşayacaqdır.

Sovet dövrünün nailiyyətlərindən danışarkən Heydər Əliyev demişdir:

O illərin ağırları, çətinlikləri ilə yanaşı, böyük nailiyyətləri də olmuşdur. Ən böyük nailiyyət bundan ibarət olmuşdur ki, xalqımız savaqlanmış, onun mədəni səviyyəsi yüksəlmiş, Azərbaycanın böyük elmi yaranmış, respublikamızın milli mədəniyyəti yüksək səviyyəyə qalxmışdır. Azərbaycan öz mədəniyyəti, elmi, yüksək təhsili ilə böyük bəşəri keyfiyyətlərini bütün dünyaya nümayiş etdirə bildi.

H.Ə.Əliyev

Deməli, Heydər Əliyev hələ o zaman bu günü görürdü. O, doğma Vətəni bu gün üçün hazırlayırdı. O, yeni Azərbaycanı – bugünkü Azərbaycanı hələ o vaxtdan qurmağa başlamışdı. Heydər Əliyevin vaxtilə Azərbaycanda həyata keçirdiyi əzəmətli quruculuq işlərinin çox böyük əhəmiyyəti vardı. Bu böyük quruculuq işləri, hər şeydən əvvəl, Azərbaycanı müstəqil həyata hazırlayırdı. Digər tərəfdən, həmin quruculuq işləri nəticəsində xalqımızda milli qürur, milli mənlilik şüuru oyandı, azadlıq, müstəqillik duyğuları baş qaldırdı.

Bunların hər ikisi Heydər Əliyevin xalqımızın istiqlal mübarizəsi tarixindəki misilsiz xidmətləridir.

Dirçəliş

“Ata yurdu” dərsliyi, §59

Azad, müstəqil Azərbaycanımızın təqvimində qırmızı rənglə qeyd olunan bir gün var: 17 Noyabr! Xalqımız bu günü hər il Vətənimizin bütün guşələrində böyük təntənə ilə qeyd edir. Xaricdə yaşayan soydaşlarımız da həmin günü bayram edirlər. “Dirçəliş günü” adlanır 17 Noyabr günü! Bu günün çox maraqlı və şanlı bir tarixi var.

80-ci illərin ortaları idi. O zaman Azərbaycan hələ müstəqil deyildi. Vətənimiz həmin dövrdə SSRİ adlanan nəhəng bir dövlətin tərkibində idi. Dünyanın təqribən altıda bir hissəsini əhatə edən bu böyük dövlət artıq dağılmağa başlamışdı. Hələ zəhməti ilə yaşayan xalq bu dövrdə çox çətinliklə dolanırdı. Vəziyyətin yaxşılaşacağına daha heç bir ümid qalmamışdı. Ölkədə hər şey getdikcə qıtlışırdı. Əhalinin ehtiyaclarını ödəyə bilməyən SSRİ, hətta ət, yağ və başqa ərzaq məhsullarını da xarici ölkələrdən alırdı. Adamların günü növbələrdə keçirdi. Onlar iş yerlərini tərk edib, ərzaq almaq üçün mağazalarda günlərlə növbəyə dururdular. Heç kəsi öz iş yerində tapmaq mümkün deyildi. İş hətta o yerə çatmışdı ki, dövlət əmək intizamını möhkəmləndirmək üçün xüsusi tədbirlər görməyə məcbur olmuşdu. Lakin bunun da heç bir faydası yox idi. Dövlət dağılırdı. Bunun qarşısını almaq üçün SSRİ-nin ayrı-ayrı rəhbərləri müxtəlif tədbirlər tökməyə başlamışdılar. Bunlardan biri də o zaman SSRİ-yə rəhbərlik edən M.S.Qorbaçov idi. O bütün ölkədə “yenidənqurma” tədbirləri keçirəcəyini bildirdi.

M.Qorbaçovun həyat yolu Şimali Qafqazdan–çoxlu erməninin yaşadığı Stavropoldan başlamışdı. Qorbaçovlar ailəsi varlı erməni millətçiləri ilə sıx bağlı idi.

Qorbaçovun əhatəsində olan erməni millətçiləri Qafqazda qüdrətli erməni dövləti – “Böyük Ermənistan” yaratmaq xəyalı ilə yaşayırdılar. “Böyük Ermənistan” Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması hesabına yaradılmalı idi. Ermənilərin əsas məqsədi Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Dağlıq Qarabağı ələ keçirmək idi. Qorbaçov ermənilərə vəd etmişdi ki, o, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan alıb Ermənistana verəcəkdir.

Lakin bu asan məsələ deyildi. Çünki həmin dövrdə Qorbaçovun xalqımıza qarşı bu düşmənçilik niyyətinin qarşısını kəsən güclü bir maneə vardı. Həmin maneə xalqımızın o zaman Moskvada işləyən sədaqətli oğlu Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyev Siyasi Büronun* üzvü idi və o zaman bütün Sovet İttifaqında böyük nüfuz qazanmışdı. Dünyanın hər yerində onu yaxşı tanıyırdılar. Xalqımızın qeyrətli oğlu Dağlıq Qarabağın Ermənistana qatılması ilə heç vaxt razılaşa bilməzdi. O həmişə deyirdi:

Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Azərbaycanın ayrılmaz hissəsidir və ayrılmaz hissəsi olaraq qalacaq.

H.Ə. Əliyev

H.Əliyevin bu qətiyyətli mövqeyini Siyasi Bürodan hamı yaxşı bilirdi. Odur ki, Qorbaçov çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Ermənilərə verdiyi vədi heç cür yerinə yetirə bilmirdi.

* O zaman Sovet İttifaqı Kommunist partiyasına bir neçə partiya və dövlət xadimlərindən ibarət olan kiçik bir qrup rəhbərlik edirdi. Həmin qrup Siyasi Büro adlanırdı. Siyasi Büro eyni zamanda, SSRİ dövlətini də idarə edirdi. Siyasi Büronun üzvlərindən yalnız birçə nəfər rus deyildi. O da xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev idi.

1987-ci il idi. Qorbaçov və onun əlaltılarının Heydər Əliyevə qarşı düşmənçilik hərəkatları daha da güclənmişdi. O zaman Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə çalışan erməni millətçilərinin başçılarından biri Ermənistandan Moskvaya – Heydər Əliyevə bir məktub göndərmişdi. Məktubda bildirilirdi ki, ermənilər Heydər Əliyevə qarşı mübarizə aparacaqlar. Çünki o, Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə mane olur. Ermənistanda çıxan qəzetlərdə də tez-tez Heydər Əliyevə qarşı düşmənçilik ruhunda yazılmış məqalələr dərc edilirdi. O, Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsinə əngəl törədən əsas günahkar hesab olunurdu.

İstər Şimali Qafqazda, istərsə də Moskvada işləyərkən həmişə varlı ermənilərin əhatəsində yaşayan, onlardan hər cür kömək və xidmət görə Qorbaçovlar ailəsinə bütün bunlar yaxşı məlum idi. Qorbaçov xarici ölkələrə səfər edərkən bu ölkələrdə yaşayan varlı ermənilər onun arvadına hətta qiymətli hədiyyələr bağışlayırdılar.

Ermənilər Qorbaçovlar ailəsini ələ almışdılar. Odur ki, Qorbaçov Dağlıq Qarabağı Ermənistana vermək üçün iyrenc bir hiyləyə əl atdı. Əvvəlcə, Heydər Əliyevi Siyasi Bürodan uzaqlaşdırmaq qərarına gəldi. O zaman Azərbaycanın böyük oğlunun Sovet İttifaqının rəhbərliyindən uzaqlaşdırılması xalqımız üçün böyük fəlakət idi. Sevimli şairimiz B.Vahabzadə bu kədərli xəbəri eşitcək demişdi: “Ey vah, Moskvadakı yeganə və ən böyük qalamız yıxıldı!”

Böyük şair səhv etməmişdi. Xalqımızın Moskvada – sovet rəhbərliyində olan himayəçisi Heydər Əliyevin Siyasi Bürodan uzaqlaşdırılmasından cəmi 15 gün sonra Qorbaçovlar ailəsinin yaxın dostu olan daşnak Aqanbekyan Qarabağın tezliklə Ermənistana verilməyini elan etdi. Bununla, Qorbaçovun və onun “Yenidənqurma” tədbirlərinin iç üzünü açıldı.

Xalqımızın fəlakətli günləri başladı. Ermənistanda silahsız həmvətənlərimizə qarşı hücumlar, qırğınlar başladı. Çox keçmədən

Ermənistanda, yəni keçmiş Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlılar öz ata-baba yurdlarından qovuldular.*

Qarabağ erməniləri və dünyanın hər yerində onları müdafiə edən erməni millətçiləri də Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətlərinə başladılar. Qorbaçov bu zaman növbəti bir hiyləyə də əl atdı. “Dostum” deyərək müraciət etdiyi müti əlaltısı Əbdürrəhman Vəzirovu Azərbaycana rəhbər göndərdi. Ə.Vəzirov Azərbaycana Qorbaçovun Dağlıq Qarabağı Ermənistanı vermək planını həyata keçirmək üçün göndərilmişdi.

Bu zaman Azərbaycanda çox çətin vəziyyət yaranmışdı. Ölkədə Ermənistandan – Qərbi Azərbaycandan qovulmuş qaçqınların sayı gündən-günə artmaqda idi. Onların əksəriyyəti Bakıya axışır, paytaxtda vəziyyət gərginləşirdi. Qaçqınların çoxu əvvəlcə onların ata-baba yurdlarının qonşuluğunda yerləşən və iqliminə, şəraitinə görə ata-baba yurd-

* Ermənilər Qərbi Azərbaycanlı həmvətənlərimizi öz ata yurdlarından qovmağa cəhdə başlamışdılar. Tariximizin bu faciəli səhifəsi hələ Cənubi Qafqazda Rusiya işğalları dövründə başlanmışdı. Rusiya Azərbaycanın qardaş Türkiyə ilə sərhəd torpaqlarına – Qərbi Azərbaycana (keçmiş İrəvan və Naxçıvan xanlıqlarının ərazisinə) müxtəlif ölkələrdən çoxlu erməni köçürdü. Burada qondarma “erməni vilayəti” yaradıldı.

Rusiya çalışırdı ki, doğma qardaşlar olan Azərbaycanla Türkiyə arasında özünə sədaqətli olan bir xristian dövləti yaratsın və ona arxalansın. “Erməni vilayəti” gələcəkdə Rusiyanın müttəfiqi olacaq belə bir dövlətin bünövrəsi idi. “Erməni vilayəti” yaradılmasından az sonra Qərbi Azərbaycanın yerli əhalisi olan azərbaycanlıların buradan sürgün olunmasına başlandı. Bu işdə Rusiya ermənilərə hərtərəfli kömək göstərirdi. Elə bu zamanlardan başlayaraq ermənilər silahlandırılıb azərbaycanlıların üzərinə qaldırıldı. Qərbi Azərbaycanda yaşayan həmvətənlərimizə qarşı soyqırımını törədildi. Bunlardan ən dəhşətliləri 1905-ci ildə və 1914–1920-ci illərdə törədilmişdi. Bu dövrlərdə Qərbi Azərbaycanda yaşayan azərbaycanlıların əksəriyyəti doğma torpaqlarını tərk etməyə məcbur olmuşdular. Nəticədə, yurdumuzun bu hissəsində ermənilər sayca üstünlük təşkil etməyə başladılar. Sovet işğalı dövründə burada – Qərbi Azərbaycan torpaqlarında “Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası” adlı qondarma dövlət yaradıldı. 1948–1953-cü illərdə Qərbi Azərbaycan azərbaycanlıları kütləvi surətdə Mil və Muğan düzlərinə sürgün olundular. Lakin azərbaycanlıların bir hissəsi ağır zülmə dözərək öz ata yurdlarında 1988-ci ilə qədər yaşamaqda davam etdirildilər. 1988–1989-cu illər sürgünü nəticəsində ermənilər Qərbi Azərbaycanı tamamilə ələ keçirdilər.

larına çox bənzəyən Dağlıq Qarabağda məskən salmaq istəyirdilər. Lakin Qorbaçovun göstərişi ilə hərəkət edən Ə.Vəzirov onların Dağlıq Qarabağda yerləşdirilməsinə imkan vermədi. O, Qarabağ ermənilərinin silahlandırılmasına göz yumdu. Hələ bu bir yana dursun, xalqımızın azğın düşməne qarşı silahlanmasına, özünümüdafiə dəstələri yaratmasına da imkan vermədi. Əksinə, azərbaycanlıların bəzisində olan adi ov silahları da zorla onların əlindən alındı. Beləliklə, silahsız, əliyalın xalq Moskva tərəfindən himayə olunan və silahlandırılan ermənilərlə üz-üzə qaldı.

Bütün bunlar Azərbaycan xalqı içərisində narazılığı daha da artırırdı. Çünki SSRİ hökumətinin xalqımıza qarşı düşmənçilik mövqeyi getdikcə daha aydın olurdu. Qərbi Azərbaycandan – Ermənistandan qovulan həmvətənlərimizin acınacaqlı vəziyyəti də xalqımızın səbir kəsasını doldurmaqda idi. Bundan başqa, Ermənistanın və Moskvanın müdafiə etdiyi Dağlıq Qarabağ ermənilərinin xalqımıza qarşı düşmənçilik çıxışları gündən-günə daha təhlükəli vəziyyət alırdı. Azərbaycanın o zamankı rəhbərləri isə xalqın istək və arzularına, tələblərinə məhəl qoymur, Moskvaya daha sədaqətlə xidmət göstərir, ona yarımağa çalışırdılar. Bütün bunlar xalqımızın Moskva rəhbərliyinə və onların Azərbaycanda ki əlaltılarına qarşı nifrətini son həddə çatdırmışdı. Xalqımızın səbir kəsasını daşdıran son damla isə ermənilərin Dağlıq Qarabağda özbaşnalığı – tarixin yadigarı olan Topxana meşəsinin qırılması oldu. Azərbaycan xalqı ayağa qalxdı və özəmətli qüvvə kimi yenidən mübarizə meydanına atıldı.

...1988-ci il noyabrın 17-si idi. Səhər tezdən başlayaraq paytaxtımızın ayrı-ayrı yerlərində nümayişçi dəstələri yaranırdı. Nümayişçilər əllərində Azərbaycan SSR-in oraq-çəkiçli bayrağı ilə dəstə-dəstə indiki “Azadlıq” meydanına tərəf üz tutdular.

Budur, bir dəstə məktəbli də nizamla cərgələnərək “Azadlıq” meydanına doğru irəliləyir. Lap qabaqda gedən 14-15 yaşlı oğlan əlində

Azərbaycan SSR-in bayrağını tutmuşdur. Onun yanında addımlayan həmyaşıdları yumruqlarını qaldırıb “A-zər-bay-can!, A-zər-bay-can, Qarabağ bizimdir!!!” deyə ucadan qışqırırdılar. Başqa nümayişçi dəstələrindən olan yoldaşları da onların səsine səs verirdilər. Bu qayda ilə dəstələr meydana toplaşdı. Meydanda o qədər adam vardı ki, sanki böyük bir insan dənizi idi. Hamı mitinqin başlamasını gözləyirdi.

Nəhayət, mitinq başlandı. Çıxış edənlərin hamısı Ermənistanın Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkatlarının dayandırılmasını tələb edirdilər. Ermənistanın və Qarabağ ermənilərinin hərəkatlarında Moskvanın “barmağı” olduğunu göstərirdilər. Çıxışlarda “Müstəqillik!”, “Azadlıq!” çağırışları da eşidilirdi. Mitinq zamanı meydanın ayrı-ayrı yerlərində *üçrəngli, ay-ulduzlu bayraqlar* görünməyə başladı. Çoxları bunun 1920-ci ilin aprelinde devrilmiş müstəqil Azərbaycan Respublikasının – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı olduğunu bilmirdi. Odur ki, işin nə yerdə olduğu birdən-birə hamıya aydın olmadı.

“Bu bayraq nə deməkdir?”, “Azərbaycan SSR-in bayrağı dalğalanan meydanda bu üçrəngli bayraq niyə qaldırılıb?” – meydanda bu cür suallarla bir-birinə müraciət edənlər çox idi. Lakin üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağın 1918–1920-ci illərdə yaşamış müstəqil Azərbaycan Respublikasının bayrağı olduğunu biləndə mitinqə gələnlərin hamısı “Müstəqillik”, “Azadlıq” sözlərinin mənasını daha aydın başa düşdü.

“Azadlıq!”, “Müstəqillik!” çağırışları daha tez-tez, daha qüvvətlə, daha əzəmətlə səslənməyə başladı. İndi, demək olar ki, bütün meydan bu sözləri təkrar edirdi: “A-zad-lıq!”, “Müs-tə-qil-lik!”. Xalq elə bil dərin yuxudan oyanmışdı, dirçəlib özünə gəlmişdi! Onun mübarizə ruhu daha da artmışdı! Meydanda üçrəngli bayraqların sayı getdikcə artır, “Azadlıq!”, “Müstəqillik!” şüarları isə daha da ucalırdı.

Beləcə, ermənilərin Dağlıq Qarabağdakı özbaşınalığına və Qorbaçovun yurdumuzun bu doğma guşəsini əlimizdən almaq üçün qurduğu

hiylələrə qarşı başlanan hərəkat *Azərbaycanın müstəqilliyi uğrunda xalq hərəkatına çevrilməyə başladı. Bu, o demək idi ki, bütün xalq müstəqillik uğrunda mübarizəyə qoşulur, azadlığa çıxmağa çalışırdı.* Lakin Moskva, Moskvaya qulluq göstərən xəyanətkar Azərbaycan rəhbərliyi, cürbəcür pozucu qüvvələr xalq hərəkatını daxildən parçalamaq üçün planlar hazırlayırdılar. “Azadlıq” meydanındakı mitinqlərin isə ardı-arası kəsilmirdi. Mitinqlərdə iştirak edən adamların sayı çox vaxt milyonu ötürdü. Artıq xalqımız başa düşürdü ki, azadlıq əldə etmədən, özünün müstəqil dövlətini yaratmadan, Qarabağ düyününü açma bilməyəcəkdir. Azərbaycan xalqı öz azadlığı uğrunda, müstəqil dövlətini yaratmaq uğrunda mübarizəyə qalxmışdı.

Dirçəlişimiz başlanmışdı!

Qanlı yanvar

“Ata yurdu” dərslisi, §60

Biz fəxr edirik ki, azadlıq yolunda özünü qurban etmiş şəhidlərimiz var, onların qəhrəmanlığı, onların ruhu bizim qəlbimizdə daim yaşayacaqdır!

H.Ə. Əliyev

“Dirçəliş günü”ndən sonra, Azərbaycanda azadlıq hərəkatı getdikcə qüvvətlənirdi. O zaman SSRİ-nin tərkibində olan başqa xalqlar da müstəqilliyə can atırdılar. Lakin SSRİ-nin heç bir yerində azadlıq mübarizəsi Azərbaycandakı qədər güclü getmirdi. Azərbaycanda azadlıq hərəkatı zülmə, haqsızlığa qarşı açıq mübarizə idi. Yüz minlərlə, milyonlarla adam “Azadlıq” meydanını tərk etmirdi. Yurdumuzun azad olacağı gün uzaqda deyildi.

Sovet dövlətinin rəhbərləri bununla heç cür razılaşa bilmirdilər. Çünki, işğalçılar Azərbaycana “yağlı tikə” kimi baxırdılar. Azərbaycanın itirilməsi Rusiya üçün, hər şeydən əvvəl, Azərbaycanımızın zəngin sərvətlərinin – neftinin, pambığının, ipəyinin, üzümünün, balığının, kürüsünün, yüzlərlə sənaye müəssisələrinin əldən çıxması demək idi. Azərbaycanın Rusiya üçün əhəmiyyəti həm də, ondan ibarət idi ki, yurdumuz Şərqi ölkələri ilə əlaqə saxlamaq üçün çox əlverişli mövqedə yerləşmişdir. Bundan başqa, əgər Azərbaycanda Azadlıq hərəkatı qalib gələydi, başqa respublikalarda da SSRİ-dən ayrılmaq uğrunda müstəqillik hərəkatı güclənərdi. Bunlar Sovet dövləti başçılarını çox narahat edirdi. Odur ki, M.Qorbaçov başda olmaqla onlar cürbəcür hiylələrə əl atırdılar. Lakin bunlardan heç biri nəticə vermirdi.

1989-cu ildə Azərbaycanın azadlıq hərəkatında mühüm bir hadisə baş verdi. İşğalçılara qarşı mübarizəyə qalxmış bütün xalqı birləşdirmək, parçalanmaya yol verməmək lazım idi. Bu məqsədlə iyunun 16-da Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) yaradıldı. Əbülfəz Əliyev (Elçibəy) AXC-nin sədri oldu. AXC mitinqlər zamanı xalqın üreyindən olan məsələləri ortaya atırdı. AXC-nin fəal nümayəndələri Sovet hökuməti rəhbərlərini, onların Azərbaycandakı əlaltılarını cəsarətlə tənqid edirdilər. Xalq Cəbhəsinin hörməti gündən-günə artırdı. O, bütün xalqı işğalçılara qarşı birləşdirməyə çalışırdı. Sovet dövlətinin və Azərbaycanın rəhbərləri isə gündən-günə xalqımızın içərisində hörmətdən düşürdülər.

Artıq iki il idi ki, Azərbaycanla Ermənistan arasında Dağlıq Qarabağ üstündə münaqişə davam edirdi. Ölkəmizin başçısı Heydər Əliyevin dediyi kimi, SSRİ-nin rəhbərləri bu respublikalar arasında münaqişəni iki ildə yoluna qoyub həll edə bilərdilər. Lakin onlar, xüsusilə M.Qorbaçov bu barədə heç bir faydalı tədbir görmədilər. Azərbaycanın rəhbərləri də Dağlıq Qarabağla əlaqədar vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün heç nə etmədilər. Əksinə, o zaman Azərbaycana rəhbərlik edən Ə.Vəzirov xal-

qın istək və arzularına, tələblərinə əməl etmək istəmir, Moskvanın, Qorbaçovun buyruğu ilə oturub-dururdu. Buna görə də artıq xalqın səbir kasası dolmuşdu. Azadlıq hərəkatı bütün Azərbaycanı bürümüşdü. Xalqın sovet rəhbərlərinə və onların Azərbaycandakı əlaltılarına nifrəti aşib-daşırdı. Elə buna görə də Bakıda və Azərbaycanın başqa yerlərində keçirilən mitinqlərdə camaat Ə.Vəzirovun vəzifəsindən getməsinə, istefasını tələb edirdi. Lakin Azərbaycan rəhbərləri, bütün bunlardan nəticə çıxarıb doğma xalqla birləşmək əvəzinə, Moskvaya sədaqətlə itaət göstərməkdə davam edirdilər.

AXC-nin hörmətinin getdikcə artması Moskvanı və yerli hökuməti çox narahat edirdi. Çünki 1990-cı ilin mart ayında Azərbaycan SSR Ali Sovetinə seçkilər olacaqdı. Bu seçkilərdə AXC qalib gələ bilirdi. Xalq hər yerdə AXC-nin məsləhət gördüyü deputatları seçə bilirdi. Bu isə Sovet dövləti üçün qorxulu idi. Çünki bu deputatlar Sovet dövləti rəhbərlərinə tabe olmayacaq, xalqın istədiyi qanunları qəbul edəcəkdilər. Hadisələrin gedişi bunu aydın göstərirdi. Elə buna görə də Sovet dövlətinin rəhbərləri və onların yerli əlaltıları azadlıq hərəkatına divan tutmaq üçün tələsir, əllərinə bəhanə keçirmək üçün ayrı-ayrı dəstələri qəsdən zorakılıq hərəkatlarına sövq edir, şirnikləndirirdilər. Onların əli ilə qan tökülməsinə çalışırdılar. Bu məqsədlə dövlət idarələri xalqın içərisinə çoxlu öyrədilmiş casuslar salmış, xalqın inandığı bəzi Xalq Cəbhəsi nümayəndələrini ələ almışdılar.

SSRİ-nin və Azərbaycanın rəhbərləri xalqımızın azadlıq hərəkatına qarşı gizləndə qanlı cəza tədbirləri hazırlayırdılar.

Qorbaçovun başçılıq etdiyi sovet rəhbərliyi SSRİ-nin dağılmasının qarşısını almaq, azadlığını tələb edən başqa xalqlara da "dərs vermək" üçün bütün SSRİ ərazisində azadlıq hərəkatının ən güclü mərkəzi olan Bakını qan içində boğmaq qərarına gəlmişdi. Odur ki, Bakı ətrafına yeni-yeni qoşun hissələri gətirilirdi. Şəhər həyəcanlı günlər yaşayırdı. Evlərdə

də, küçələrdə də, fabrik-zavodlarda da – hər yerdə bu sözlər tez-tez eşidilirdi: “Bakıya qoşun gəlir!”. Niyə gəlir? Səbəbini müxtəlif cür yozurdular. Ancaq hamının ürəyinə dammışdı: “Bakıya qoşun elə-belə, boş yerə gəlmir. Xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsini yatırmaq üçün gəlir”.

Xalqın həyəcan və nigarançılığını artıran bir də bu idi ki, şəhərdəki xəstəxanalar boşaldılır, çoxlu boş çarpayılar hazırlanırdı. Görəsən, bu qədər ehtiyat xəstəxana çarpayısı niyə lazımdır? Artıq hamıya aydın olmağa başlayırdı ki, nəse qorxunc bir hadisə baş verəcəkdir. Lakin əhali içərisində elələri də vardı ki, onlar dövlətin hərbi qüvvələri öz vətəndaşlarına qarşı yönəldəcəyinə inanmırdılar. Axı, bu, tarixdə misli görünməmiş bir vəhşilik olardı! Adamlar şəhərin girəcəklərindəki meydan və küçələrə axışırdılar. Azadlıq mübarizləri doğma şəhəri müdafiə etmək qərarına gəlmişdilər. Tankların, əsgərlərin gələcəyi yolların qarşısını yük maşınları, avtobuslar, hətta şəxsi maşınlarla kəsmişdilər. Bunlar işğalçı qoşunun yolunda birinci maneə idi. İkinci və əsas maneə insanlar – azadlıq fədailərinin özləri idi. Onların silahları yox idi. Lakin misilsiz iradə sahibi idilər. Şirin canlarını düşmən tanklarına sipər etmişdilər. Xalq burada gecə-gündüz növbə çəkirdi. Adamlar işdən qayıdıb evə baş çəkir, sonra isə dərhal oraya növbə çəkməyə gedirdilər. Hamı həyəcanlı idi. Buna baxmayaraq, hamının ürəyində bir ümid yeri qalırdı: “Sovet əsgəri, sovet ordusu silahsız camaata, öz vətəndaşlarına atəş açmaz!”

Yanvarın 19-da axşam şəhərdə həyəcan daha da artdı. Hamı bir məsələ haqqında danışırdı: “Qoşun, tanklar artıq şəhərə çatmaqdadır”. Şəhər əhalisi yenə növbə yerinə gedir, mitinqlərə toplaşırdılar. Axşam televiziya verilişləri birdən kəsildi. Məlum oldu ki, televiziyanın enerji bloku sovet hərbiçiləri tərəfindən qəsdən partladılmışdır. Məqsəd o idi ki, azadlıq mübarizəsinin rəhbərləri xalqa müraciət edə bilməsinlər, xalqı yaxınlaşan faciə barədə ayıq salmaq mümkün olmasın. Bu onu göstərirdi ki, Bakıya gələn qoşunun komandirləri Azərbaycanın rəhbərləri,

xüsusilə televiziyanın rəhbərliyi ilə əlbir idi. Çünki belə olmasaydı, sovet hərbiçiləri televiziyanın enerji blokunu partlada bilməzdilər.

Axşamdan xeyli keçmiş şəhərin kənarlarından atəş səsləri eşidilməyə başladı. İşıq saçan güllələr Bakının səmasını bürümüşdü. Tankların, zirehli hərbi maşınların uğultusu, top səsləri ara vermirdi. “Yəqin havaya atırlar”, – öz evlərinin pəncərəsindən şəhəri seyr edənlər belə düşüncüydülər. Hətta səhər gedib yenidən növbə çəkmək fikrində olanlar da az deyildi.

...Küçə və meydanlarda isə bu vaxt əsl qırğın gedirdi. Tarixdə görünməmiş qanlı bir qırğın! Qarşılarına yığılmış hər şeyi-yük maşınlarını, avtobusları, minik maşınlarını xincim-xincim edən tanklar saysız-hesabsız insan kütlələrinə yaxınlaşanda avtomatlar işə düşdü. Silahsız xalq – qoca-cavan, qız-gəlin, uşaqlar güllə selinin altında hara gəldi qaçır, gizlənməyə yer axtarırdılar. Qeyrətli həmvətənlərimiz – elektrik şəbəkələrinin işçiləri xalqı xilas etmək üçün bəzi yerlərdə işıqları söndürdülər. Lakin bu da silahsız xalqa kömək etmədi. Tanklar, zirehli hərbi maşınlar projektorlarını yandırdılar. Əsgərlər projektorları ətrafa gözdürərək güllə yağışından daldalanan adamları tapır və atəşə tuturdular. Ağır tankları camaatın sıx yerinə yönəldib, adamların üstündən keçib gedirdilər. Yaşayış evləri, pəncərələr, qapılar gülləyə tutulurdu. Yaralıları xilas etməyə gələn təcili yardım maşınlarını da gülləyə basır, can üstə olan yaralıları yenidən güllələyir, öldürməmiş əl çəkmirdilər. Qırğından qaçıb qurtarmağa çalışanları arxadan gülləyə basırdılar. Yaxşı ki, Bakı metropoliteninin işçiləri fədakarlıq edərək bütün gecəni işlədilər. Metromuz həm azadlıq mübarizləri üçün sığınacaq rolunu oynadı, həm də fədailərin çoxu amansız ölümdən yaxa qurtarıb öz evlərinə qayıda bildilər. Şəhərin küçələri yüzlərlə günahsız adamların – qocaların, qadınların, uşaqların qanına qərq olmuşdu. Yüzlərlə insan yaralanmış və qəddarcasına qətlə yetirilmiş – şəhid olmuş və həbs edilmişdi.

Xalqımıza qarşı keçirilən bu qanlı qırğın əməliyyatına, sovet ordusunun vəhşiliyinə həmin günlər Bakıda olan SSRİ müdafiə naziri Yazov şəxsən özü rəhbərlik edirdi.

Yanvarın 22-si şəhidlərin dəfn günü idi. Ölkəmizdə 3 günlük matəm elan olunmuşdu. Xalqımız yas içərisində idi. Binaların divarlarında cürbəcür şüarlar yazılmışdı. Ən çox təkrar olunan “Qorbaçov cəlladır!” , “İşğalçılar, rədd olub gedin!” şüarları idi. Şəhərdə sayıə gəzirdi ki, bu gün də qırğın törədiləcəkdir. Buna baxmayaraq, “Azadlıq” meydanında keçirilən matəm mitinqinə 2 milyona yaxın adam gəlmişdi. Xalq ayağa durmuşdu, daha qandan qorxmurdu.

Şəhidlərin izdihamlı dəfn mərasimi işğalçılara bir daha aydın göstərdi ki, onlar xalqımızın azadlıq yolunu kəsə bilməyəcəklər. İşğalçıların niyyəti boşa çıxmışdı. Hökumət bu qanlı qırğınla xalqa dərs vermək istəyirdi. O istəyirdi ki, Bakı qırğını ilə paytaxt əhalisini, bütün Azərbaycanı qorxutsun, onları vahiməyə salsın və beləliklə də, azadlıq mübarizəsindən çəkindirsin. Ancaq əksinə oldu. Yanvar qırğını bütün Azərbaycanın nifrət və qəzəbini sel kimi coşdurdu. Xalqımız düşməne qarşı daha sıx birləşdi. Düz 40 gün – şəhidlərin qırxı çıxana qədər paytaxtımızın əhalisi, bütün Azərbaycan matəm saxladı. Radio, televiziya, hökumət qəzetləri, Bakı şəhəri komendantı nə qədər müraciət etsələr də, adamları aldaraq işləməyə, tətili dayandırmağa çağırırsalar da, bu heç bir nəticə vermədi. Xalqımızda həmrəylik – fikir birliyi o qədər artmışdı ki, hamı tətili dayandırmağa çağıran şəxslərə pis nəzərlə, düşmənlə, satqın kimi baxırdı. Hökumət azadlıq mübarizələrini qan tökməklə qorxutmaq, parçalamaq istəyirdi. Əksinə, tökülən qanlar onları daha sıx birləşdirirdi.

Hökumət atılan güllələrlə öz ömrünü uzatmaq istəyirdi. Bu da əksinə oldu. Xalqa atılan güllələr hökumətə olan inamı, etibarını daha da sarsıtdı. Nifrəti isə son həddə çatdırdı. Şəhidlərin dəfn mərasimi, əslində, xalqda

hökumətə olan-qalan etibarın, inamın da dəfni idi. Xalqımız təkcə öz şəhidlərini dəfn etmirdi. Şəhidlərimizin dəfn olunduğu gün, eyni zamanda, hökumətə, partiyaya olan inamın, etibarın da birdəfəlik dəfn olunduğu gün idi. Partiya biletlərindən düzəldilən tonqallar bunu aydın göstərirdi.

Sovet dövlətinin başçıları Bakıda törətdikləri Yanvar qırğını ilə SSRİ-də yaşayan başqa xalqları da qorxutmaq istəyirdilər. Onlar düşüncülər ki, həmin xalqlar Bakıda əhaliyə necə divan tutulduğunu görə-cək və azadlıq mübarizəsinə qalxmaqdan qorxacaqlar. Ancaq bu da əksinə oldu. Qanlı sovet hakimiyyəti Bakıda ağır məğlubiyyətə uğradı. Özü-nü rüsvay etdi. Bununla SSRİ dövləti, onun rəhbərləri ölkənin başqa xalqlarının da gözündən düşdülər. SSRİ-də yaşayan başqa xalqlar da başa düşdülər ki, bu dövlət üçün “xalqlar dostluğu”, “azadlıq”, “respublikaların müstəqilliyi” yalan sözlərdir. Odur ki, bütün bu xalqların, respublikaların SSRİ-dən ayrılmaq uğrunda mübarizəsi daha da qüvvətləndi.

20 Yanvar şəhidləri 1918-ci il mart soyqırımını qurbanlarının uyuduqları yerdə dəfn edildilər. Bu yer hazırda Şəhidlər xiyabanı adlanır. Şəhidlər xiyabanında 1990-cı il şəhidləri ilə 1918-ci il şəhidlərinin ruhları bir-birinə qovuşmuşdur. Odur ki, bura hazırda xalqımızın müqəddəs and yerinə çevrilmişdir.

Qanlı Yanvar nəticəsində xalqımız ağır vəziyyətə salınmışdı. Ölkəmizdə sovet hərbciləri hökmranlıq edirdilər. Azərbaycan televiziyası, radiosu işğalçıların nəzarəti altında idi. Qəzetlər də güclü nəzarətdə idi. Xalqımız başına gətirilən müsibətlər haqqında dünyaya haray sala bilmirdi. SSRİ-nin rəhbərləri isə özlərini təmizə çıxarmaq üçün xalqımıza qarşı böhtanlar yağdırırdılar. Bütün SSRİ ərazisində elə vəziyyət yaratmışdılar ki, heç kəsə həqiqəti söyləmək imkanı vermirdilər. Belə bir vaxtda Moskvada – Kremləndən bir qədər aralıda xalqımız üçün doğma olan qüdrətli bir səs ucaldı. Bu səs Bakı qırğını törədənlərin qanlı cinayətlərini açıb göstərdi, bütün dünyaya əsl həqiqəti

elan etdi. Bu səs cinayətkarların cəzalandırılmasını cəsərətlə, bütün kəskinliyi ilə tələb etdi. Bu səsin sahibi, bu cəsərətin sahibi xalqımızın sədaqətli oğlu Heydər Əliyev idi. Xalqımızın bu ağır günündə Heydər Əliyev xəstə olmasına və təqib edilməsinə baxmayaraq Azərbaycanın Moskvadakı Daimi nümayəndəliyinə gələrək doğma xalqına başsağlığı verdi. O, Bakıya qoşun yeridib xalqa divan tutulduğu üçün SSRİ-nin və Azərbaycan SSR-in rəhbərlərini kəskin tənqid etdi. Heydər Əliyev Bakıda qanlı qırğın törədənlərin hamısının cəzalandırılmasını tələb etdi.

1990-cı il yanvarın "...19-dan 20-nə keçən gecə Bakı şəhərinə sovet ordusunun, SSRİ DİN-in böyük kontingenti yeridilmişdir. Nəticəsi isə göz qabağındadır. Bunun törətdiyi faciələr hamımıza məlumdur... Azərbaycanda kifayət qədər – 4-cü ordu, Xəzər Hərbi Dəniz Donanması, desant qoşunlarının diviziyası, hava hücumundan müdafiə qoşunları, DİN-in daxili qoşun birləşmələri vardır. Oraya əlavə qoşun yeritmək nəyə layım idi? Əgər belə zərurət var idisə, orada yerləşən hərbi hissələrdən də istifadə etmək olardı. Belə qərar qəbul edən Azərbaycan rəhbərliyi, hamudan əvvəl isə bərk ayaqda Azərbaycanı qoyub qaçmış Vəzirov öz xalqı qarşısında məsuliyyət daşmalıdır... Qırğın törədənlərin hamısı layiqincə cəzalandırılmalıdır."

H.Ə.Əliyev

Heydər Əliyev sonralar Naxçıvan Muxtar Respublikasının başçısı, daha sonra isə Azərbaycan Respublikasının prezidenti olanda 20 Yanvar hadisələrini dəfələrlə yada salmış, ona düzgün və kəskin siyasi qiymət verilməsini tələb etmiş və nəhayət, buna nail olmuşdur.

Qədribilən xalqımız 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədləşdirmişdir. Xalqın azadlığı uğrunda şirin canını düşmən tanklarına sipər edənlərin ən çox qətlə yetirildiyi yer hazırda "20 Yanvar" meydanı adlanır. Azadlıq mübarizələrinin ən çox toplandığı bu meydandan başlanan küçəyə də "20 Yanvar" adı verilmişdir. Bundan başqa, həmin meydana çıxan metro stansiyası da "20 Yanvar" adını daşıyır. Bakı şəhərində, habelə ölkəmizin başqa yerlərində də 20 Yanvar şəhidlərinin adını əbədləşdirən çoxlu abidələr, xatirə yerləri vardır. Lakin ən möhtəşəm abidəni xalqımız öz qəlbində, yaddaşında yaratmışdır. Silahsız azadlıq mübarizələrinin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsindən xalqımızın qəlbinə vurulan yara heç vaxt sağalmayacaq, şəhidlərimiz isə yaddaşlardan silinməyəcəkdir. 20 Yanvar şəhidlərinə ən müqəddəs və əbədi abidə isə xalqımızın müstəqilliyi, azadlığıdır. Vətən övladlarının uğrunda həlak olduğu müstəqilliyi xalqımız göz bəbəyi kimi qoruyub saxlamaqla 20 Yanvar şəhidlərinin xatirəsini əbədi yaşadacaqdır. Dövlətimizin gücü, qüdrəti də bundadır. Buna arxayın olan uzaqqörən Prezidentimiz Heydər Əliyev cəsərətlə bütün dünyaya elan edir: **"Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır..."** Buna hamı – bütün dünya da, özümüz də inanırıq.

Ancaq bir şey həqiqətdir ki, 1990-cı ilin 20 Yanvarı Azərbaycan xalqının həyatında dönüş mərhələsi, dönüş nöqtəsi olmuşdur. Biz 20 Yanvar hadisələrinə indiyə qədər bir faciə kimi qiymət veririk. Həmin

gün tariximizə qara gün kimi daxil olmuşdur. Şübhəsiz ki, bunda həqiqət var. Ancaq faciə hansısa səbəbdən baş verir, beləcə durduğu yerdə yox, bu ola bilər təbii fəlakət olsun. Amma cəmiyyətdə baş verən hadisənin şübhəsiz ki, səbəbi olur. Ona görə də bu hadisələrə geniş yanaşmaq lazımdır. Getdikcə bu hadisələrin daha geniş mənasını dərk edirik.

H.Ə. Əliyev

(H.Ə.Əliyev. Müstəqillik yolu.

Bakı, 1997, səh. 68)

18 oktyabr – istiqlalımızın bərpası

“Ata yurdu” dərslisi, §61

Sovet rəhbərləri SSRİ-nin dağılmasının qarşısını ala bilmədilər. Əksinə, 19–20 Yanvar qırğını onu daha da sürətləndirdi.

1990-cı ilin may ayı idi. Sovet ordu hissələrinin hələ də Bakıda olduğu o qorxulu günlərdə – mayın 21-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı 1918–1920-ci illərdə fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan parlamentinin binası üzərində qaldırıldı. Xalqımız vaxtilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan olunduğu günü – 28 Mayı nümayişlərlə, mitinqlərlə qeyd etdi.

1991-ci ilin fevralında dövlətimizin adı da dəyişdirildi. Onun adından “sovet” və “sosialist” sözləri çıxarıldı. Dövlətimiz Azərbaycan Respublikası adlandırıldı. Dövlətimizin bayrağı da dəyişdirildi. Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətinin üçrəngli ay-ulduzlu bayrağı yenidən Azərbaycanın dövlət bayrağı oldu.

Xalqımız Rusiya ağalığından birdəfəlik xilas olmağa can atırdı. Lakin M. Qorbaçovun başçılıq etdiyi Sovet dövləti var gücü ilə Azərbaycanı öz əsarəti altında saxlamağa çalışırdı. Bu məqsədlə Azərbaycan respublikasında oyuncaq prezident seçkiləri keçirildi və Moskvapərəst Ayaz Mütəllibov prezident elan edildi. Lakin xalqın mübarizəsi güclənməkdə idi.

Avqustun axırlarında (30-da) xalqın tələbi ilə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini bərpa etmək barədə “Bəyanat” qəbul olundu. Burada qeyd olunurdu ki, 1918-ci ildən 1920-ci ilədək Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olmuşdur. Bəyanat Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa olduğunu elan edirdi. Buradan aydın olurdu ki, Azərbaycanda yaşayan türklər və onlarla birlikdə bütün başqa xalqların nümayəndələri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarıdır; bərpa olunan müstəqil Azərbaycan dövləti onların azad yaşamasına çalışacaqdır. Bəyanatda bildirilirdi ki, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədlərinin toxunulmazlığını qorumaq bu dövlətin müqəddəs borcudur.

Bəyanatda, həmçinin bildirilirdi ki, müstəqil Azərbaycan Respublikası dünyanın bütün müstəqil dövlətləri ilə əlaqələr yaratmağa hazırdır.

Moskva isə Azərbaycan Respublikasının tamamilə müstəqilləşməsinə mane olmaq istəyirdi. Buna görə də Dağlıq Qarabağda vəziyyət daha da gərginləşdirildi. Moskvanın köməyi ilə Azərbaycanın Yuxarı Qarabağ və Goranboy ərazisinin bir hissəsini birləşdirən qondarma “Dağlıq Qarabağ Respublikası” yaradıldı. Beləliklə, müstəqil Azərbaycan torpağında yeni bir erməni “dövləti” yaradılmış oldu.

Lakin Moskvanın bu cür hiylələri Azərbaycan xalqının müstəqillik uğrunda mübarizəsinin qarşısını ala bilmədi. 1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi elan edildi. Amma hələ SSRİ dövləti qalırdı. Nə qədər ki, SSRİ dağılmamışdı, Azərbaycan tam

müstəqil ola bilməzdi. Ona görədir ki, Azərbaycan Respublikasının öz müstəqilliyini elan etməsinə baxmayaraq, onu hələ heç bir xarici dövlət tanımamışdı.

1991-ci ilin dekabrında SSRİ dağıldı. M.Qorbaçov şəxsiyyətinə öz vəzifəsindən kənar edildi, tarixin tullantıları içərisinə atıldı. Xalqımıza qarşı qanlı qırğın törədən cəlladlardan biri də beləcə cəzasına çatdı.

1991-ci il dekabrın axırlarında (29-da) Azərbaycan Respublikasında ümumxalq səsverməsi keçirildi. Səs verənlərin 95 faizindən çoxu Azərbaycan Respublikası dövlətinin müstəqilliyinə tərəfdar çıxdı.

Bu müstəqillik xalqımızın sovet işğalına qarşı 70 illik mübarizəsinin yekunu oldu. Xalqımız azadlığa çıxdı.

Xocalı soyqırımı

“Ata yurdu” dərslisi, §62

Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımı öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımı, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

H.Ə. Əliyev

Fevral ayının 26-sıdır. Saatın əqrəbləri 17⁰⁰ göstərir. Ana evə gəlmiş qonşu ilə söhbətini kəsir. Ata işdə öz dəzgahını dayandırır və sakitcə, başını aşağı salaraq hərəkətsiz durur. Həyətdə futbol oynayan uşaqların qışqırtı səsləri kəsilir. Hər yerdə hər şey sükuta qərq olur. Xalqımız bu

il də sükut dəqiqəsini yaşayır. Bundan sonra da, tarix durduqca nəsilər hər il fevralın 26-sı saat 17⁰⁰ sükut dəqiqəsini yaşayacaqdır. Bu sükut Xocalı soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə hörmət əlamətidir. Xalqımız hər ilin bu gününü dərin hüzn və kədər içində keçirir. Fevralın 26-sı saat 17⁰⁰-da Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə sükut dəqiqəsi elan edilmişdir. Həmin günün qanla yazılmış bir tarixi vardır.

Azərbaycanın tamamilə müstəqilləşməsinə mane olmaq üçün M.Qorbaçov ermənilərdən daha fəal şəkildə istifadə etdi. Moskva onlara hərbi yardımını daha da artırdı. Yuxarı Qarabağda yerləşən sovet ordusu hissələrinin köməyi sayəsində erməni faşistləri bir çox kəndlərimizi dağıdır, əhalini qırır, evləri talan edir və yandırır. Bu dövrdə Yuxarı Qarabağda bütöv kəndlər yandırılaraq külə döndərildi. Min illərin yadigarı olan tarixi abidələrimiz məhv edildi. Ancaq bu kimi vəhşiliklər də xalqımızın cəlladı qaniçən M.Qorbaçovu və onun başçılıq etdiyi zülmkar SSRİ dövlətini xilas edə bilmədi.

Lakin Ermənistan Vətənimizə qarşı ədalətsiz müharibəni davam etdirirdi. Rusiya hərbiçiləri, xaricdəki varlı ermənilərin pulla tutduğu muzdlu qatillər ermənilərə yaxından kömək göstərirdilər. Rusiyanın hələ də Azərbaycanda qalan hərbi qüvvələri də ermənilərlə əlbir hərəkət edirdilər. Qaniçən düşmən yeni-yeni kənd və qəsəbələrimizi xarabalığa çevirirdi.

Azərbaycanımızın vahid nizamlı ordusu yox idi. Azərbaycanın ayrı-ayrı yerli özünümüdafə dəstələri ermənilərin və Rusiya ordusu hissələrinin birləşmiş hücumlarının qarşısını ala bilmirdilər. Çünki bu dəstələr çox zəif silahlanmışdılar. Həm də onların arasında əlaqə zəif idi. Könüllülük əsasında yaradılmış bu dəstələrdə nizam-intizam yox idi. Bəzi hərbi dəstələr ancaq ayrı-ayrı şəxslərə tabe olurdu. Xalq Cəbhəsinin də öz hərbi dəstələri vardı. Bütün bu dəstələr arasında əlaqə yaradıb, düşməne zərbə vurmaq çətin idi. Azərbaycanda hərbi sənətini mükəmməl bilən

sərkərdələr də az idi. Digər tərəfdən, bu cür bacarıqlı hərbiçiləri silahlı dəstələrin başçıları yaxına buraxmırdılar. Hərbi hissələrimizə satqınlar soxulmuşdu. Silah, sursat, yanacaq oğurluğu, fərarilik çox yayılmışdı. Ən böyük fəlakət isə bundan ibarət idi ki, ölkəmizə bütün xalqı öz ətrafında birləşdirərək düşmən üzərində zəfər çalmağa qadir olan bir şəxsiyyət başçılıq etmirdi. Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev o zaman hələ Naxçıvanda idi. Moskvaya satılmış daxili düşmənlər onu Azərbaycan Respublikasının idarə olunmasına yaxın buraxmırdılar.

Düşmən ölkəmizdəki bu qarma-qarışıqlıqdan istifadə edərək Vətən torpaqlarımızı asanlıqla işğal edə bilirdi.

...1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə erməni quldurları Rusiya ordusunun Xankəndində yerləşən 366-cı moto-atıcı alayı bölmələrinin yardımını və iştirakı ilə Azərbaycanın Xocalı şəhərini məhv etdilər. Xocalı-Ağdam-Şuşa yolu üzərində Əsgərənla Xankəndi arasında mühüm yaşayış məntəqələrindən biri idi. Xocalının hərbi məntəqə kimi də çox böyük əhəmiyyəti vardı. Qarabağda yeganə aeroport burada yerləşirdi.

Şəhərtipli bu qəsəbədə azərbaycanlılar yaşayırdılar. Bu yaşayış məntəqəsi həm də xalqımızın ən qədim məskənlərindən və mədəniyyət mərkəzlərindən biri idi. Şəhər əhalisinin sayı 7 mindən çox idi. İşğalçıların basqınından qabaq Xocalıya çoxlu qaçqın pənah gətirmişdi. Şəhər əhalisinin sayı xeyli artmış, çoxlu yaşayış binaları tikilmiş, sənaye müəssisələri işə salınmışdı. Buna görə də Xocalıya respublika əhəmiyyətli şəhər adı verilmişdi.

Fevralın 25-də axşam şəhər güclü top atəsinə tutuldu. Aeroport və ona yaxın olan evlər dağıldı. Təkcə aeroportun müdafiəsi zamanı rus alayının top atəşi ilə 150-yə yaxın adam öldürüldü. Güclü top atəşindən sonra quldurların şəhərə hücumu başlandı. Qabaqda rus alayının zirehli texnikası – tanklar, zirehli döyüş maşınları, onun arxasınca isə ermənilər hücum edirdi. Şəhərin müdafiə səddi zəif idi. Odur ki, zirehli texnikanın

atəşi nəticəsində bu sədd asanlıqla dağıldı. Buna baxmayaraq, şəhərin qəhrəman müdafiəçiləri düşməne inadlı müqavimət göstərirdilər. Düşmənlər şəhərə daxil olduqdan sonra da hər küçə, məhəllə, ev uğrunda döyüşlər davam edirdi. Xocalılılar hər qarış Vətən torpağını qəhrəmanlıqla qoruyurdular. Erməni quldurları məhəllə və evlərin müdafiəçilərini güllələyir, evlərdə əllərinə keçən hər nə varsa hamısını qarət edir, özləri ilə gətirdikləri yük maşınlarına yükləyir, Xankəndi tərəfə göndərirdilər.

Heç kimə – qocalara, qadınlara, uşaqlara, hətta südəməz körpələrə belə rəhm etmirdilər. Çox adamı qapıları bağlayıb, öz evlərinin içindəcə yandırırtdılar. Şahidlərdən biri deyir ki, o dəhşətli gecədə diri-diri yandırılmış insan ətinin dəhşətli iyi hələ də burnumdan getməmişdir.

Təpədən-dırnağadək ən müasir silahlarla silahlanmış erməni quldurları və 366-cı rus moto-atıcı alayının əsgərləri bütün gecəni Xocalıya divan tutdular. Şəhərin müdafiəçilərinin çoxu məhv edildi. Sağ qalanlar özlərini Ağdama çatdırmaq üçün yaxındakı meşəyə can atırdılar. Meşədə isə qarlı qış gecəsinin şaxtasında onların bir hissəsi soyuqdan dondu, qırıldı. Sağ qalanlar isə Ağdam yolunda düşmən pusqusuna düşdülər. Ermənilər onları vəhşicəsinə güllələdilər. Pusquya düşənlərin bir hissəsini – 200 nəfərə yaxın adamı ermənilər girov saxladılar. O dəhşətli gecədə xocalıların az bir hissəsi Ağdama gəlib çıxa bildi. Böyük bir şəhərin əhalisindən yalnız 1500 nəfərə yaxın adam salamat qaldı. Qalanları isə öldürülmüş, şaxtada donmuş, əsir və itkin düşmüşlər. Xocalı şəhəri yerlə-yeksan edilmişdi. Şahidlərin erməni qaniçənlərinin və rus əsgərlərinin vəhşiliklərini əks etdirən çoxlu hekayətləri, sənədli fotosəkilləri və s. vardır.

Xocalı qırğını dövründə erməni faşistlərinin bu qanlı cinayətlərinin üstünü açmaq, onu dünya xalqlarına çatdırmaq üçün xalqımızın qəhrəman oğlu **Çingiz Mustafayev** misilsiz hünər göstərdi. Ölümündən sonra

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adına layiq görülən Çingiz Mustafayev o zaman Azərbaycan televiziyasının müxbiri idi. Çingiz Mustafayev hadisə yerinə ilk gedənlərdən biri oldu. O, deyirdi ki, biz fevralın 28-də 2 hərbi vertolyotun müşayiəti ilə faciə yerinə gəldik. Hələ havada ikən böyük bir meydan gördük. Bu meydan meyitlərlə dolu idi. Yerə enəndən sonra bizimlə gələn milis işçiləri meyitləri vertolyota yığmalı idilər. Lakin onlar vertolyota cəmi dörd meyit qoya bildilər. Milis işçilərindən ikisi bu qədər adamın öldürüldüyünü və meyitlərin eybəcər hala salındığını görəndə dəhşətdən huşunu itirdi. 2 yaşından 15 yaşına kimi onlarca körpə uşaq, qadın və qoca güllələnmişdi. Onların çoxunu yaxın məsafədən, özü də başlarından güllələmişdilər. Çoxlarını ailəliklə – hamısını birdən öldürmüşdülər. Meyitlərdə bir neçə güllə yarası vardı. Bunlardan biri mütləq başdan idi. Bu o demək idi ki, erməni quldurları yaralıların axırına çıxmaq, onların öldüyündən xatircəm olmaq istəmişdilər.

Çingizin kamerası qulaqları kəsilmiş bir neçə uşağı çəkmişdi. Yaşlı bir qadının sol üzünün dərisini soymuşdular. Kişilərin başının dərisini çıxarmışdılar. Həm də açıq-aşkar görünürdü ki, meyitləri qarət etmişdilər.

Çingiz Mustafayevin fədakarlığı sayəsində xarici jurnalistlər də baş vermiş qırğın yerinə getmiş və ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri öz gözləri ilə görmüşdülər.

Onlardan biri – fransız jurnalisti demişdi ki, mən müharibələr, alman faşistlərinin qəddarlıqları haqqında çox şey eşitmişəm. Lakin 5-6 yaşlı uşaqları, dinc əhalini qırmaqda ermənilər onları ötüb keçmiş, arxada qoymuşlar. Çingizin hadisə yerində çəkdiyi kadrlar bütün dünyanın televiziya ekranlarını gəzdirdi və Xocalı soyqırımını dünya xalqlarına nümayiş etdirdi.

Xocalı qırğınının şahidlərindən biri başına gələnləri belə nəql edir:

...Rus əsgərlərinin dalınca erməni quldurları şəhərə daxil oldular. Mən 5 yaşlı nəvəmi və evdəki 15 min rubl pulu götürüb meşəyə tərəf

qaçdım. Gecənin şaxtasında uşaq donmasın deyərək öz paltarımı çıxarıb uşağı bürüdüm. Lakin bu kömək etmədi. Səhər mən başa düşdüm ki, uşaq şaxtaya dözməyəcək. Məcbur olub yaxındakı erməni kəndinə yollandım. Bizi silahlı ermənilər qarşıladılar. Mən onlara yalvarırdım ki, pulumu götürsünlər və uşaqla mənə Ağdama getməyə icazə versinlər. Cavabında məni söydülər, döydülər, qarət etdilər və kənddəki tövlələrdən birinə saldılar. Burada bizdən başqa azərbaycanlı uşaqlar və qadınlar da vardı. Tövlədə bizi dörd gün saxladılar. Nə yemək, nə də su verildilər. Dörd gündən sonra məni nəvəmlə Əsgəran rayonuna gətirdilər. Burada isə elə şeylər baş verdi ki, tövlə onun yanında cənnət idi. Xaricdən gəlmiş muzdlu erməni quldurları ayaq dırnaqlarını çıxartdılar. Ermənilərin içərisində olan zəncilər isə yuxarıya tullanaraq tərliklə üzümə güclü zərbələr vururdular. Bir neçə saat davam edən bu işgəncələrdən sonra məni həbs edilmiş bir erməni ilə dəyişdilər. Nəvəmi isə əlimdən aldılar. Arvadım və qızımın harada olması haqqında isə heç nə bilmirəm...

Xocalı qırğını öz gözləri ilə görəndə və bu faciədən canlarını qurtarıb qaçanlar danışdı ki, əsirlər içərisindən birinci olaraq milis işçilərini, könüllüləri, əsgərləri müəyyən edib ayırdılar. Elə orada – camaatın gözü qabağında onların başlarını kəsirdilər. Qızları da ayırıb, naməlum istiqamətə göndərirdilər.

Bu hadisələri təkcə görənlər deyil, eşidənlər də dəhşətə gəlirdilər. Xüsusilə sərhəd rayonlarında yaşayan qadınlar ermənilərin qəddarlıqlarını, alçaqlıqlarını eşitdikləri üçün düşməne əsir düşməkdənsə, ölməyi üstün tuturdular. Ağdam yaxınlığında atışma çox şiddətləndiyi anlarda qadınlar qəfil hücumdan ehtiyat edərək özlərini yandırmağa hazırlıq görürdülər. Beş yaşlı bir qızcıqaz öz atasına belə demişdi: "Ata, əgər hücum başlansa, sən əvvəlcə anamla məni öldür, sonra özün öl".

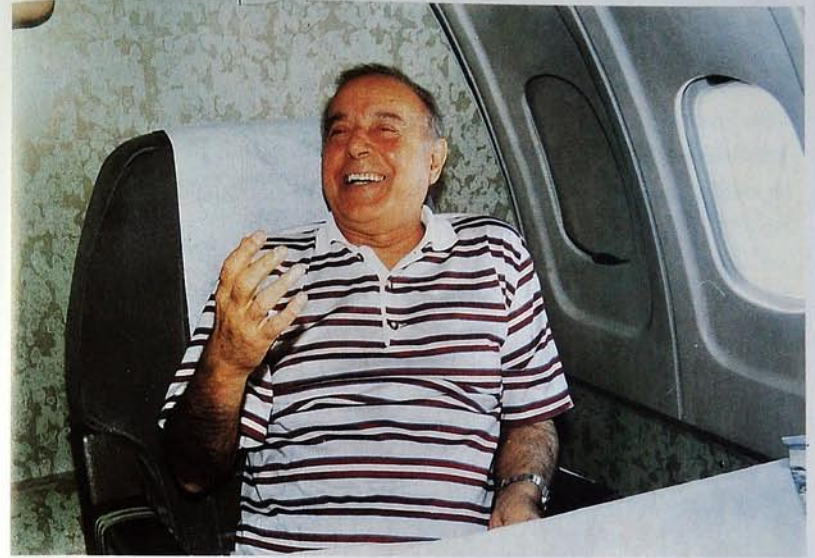
Dünyada erməni qəddarlığı, erməni vəhşiliyi deyilən bir qorxu var. Bu, faşizm qorxusundan daha dəhşətlidir.

Xocalı şəhərinin adı bundan sonra Azərbaycan xalqının və dünyanın bütün namuslu adamlarının yaddaşında kədərli, matəmli bir gün kimi qalacaqdır. Erməni faşistlərinin törətdiyi qanlı cinayət, xalqımıza qarşı törədilmiş dəhşətli soyqırımını günü!

Biz vəhşicəsinə öldürülmüş, işgəncələr verilmiş, şikəst edilmiş həmvətənlərimizin xatirəsi önündə baş əyirik. **Erməni quldurlarının xalqımıza qarşı törətdiyi Xocalı dəhşətini heç zaman unutmayacağıq! Xocalı şəhidlərinin qisasını qiyamətə qoymayacağıq!**

Əziz xocalılılar! Hörmətli həmvətənlərim! İki il öncə, 26 fevral 1992-ci ildə Xocalı şəhəri dünyada misli görünməmiş dəhşətli bir vəhşiliyin şahidi oldu. Erməni hərbi quldurları aylarla tam mühasirədə saxlanan Xocalı şəhərini yerlə-yeksan etdilər. Köməksiz mülki əhali azğın bir amansızlıqla qətlə yetirildi. Südəmər körpələrə, əlsiz-ayaqsız qocalara, qadınlara, uşaqlara belə aman verilmədi. Bütövlükdə Azərbaycan xalqına qarşı yönəldilmiş Xocalı soyqırımını öz ağlasığmaz qəddarlığı və qeyri-insani cəza üsulları ilə bəşər tarixində tayı-bərabəri olmayan bir vəhşilik aktıdır. Bu soyqırımını, eyni zamanda, bütün bəşəriyyətə qarşı tarixi bir cinayətdir.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qərarı ilə 26 fevral "Xocalı soyqırımı"

mi və milli matəm günü” elan olunmuş, bu barədə bütün beynəlxalq təşkilatlara məlumat verilmişdir. Bu gün ölkəmizin hər yerində Xocalının günahsız qurbanlarının əziz xatirəsi ehtiramla yad edilir. Xocalı soyqırım qurbanlarının müqəddəs ruhu qarşısında bir daha baş əyir, onların qohumlarına, bütün Azərbaycan xalqına başsağlığı verirəm.

ALLAH BÜTÜN ŞƏHİDLƏRƏ RƏH-MƏT ELƏSİN!

H.Ə. Əliyev

Yeni Azərbaycanın qurucusu

“Ata yurdu” dərsliyi, §63

Xalqımıza getdikcə daha çox aydın olur ki, azadlığı, müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindir, onu qoruyub saxlamaq bir o qədər mürəkkəb və ağır işdir. Azərbaycanımızın müstəqil bir dövlət kimi yaşaması ilə düşmənlərimiz heç cür barışmaq istəmirlər. Azərbaycan Respublikasının getdikcə möhkəmlənməsi, onun dünya dövlətləri içərisində nüfuzunun artması vaxtilə qüdrətli dövlətləri olmuş, dünyaya səs salmış bir xalqın oyanması deməkdir. Onlar qorxurlar ki, oyanmış xalqımız ayağa qalxar, birləşər və keçmişdə Ata yurdundan qəlpə-qəlpə qoparılib alınmış torpaqlarımızın qaytarılması uğrunda ədalətli mübarizəyə başlayar.

Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsi, eyni zamanda, dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan 40 milyonluq böyük Azərbaycan xalqının qüdrətini daha da artırır. Onların hamısı, haqlı olaraq, Azərbay-

can Respublikasını öz dövləti hesab edir. Bu həqiqətən də belədir. İndi dünyada yaşayan bütün azərbaycanlılar öz dövlətləri ilə fəxr edirlər.

Xalqımız dünyanın hər yerində oyanmağa və birləşməyə başlamışdır. Sevimli rəhbərimiz Heydər Əliyev xarici dövlətlərə səfər edərkən həmişə bu ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla görüşür, onların dərdsərləri ilə tanış olur, çətinliklərinə kömək edir. Bütün bunlar Vətənimizin düşmənlərinə, Azərbaycan torpaqlarını öz aralarında bölüşdürmüş dövlətlərə rahatlıq vermir.

Bunlardan başqa, Ulu Tanrı yurdumuza zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlər bəxş etmişdir. Dünyanın qüdrətli dövlətləri bu sərvətlərə yiyələnmək, onu soyub-talamaq istəyirlər. Buna görə də bizim azad yaşamağımızı istəmir, müstəqilliyimizi əlimizdən almağa çalışırlar. Elə buna görə də müstəqil Azərbaycanımız hazırda çoxlu dövlətlərin mənafeələrinin toqquşduğu bir ölkəyə çevrilmişdir.

Yağı düşmənlər min bir hiylə ilə Vətənimizi, dövlətimizi təkləməyə çalışırlar. Yüz illər boyu bizimlə düşmənçilik edən, torpaqlarımıza göz dikən "qara donlu kafirlər" – ermənilər dövlətimizi zəiflətmək üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar.

Öz içərimizdən olan satqınlar – "sapı özümüzdən olan baltalar" da düşmənlərə kömək edirlər.

Bir zamanlar türkü türkün əli ilə qırdırmağa çalışan din düşmənlərimiz – "qara donlu kafirlər" indi də xalqımızın mehriban ailəsini parçalamağa cəhd göstərirlər. Doğma Vətənimizin qüdrətinin əsasında duran türk-islam birliyini pozmağa çalışırlar. Yurdumuzun qardaşlıq ailəsində birləşmiş türk-islam xalqlarını bir-birinin üzərinə qaldırmaq istəyirlər.

Düşmənlərimizin bütün bu hiylələrinə baxmayaraq, xalqımız müdrik siyasətçi, dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin başçılığı ilə öz azadlığını qoruyub saxlayır, dövlətimiz isə getdikcə möhkəmlənir.

Yaxın keçmişdə – müstəqilliyimizin ilk illərində isə vəziyyət tamamilə başqa cür idi.

...1993-cü ilin iyun ayı idi. Azərbaycan öz tarixinin ən çətin dövrünü yaşayırdı. Ermənistanla müharibədə ağır məğlubiyyətlər bir-birini əvəz edirdi. Ermənilər "Böyük Ermənistan" yaratmaq üçün müqəddəs Vətən torpaqlarımızı bir-birinin ardınca ələ keçirirdilər. Xalqımızın, bizim hamımızın Azərbaycansız, Vətənsiz qalmaq təhlükəsi yaranmışdı. Öz içərimizdə də vətən xainlərinin sayı artmışdı. Onlar yüksək vəzifələr ələ keçirmək, varlanmaq xatirinə müqəddəs torpaqlarımızı düşmənlərə təslim edirdilər. Xəyanətkarlıq baş alıb gedirdi. Xaricdəki ağalara sədaqətlə nökrəçilik etmək üçün öz içərimizdə olan satqınlar bir-birilə bəhsə girmişdilər. Satqınlıq, xəyanət adı hal almışdı. Bacarıqsız, siyasətdən başı çıxmayan "rəhbərlər" vəziyyəti düzgün qiymətləndirə bilməmiş, Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən böyük dövlətlərlə açıq düşmənçiliyə başlamışdılar. Vətənimiz çox güclü düşmənlərlə üz-üzə qalmışdı. Qardaş türk dövlətləri olan Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstanla əlaqələr çox zəifləmişdi.

Rayonlarda, paytaxtımızın ayrı-ayrı məhəllələrində silahlı dəstələr hökmranlıq edirdilər. Axsamlar atışma səslərindən camaat evlərində rahat yata bilmirdi. Çirkin yollarla qazanc ələ keçirənlərin sayı artmışdı. Uşaqları, böyükləri girov götürür, çoxlu pul alandan sonra azad edirdilər. Xalq qorxu və vahimə içərisində yaşayırdı.

Ölkəyə, ayrı-ayrı rayonlara rəhbərliyi ələ keçirmiş bir qrup vəzifə-pərəst Sovet dövləti dövründə toplanmış xalq malına zəli kimi daraşmışdılar. İllər boyu xalqımızın alın təri ilə yaratdığı sərvətlər qarət edilərək xaricə daşınırdı. Orada satıldıqdan sonra əldə olunan külli miqdarda pul bir qrup yüksək vəzifə sahibinin cibinə dolurdu. Talançılıq baş alıb gedirdi. Elə bil ki, heç dövlət yox idi. Ölkəyə başçılıq edənlər təyyarələrini hazır saxlayır, vəziyyət bir az çətinləşən kimi qaçıb aradan

çıxırdılar. Ölkəni idarə edənlər içərisində xalqa başçılıq etməyə layiq rəhbər tələb olunurdu. Əslində dövlətimizin idarəçilik sükanı sahibsiz qalmışdı. Ölkə fırtınalı dənizdə sükançısı olmayan gəmiyə bənzəyirdi. Ən qorxulusu o idi ki, əgər vaxtilə bir çağırışa “Azadlıq” meydanına yüz minlərlə və daha çox adam toplanırdısa, indi bu fəallıq aradan qalxmışdı. Sanki xalqın mübarizə əzmini qırıb məhv etmişdilər. Xalq ümitsizlik və təlaş içərisində idi. Sabaha inam qalmamışdı. Azərbaycanın xaricdəki düşmənləri daxildəki satqınlarla birləşmişdilər. Yağlı düşmənlərimiz olan ermənilər isə Azərbaycanın torpaqları hesabına “Böyük Ermənistan” yaratmaq planlarını addım-addım həyata keçirirdilər. Daxilimizdəki satqınlar da Azərbaycanı öz aralarında parçalamağa çalışırdılar. Məsələn, əvvəllər Xalq Cəbhəsinin fəallarından olan Əlikram Hübətov adlı birisi Lənkəran bölgəsində “Talış-Muğan Respublikası” yaratdığını elan etmişdi.

Xalq Cəbhəsinin digər nümayəndəsi, hətta əvvəllər “Milli Qəhrəman” adı verilmiş Surət Hüseynov da hakimiyyətə can atırdı. O, xarici düşmənlərimizin buyruğu və köməyi ilə hakimiyyəti zorla ələ keçirməyə çalışırdı. Bu məqsədlə öz hərbiçiləri ilə Bakı istiqamətində hücumla keçərək Navahı kəndi yaxınlığında düşərgə salmışdı. Burada Ə.Elçibəyin tərəfdarları ilə S.Hüseynovun dəstələri arasında atışma baş vermiş, Vətən oğulları bir-birinin qanını axıtmışdılar. Hər iki tərəf yeni toqquşmalara, bir-birini məhv etməyə hazırlaşdı.

Vətən övladları iki cəbhəyə bölünmüş, əldə silah üz-üzə dayanmışdılar. Qardaş qırğını başlamaqda idi. Bir vətənin övladları – doğma qardaşlar arasında dəhşətli bir müharibə alovlanırdı. Bu cür müharibələrə tarixdə *vətəndaş müharibəsi* deyilir. Beləliklə, Azərbaycan vətəndaş müharibəsi qarşısında idi.

Yurdumuzun başı üstünü qara buludların aldığı bu çətin anda Azərbaycan xalqının, Vətənimizin yeganə ümidi, qurtuluş cırağı Heydər

Əliyev oldu. Xalqın ümid nəzərləri öz sevimli oğluna – o zaman Naxçıvana rəhbərlik edən Heydər Əliyevə yönəlmişdi. Bu da təsadüfi deyildi.

Xalqımızın azadlıq mübarizəsi, müstəqilliyimizin dirçəlişi Naxçıvanda daha uğurla gedirdi. O zaman Naxçıvan diyarı “Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası” adlanırdı. Naxçıvanda yeni həyatın qurulmasına Heydər Əliyev başçılıq edirdi. Xalqımızın düşməni olan Qorbaçov və onun əlaltıları tərəfindən təqib olunan Heydər Əliyev Qanlı Yanvar faciəsindən sonra dara düşmüş xalqına kömək etmək üçün Bakıya qayıtmışdı. Lakin o zaman M.Qorbaçovun əlaltısı olan və Moskvanın buyruğu ilə oturub-duran A.Mütəllibov və onun əlaltıları Heydər Əliyevin paytaxtımızda yaşamasına imkan vermədilər, onun zəngin təcrübəsindən və müdrik zəkasından istifadə etmədilər. Xalqın sevimli oğlu dara düşmüş vətəninə, doğma xalqına xidmət etməkdən məhrum olundu və doğulduğu Naxçıvan şəhərinə getməyə məcbur oldu.

Düşmən tərəfindən mühasirəyə alınmış Naxçıvan o zaman çox ağır vəziyyətdə idi. Vətənin mərd oğlu Heydər Əliyev dar gündə Naxçıvan camaatının dadına çatmışdı. Odur ki, xalq çox keçmədən öz sədaqətli oğlunu Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbər seçdi. Tez bir zamanda Heydər Əliyev Naxçıvanın idarəçiliyini öz əlinə aldı. SSRİ kimi güclü bir dövlətin hələ yaşadığı bir vaxtda kiçik bir muxtar respublikaya başçılıq edən Heydər Əliyev azadlığımız üçün Bakıdakı rəhbərlərdən, xüsusilə o zaman prezident vəzifəsində olan A.Mütəllibovdan fərqli olaraq çox cəsarətli tədbirlər gördü. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adından “sovet”, “sosialist” sözləri çıxarıldı. Yurdumuzun bu diyarı Naxçıvan Muxtar Respublikası adlanmağa başladı. Bu, o zaman üçün çox cəsarətli bir hərəkət idi. Çünki bu addım, hər şeydən əvvəl, SSRİ-nin dövlət başçılarının tamam əleyhinə getmək demək idi. Bunu isə onlar heç kimə bağışlamazdılar. Belə cəsarətli adamı o saatdaca aradan götürməyə çalışdılar. Çünki başqalarının da bu cür

hərəkət edəcəyindən qorxurdular. Ancaq SSRİ rəhbərləri Heydər Əliyevin ağı, cəsarəti qarşısında aciz qaldılar, ona heç nə edə bilmədilər. Bundan başqa, Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının Naxçıvan Muxtar Respublikasının bayrağı kimi qəbul edilməsinə nail oldu. Beləliklə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının müdrik rəhbəri Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının qorxaq, moskvapərəst prezidenti A. Mütəllibovun əksinə olaraq, öz Vətəni üçün, xalqı üçün çox böyük işlər görməyə başladı. Heydər Əliyevin başçılığı ilə Naxçıvan əhalisi SSRİ-nin saxlanması məqsədilə keçirilən ümumxalq rəy sorğusunda iştirak etməkdən imtina etdi. Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərlik etdiyi dövrdə burada Kommunist partiyasının fəaliyyəti qadağan olundu. Dünyadakı bütün azərbaycanlıların xalqımızın azadlıq mübarizəsinə kömək etməsinə nail olmaq üçün ilk dəfə Naxçıvanda *31 Dekabr – Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik günü* elan olundu. Azərbaycandan ayrı düşmüş, mühasirə şəraitində olan Naxçıvanda Vətənimizin torpaqları ermənilərdən qorunub saxlandı.

Naxçıvanda işlədiyi dövrdə Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi cəsarətli tədbirləri təkcə Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi deyil, bütün Azərbaycan xalqı böyük maraqla izləyir və ürəkdən bəyənirdi. Elə buna görə də xalqımız Moskvanın buyruğu ilə oturub-duran, qorxaq, Vətənin azadlığını, xalqın arzularını yadellilərə satan prezident A. Mütəllibova nifrət edir, Heydər Əliyevin tezliklə Azərbaycan Respublikasına prezident olmasını arzulayırdı. Nəinki arzulayırdı, hətta tələb edirdi. Məsələn, xocalıların ümidgahı olan Ağdamda Xocalı soyqırımının yaxınlaşdığı günlərdə Heydər Əliyevin dövlətimizin idarəsi üçün Bakıya gətirilməsini tələb edən mitinqlər ara vermirdi. Hamı ona ümid çıraq kimi baxırdı.

Lakin 1992-ci ilin mayında Xalq Cəbhəsinin rəhbərliyi Bakıda hakimiyyəti ələ keçirdi. Ə. Elçibəyin rəhbərlik etdiyi Xalq Cəbhəsi hökuməti də böyük siyasətçi Heydər Əliyevi dövlətin idarə olunmasına yaxın buraxmadı, onun zəngin təcrübəsindən istifadə etmədi. Əksinə, onu Naxçıvana rəhbərlikdən kənar etmək üçün silahlı cəhd də göstərildi. Lakin Naxçıvan əhalisi öz sevimli rəhbərini müdafiə etdi, onu Vətənimizin daha ağır günləri üçün qoruyub saxladı. 1993-cü ilin iyun günlərində müstəqil Azərbaycan dövlətinin məhv olmaq təhlükəsi yarananda xalqımız qəti hərəkət edərək dövlətimizin idarə olunmasını H. Əliyevə etibar etdi. Beləliklə, Heydər Əliyev ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladı. Onun Azərbaycanın rəhbərliyinə qayıdışı **1993-cü il iyunun 15-də** oldu. Həmin gün o, Azərbaycan Respublikası parlamentinin sədri seçildi. Bir neçə aydan sonra isə Heydər Əliyev ümumxalq səsverməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti oldu.

Heydər Əliyevin Azərbaycanımıza yenidən rəhbərliyə qayıdışı xalqımızın istiqlal mübarizəsində ən mühüm hadisə idi. Bununla, əslində, istiqlal mübarizəmizin tarixində əsaslı dönüş baş verdi, qurtuluşumuz başlandı. Bu qayıdışla Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, arzuları gözlərində qaldı.

Heydər Əliyev ölkəmizə rəhbərliyə qayıdan kimi, dərhal, bir neçə son dərəcə ağıllı və cəsarətli tədbir gördü. Yurdumuzda vətəndaş müharibəsi qorxusunu aradan qaldırdı. Xalqımız rahat nəfəs aldı. Xarici və daxili düşmənlərin Azərbaycanı parçalayıb müstəqil dövlətimizi yox etmək planları pozuldu.

Heydər Əliyevin ölkəmizin rəhbərliyinə qayıdışı ilə dövlətimizin idarəçilik sükani təcrübəli, müdrik, uzaqgörən dövlət adamının əlinə keçdi. Beləliklə, xalqımızın tarixində yeni bir dövr başlandı. Bu dövrün başlanğıcı – **1993-cü ilin 15 iyun günü tariximizə Qurtuluş günü** kimi daxil oldu.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə Azərbaycan dövləti məhv olmaqdan xilas edildi. Azərbaycanın parçalanıb yox olmaq qorxusu aradan qalxdı. Dövlətimizin qorunub saxlanması isə azadlığımızın, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması deməkdir. Qurtuluş deməkdir!

Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdan kimi ermənilərin və onların bütün dünyadakı havadarlarının gücünü, ölkəmizin azad yaşamasını istəməyən böyük dövlətlərin planlarını, Azərbaycanımızın düşdüyü ağır vəziyyəti nəzərə aldı. Dərindən ölçüb-biçdi. Götür-qoy etdi. Vəziyyəti düzgün qiymətləndirdi və cəbhədə atəşin kəsilməsinə nail oldu. Ermənistanın Azərbaycana qarşı ədalətsiz müharibəsində *Atəşkəs dövrü* başlandı. Bununla Azərbaycanın gənc, sağlam qüvvələrinin mənasız yerə qırılmasının qarşısını aldı. Həmin gündən indiyədək xalqımız müharibə meydanlarında şəhid vermir.

Xalqımızın rəhbərinin söyi nəticəsində Azərbaycanda əmin-amanlıq yarandı. Bu isə xarici dövlətləri, sahibkarları, firmaları, şirkətləri ölkəmizə pul, maya qoymağa həvələndirdi. Əvvəllər Azərbaycanda əmin-amanlığın olmayacağından qorxaraq bura vəsait qoymaq istəməyən xarici sahibkarlar, şirkətlər, firmalar ölkəmizə axışmağa başladılar. **1994-cü il sentyabrın 20-də** xarici dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə "**Əsrin müqaviləsi**" adlanan neft müqaviləsi imzalandı. Bunun ardınca digər müqavilələr də bağlandı.

Heydər Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, neftin sayəsində açılmayan qapıları açmaq, ətrafımıza çoxlu dost toplamaq, hətta düşməni də dost çevirmək olar. Odur ki, o, ölkəmizin əsas sərvətindən – neftdən istifadə edərək əsas düşmənimiz olan Ermənistanın dünyadakı əvvəlki nüfuzunu itirməsinə nail oldu. Xalqımızın sevimli oğlu uzaqgörən bir siyasət yeridirdi. O, yaxşı başa düşürdü ki, biz nə qədər çox dövlətlə dost olsaq, Ermənistan bir o qədər təklənəcək, axırda tək qalacaqdır. Həqiqətən də indi Ermənistan dünyada getdikcə daha çox təklənməkdədir.

Xalqımızın düşmənləri Heydər Əliyevin çox təcrübəli və uzaqgörən siyasətçi olduğunu yaxşı bilirdilər. Onlar başa düşürdülər ki, bu dahi dövlət xadimi Azərbaycanı bütün çətinliklərdən çıxaracaqdır. Ona görə də xalqımızın sevimli oğlunun həyatına, dövlətimizə qarşı qəsdlər törətməyə başladılar. Lakin Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində **1994-cü ilin oktyabr** və **1995-ci ilin mart** qəsdləri yatırıldı. Əvvəlki “rəhbərlərdən” fərqli olaraq Yurdumuzun ən çətin anlarında xalqla birlikdə olan, Vətən yolunda həlak olmağa belə hazır olan Heydər Əliyevin qətiyyəti xalqımıza ruh yüksəkliyi gətirdi. Onun qələbəyə olan inamını özünə qayıtdı. Düşmənlərə isə görkə oldu. Onlar gördülər ki, Azərbaycanın idarə olunması güclü bir əldədir. Bu əlin sahibi özünün vaxtilə böyük əzmlə söylədiyi müdrik kəlamına sadıqdır: “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi əbədi olacaqdır, sarsılmaz olacaqdır, dönməz olacaqdır!”

Dövlətimizə qarşı qəsdlərin yatırılması, həm də hamıya sübut etdi ki, xalqımızın müstəqil dövlətini devirmək, hakimiyyəti zorla ələ keçirmək cəhdləri mənasızdır. Bu cür cəhdlər heç zaman baş tuta bilməz, hamı qanuna tabe olmalıdır!

Lakin müstəqil dövlətimizin Əsas Qanunu – Konstitusiyası yox idi. Hamının qanuna tabe olmasına nail olmaq, ölkəmizin qanunlar əsasında idarə olunmasını təmin etmək üçün ölkəmizdə belə bir qanunun – Konstitusiyanın hazırlanmasına başlandı. Konstitusiyanın hazırlanmasına Heydər Əliyev şəxsən özü başçılıq etdi. Onun uzun və gərgin əməyi sayəsində müstəqil dövlətimizin birinci Konstitusiyasının layihəsi hazırlandı. Konstitusiya layihəsi bütün xalqımızın müzakirəsinə verildi. Konstitusiyanın layihəsinə xeyli düzəliş və əlavələr edildi. Nəhayət, **Konstitusiyamız 1995-ci il noyabrın 12-də** Ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olundu. O gündən başlayaraq xalqımız hər il bu günü **Konstitusiya günü** kimi bayram edir.

Müstəqil Azərbaycanımızın Konstitusiyası dünyanın ən ədalətli qanunlarından biridir. Konstitusiyamız dilindən, dinindən, irqindən, milliyətindən, əqidəsindən, cinsindən asılı olmayaraq, ölkəmizin bütün vətəndaşlarına bərabər hüquqlar verir. Konstitusiyaya əsasən, ana dilimiz – Azərbaycan dili ölkəmizin dövlət dili oldu. Beləliklə, yüzilliklərin dərinliklərindən süzülüb gələn müqəddəs dilimizin adı Əsas Qanunda düzgün qeyd olundu. Bu dildə – doğma Azərbaycan dilində tarix boyu xalqımızın dahi oğulları misilsiz sənət inciləri yaratmışlar. Ana dilimiz – Azərbaycan dili hələ XVI yüzillikdə böyük Səfəvilər dövlətinin dövlət dili idi. Azərbaycan dili – bizim hamımızın ana dili yenə ölkəmizin dövlət dili oldu. Beləliklə, Vətənimizin, xalqımızın, dilimizin, dövlətimizin adındakı müqəddəs **AZƏRBAYCAN** sözü Konstitusiyamız vasitəsilə əbədləşdirildi. Bununla **qara donlu kafirlər**in Azərbaycanda islam-türk birliyini pozmaq, ölkəmizdə yaşayan xalqları bir-biri ilə vuruşdurmaq arzuları gözlərində qaldı. Dövlətimizin əsasında duran türk-islam birliyi qorunub saxlandı.

Türk-islam birliyini daha da möhkəmləndirmək üçün Heydər Əliyev qardaş türk-islam dövlətləri ilə əlaqələri daha da möhkəmlətdi. Türkiyə, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan dövlətlərinin başçıları ilə çoxsaylı görüşlər keçirdi. Başqa islam dövlətləri ilə əlaqələrimiz də genişləndi və möhkəmləndi. Beləliklə, xalqımızın böyük oğlu təkə ölkəmizin daxilində deyil, bütün dünyada türk-islam birliyinin qorunub saxlanmasına və möhkəmləndirilməsinə kömək etdi.

Heydər Əliyev yaxın qonşularımız olan Rusiya və İranla da əlaqələrimizi sahmana saldı. Gürcüstanla mehriban qonşuluq münasibətlərini daha da möhkəmləndirdi. Dövlət başçımızın Amerika Birləşmiş Ştatları, İngiltərə, Fransa, Almaniya, İtaliya, Çin, Pakistan, Ukrayna, Gürcüstan, Polşa, Yaponiya və başqa ölkələrə səfərləri Azərbaycanımızın uğurlarını daha da artırdı. Azərbaycan Prezidenti bütün dünyaya sübut etdi ki,

Dağlıq Qarabağ əzəli Azərbaycan torpağıdır, Yurdumuzun ayrılmaz parçasıdır.

Xalqımızın Qurtuluş mübarizəsinə başçılıq edən dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin gecəli-gündüzlü yorulmaz səyləri nəticəsində Azərbaycanımızın həm daxili, həm də dünyadakı vəziyyətində əsaslı dönüş yaranmışdır. İndi müstəqil Azərbaycanımızı dünyanın hər yerində tanıyırlar. Dövlətimizin başçısı, xalqımızın dahi oğlu Heydər Əliyevə dünyanın ən böyük siyasət adamları da dərin hörmət bəsləyirlər. Dünyanın bir çox dövlətlərinin paytaxtlarında – Ankarada, Vaşinqtonda, Londonda, Parisdə, Bonnda, Moskvada, Kiyevdə, Tbilisidə, Tehrandə, İslamabadda, Qahirədə və başqa şəhərlərdə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Şurasının binaları qarşısında üçrəngli dövlət bayrağımız əzəmətlə dalğalanır. Bu bayraq həm də tarixi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan həmvətənlərimizin, bütün dünya azərbaycanlılarının hamısının həmrəylik və birlik bayrağıdır. 50 milyonluq böyük Azərbaycan xalqı indi bu bayraq altında birləşir. İstiqlal döyüşlərində şəhid düşmüş qəhrəman Vətən övladlarının qanı ilə qazanılmış azadlığımızın, müstəqilliyimizin müqəddəs simvolu olan üçrəngli, ay-ulduzlu bayrağımız altında! Qurtuluş mübarizəsi davam edir. Dünya azərbaycanlılarının tarixi I qurultayı (Bakı, 9–10 noyabr 2001-ci il) bu mübarizənin uğurlu gələcəyindən soraq verir. Müqəddəs Vətənimizin gələcəyi olan Azərbaycan gəncləri – bizim hamımız millət şərqi oxuya-oxuya **qüdrətli, birləşmiş, demokratik Azərbaycan**, – müqəddəs Ata yurdumuzun bütün torpaqlarını əhatə edən **Yeni Azərbaycan – Böyük Azərbaycan** qurmaq üçün bu bayraq altında zəfər yürüşünə başlamışıq.

SON SÖZ
və ya
**DAHİ ŞƏXSİYYƏTİN VƏTƏN NAMİNƏ
MÜBARİZƏ YOLU**

XX yüzillikdə dəfələrlə istiqlal savaşına qalxmış Azərbaycan xalqı, nəhayət, əsrin sonunda tarixi torpaqlarımızın bir hissəsində – Şimali Azərbaycanda özünün qədim dövlətçilik ənənələrini dirçəldə bildi. Azərbaycanımız yenidən siyasi varlığa çevrildi. Dünya xəritəsində Azərbaycan Respublikası adlanan dövlətimizin öz yeri, öz payı var. Müstəqilliyimizə qənim kəsilən xarici düşmənlərin və onların daxildəki əlaltılarının bitib-tükənməyən məkr, hiylə və qəsdlərinə baxmayaraq Azərbaycan dövləti artıq on ildir ki, yaşayır. Hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğundakı uğurlarımız göz qabağındadır. Bu gün hamımız bir inamla yaşayırıq: müstəqilliyimizə zaval yoxdur, dövlətimiz əbədiyyətə qədər yaşayacaqdır!

Azadlıq, müstəqil dövlət halında yaşamaq hər bir xalqdan ötrü, o cümlədən bizim xalqımız üçün ən böyük xəşbəxtlikdir, misilsiz nemətdir. Çünki, dövləti olmayan xalq məhvə məhkumdur. Məhz buna görə də qədərbilən xalqımız ilk növbədə öz dahi oğluna – Heydər Əliyevə minnətdardır. Hər bir Vətən övladına gün kimi aydındır ki, əgər XX yüzilliyin sonunda Ulu Tanrı **şəxsiyyət** və **zaman** problemini bizim keyrimizə həll etməsəydi – xalqımızın Heydər Əliyev kimi qüdrətli şəxsiyyəti olmasaydı müstəqilliyimizi qoruyub saxlaya bilməyəcəkdik!

Heydər Əliyev XX yüzilliyin son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi şəraitində xalqımızın yetirdiyi dahi şəxsiyyətdir. O, öz xalqının bağrından qopub gələn **BÖYÜK AZƏRBAYCANLIDIR**, öz yurdunun, doğma torpağının **misilsiz təəssübkeşidir**. Heydər Əliyev öz xalqının da-

hi oğlu olmaqla yanaşı, həm də **dünyanın ən qüdrətli tarixi simaları sırasına yüksəlmiş nadir şəxsiyyətdir**.

Azərbaycan xalqının XX yüzillikdəki tarixi Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə, onun 30 ildən artıq bir müddət ərzində öz xalqının, doğma yurdunun gələcəyi naminə həyata keçirdiyi böyük quruculuq işləri ilə qırılmaz sürətdə bağlıdır. Bütün ruhu, varlığı ilə öz xalqına, doğma yurduna bağlı olan bu böyük şəxsiyyət müxtəlif sistemlərdə, bir-birinə zidd siyasi quruluşlarda fəaliyyət göstərsə də həmişə, ən çətin tarixi dövrlərdə və təqiblər şəraitində belə, doğma Azərbaycana xidmət etmişdir. Böyük dövlət xadiminin ömür yolunun bütün məqamlarını bir nadir keyfiyyət səciyyələndirir – **Vətən mücadiləsi, hər yerdə, bütün vəzifələrdə, hər zaman ana Vətənin, doğma xalqın tərəqqisi üçün can qoymaq!**

Oxuculara təqdim olunan kitabda biz əsas diqqəti dahi şəxsiyyətimizin nəsilərə nümunə olan həyat yolunun məhz bu məqamına – ana xəttinə yönəlddik. Şübhə etmirik ki, zaman keçdikcə Heydər Əliyevin Vətən naminə mübarizələrdə keçən ömrünün hər bir səhifəsinə yeni-yeni əsərlər həsr olunacaq. Elə bunu nəzərə alaraq Heydər Əliyevin müasiri, onun böyük quruculuq işlərinin canlı şahidi və iştirakçısı kimi, bu böyük şəxsiyyətə həsr olunmuş həmin kitabı yekunlaşdırarkən onun keçdiyi **Vətən mücadiləsi** yolunu dövləşdirmək, bu barədə öz mülahizələrimizi oxuculara yetirmək qərarına gəldik.

Heydər Əliyevin doğma xalqına həsr olunmuş ömür yolu, ictimai-siyasi və zəngin dövlət quruculuğu fəaliyyəti, fikrimizcə, bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan aşağıdakı dövrləri əhatə edir:

I dövr – XX əsrin 40-cı illərindən 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə gəlməsinə qədərki illəri əhatə edir. Həmin illərdə Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarında fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev son dərəcə ağır maneələri və çətinlikləri dəf edərək Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri vəzifəsinə qədər yüksəldi. Onun olduqca gərgin, sə-

mərəli və çox çətin şəraitdə göstərdiyi məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində bu dövrdə Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin xalqımızın düşmənlərindən təmizlənməsi sahəsində çox ciddi addımlar atıldı, ilk dəfə olaraq xalqımızın qeyrətli övladları təhlükəsizlik orqanlarında işə cəlb olundu. **O zaman Heydər Əliyev xalqımızın vətənpərvər oğullarını, milli əhval-ruhiyyəli ziyalılarını təqiblərdən qorudu və bununla, əslində, milli oyanışımızın başında durdu.**

II dövr – *Azərbaycana birinci rəhbərlik dövrüdür. 1969–1982-ci illəri* əhatə edən bu dövrdə ölkəmiz, ümumiyyətlə Şimali Azərbaycan Rusiya İmperiyası və Sovet dövləti tərkibində olduğu bütün tarixi dövr ərzində, özünün ən yüksək inkişaf zirvəsinə qalxdı. Heydər Əliyevin çox dərinədən ölçülüb-biçilmiş, gələcəyə istiqamətlənmiş müdrik və cəsarətli fəaliyyəti nəticəsində o zaman Azərbaycan bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl sənaye və kənd təsərrüfatı respublikasına, SSRİ məkanında nəhəng tikinti meydanına çevrildi. Elm, mədəniyyət və kadr hazırlığı ən yüksək zirvəyə qalxdı. Uzaqgörən və daim xalqın gələcəyini düşünən böyük dövlət xadimi öz xalqını həyatın bütün sahələrində **müstəqil yaşamağa hazırladı.** SSRİ-nin dağılacağı qabaqcadan görən **Heydər Əliyev bugünkü müstəqil, yeni Azərbaycanın quruculuğuna hələ o zaman başlamışdı.** Bir sözlə, ötən əsrin 70-ci illərində Heydər Əliyevin **rəhbərliyi və himayəsi ilə Şimali Azərbaycanda milli oyanış və müstəqilliyə doğru Böyük Dönüş dövrü** başlanmışdı. Buna görə də XX yüzilliyin 90-cı illərində böyük Sovet İmperiyası çökrəkən məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən, olduqca gərgin, səmərəli və cəsarətli dövlətçilik fəaliyyəti nəticəsində **Azərbaycan müstəqil yaşamağa tamamilə hazır idi.**

III dövr – *Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin Moskva dövrüdür. 1982–1987-ci illəri* əhatə edən bu dövrdə SSRİ rəhbərliyində Siyasi Büronun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi təmsil olunan Heydər Əliyev velikorus şovinizmi və böyük dövlətçilik

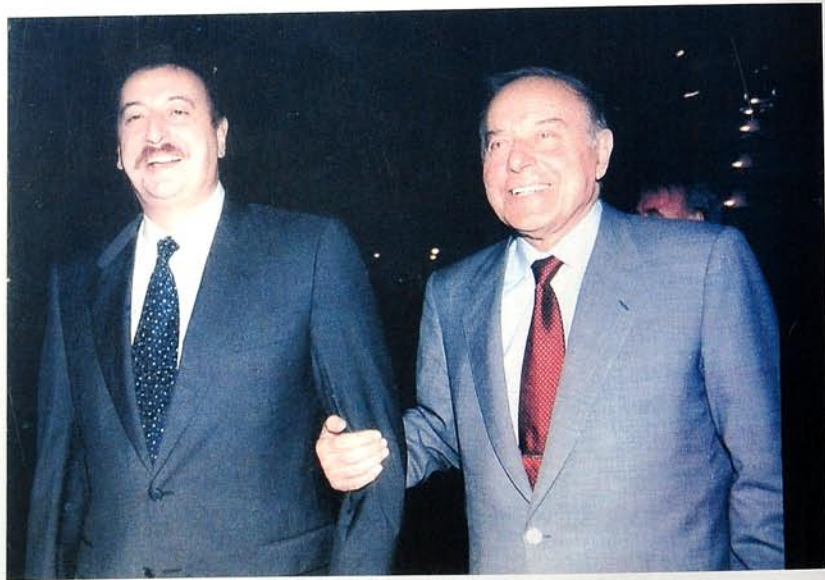
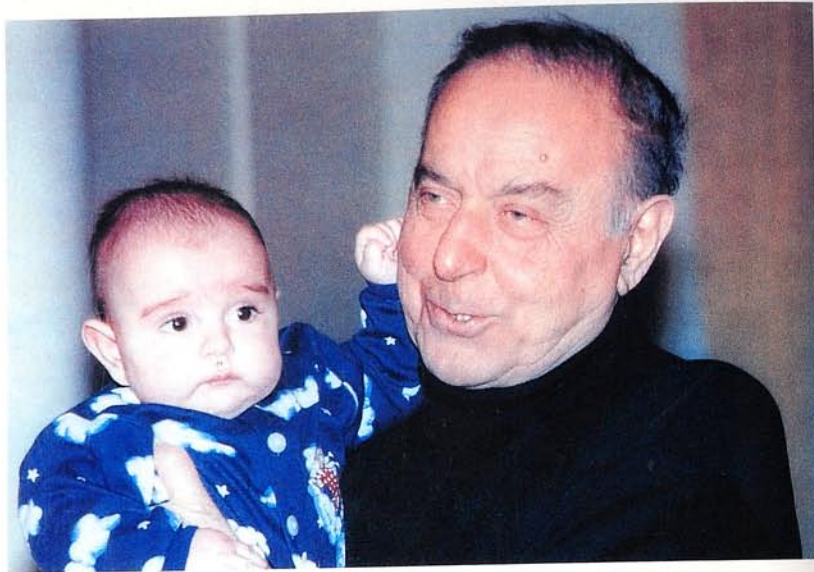
psixologiyasının hökmranlıq etdiyi Kreml rejiminə, bu rejimin yaratdığı təqiblər və ayrı-seçkilik sistemine sübut etdi ki, heç bir qüvvə onun zəngin, tükənməz və hərtərəfli dövlət idarəçiliyi istedadının qarşısını almağa qadir deyildir. Tənəzzülə başlamış nəhəng imperiyanın ən ağır sahələrinin idarə edilməsində böyük uğurlara nail olan Heydər Əliyev az vaxt içərisində bütün SSRİ-də böyük nüfuz qazandı. Həmin dövrdə Heydər Əliyev Siyasi Büroda bütün Sovet dövlətini idarə etməyə və onu tənəzzüldən çıxarmağa qadir olan yeganə dövlət xadimi idi. Odur ki, səriştəsiz və bacarıqsız Kreml rəhbərləri, xüsusilə M.Qorbaçov Heydər Əliyevi özlərinə ciddi rəqib hesab edirdilər. Belə bir şəraitdə fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Heydər Əliyev sovet rəhbərliyində olarkən doğma Vətəni həmişə diqqət mərkəzində saxlayır, onun inkişafına hər cür qayğı göstərirdi. Xalqımızın böyük oğlu o zaman, həm də, Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almağa çalışan erməni millətçilərinin qarşısında qüdrətli maneə, keçilməz sədd idi. Elə buna görə də, hələ Stavropoldan başlayaraq erməni mafiyasının əlində itaətkar alət olan M.Qorbaçov, nəhayət, öz fitnəkar niyyətinə nail ola bildi: xalqımızın dahi oğlu SSRİ-yə rəhbərlikdən uzaqlaşdırıldı. **Bu, əslində bütün sovet hakimiyyəti illəri ərzində xalqımıza vurulan ən ağır zərbə idi.** Təsadüfi deyil ki, bundan dərhal sonra M.Qorbaçov tərəfindən himayə olunan erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almaq üçün fəal mübarizəyə başladılar.

Heydər Əliyevin Böyük Vətən mücadiləsinin IV dövrü 1987–1990-cı illəri əhatə edir. Bu illər M.Qorbaçovun başçılıq etdiyi Kreml rejiminin xalqımızın böyük oğluna qarşı həyata keçirdiyi ağır təqib illəridir. Ömrünün bütün dövrlərində olduğu kimi, Heydər Əliyev həmin illərdə də doğma xalqı üçün yaşamış, nəhəng Sovet dövlətinin dağılmaqda olduğu şəraitdə öz Vətəni üçün çıxış yolları axtarmış, özünün zəngin dövlətçilik təcrübəsi, müdrik məsləhətləri ilə Azərbaycanı düşdüyü ağır böhrandan

çıxarmaqdan ötrü bütün qüvvəsini sərf etmişdir. Lakin o zaman Azərbaycana başçılıq edən səriştəsiz rəhbərlərin Moskva qarşısındakı mütiliyi və xəyanətəkar siyasəti nəticəsində Azərbaycan xalqı bu dövrdə öz böyük oğlunun zəka potensialından məhrum edilmişdir.

V dövr – 1990-1993-cü illəri əhatə edir. Bu dövr Heydər Əliyevin Vətən naminə mübarizə yolunda xüsusi yer tutur. Həmin dövr Azərbaycanın tarixində ən ağır fəlakət illəri, «olum ya ölüm» dövrü idi. Moskvaya satılmış xəyanətəkar rəhbərlər və onları əvəz edən, heç bir idarəçilik bacarığı olmayan «bəylər» məmləkəti dağılıb məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoymuşdular. Azərbaycan Cənubi Qafqazın xəritəsindən silinmək üzrə idi. Bu zaman Vətənin ümid çırağı, əliyalın xalqın yeganə qələbə silahı Heydər Əliyev zəkası idi. Bu dövrdə – **1990-cı il Yanvarın 21-də** (20 Yanvar qırğınının ertəsi günü!) həyatını təhlükə qarşısında qoyaraq Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gəlib doğma xalqına başsağlığı verən, Bakıda kütləvi qırğın törədənlərin cəzalandırılmasını tələb edən Heydər Əliyev, əslində, doğma xalqının **qurtuluş mübarizəsinin önünə keçdi**. Dahi siyasətçi xalqın ağır günündə Kremlin təqiblərindən yaxa qurtarıb 1990-cı il iyulun 20-də Vətənə döndü. Lakin Vətəndə – onun paytaxtı Bakıda tariximizin ən rüsvayçı faktlarından biri baş verdi: xalqın xilaskar oğluna vaxtilə onun qurub-yaratdığı paytaxtda qalmaq, ağır fəlakət anında doğma xalqı ilə birlikdə olmaq, ona yol göstərmək imkanı verilmədi. Böyük dövlət xadimi Bakıya gəlişindən iki gün sonra – 1990-cı il iyulun 22-də doğma Naxçıvana pənah aparmalı oldu. **Heydər Əliyev Naxçıvanda bütün Azərbaycanın qurtuluş mübarizəsinə başladı**. Bu dövrdə ermənilər və onların havadarları olan Rusiya hərbiçiləri tərəfindən hərbi-siyasi və iqtisadi blokadaya salınmış Naxçıvan çıxılmaz vəziyyətə düşmüşdü. Ana Vətəndən – Böyük Azərbaycandan da Naxçıvanın harayına cavab verən yox idi. Səriştəsiz rəhbərlər, oyuncaq kürsü düşkünləri Vətən torpaqlarını hərəracə qoymuşdular. Tək-

cə Naxçıvanın deyil, bütün Azərbaycanın halı ağır idi. Yağların torpaqlarımızı bölüşdürmək planları reallaşmaqda, Yurdumuz, o cümlədən də Naxçıvanımız bir siyasi varlıq kimi Cənubi Qafqazın siyasi xəritəsindən yox edilmək ərəfəsində idi. **Məhz belə bir ağır şəraitdə Heydər Əliyev “olum ya ölüm” savaşımızın ən ağır cəbhəsindən – Naxçıvandan bütün Azərbaycanın qurtuluş mücadiləsinə qalxdı.** Müasir daşnakların sovet sərhəd qoşunları ilə birləşərək üzük qaşı kimi mühasirəyə aldığı Naxçıvanda **təkcə həmin bölgəmizin deyil, bütün Azərbaycanın müqəddəratı həll olunurdu.** Ağlasığmaz dərəcədə ağır olan bu mürəkkəb tarixi şəraitdə Heydər Əliyev şəxsiyyəti özünün yeganə silahı ilə – misilsiz siyasi dühası və dövlət müdrikliyi sayəsində Naxçıvan camaatının mübarizliyinə, əzmkarlığına arxalanaraq qəhrəman Kəngərli yurduunu tarixin ən ağır sınağından çıxara bildi! **O zaman milli müstəqilliyimizin ilk addımları da məhz Naxçıvanda atılırdı.** Muxtar respublikanın adından “sovet” və “sosialist” sözlərinin çıxarılıb atılması, Naxçıvan “Ali Sovet”inin “Ali Məclis” adlandırılması, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağının ilk dəfə burada Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması və qaldırılması, Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, SSRİ-nin saxlanması barədə referendumdan imtina olunması, 1990-cı ilin 19–20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün qeyd olunması barədə tarixi qərar çıxarılması, bir çox digər cəsarətli addımlar Naxçıvanımızı qurtuluş mücadiləmizin önünə çıxardı.

Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi Qurtuluş savaşının Naxçıvan dövründə ana Vətən – Böyük Azərbaycan qan içərisində çabalayırdı. Cəbhədə

ağır məğlubiyyətlər, xəyanətlər, vəzifə naminə müqəddəs torpaqlarımızın düşməne təslim edilməsi adi hal almışdı. Ölkədə, sözün əsl mənasında, hakimiyyətsizlik idi. Siyasi hərə-mərclik, hərki-hərkillik baş alıb gedirdi. Yurdun hər yerində silahlı quldur dəstələri hökmranlıq edirdilər. Məmləkəti idarə edənlərin başı sovet hakimiyyəti illərində toplanmış xalq əmlakının talan olmasına qarışmışdı. Faktiki olaraq dövlət yox idi. Ölkə milli fəlakət həddinə çatmışdı. İdarəçilik sükanı sahibsiz qalmışdı. Azərbaycan vətəndaş müharibəsi və etnik toqquşmalar meydanına çevrilməkdə idi. Cəbhə düşmənin üzünə açıq idi. Vətən torpaqları hərə-raca qoyulmuşdu. Xalq ümitsizlik və təlaş içərisində idi. Sabaha inam qalmamışdı. Ən təhlükəli cəhət isə bundan ibarət idi ki, Azərbaycanın xaricdəki yağı düşmənləri daxildəki satqınlarla birləşmişdilər. Tarixi düşmənlərimizin Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək planları reallaşmaq üzrə idi. Azərbaycan torpağı etnik əlamətə görə parçalanıb yox olmaq təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Bu fəlakət anında müdrik xalqımız, qəti və sərrast hərəkət edərək yeganə düzgün addımı atdı: dünyanın böyük siyasət adamını – Azərbaycanın yeganə ümid çırağını hakimiyyətə gətirdi. Bununla da Azərbaycanın xarici və daxili düşmənlərinin oxu daşa dəydi, bədxahlarımızın arzuları gözlərində qaldı.

1993-cü ilin iyun günlərində, məhz o zaman, Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Naxçıvandan başlanmış qurtuluş mübarizəsi özünün yeni – həlledici mərhələsinə qədəm qoydu, bütün Azərbaycanın qurtuluşu başlandı. Bununla Heydər Əliyevin Vətən naminə mücadiləsində VI dövr başlandı. 1993-cü ilin iyunundan başlanmış və hazırda davam etməkdə olan bu dövr – mahiyyətə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə və Yeni, Müstəqil Azərbaycanın qurulması dövrüdür.

1993-cü ilin iyununda doğma yurdunda – özünün vaxtilə qurub-yaratdığı Azərbaycanda ikinci dəfə rəhbərliyə gələn müdrik siyasətçi bir neçə gedişdən sonra vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı. Xarici və daxili düşmənlərin Azərbaycanı parçalayıb yox etmək, müstəqil dövlətimizi aradan qaldırmaq planı puça çıxdı. Dövlətimizin, xalqımızın tarixi müqəddəratının idarəçilik sükanı dahi dövlət xadiminin əlinə keçdi. Yenidən müstəqillik qazanmış Azərbaycan, bütün xalqımız məkrli düşmənlərin hazırladığı fəlakət uçurumuna yuvarlanmadı, fəlakətdən, ölüm qəzasından yan keçdi. Qurtuluş savaşında qələbəyə doğru dönüş başlandı. Heydər Əliyev zəkası xarici və daxili düşmənlərin dövlətçiliyimizə qarşı törətdikləri bütün qəsdlərə üstün gəldi. **Bu böyük düha torpaqlarımıza yiyələnmək üstündə ən kəskin geosiyasi ziddiyyətlərin mövcud olduğu bir şəraitdə Azərbaycan dövlətçiliyini xilas etdi, Azərbaycan varlığını parçalanıb yox olmaq təhlükəsindən qurtardı. Müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın müstəqilliyinə qənim kəsilmiş, xalqımızı dəfələrlə qan içərisində boğmuş ənənəvi düşmənlərimizin, onların bitib-tükənməyən məkr, hiylə və ən müasir silahlarının qarşısında məhz Heydər Əliyev şəxsiyyəti duruş gətirə bildi!**

Dahi siyasətçi Vətənin müstəqilliyinin qorunub saxlanması uğrunda ağır mübarizə şəraitində, eyni zamanda, Yeni – Müstəqil Azərbaycanın quruculuğuna başladı. 90-cı illərin ortalarından başlayaraq hüquqi, demokratik və dünyəvi dövlət quruculuğu daha da genişləndi. Azərbaycan keçmiş sovet məkanında həyatın bütün sahələrində ən qabaqcıl mövqeyə çıxdı. Ölkəmiz daxili siyasətdəki və beynəlxalq aləmdəki uğurlarına görə dünya birliyində öz layiqli yerini tutdu.

Zəmanəmizin dahi siyasətçisi prezident Heydər Əliyev Vətənin, doğma xalqın işıqlı gələcəyi naminə hələ ötən əsrin 40-cı illərindən başladığı şərəfli mübarizə yolunu bu gün də uğurla davam etdirir, öz doğma xalqını dibi görünməyən yarıqların, uçurumların üzərindən böyük müdrikliklə, incə və çevik siyasətlə, nazik tellər üzərindən keçirib gələcəyə aparır.

Müəllifin

H.Ə.Əliyev, azadlıq hərəkatı və tariximizin müstəqillik dövrünə aid yazıları

Heydər Əliyev: Yeni Azərbaycanın qurucusu. Birinci məqalə. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 11 iyul 1997-ci il, № 144 (1665).

Heydər Əliyev: Yeni Azərbaycanın qurucusu. İkinci məqalə. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 13 iyul 1997-ci il, № 146 (1667).

Xalqın taleyini yaşayan insan. H.Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməsinin 4-cü ildönümü münasibətilə M.Ə.Rəsulzadə adına BDU-da keçirilmiş toplantıda çıxışı. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 7 oktyabr 1997-ci il, № 219 (1740).

Böyük Azərbaycanlı fenomeni. Birinci məqalə. – “Xalq qəzeti”, Bakı, 14 mart 1998-ci il, № 69 (22769).

Böyük Azərbaycanlı fenomeni. İkinci məqalə. – “Xalq qəzeti”, Bakı, 15 mart 1998-ci il, № 70 (22770).

Qurtuluş mübarizəsinin qalibi. – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın materialları. BDU. – 27–29 may. II cild, Humanitar və sosial-siyasi elmlər, Bakı, 1998-ci il.

Yeni Azərbaycanın qurucusu. – “Tarix və onun problemləri” jurnalı, Bakı, 1998-ci il, № 2 (4).

Yeni Azərbaycanın qurucusu. – *Bakı Universitetinin xəbərləri*. Humanitar elmlər seriyası, Bakı, 1998-ci il, № 1 (səh. 5–16).

Xalq öz gələcəyinə səs verdi. – *“Aktual”* qəzeti, Bakı, 18 oktyabr 1998-ci il, № 31–33 (63–65).

Lider. – *“Dirçəliş. XXI əsr”* jurnalı, Bakı, 1998-ci il, № 3-4, səh 7–16.

Heydər Əliyev: Yeni Azərbaycanın qurucusu. – *“Altay dünyası”*, Beynəlxalq jurnal. – Bakı, 1998-ci il, sayı 1(3).

Vətən övladına. – Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı. – *“Altay”* nəşriyyatı, Bakı, 1998-ci il.

Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı. – Bakı, 1998-ci il, səh. 1–45.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti, zati-aliləri Heydər Əliyevə. Vətəndaş etirafı. – *“Respublika”* qəzeti, Bakı, 2 mart 1999-cu il, № 43 (507); *“Xalq qəzeti”*, Bakı, 2 mart 1999-cu il, № 55 (23108); *“Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 2 mart 1999-cu il, № 48 (2161).

Президенту Азербайджанской Республики, его превосходительству господину Гейдару Алиеву. Гражданская признательность. – Газета *“Бакинский рабочий”*, – Баку, 2 марта 1999 г.

Dövlətimizin yüksək mükafatları. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev görkəmli elm, mədəniyyət, incəsənət xadimlərinə və ictimai

xadimlərə “İstiqlal” və “Şöhrət” ordenləri təqdim etmişdir. Təqdimatnamə mərasimində çıxış. – *“Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 10 mart 1999-cu il, № 55 (2167).

Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevə “Atatürk beynəlxalq sülh mükafatı” təqdim olundu. – *“Bakı Universiteti”* qəzeti, Bakı, 26 noyabr 1999-cu il, № 08 (1339).

Universitetin inkişafı Heydər Əliyevlə bağlıdır. – *“Kaspi”* qəzeti, Bakı, 2000-ci il, 9–11 fevral, № 010 (066).

Vətən sərhədlərdən başlanır... Bakı, 2000-ci il, səh. 1–70.

Ötən minilliklərin tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya tariximizin dirçəliş konsepsiyası. XX əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin yeni 2001-ci il, yeni əsr və üçüncü minillik münasibəti ilə Azərbaycan xalqına müraciətinə həsr olunmuş elmi-praktik konfransın materialları. – Bakı, yanvar 2001-ci il, səh. 19–60.

Ötən minilliklərin tarixinə Heydər Əliyev baxışı və ya tariximizin dirçəliş konsepsiyası. – *“Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 1 fevral 2001-ci il, № 25 (2738).

1993-cü il oktyabrın 10-da Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlayacağına and içdi. – *“Azad Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 10 oktyabr 2001-ci il, № 78 (220).

Heydər Əliyev müstəqilliyimizin qarantıdır. – “*Bakı Universiteti*” qəzeti, Bakı, 18 oktyabr 2001-ci il, № 07 (1353).

YAP sədrinin ən böyük tarixi xidməti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamasıdır. – “*İki sahil*” qəzeti, Bakı, 8 noyabr 2001-ci il, № 217 (2969).

Yeni Azərbaycanın qurucusu. – “Ata yurdu” dərsliyi, Bakı, 2002-ci il, səh. 293–309.

Yeni Azərbaycanın qurucusu. – Azərbaycan müstəqillik yollarında mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları (tarixi həqiqətlər, faktlar və reallıqlar). 2 may 2002-ci il. – Bakı, 2002-ci il, səh. 14–32.

Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel – 1991-ci il 18 oktyabr). – “*Dirçəliş. XXI əsr*” jurnalı, Bakı, may, 2002-ci il, N 51.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: beşinci məqalə. Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel – 1991-ci il 18 oktyabr). – Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, № 1, 2002-ci il, səh. 72–86.

Ata yurdumuzun Atatürkü. – “*Dirçəliş. XXI əsr*” jurnalı, Bakı, iyun 2002-ci il, № 52. səh. 46–54.

*
* *

“Тревога” или безответственность? – Газета “*Вышка*”. Баку, 7 июня 1989 г., № 132 (17810).

Milli siyasət aydın və konkret olmalıdır. – “*Kommunist*” qəzeti, Bakı, 26 avqust 1989-cu il, № 198 (20966).

Во имя международного мира. – Газета “*Вышка*”, Баку, 12 сентября, 1989 г.

Minilləri yaşadığım beş saat. – “*Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 5 yanvar 1990-cı il, № 1 (3).

Bakı hadisələri xarici mətbuat səhifələrində (1990-cı il 19–20 yanvar qırğınına həsr olunmuşdur). – “*Ədəbiyyat və incəsənət*” qəzeti, Bakı, 8 mart 1990-cı il, № 8 (2403).

Elin halı, zəkanın harayı. – “*Ədalət*” qəzeti, Bakı, 6 iyun 1991-ci il, № 23 (48). Həmmüəllif.

Bayrağımız enmədi. Birinci məqalə. – “*Xalq qəzeti*”, Bakı, 23 may 1992-ci il, № 100 (21724).

Bayrağımız enmədi. İkinci məqalə. – “*Xalq qəzeti*”, Bakı, 27 may 1992-ci il, № 102 (21726).

Bayrağımız enmədi. Üçüncü məqalə. – *“Xalq qəzeti”*, Bakı, 28 may 1992-ci il, № 103 (21727).

Əgər YAP elan etdiyi yolla gedərsə, onun tezliklə ən kütləvi partiya olacağına şübhə yoxdur. Birinci məqalə. – *“Səs”* qəzeti, Bakı, 24 dekabr 1992-ci il.

Əgər YAP elan etdiyi yolla gedərsə, onun tezliklə ən kütləvi partiya olacağına şübhə yoxdur. İkinci məqalə. – *“Səs”* qəzeti, Bakı, 31 dekabr 1992-ci il.

Milli siyasətdə səhvlər və ya mənəvi sarsıntılarımız. – *“Xalq qəzeti”*, Bakı, 15 avqust 1993-cü il, № 122 (21988); *“Haqq söz”* qəzeti. – Bakı, 29 iyul – 6 avqust 1993-cü il, № 16.

1994-cü il oktyabr, 1995-ci il mart hadisələri və Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyətə həsr olunmuş ümumxalq nümayəndələri toplantısında çıxış. (5–6 mart 1996-cı il Respublika sarayı). – Azərbaycan milli dövlət quruculuğu yolunda. Bakı, 1996-cı il, səh. 280.

Cəmiyyətdə elə məsələlər var ki, onlar birbaşa qanun və qərarlarla idarə edilmir: söhbət keçid dövrü və dövlətçilik ideologiyasından gedir. – *“Xalq qəzeti”*, Bakı, 2 iyul 1997-ci il, № 142 (22538). Müsahibə.

Naxçıvan Dövlət Universitetinin 25 illik yubileyi münasibətilə 12 noyabr 1992-ci ildə Naxçıvan şəhərində keçirilən təntənəli yığıncaqda

çixış. – *“Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 4 noyabr 1997-ci il, № 241 (1762); *“Xalq qəzeti”*, Bakı: 6 noyabr, 1997-ci il, № 251 (22647).

“Monitor” nə istəyir? Qarşıdurma çağırış və ya hədəf bütün Azərbaycandır. – *“Azərbaycan”* qəzeti, Bakı, 19 mart 1998-ci il, № 63 (1872).

“Monitor” jurnalının cəmiyyəti parçalamaq cəhdi hiddət doğurur. – *“Xalq qəzeti”*, Bakı, 20 mart 1998-ci il, № 75 (22775).

Tarixi həqiqətlərə baxış birtərəfli olmamalıdır. – *“Zaman”* qəzeti, Bakı, 30 aprel 1998-ci il, № 94/995.

Cidamı çuvalda gizlətmək olmaz, cənablar! Həqiqət belədir: “Monitor” xalqı təhqir edir, qarşıdurma təbliğatı aparır. – *“Panorama daily”* qəzeti, Bakı, 2 iyul 1998-ci il, № 114 (621).

“Monitor” un arxasında müəyyən qüvvələr dayanır. – *“Millət”* qəzeti, Bakı, 23 iyul 1998-ci il, № 73 (748).

Böyük İpək Yolu. Bu möcüzə Şərqdən Qərbə yol açmışdı. – *“Azadlıq”* qəzeti, Bakı, 15 avqust 1998, № 153 (1173). Müsahibə.

Müstəqil dövlətimizin ətrafında yenilməz birlik, sarsılmaz həmrəylik yarıdaq. Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününə həsr olunmuş toplantıda çıxış. – *“Xalq qəzeti”*, Bakı: 31 dekabr, 1998-ci il, № 353 (23053).

İqtidar–müxalifət münasibətləri ancaq bizim öz daxili məhsulumuz deyil. – “Əks-səda” qəzeti, Bakı, dekabr 1998-ci il, № 16–17 (7778).

Создадим несокрушимое единство, непоколебимую солидарность вокруг нашего независимого государства. Выступление на собрании, посвященном дню солидарности азербайджанцев мира. – Газета “Бакинский рабочий”, Баку: 6 января, 1999 г. № 2 (23428).

Tarix kiminsə istəyi ilə inkar edilməməli, siyasi mənafeleərdən uzaq olmalıdır. – “Naxçıvan” qəzeti, Bakı: 25 mart 1999, № 54 (482); “Cümə axşamı” qəzeti, Bakı, 9–15 dekabr 1999-cu il, № 29 (31).

Milli Məclisdə seminar-simpozium. 31 mart azərbaycanlıların soyqırımı ilə bağlı çıxış. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2 aprel 1999-cu il.

Tarix kiminsə istəyi ilə təhrif edilməməlidir. – “Ağ yol” qəzeti. – Bakı, 2 aprel 1999-cu il, № 2 (2). Müsahibə.

Yeni Azərbaycan Partiyası bu günün, sabahın və gələcəyin partiyasıdır. YAP-ın birinci qurultayında çıxış. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 26 dekabr 1999-cu il, № 296 (2408); “Respublika” qəzeti, Bakı, 26 dekabr 1999-cu il, № 270 (734); Газета “Бакинский рабочий”, Баку, 29 декабря 1999 г., № 249 (23675); “Xalq qəzeti”, Bakı, 26 dekabr 1999-cu il, № 308 (23361).

YAP-ın birinci qurultayında çıxış. – Bakı, 20–21 dekabr 1999-cu il. YAP-ın birinci qurultayı. Stenoqrafik hesabat. – Bakı, 2000-ci il. səh. 209–217.

Sabaha böyük inamla. – “Respublika” qəzeti, Bakı, 6 yanvar 2000-ci il, № 003 (741).

Özümüz: “Vətən”, “Millət”, “unutqanlıq” və biz. – Yaşıl rəngin işığı. Məqalələr toplusu. – Bakı, 2000, səh. 58–61.

31 mart qırğını insanlığa qarşı törədilmiş vəhşiliyin misli görünməmiş formasıdır. – “Haqq yolu” qəzeti, Bakı, 25 mart 2000-ci il, № 4(28).

20 yanvar qırğını barədə elmi həqiqət. (R.Ə.Mehdiyevin “Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri” kitabına “Ön söz”). – Bakı, 2000-ci il, səh. 3–10.

Erməniləri beynəlxalq məhkəməyə verməliyik. – “Bizim əsr” qəzeti, Bakı, 30 mart 2000-ci il, № 36 (110). Müsahibə.

Həmişə xalqın mənafeyini öz şəxsi maraqlarımdan uca tutmuşam. – “Yeni Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 26 sentyabr 2000-ci il, № 184 (910).

Azərbaycanın problemləri Azərbaycanın daxilində həll edilməlidir. – “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2 dekabr 2000-ci il, № 277 (2689); “Naxçıvan” qəzeti, Bakı: 30 noyabr 2000-ci il, № 19 (29).

Camaatın qayğılarına göz yummaq olmaz. – “*Haqq yolu*” qəzeti, Bakı, 6 dekabr 2000-ci il, № 62 (86). Müsahibə.

Tariximizin faciəli səhifələri: soyqırımı. Çıxış. (Azərbaycan və ingilis dillərində). – Bakı, 2000-ci il, səh. 29-35: səh. 102–108.

20 Yanvar qırğını barədə elmi həqiqət. (R.Ə.Mehdiyevin “Azərbaycanlılara qarşı soyqırım gerçəklikləri” kitabına rəy). – “*Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 18 yanvar 2001-ci il, № 14 (2727).

“Sülh danışıqlarını davam etdirməliyik”. – “*Paritet*” qəzeti, Bakı, 8–9 mart 2001-ci il, № 27 (188). Müsahibə.

Hərbə başlamazdan öncə informasiya müharibəsində qələbə çalmalıyıq. – “*Kaspi*” qəzeti, Bakı, 17–18 aprel 2001-ci il, № 043 (224).

“Biz informasiya müharibəsində qalib gəlməliyik”. – “*Azad Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 25 aprel 2001-ci il, № 31 (173).

“Böyük Ermənistan”a qarşı Qərbi Azərbaycan uğrunda. – “*Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 31 may 2001-ci il, № 121 (2834). Müsahibə.

YAP qurultayının çağırılması çox vacibdir. – “*Azad Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 12 sentyabr 2001-ci il, № 93 (1846).

Xalqın rəğbəti YAP-ın ən böyük uğurudur. – “*Azad Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 24 oktyabr 2001-ci il, № 81 (223). Müsahibə.

Əsrə bərabər yol. – “*Azad Azərbaycan*” qəzeti. – Bakı, 21 noyabr 2001-ci il, № 89 (231).

*

* *

Azərbaycanın xarici siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991–1996-ci illər). (Ə.M.Həsənovun kitabına “Ön söz”). – Bakı, 1998-ci il.

Tarixdə Naxçıvanımız. – “*Azərbaycan*” qəzeti, Bakı, 10 oktyabr 1999-cu il.

Tarixdə Naxçıvanımız (Prezident fərmanının işığında). – Naxçıvan Muxtar Respublikası – 75. – Bakı, 1999-cu il, səh. 15–26; “*Pedaqoji aləm*”. Elmi-populyar jurnal. № 1, Qış 1999/2000, səh. 12–15.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: birinci məqalə. Ən qədim zamanlardan İslam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi. – Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 1, 2001, səh. 57–65.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: ikinci məqalə. Azərbaycan dövlətçiliyi İslam dininin qəbulundan sonrakı dövrdə. – Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 2, 2001-ci il, səh. 68–75.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: üçüncü məqalə. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti–Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may – 1920-ci il aprel). – Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 3, 2001-ci il, səh. 108–121.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: dördüncü məqalə. Cənubi Azərbaycan milli hökuməti. – Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası. № 4, 2001-ci il, səh. 78–82.

Azərbaycan Respublikası 1991–2001. – Bakı, 2001-ci il, səh. 1–280. Həmmüəllif.

Azərbaycanın dövlətçilik və parlamentarizm ənənələri tarixindən. – Müstəqil dövlətimiz və parlamentimiz. – Bakı, 2001, səh. 178–206.

From the history of statehood and parliamentarism traditions of Azerbaijan. – Our independent state and the parliament. – Bakı, 2001, p. 444–475.

Oyanış. – “Ata yurdu” dərsliyi. Bakı, 2002-ci il, səh. 255–263.

Dirçəliş. – “Ata yurdu” dərsliyi. Bakı, 2002-ci il, səh. 263–271.

Qanlı yanvar. – “Ata yurdu” dərsliyi. Bakı, 2002-ci il, səh. 271–282.

18 oktyabr – istiqlalımızın bərpası. – “Ata yurdu” dərsliyi. Bakı, 2002-ci il, s. 282–284.

Xocalı soyqırımı. – “Ata yurdu” dərsliyi. Bakı: 2002-ci il, səh. 285–293.

Ən qədim zamanlardan İslam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi. – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı, – Bakı, yanvar, 2002-ci il, № 47, səh. 71–80.

Azərbaycan dövlətçiliyi İslam dininin qəbulundan sonrakı dövrdə. – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı. – Bakı, fevral 2002-ci il, № 48, səh. 59–70.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may – 1920-ci il aprel). – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı, Bakı, mart 2002-ci il, № 49, səh. 111–125.

Cənubi Azərbaycan milli hökuməti. – Azadistan məmləkəti (1920-ci il aprel–sentyabr). – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı, Bakı, aprel, 2002-ci il, № 50, səh. 79–84.

Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel – 1991-ci il 18 oktyabr). – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı, Bakı, may, 2002-ci il, № 51.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinə ümumi bir baxış: beşinci məqalə. Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel – 1991-ci il 18 oktyabr). – Bakı Universitetinin xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, № 1, 2002-ci il, səh. 72–86.

Ata yurdu (1-ci hissə). – Bakı, 1997-ci il.

Ata yurdu (2-ci hissə). – Bakı, 1997-ci il.

Ata yurdu (3-cü hissə). – Bakı, 1998-ci il.

Ata yurdu (4-cü hissə). – Bakı, 1998-ci il.

Ata yurdu. Dərslik. – Bakı, “Təhsil” nəşriyyatı, 1998; 1999; 2001; 2002

Отечество. Учебник. – Баку, Издательство “Тахсил”, 2001; 2002.

Ata yurdumuzun Atatürkü. – “Dirçəliş. XXI əsr” jurnalı. – Bakı, iyun 2002-ci il, № 52. səh.46–54.

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən	5
Ön söz: Əliyevşünaslığa mühüm töhfə (Ə.M.Həsənov)	7

I BÖLMƏ

AZƏRBAYCANIN DÖVLƏTÇİLİK TARİXİNDƏN

- Ən qədim zamanlardan islam dininin qəbuluna qədərki dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyi
- Azərbaycan dövlətçiliyi islam dininin qəbulundan sonrakı dövrdə ...
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti—Şərqdə ilk parlamentli respublika (1918-ci il may—1920-ci il aprel)
- Azadistan məmləkəti—Cənubi Azərbaycan milli hökuməti (1920-ci il aprel—sentyabr)
- Şimali Azərbaycanda kommunist rejimi (1920-ci il 28 aprel—1991-ci il 18 oktyabr)
- Ağır sınaqlar dövrü (1920—1969)
- H.Ə.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin Birinci dövrü: Müstəqilliyə doğru böyük dönüş və milli oyanışın başlanması

II BÖLMƏ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN XİLASKARI

- Böyük Azərbaycanlı, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi ..
- Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin İkinci dövrü: Qurtuluş mübarizəsinin qalibi, Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı

III BÖLMƏ

ÖTƏN MİNİLLİKLƏRİN TARİXİNƏ HEYDƏR ƏLİYEV BAXIŞI və ya TARİXİMİZİN DİRÇƏLİŞ KONSEPSİYASI

- Mənəvi sərvətlər xəzinəmizə nadir töhfə
- Dövrə verilən qiymət və nəsilərə xəbərdarlıq
- Neftimiz və neft strategiyamız
- İnsan amili, xalqın zəka potensialı və keçmiş irsə münasibət

- "...Azərbaycan insanın, bəşəriyyətin beşiyi olan nadir ölkələrdən biridir" 129
- Azərbaycan—Şərq və Qərb sivilizasiyalarının qovuşduğu məkan! 131
- "Kitabi-Dədə Qorqud" Azərbaycanda hələ bizim eramızdan əvvəl mövcud olmuş böyük bir mədəniyyətdən xəbər verir. 133
- İntibah anlayışı, intibah dövrü və tarixi şəxsiyyətlərimiz haqqında . 136
- Azərbaycanı, xalqımızı iki yerə bölən müqavilələr 137
- XX əsr tariximizin Heydər Əliyev dövrləşdirməsi 138

IV BÖLMƏ

QURTULUŞ MÜBARİZƏSİNİN QALİBİ

- Qurtuluşumuz nə vaxtdan başladı? 164
- Qurtuluş mübarizəsinin qalibi. 169
- Vətən övladına və ya 1998-ci ilin prezident seçkilərində seçicilərə müraciət! 170
- Vətəndaş etirafı! 172
- Yeni Azərbaycan Partiyasının I qurultayında çıxış 180

V BÖLMƏ

YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ BANİSİ, YENİ AZƏRBAYCANIN QURUCUSU

- Naxçıvan Dövlət Universitetinin 25 illik yubileyi münasibətilə keçirilən tədbirdəki çıxışdan (xronika) 191
- "Əgər YAP elan etdiyi yolla gedərsə, onun tezliklə ən kütləvi partiya olacağına şübhə yoxdur" 192
- Xalqın taleyini yaşayan insan 207
- Xalq öz gələcəyinə səs verdi 208
- İqtidar—müxalifət münasibətləri ancaq bizim öz daxili "məhsulumuz" deyil! 212
- Tarixin təltif etdiyi şəxsiyyət 217
- Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevə "Atatürk Beynəlxalq Sülh Mükafatı" təqdim olundu 220
- Universitetin inkişafı Heydər Əliyevlə bağlıdır 221
- Yeni Azərbaycan Partiyası qurultayının çağırılması çox vacibdir 226

- 1993-cü il oktyabrın 10-da Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub-saxlayacağına and içdi 230
- Xalqın rəğbəti Yeni Azərbaycan Partiyasının ən böyük uğurudur 234
- Əsrə bərabər yol 237
- YAP sədrinin ən böyük tarixi xidməti Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamasıdır 240

VI BÖLMƏ

ATA YURDUMUZUN ATATÜRKÜ

- Oyanış 259
- Dirçəliş 265
- Qanlı yanvar 271
- 18 oktyabr — istiqlalımızın bərpası 280
- Xocalı soyqırımını 282
- Yeni Azərbaycanın qurucusu 289
- Son söz və ya dahi şəxsiyyətin Vətən naminə mübarizə yolu 300
- Müəllifin H.Ə.Əliyev, azadlıq hərəkatı və tariximizin müstəqillik dövrünə aid yazıları 309

Nəşriyyat redaktoru *Təranə Tofiq qızı*
Rəssamı və texniki redaktoru *Abdulla Ələkbərov*
Kompüterçi-dizaynerlər *Səbinə Məmmədova, Arif Həsənov*
Kompüter tərtibatı *Səidə Quliyeva*
Korrektorları *Xatirə Sadıqova, Sevinc Hacıyeva*

Çapa imzalanmış 17.10.2002. Kağız formatı 70x90¹/₁₆. Ofset çapı.
Ofset kağızı. Fiziki çap vərəqi 20,5+2,75 vkl. Tirajı 1000. Sifariş 92.
Qiyəti müqavilə ilə.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin «Təhsil» nəşriyyatı,
Bakı, 370073, Şəhriyar küçəsi, 6.

Mahmudov (Mahmudlu) Yaqub Mikayıl oğlu

**Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev
şəxsiyyəti**

Bakı, «Təhsil», 2002

TƏHSİL